

निर्वाचन प्रतिवेदन

नेपालको संविधानसभा निर्वाचन २०१३ को पर्यवेक्षण

अन्तिम प्रतिवेदन

THE
CARTER CENTER

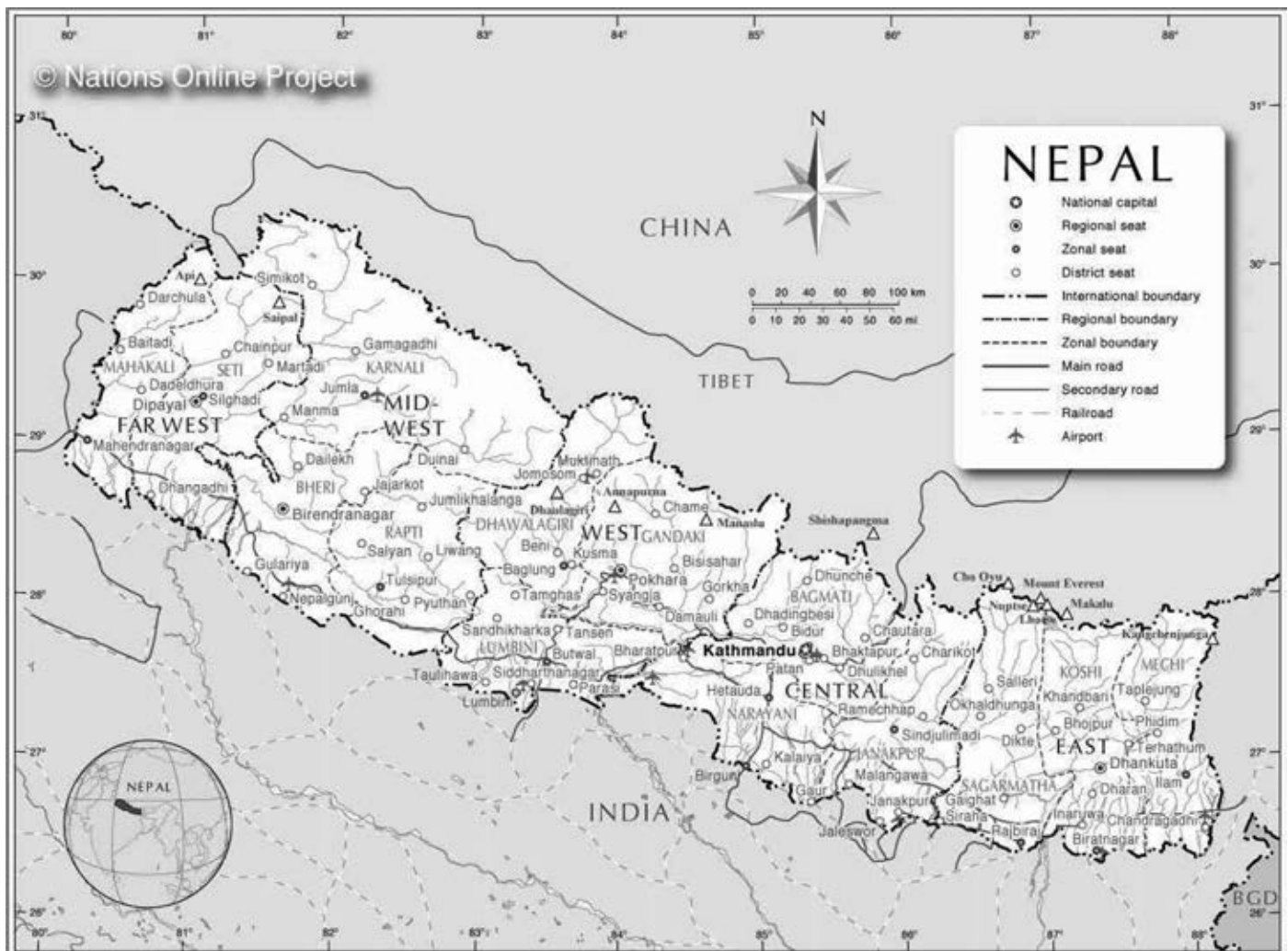
नेपालको संविधानसभा निर्वाचन २०१३ को पर्यवेक्षण

अन्तिम प्रतिवेदन

THE
CARTER CENTER

बन कोपेनहिल
४५३ फ्रिडम पार्कवे
एटलान्टा, जीए ३०३०७
(४०४) ४२०-५१८८
www.cartercenter.org

विषय सूची

मूल सारांश	४	निर्वाचन सम्बन्धी हिंसा	४०
नेपालमा कार्टर सेन्टर	१२	नागरिक पर्यवेक्षण	४२
निर्वाचन पर्यवेक्षण कार्यपद्धति	१३	निर्वाचकीय विवाद समाधान	४३
निर्वाचन मूल्यांकनका लागि मापदण्ड	१४	निर्वाचनको दिन	४५
दीर्घकालीन पर्यवेक्षकहरुको परिचालन	१५	मतदानको शुरूवात	४६
अल्पकालीन पर्यवेक्षकहरुको परिचालन	१६	मतदान	४६
नेतृत्व टोली	१६	मतदान समापन तथा गणना केन्द्रतर्फ	
अन्तर्राष्ट्रिय सहयोग	१७	दुवानी	४७
ऐतिहासिक र राजनीतिक पृष्ठभूमि	१८	सुरक्षा	४८
बहुदलीय प्रजातन्त्र	१८	नागरिक पर्यवेक्षक समूहहरुको पहुँच	४९
माओवादी द्वन्द्व	१८	निर्वाचनपश्चात्का विकासहरु	५०
शान्ति प्रक्रिया	१९	मतगणना तथा तालिकीकरण	५०
पहिलो संविधानसभाको निर्वाचन	२०	निर्वाचन परिणामहरु	५२
पहिलो संविधानसभा	२०	निर्वाचनसम्बन्धी विवाद समाधान	५५
संविधानसभाको विघटन	२१	निष्कर्ष तथा सुझावहरु	५७
संवैधानिक संकट र दोस्रो संविधानसभा		निष्कर्षहरु	५७
निर्वाचन	२२	सुझावहरु	६२
निर्वाचकीय निकायहरु र सन् २०१३ को		अनुसूची क: आभार	६६
संविधानसभा निर्वाचनको खाका	२३	अनुसूची ख: कार्टर सेन्टरको पर्यवेक्षण	
अन्तरिम संविधान	२३	प्रतिनिधिमण्डल र कर्मचारीहरु	६७
कानूनी खाका	२३	अनुसूची ग: प्रयोग गरिएका शब्द-संक्षेप तथा	
निर्वाचकीय प्रणाली	२५	अर्थहरु	७०
निर्वाचन व्यवस्थापन	२६	अनुसूची घ: नेपाल परियोजना समयरेखा	७२
सीमा निर्धारण	२९	अनुसूची ङ: वक्तव्यहरु	७५
निर्वाचनपूर्वका विकासक्रमहरु	३१	अनुसूची च: निर्वाचनको दिन खटिएका	
मतदाता दर्ता	३१	टोलीहरु र खाका	१०७
मतदाता शिक्षा	३२	अनुसूची छ: चेकलिस्ट (जाँचसूची) हरू	११०
उम्मेदवार तथा दल दर्ता	३४	अनुसूची ज: आमन्त्रण पत्र	११८
निर्वाचन प्रचार	३६		
प्रचारप्रसारको खर्च	३८		
संचारमाध्यम	३९		

| मूल सारांश

नेपालमा सन् २००६ को नोभेम्बरमा भएको सशस्त्र द्वन्द्वको अन्त्यपश्चात् १९ नोभेम्बर २०१३ मा दोस्रो संविधानसभाको निर्वाचन सम्पन्न भयो । नयाँ संविधान निर्माणको जनादेश पाएको पहिलो संविधानसभा संघीय राज्यको संरचनालगायतका प्रमुख मुद्दाहरूमा सहमतिमा पुग्न सकेको थिएन । प्रारम्भिक दुई वर्ष र त्यसपछि चार पटक थपिएको अवधिमा पनि संविधान नबनेपछि मे २०१२ मा उक्त सभा विघटन भयो । सर्वोच्च अदालतले त्यसपछि उक्त जनादेशको अवधि थप गर्न अस्वीकार गर्‍यो । नयाँ संवैधानिक खाकाका सम्बन्धमा सहमतिमा पुग्न नसक्नु, संविधानसभाको विघटन तथा नयाँ निर्वाचन गराउने सरकारको नेतृत्व गर्ने दलको सम्बन्धमा भएको असहमतिले राजनीतिक र संवैधानिक संकट लम्बिरह्यो । प्रमुख राजनीतिक

६ प्रमुख शहरहरूमा १२ जना दीर्घकालीन पर्यवेक्षकहरू खटाइयो । निर्वाचनको दिन नजिकिँदै गर्दा मतदान तथा गणनाको पर्यवेक्षण गर्नका लागि थप ५४ जना अल्पकालीन पर्यवेक्षकहरू खटाएका थिए । समग्रमा, कार्टर सेन्टरका पर्यवेक्षकहरूले ३१ देशको प्रतिनिधित्व गरेका थिए । नियोग पूर्व अमेरिकी राष्ट्रपति जिम्मी कार्टर तथा थाइल्याण्डका पूर्व उपप्रधानमन्त्री माननीय डा. सुराकियात साथीराथाईको नेतृत्वमा थियो । कार्टर सेन्टरले आफ्ना मूल्यांकनहरू नेपालको कानूनी खाका तथा क्षेत्रीय र अन्तर्राष्ट्रिय सन्धिहरूमा उल्लेखित लोकतान्त्रिक निर्वाचनका लागि नेपालको दायित्वहरूमा आधारित भई गरेको थियो । कार्टर सेन्टरको पर्यवेक्षण नियोग अन्तर्राष्ट्रिय निर्वाचन पर्यवेक्षणका लागि सिद्धान्तहरूको घोषणाको अनुरूप सञ्चालित थियो ।^१

२ जनवरी २०१४ मा निर्वाचन आयोगले दोस्रो संविधानसभाका औपचारिक परिणामहरू राष्ट्रपतिसमक्ष पेश गर्‍यो । ६०१ सिटको संविधानसभामा नेपाली कांग्रेस तथा नेपाल कम्युनिष्ट पार्टी (एकीकृत मार्क्सवादी-लेनिनवादी) नेकपा (एमाले) क्रमशः १९६ तथा १७५ सिटका साथ सबैभन्दा ठूला दुई दल बन्न पुगे । एकीकृत नेपाल कम्युनिष्ट पार्टी (माओवादी, एनेकपा माओवादी) ले ८० सिटमा विजय प्राप्त गर्‍यो र अधिल्लो संविधानसभामा पाएको सबैभन्दा ठूलो दलको हैसियत गुमायो । राष्ट्रिय प्रजातन्त्र पार्टी-नेपाल (राप्रपा-नेपाल) ले पहिलो हुने (प्रत्यक्ष) तर्फ कुनै सिट नजिते पनि समानुपातिक प्रतिनिधित्वतर्फको परिणामबाट प्राप्त गरेको २४ सिटका साथ संविधानसभाको चौथो ठूलो दलको रूपमा उदायो । मधेश-आधारित दलहरूले समग्रमा ५० सिटहरूमा विजय प्राप्त गरे । समग्रमा, निर्वाचनको प्रतिस्पर्धामा उत्रिएका १२२ दलहरूमध्ये ३० दलहरूसँगै दुई जना स्वतन्त्र उम्मेदवारहरूले संविधानसभामा प्रतिनिधित्व गर्न पाए ।

१९ नोभेम्बर २०१३ का दिन भएको दोस्रो संविधानसभाको निर्वाचन सुसञ्चालित थियो र त्यसले मौलिक लोकतान्त्रिक निर्वाचनका लागि अन्तर्राष्ट्रिय दायित्वहरूको सम्मानमा गहिरो प्रयास प्रदर्शित गर्‍यो ।

दलहरूबीच भएका छलफलहरूको फलस्वरूप बहालबाला प्रधानन्यायाधीश खिलराज रेग्मीको नेतृत्वमा अन्तरिम सरकार निर्माण गर्ने र दोस्रो संविधानसभाका लागि निर्वाचन गर्ने सहमति बन्यो । यो सहमतिमा मुख्य माओवादी दलबाट अलग भएको समूहको नेतृत्वमा रहेका दलहरू सहमत भएनन् र उनीहरूले निर्वाचन प्रणालीका विरुद्ध बेलाबखत हिंसात्मक बहिष्कार पनि गरे ।

कार्टर सेन्टरले नेपालमा सन् २००७ देखि शान्ति प्रक्रिया, संविधानसभाको काम तथा मतदाता दर्तालगायतका मुख्य निर्वाचकीय तयारीहरूको पर्यवेक्षण गर्नका लागि पर्यवेक्षकहरूको एक समूहलाई कायम राखेको थियो । मन्त्रीपरिषद्का अध्यक्ष तथा निर्वाचन आयोगको आमन्त्रणपश्चात् सेन्टरको जारी नियोग २५ सेप्टेम्बर २०१३ देखि अन्तर्राष्ट्रिय निर्वाचन पर्यवेक्षण नियोगमा परिणत भयो । त्यसपछि, नेपालका

१. अन्तर्राष्ट्रिय पर्यवेक्षण तथा आचारसंहिताका सिद्धान्तहरूको घोषणालाई संयुक्त राष्ट्रसंघले सन् २००५ मा अङ्गीकार गरेको थियो । कार्टर सेन्टर सिद्धान्तहरूको घोषणालाई अनुमोदन गर्ने ४० भन्दा बढी अन्तरसरकारी तथा अन्तर्राष्ट्रिय गैरसरकारी संस्थाहरूमध्ये एक हो । थप विवरणका लागि निर्वाचन पर्यवेक्षण कार्यपद्धतिमा हेर्नुहोस् ।

काठमाडौँमा एक नेपाली पुरुष राजनीतिक जुलुसका लागि भण्डाहरू तयार पार्दै । मोटरसाइकल वालाहरूले ती भण्डाहरू मोटरसाइकलहरूमा बाँधेर काठमाडौँका साँघुरा सडकहरूमा दौडिएका थिए ।

निर्वाचन प्रणालीको समानुपातिक प्रतिनिधित्वतर्फ राखिएको कोटाको प्रावधानका कारणले गर्दा नेपालको संविधानसभा अहिले पनि दक्षिण एशियामा सबैभन्दा बढी समावेशी भएको वैधानिक निकाय बनेको छ, तर समावेशिताको मात्रा सन् २००८ को भन्दा केही घटेको छ । निर्वाचित ५७५ सभासदमध्ये ३० प्रतिशत महिला छन् । जातीय तथा वर्गीय विविधताको हकमा निर्वाचित अङ्गमा ७ प्रतिशत दलित, ३४ प्रतिशत जनजाति तथा १८ प्रतिशत मधेशीहरूको प्रतिनिधित्व छ । बाँकी रहेको ४१ प्रतिशत भने खस आर्यन र अन्य वर्गमा परेको छ ।^२

२१ जनवरी २०१४ का दिन संविधानसभाका निर्वाचित सदस्यहरूले शपथ लिए । प्रतिवेदन लेखिँदै गर्दाको समय (फेब्रुअरी २०१४) मा २६ जना मनोनित सदस्यहरूको मनोनयन र चार निर्वाचन क्षेत्रहरूमा पुनःनिर्वाचन हुन बाँकी छ ।

मुख्य तथ्य तथा सुभावहरू

१९ नोभेम्बर २०१३ का दिन भएको दोस्रो संविधानसभाको निर्वाचन सुसञ्चालित थियो र त्यसले मौलिक लोकतान्त्रिक निर्वाचनका लागि अन्तर्राष्ट्रिय दायित्वहरूको सम्मानमा गहिरो प्रयास प्रदर्शित गर्‍यो । समग्रमा निर्वाचनको सफलतापूर्वक भएको सञ्चालन संविधानसभा विघटन भैसकेपछि महिनौसम्मको राजनीतिक संकट र बहिष्कार गरिरहेका केही

राजनीतिक दलहरूको निर्वाचन प्रक्रियालाई बिथोल्न खोज्ने प्रयासहरूको सन्दर्भमा एक उल्लेखयोग्य सफलता थियो । यी चुनौतीहरूको बाबजुद निर्वाचन प्रक्रियाका धेरै गहन पक्षहरूमा सन् २००८ मा भएको पहिलो संविधानसभाको निर्वाचनभन्दा सुधार आएको थियो । निर्वाचन अवधिमा हिंसाका छिटपुट घटना तथा सन्त्रासका प्रकरणहरू भए पनि सो प्रक्रिया सन् २००८ को निर्वाचनको भन्दा बढी शान्तिपूर्ण थियो । ती आधारमा, शान्ति प्रक्रियालाई अधि बढाउने र लोकतान्त्रिक वैधतालाई पुनर्स्थापित गर्ने निर्वाचनका लागि नेपालीहरू बधाइका पात्र छन् ।

यी सफलताहरूको बाबजुद भविष्यमा हुने लोकतान्त्रिक निर्वाचनका लागि नेपालका अन्तर्राष्ट्रिय दायित्वहरूको पूर्ण पालना सुनिश्चित गर्न निर्वाचकीय प्रक्रियाहरूमा सुधार ल्याउन सकिने केही क्षेत्रहरू विद्यमान छन् । नयाँ संविधान निर्माणलाई पूर्णता दिने र राष्ट्रको सांगठनिक खाका स्पष्ट पार्ने

२. नेपालमा पहिचानका धेरै ठूला वर्गहरू छन् जुन केही परस्परभेदी छन् । मधेशी शब्दले सीमापारीको भारतीय भूभागसम्म सशक्त सांस्कृतिक, भाषिक तथा सामाजिक सम्बन्ध गाँसिएका समथर भूभागमा बस्नेहरूलाई बुझाउँछ । दलितहरू जाति व्यवस्थामा ऐतिहासिक रूपमा उपेक्षित र भेदभाव गरिएका समुदाय हुन् र नेपालभरि नै छरिएर रहेको पाइन्छ । जनजाति भन्नाले नेपालीभन्दा बेग्लै मातृभाषाका आदिवासी जनताहरूलाई बुझाउँछ । खस आर्य भन्नाले बाहुन, क्षेत्री तथा ठकुरीजस्ता नेपाली भाषा बोल्ने प्रभुत्वशाली जातहरूलाई बुझाउने छाता शब्द हो ।

जनादेश पाएको यो दोस्रो संविधानसभासँग आगामी निर्वाचन कानूनहरूलाई परिष्कृत गर्ने अद्वितीय अवसर पनि छ । निर्वाचन आयोगसँग पनि चौतर्फी अपेक्षा गरिएको स्थानीय निर्वाचन हुनुअघि २०१३ को निर्वाचनको सफलतालाई निरन्तरता दिँदै मतदाता दर्ता, मतदाता शिक्षा, निर्वाचन अधिकारीहरूलाई प्रशिक्षण तथा निर्वाचन प्रक्रियाका अन्य पक्षहरूसँग सम्बन्धित चुनौतीहरूलाई सम्बोधन गर्ने अवसर छ ।

यस अन्तिम प्रतिवेदनमा कार्टर सेन्टरले नेपालको कानूनी खाका तथा लोकतान्त्रिक निर्वाचनप्रतिका दायित्वहरूको परिवेशमा नेपालमा सम्पन्न निर्वाचनको मूल्यांकन गरेको छ । सेन्टरले प्रतिवेदनमा भएका तथ्य तथा सुझावहरूलाई संविधानसभा, निर्वाचन आयोग, सरकार, राजनीतिक दल तथा नागरिक समाजद्वारा निर्वाचन सुधारको बारेमा गरिने छलफलहरूमा ध्यान दिइने अपेक्षा राखेको छ । कार्टर सेन्टरको निर्वाचन पर्यवेक्षण नियोगले प्राप्त गरेका मुख्य तथ्य तथा सुझावहरू यसप्रकार छन्:

कानूनी रूपरेखा

निर्वाचकीय कानूनलाई सुदृढ बनाउनुपर्छ र सुधारहरूको थालनी गर्नुपर्छ ।

कानूनी खाका अधिकांशतः सन् २००८ को निर्वाचनसँगै मिल्दोजुल्दो र समग्रमा निर्वाचन सञ्चालनका लागि पर्याप्त रह्यो । अन्तरिम संविधानले व्यापक राजनीतिक सहभागितामा जोड दिएको छ र यो नै नेपालको संविधानसभा सदस्यहरूको समावेशिताको जग हो । तथापि, अन्तरिम संविधानमा दोस्रो संविधानसभाको निर्वाचनको परिकल्पना गरिएको थिएन र नयाँ संविधान निर्माण नहुँदै पहिलो संविधानसभा विघटन भएपछि संविधानमा संशोधन गर्नु जरुरी भयो । मूल निर्वाचन ऐनको ग्रहण र राष्ट्रपतिद्वारा जारी अध्यादेशद्वारा अन्तरिम संविधानमा गरिएको संशोधनले संविधानसभाको विघटनपछि देशमा स्थित असाधारण राजनीतिक अवस्थालाई प्रतिबिम्बित गर्‍यो । निर्वाचनका लागि यी सबै कार्य आवश्यक भए पनि यो जनताद्वारा निर्वाचित प्रतिनिधिहरूद्वारा कानून निर्माण गरिनुपर्ने लोकतान्त्रिक अभ्यासभन्दा बाहिर गएर स्वीकार गरिएको थियो ।

नयाँ संविधान बनिसकेपछि निर्वाचकीय कानूनमा उल्लेख्य सुधार गर्नु आवश्यक हुनेछ । ठूलो संख्यामा रहेका ऐन, निर्देशिका, विनियमहरू तथा आचारसंहिताले गर्दा जटिल बनाएको निर्वाचनको कानूनी खाकाले सरोकारवालाहरूलाई तिनको अर्थ लगाउन र कार्यान्वयन गर्न बेलावखत असहज भयो । सुधारको आवश्यकता रहेका कानूनी खाकाका पक्षहरू अंशतः राज्यका भावी अङ्गहरूको संरचनामा पनि निर्भर हुने भए पनि ती सुधारहरूले निर्वाचन कानूनलाई सुदृढ बनाउनु जरुरी हुनेछ । वर्तमान कानूनी संरचनामा सम्बोधन गरिनुपर्ने क्षेत्रहरू निर्वाचकीय प्रणाली, निर्वाचन क्षेत्रहरूको सीमा निर्धारण, मतदाता दर्ता योग्यता, उम्मेदवारका अधिकारहरू, पर्यवेक्षकका अधिकारहरू, प्रचारप्रसार खर्च नियमन, निर्वाचनको दिनका

नियमहरू तथा निर्वाचनपश्चात् उम्मेदवारहरूको मनोनयनको प्रावधानलगायत छन् । निर्वाचनका सहभागीहरूले पालना गर्नुपर्ने आचारसंहितामा विशेषतः निष्पक्ष प्रचारप्रसार वातावरण बनाउने र महिलाका अधिकारहरूलाई अझ सुदृढ गर्ने सन्दर्भमा केही सकारात्मक मापदण्डहरू पनि छन्, तर दल तथा उम्मेदवारहरूको प्रचारप्रसार गतिविधिको नियमन गर्ने केही प्रावधानहरू बढी नै कठोर छन् ।

निर्वाचकीय प्रणाली

सबै सभासदहरू जनमतद्वारा निर्वाचित गरिनुपर्छ ।

नेपालका सबै जिल्लाहरूबाट र ठूलो संख्याका जातीय, भाषिक तथा अन्य समूहहरूबाट प्रतिनिधित्व सुनिश्चित गर्नका लागि संविधानसभाको निर्वाचकीय प्रणालीमा पहिलो हुने निर्वाचित हुने (प्रत्यक्ष), समानुपातिक प्रतिनिधित्व र सरकारद्वारा गरिने मनोनयनलगायतको एक मिश्रित प्रणाली रहेको छ । यसबाहेक, महिला, अल्पसंख्यक, पिछ्छाडिएका समूहहरूका लागि कोटा प्रणाली छ जसले सहभागितालाई व्यापक बनाउँछ र निर्वाचित सभालाई नेपालको विविधतायुक्त जनसंख्यालाई अझ बढी दर्शाउने खालको बनाउँछ ।

तथापि, वर्तमान प्रणालीका केही पक्षहरू लोकतान्त्रिक सिद्धान्तहरूसँग पूर्ण मेल भन्ने खाँदैनन् । राजनीतिक दलहरूले समानुपातिक प्रतिनिधित्वका सूचीहरूबाट उम्मेदवार छान्न पाउने व्यवस्था निर्वाचनको दिनपछि मात्र कार्यान्वयन गर्नुपर्ने र संविधानसभाका केही सदस्यहरूको मनोनयन मन्त्रीपरिषद्ले गर्ने व्यवस्थाले आफूना प्रतिनिधिहरू छनौट गर्न पाउने मतदाताहरूको अधिकारलाई कुण्ठित तुल्याइदिन्छ । नयाँ संविधानअन्तर्गत बन्ने निर्वाचकीय प्रणालीमा मतदाताहरूले व्यवस्थापिकाको कम्तीमा एउटा सदनका सबै प्रतिनिधिहरूको सोझै छनौट गर्न पाउने सुनिश्चित गरिनुपर्छ । कार्टर सेन्टर नयाँ निर्वाचकीय प्रणालीले महिला, आदिवासी समूह, अल्पसंख्यक तथा अन्य समूहहरूको सहभागिता तथा प्रतिनिधित्वलाई प्रबर्द्धन गर्न यसअघि नै हासिल गरिसकिएका उपलब्धिहरूको संरक्षण र विस्तार हुने अपेक्षा गर्दछ ।

निर्वाचन व्यवस्थापन

पारदर्शिता वृद्धि गर्दै सफलतालाई कायम राख्नुपर्छ ।

राजनीतिक संकटको अवस्था, केही राजनीतिक दलहरूद्वारा गरिएको बहिष्कार तथा निर्वाचन हुन्छ कि हुँदैन भन्नेबारेको अनिश्चितताका बाबजुद निर्वाचन आयोगले योजना, तयारी तथा विश्वसनीय निर्वाचन सम्पन्न गर्नका लागि सराहनीय काम गर्‍यो । सहमतिका आधारमा निर्वाचन आयुक्तहरूको नियुक्ति र आयोगको स्वतन्त्र निकायका हैसियतमा काम गर्ने प्रयासले निर्वाचनमा सर्वसाधारणको विश्वासको आधार प्रदान गर्‍यो । क्षेत्र तहमा संगठन र निर्वाचन सञ्चालनका लागि दोहोरो प्रणाली थियो जसमा निर्वाचन आयोगका कर्मचारी र न्यायक्षेत्रका अधिकारीहरू संलग्न थिए । मतदाता परिचयपत्रको

वितरणमा भएको ढिलाइले केही चासो उत्पन्न गरे पनि अधिकांश सरोकारवालाहरु निर्वाचनको तयारीप्रति सन्तुष्ट थिए । तथापि, आयोगको मतपत्र छपाइको पर्यवेक्षण गर्न नदिने निर्णय पूर्ण पारदर्शिता र विश्वास अभिवृद्धि गर्ने सन्दर्भमा गुमेको अवसर थियो ।

आगामी निर्वाचनअघि मतदाता दर्ता किताबमा अझ बढी नागरिकहरुलाई समेट्न, निर्वाचनसम्बन्धी कानूनहरुमा स्पष्टता ल्याउन, मतदाता शिक्षालाई परिष्कृत बनाउन, पहुँच विस्तार, मतदान तथा गणना अधिकारीहरुको प्रशिक्षण, उजुरी संयन्त्रलाई अझ प्रभावकारी बनाउन, निर्वाचन अधिकारीहरुमा महिला तथा अल्पसंख्यकहरुको संख्या वृद्धि गर्न तथा आफ्ना निर्णय-प्रक्रियाको पारदर्शिता वृद्धि गर्न यति बेला निर्वाचन आयोगसँग यसै सफलताको जगमा बनेको ठोस आधार छ ।

सीमा निर्धारण

निर्वाचन क्षेत्रका सीमाहरुलाई समान मतसंख्या सुनिश्चित हुने गरी मिलाउनु पर्छ ।

अन्तरिम संविधानले नेपालका प्रशासनिक जिल्लाहरुमा निर्वाचन क्षेत्रहरुको वितरण र प्रत्येक निर्वाचन क्षेत्रको मतदाता संख्याले जनगणनाद्वारा निर्धारित जनसंख्यालाई प्रतिबिम्बित गर्ने सुनिश्चित गर्नका लागि प्रत्यक्ष तर्फका निर्वाचन क्षेत्रका सीमाहरुको पुनःनिर्धारण गर्न सक्ने अधिकार प्रदान गरेको छ । सन् २०११ मा सम्पन्न भएको जनगणनाको परिणाम आएपछि निर्वाचन क्षेत्रका सीमाहरुमा हेरफेर गरिनु पर्थ्यो, तथापि अन्तरिम संविधानमा निहित विरोधाभाषपूर्ण प्रावधानहरुका कारणले गर्दा निर्वाचन क्षेत्र सीमा निर्धारण आयोगले निर्वाचन क्षेत्र पुनर्निर्धारण गर्ने सम्बन्धमा थोरै मात्र काम गर्न सक्थ्यो - अन्ततः तराई क्षेत्रले गर्ने प्रतिनिधित्वमा केही कम हुन पुग्यो । आयोगले एकै जिल्लाभित्रका निर्वाचन क्षेत्रका सीमाहरुमा हेरफेर गर्न कुनै कदम चालेन । फलस्वरूप एउटै जिल्लाका कुनै निर्वाचन क्षेत्रमा छिमेकी निर्वाचन क्षेत्रभन्दा बढी जनसंख्या भयो जसले मतदानको संख्याको समानतालाई प्रभावित पार्‍यो । निर्वाचन क्षेत्रबीचका जनसंख्या यथासक्य समान रहेको सुनिश्चित गर्नका लागि आगामी निर्वाचन हुनुभन्दा निकै समय अगाडि सन् २०११ को जनगणना तथ्यांकको आधारमा निर्वाचन क्षेत्रका सीमाहरुमा हेरफेर गरिनुपर्छ ।

मतदाता दर्ता

मतदाता दर्ता किताबको अडिट (परीक्षण) गर्नुका साथै सबै वयस्क नागरिकहरुलाई समावेश गर्न दर्ता विस्तार गरिनुपर्छ ।

मतदाता दर्ता कार्यक्रमले विश्वव्यापी तथा समान मताधिकार सुनिश्चित गर्ने सम्बन्धमा नेपालका अन्तर्राष्ट्रिय दायित्वहरु पूरा गर्ने सन्दर्भमा महत्वपूर्ण कदम चाल्यो । सन् २००८ को निर्वाचनमा विवादको एक प्रमुख स्रोत रहेको मतदाता सूचीका सम्बन्धमा पहिचान गरिएका केही समस्याहरुलाई सम्बोधन

गर्नका लागि निर्वाचन आयोगले नयाँ बायोमेट्रिक मतदाता दर्ता किताब निर्माण गर्‍यो । नयाँ दर्ता किताबमा मतदाताको योग्यता सम्बन्धी मापदण्डहरु दृढतापूर्वक लागू गरिए । परिणामतः सरोकारवालाहरुमाभू मतदाता सूचीमा समाविष्ट व्यक्तिहरु मतदानका लागि योग्य रहेको र निर्वाचनको दिनमा मतदाताहरुलाई सहज रूपमा चिन्न सकिने विश्वास निर्माण भयो । मतदाता सूचीहरुमा सर्वसाधारणको पहुँचले यस विश्वासलाई भन्नु प्रगाढ बनाएको थियो ।

तथापि, मतदाता दर्ताले अन्तर्राष्ट्रिय दायित्वहरु पूर्णतः पूरा गरेको ठान्नुअघि सम्बोधन गरिनुपर्ने मुद्दाहरु धेरै नै छन् । दर्ता किताबमा रहेका मतदाताहरुको संख्या निर्वाचन आयोगले दर्ता हुने अपेक्षा गरेको प्रारम्भिक संख्याभन्दा निकै कम छ र २०११ को जनगणनामा देखिएको योग्य मतदाताहरुको सम्भाव्य संख्यासँग तुलना गर्दा त अझ कम छ । यो असमानताका कारणहरु पहिचान गर्नका लागि नयाँ मतदाता दर्ता किताबको परीक्षण यो प्रतिवेदन तयार पार्दासम्म गरिएको छैन । योग्यताका प्रावधानहरुले केही विवाहित महिला, पिछडिएका जनता तथा नागरिकताको प्रमाण देखाउन नसक्ने अन्य

मतदाता परिचयपत्रको वितरणमा भएको ढिलाइले केही चासो उत्पन्न गरे पनि अधिकांश सरोकारवालाहरु निर्वाचनको तयारीप्रति सन्तुष्ट थिए ।

नागरिकहरुलाई असहज बनाएको छ । नेपालबाहिर अस्थायी बसोबास गरिरहेका व्यक्तिहरु दर्ता हुन सकेका छैनन् र देशभित्रै बसाइँसराइ गरेका नागरिकहरुले पनि बसोबास गर्ने गरेको खास निर्वाचन क्षेत्रको मतदाता सूचीमा दर्ता हुन प्रायः कठिनाई बेहोरेका छन् । कार्टर सेन्टर सरकार, संविधानसभा तथा निर्वाचन आयोगसमक्ष मतदाता दर्ता किताबलाई पूर्ण समावेशी बनाउनका लागि आवश्यक कदम चाल्नका लागि सुझाव व्यक्त गर्दछ । ती सुझावहरुमा मतदाता दर्ता किताबको अडिट (परीक्षण), सबै वयस्क नागरिकलाई समेट्नका लागि मतदाता दर्ता विस्तार तथा सबै नागरिकहरु, विशेषगरी महिला तथा नागरिकता प्रमाणपत्र नभएका व्यक्तिहरुलाई मतदाताका रूपमा दर्ता हुन आवश्यक कागजात भएको सुनिश्चित गर्न सकारात्मक कदम चाल्नेलायत छन् ।^३

३. विवाहित महिलाहरुले नागरिकता प्रमाणपत्र प्राप्त गर्नका लागि प्रायः आफ्ना सासुससुराको सहयोगमा आश्रित रहनु पर्छ । थप जानकारीका लागि मतदाता दर्ताबारेको खण्डमा हेर्नुहोस् ।

डेबोरा ह्याक्स

उम्मेदवार तथा राजनीतिक दल दर्ता

उम्मेदवारीका प्रावधानहरूमा रहेका अनावश्यक कडाइहरूलाई हटाउनुपर्छ, कोटाको प्रावधानलाई पालना गराउन एक संयन्त्र खडा गर्नुपर्छ र उम्मेदवारका सूचीहरूलाई समयमै पूर्णता दिइनुपर्छ ।

दल तथा उम्मेदवारहरूको दर्ता समावेशी थियो र त्यसले मतदाताहरूलाई छनौटको व्यापक अवसर प्रदान गर्‍यो । यस प्रक्रियाले नागरिकहरूको निर्वाचनमा खडा हुन पाउने अधिकार सुनिश्चित गर्ने सम्बन्धमा नेपालको दायित्वलाई पूरा गर्‍यो, यद्यपि राज्यद्वारा रोजगारी प्राप्त (निर्वाचित र नियुक्त पदबाहेक) व्यक्तिले उम्मेदवारी दिन नपाउने प्रावधानलाई अनावश्यक बन्देज मान्न सकिन्छ ।

काठमाडौँस्थित एक घरेलु निर्वाचन पर्यवेक्षण संस्था राष्ट्रिय निर्वाचन पर्यवेक्षण समितिमा, एकजना कामदार पर्यवेक्षकको मान्यतापत्र देखाउँदै ।

मतदाता शिक्षा

मतदाता शिक्षा सन्देशहरू लक्षित समूहलाई ध्यानमा राख्दै अल्पसंख्यक भाषाहरूको अभूत प्रभावकारी प्रयोगका साथ निर्माण गर्नुपर्छ ।

निर्वाचन आयोगले राष्ट्रिय तथा स्थानीय तहका आम सञ्चारका साथै लगभग १५,००० मतदाता शिक्षा सवयंसेवकहरूको प्रयोग गर्दै सघन मतदाता शिक्षा प्रयासहरू सञ्चालन गर्‍यो । ती प्रयासहरूलाई निर्वाचन अवधिमा भएका सार्वजनिक विदाहरूले केही प्रभावित पारे, र स्थानीय भाषामा सामग्रीहरू प्रकाशन नभएका वा उपलब्ध नभएका कारणले गर्दा धेरै स्थानमा तिनको प्रभाव कमजोर हुन पुग्यो । मतदान गर्नका लागि एउटा फोटोसहितको परिचय पत्र चाहिन्छ भन्ने प्रावधानको बारेमा मतदाताहरूलाई ज्ञान रहेको देखियो । तथापि, बदर मतहरूको प्रतिशत अपेक्षाकृत उच्च रह्यो, सन् २००८ को भन्दा थोरै मात्र कम । यसले उल्लेख्य संख्याका मतदाताहरू मतदानका आधारभूत पद्धतिहरूमा अनभिज्ञ रहेको संकेत गर्दछ, जसले संविधानसभाका प्रतिनिधिहरूको छनौट व्यक्त गर्ने उनीहरूको अवसर गुमाइदियो । दलित, जनजाति जस्ता अल्पसंख्यक समुदाय तथा महिलाहरूलाई लक्षित गर्ने विशेष मतदाता शिक्षा प्रयासहरू छोटो अवधि र सामग्रीहरूको वितरणमा भएको ढिलाइका कारण प्रभावित भए । आगामी निर्वाचनहरूका लागि मतदाता शिक्षा स्वयंसेवकहरूले पर्याप्त समयअगावै प्रशिक्षण प्राप्त गर्नुपर्छ र पहुँच विस्तारका लागि निश्चित लक्ष्य दिइनुपर्छ । निर्वाचन आयोगले पनि मतदाता शिक्षा सामग्रीहरूमा स्थानीय भाषाको अभूत प्रभावकारी प्रयोगलाई सुनिश्चित बनाउनुपर्छ ।

समानुपातिक प्रतिनिधित्वतर्फका

उम्मेदवारहरूको सूची प्रकाशित गर्ने अन्तिम म्याद निर्वाचनको दिनको नजिकै थियो, जसले गर्दा उम्मेदवारहरूसँग परिचित हुनका लागि मतदाताहरूसँग थोरै मात्र समय बाँकी रह्यो । दलहरूले समानुपातिक प्रतिनिधित्वतर्फका उम्मेदवारका सूचीहरूमा महिलाका लागि छुट्याइएको ५० प्रतिशत कोटाको प्रावधानको पालना गरे, तर प्रत्यक्ष तर्फका उम्मेदवारहरूमा महिलाहरूको संख्या १०.८ प्रतिशत मात्र थियो । कूल उम्मेदवारीको कम्तीमा ३३ प्रतिशत महिला हुनैपर्ने कानूनी प्रावधानको पालना सबै दलले गरेनन् । नागरिकहरूको निर्वाचित हुने तथा आफ्ना प्रतिनिधिहरू छान्न पाउने अधिकारका सम्बन्धमा आफ्ना अन्तर्राष्ट्रिय दायित्वहरूलाई नेपालले पूर्ण पालना गर्नका लागि कार्टर सेन्टर समानुपातिक प्रतिनिधित्वतर्फका सूचीहरूलाई प्रक्रियाको शुरुवातमै पूर्णता दिने गरी समयसीमा निर्धारण गर्न, कोटाका प्रावधानहरूलाई कडाइका साथ लागू गर्न एक संयन्त्र स्थापित गर्न र उम्मेदवारीमा चासो बाँकिने पदहरूमा रहेका व्यक्तिहरूका लागि निर्वाचित हुने अधिकारका सम्बन्धमा बन्देजहरू घटाउने सुझाव व्यक्त गर्दछ ।

प्रचारप्रसार वातावरण, प्रचारप्रसार खर्च र सञ्चारमाध्यम

आचारसंहिताको गम्भीर उल्लंघन, हिंसा र मत-खरिद भएको खण्डमा जर्जिना लगाउनुपर्छ । प्रचारप्रसार खर्चको नियमनलाई अभूत सशक्त बनाउनुपर्छ ।

प्रचारप्रसारको वातावरण सन् २००८ को निर्वाचनको तुलनामा

उल्लेख्य सुदृढ थियो । अधिकांश परिदृश्यमा, प्रतिस्पर्धी राजनीतिक दलहरूबीच भएका छिटपुट भडप तथा बहिष्कार गरिरहेका केही दलले अपनाएका अवरोधजन्य रणनीतिका बाबजुद प्रचारप्रसार अवधिमा उम्मेदवार तथा दलहरू सम्भाव्य मतदाताहरूसमक्ष आफ्ना सन्देशहरू सहजताका साथ प्रवाह गर्न सक्षम थिए । प्रारम्भमा प्रचारप्रसार कमै थियो जसले निर्वाचन हुन्छ कि हुँदैन भन्नेमा नै आशंकाहरू उब्जाइरहेको थियो । निर्वाचनको दिन नजिकिँदै गर्दा जब प्रचारप्रसार घनीभूत हुँदै गयो, प्रतिस्पर्धी दलहरूबीच हिंसात्मक घटनाका संख्याहरू पनि बढ्दै गए र मत किनिएका दृष्टान्तहरू देखिनुका साथसाथै आचारसंहिताको उल्लंघनका केही घटनाहरू पनि भए जसको कुनै पनि सजाय भएन ।

प्रचारप्रसारको खर्चका सम्बन्धमा थोरै मात्र कानूनी प्रावधानहरू थिए र केही उम्मेदवारहरूले खर्चको सीमालाई बेवास्ता गरेको देखियो । विद्युतीय र छापाका सञ्चारमाध्यमहरूले निर्वाचनसम्बन्धी समाचारहरूको व्यापक प्रसारण गरे । कार्टर सेन्टरको नियोगले सञ्चारमाध्यमको व्यवस्थित अनुगमन त गरेन, तर क्षेत्रगत पर्यवेक्षणले सञ्चारमाध्यमहरूले समग्रमा स्वतन्त्र वातावरणमा काम गर्न पाइरहेको संकेत गरे, जसले मतदाताहरूलाई प्रतिस्पर्धी धारणाहरूमाथिको पहुँचमा सहज बनायो ।

नेपाली नागरिकहरूको राजनीतिक अधिकारको हितमा रहेका उम्मेदवार तथा राजनीतिक अभियानसँग सम्बन्धित अन्तर्राष्ट्रिय दायित्वहरूको रक्षाका निम्ति अझ कडा प्रचारप्रसार खर्च नियमन र मत-खरिदलाई रोक्ने कार्य आगामी निर्वाचन हुनुभन्दा अघि गरिनुपर्ने सुधारका प्राथमिक क्षेत्र बन्नु पर्छ । यसबाहेक, हिंसा लगायत आचारसंहिताका गम्भीर उल्लंघनका प्रकरणहरूमा जरिवाना लगाइएको सुनिश्चित गर्न निर्वाचन आयोगका अनुगमन संयन्त्रहरूको समग्र मूल्यांकन गरिनुपर्दछ ।

निर्वाचनसँग जोडिएको हिंसा

कानूनी तथा संवैधानिक भूमिका र जिम्मेवारीहरूको सन्दर्भमा सुरक्षा बलहरूको प्रशिक्षणलाई थप सुदृढ बनाइनुपर्छ ।

सन् २००८ को निर्वाचनको तुलनामा हिंसाका घटनाहरूमा ठूलो कमी आएको थियो । अपितु, गम्भीर घटनाहरूमा परी केही घाइते भएका थिए भने केही घटनाहरूको परिणामतः मृत्यु पनि भएका थिए । प्रतिस्पर्धी दलका समर्थकहरूबीच भएका छिटपुट हिंसात्मक विवादका अलावा निर्वाचन नजिकिँदै गर्दा बहिष्कार गरिरहेका दलहरूले हिंसा र डर देखाउने शैलीको प्रयोग गर्ने श्रृंखला पनि बढ्यो । बहिष्कार गरिरहेका केही दलहरूले १० दिने यातायात हडताल लागू गराउने क्रममा कैयौं बस तथा अन्य सवारीसाधनहरूमा बम आक्रमण भयो । मत खसाल्नका लागि धेरै मानिसहरू आफ्नो जिल्लातर्फ फर्किरहेको समयमा भएका ती घटनाहरू त्रासको वातावरण सिर्जना गर्न र मतदाता संख्या घटाउनमा लक्षित थिए । बहिष्कार गरिरहेका दलहरूको

चेतावनीको जवाफस्वरूप सुरक्षा बलहरूको सघन परिचालनका कारणले निर्वाचन बिथोल्ने उनीहरूको सामर्थ्यमा उल्लेख्य कमी आएको देखियो । कार्टर सेन्टर यी उपबन्धिहरूलाई कायम राख्न र समग्र निर्वाचकीय प्रणालीको दौरान सुरक्षा बलहरूको कानूनी र संवैधानिक भूमिका तथा जिम्मेवारीहरूको सम्बन्धमा दिइने प्रशिक्षणलाई सुदृढ बनाउने सुझाव व्यक्त गर्दछ ।

नागरिक पर्यवेक्षण

नागरिक पर्यवेक्षकका अधिकारहरू कानूनमै स्पष्ट गरिनुपर्छ । योग्यताका मापदण्डहरूलाई खुकुलो पारिनु पर्छ ।

निर्वाचनभन्दा अघि, निर्वाचनको दौरान र त्यसपछिका दिनहरूमा अन्तर्राष्ट्रिय पर्यवेक्षकका अलावा नागरिक समाज संगठनहरूद्वारा पनि ठूलो संख्यामा पर्यवेक्षकहरू खटाइएका थिए । नागरिक पर्यवेक्षकहरू प्रक्रियाका अधिकांश पक्षहरूको पर्यवेक्षण गर्न सक्षम थिए र उनीहरूको प्रयासले पारदर्शिता वृद्धि गर्न र निर्वाचनको समग्रताप्रति जनविश्वास वृद्धि गर्नेतर्फ सकारात्मक योगदान पुऱ्यायो । तथापि, कानूनमा

दल तथा उम्मेदवारहरूको दर्ता समावेसी थियो र त्यसले मतदाताहरूलाई छनौटको व्यापक अवसर प्रदान गर्‍यो ।

पर्यवेक्षकका अधिकारहरू स्पष्ट परिभाषित छैनन् र निर्वाचन अधिकारीहरूले उनीहरूको प्रवेश अस्वीकार गरेको केही दृष्टान्तहरू भेटिए । निर्वाचन पर्यवेक्षकहरू, विशेषतः घरेलु पर्यवेक्षक, साथै अन्तर्राष्ट्रिय पर्यवेक्षकहरूलाई समेत राष्ट्रिय तथा स्थानीय तहमा हुने निर्वाचन अधिकृतका बैठक, मतपत्रको छपाइ, मतदान तथा गणनालगायत निर्वाचकीय प्रणालीका सबै क्षेत्रमा प्रवेश दिइनुपर्छ । पर्यवेक्षकहरूको मनोनयनका सन्दर्भमा निर्वाचन आयोगका नियमहरू बढी नै कठोर थिए, यद्यपि एउटा नागरिक पर्यवेक्षक समूहले मुद्दा दायर गरेपछि सर्वाधिक कठोरमध्येको एउटा नियमलाई खारेज गरिएको थियो । कार्टर सेन्टर पर्यवेक्षकका अधिकारहरूलाई निर्वाचन ऐनमै स्पष्ट पार्न र नागरिक पर्यवेक्षण बन्नका लागि निर्धारित मापदण्डहरूलाई मतदाता हुनका लागि आवश्यक योग्यतासँग मिल्ने गरी खुकुलो बनाउन सुझाव व्यक्त गर्दछ ।

मतदान

मतदानसँग सम्बन्धित मामिलाहरूको सम्बोधन गर्नुपर्छ र प्रशिक्षणहरूमा मतको गोप्यतामाथि जोड दिनुपर्छ ।

अधिकांश सन्दर्भमा, नेपालले मतदान तथा गणना प्रक्रियाको निष्ठालाई सुनिश्चित गर्ने सम्बन्धमा आफ्ना अन्तर्राष्ट्रिय

दायित्वहरू पूरा गर्‍यो । कार्टर सेन्टरका पर्यवेक्षकहरूले भ्रमण गरेकामध्ये लगभग ९० प्रतिशत मतदान केन्द्रहरूमा मतदान सञ्चालनको सकारात्मक मूल्यांकन गरे, समग्रमा डरधम्की वा जबरजस्तीबाट मुक्त शान्तिपूर्ण वातावरण, मतदाताको पहिचान जाँच गर्ने एकनासको अभ्यास, मतदान कर्मचारीहरूको निष्पक्षता तथा आवश्यक सामग्रीहरूको उपलब्धताको पनि टिपोट गरे । नयाँ मतदाता सूचीले सहज रूपमा मतदान सञ्चालन हुन सहयोग गर्‍यो भने अधिकांश स्थानमा दल तथा उम्मेदवारका प्रतिनिधि र नागरिक पर्यवेक्षकहरूको उपस्थितिले पारदर्शिता सुनिश्चित गरेको थियो । निर्वाचन आयोगका अनुसार देशभरिको कूल मतदान संख्या ७८.३४ प्रतिशत थियो ।

तथापि, केही मतदान केन्द्रहरूमा मतको गोप्यता सुनिश्चित गर्ने तथा पद्धतिहरूको अनुसरण गर्ने कार्य, विशेषगरी दोहोर्‍याएर मत हाल्ने सम्भावनालाई निस्तेज पार्न मतदाताहरूको औलामा मसी लगाउने कार्यको सम्बन्धमा केही कमजोरी देखियो । केही निर्वाचन क्षेत्रहरूमा “बुध कब्जा” (कुनै दल/उम्मेदवारका समर्थकहरूले मतदानलाई प्रभावित पार्नका लागि प्रक्रियामाथि कब्जा जमाउने घटनालाई बुझाउन प्रयोग गरिने शब्दावली) का संकेत देखिए । बहिष्कार गरिरहेका दलहरूले निर्वाचन बियोल्ल गरेका प्रयासहरूसँग जोडिएका बम आक्रमण तथा मतदाताहरूमाथि डरधम्कीका साथै प्रतिस्पर्धी

भयो र अधिकांश निर्वाचन क्षेत्रहरूमा गणना कार्य धेरै दिनसम्म चल्‍यो । पर्यवेक्षण गरिएका गणना केन्द्रहरूमा गणना प्रक्रियाको निष्ठालाई सामान्यतः कायम राखिएको देखियो, यद्यपि पद्धतिहरूको एकनासले अनुसरण गरिएको थिएन । विशेषतः प्रत्यक्ष तर्फका मतपत्रहरूमा बदर मतको दर अनुपातिक रूपमा उच्च थियो । गणना शुरु भैसकेपछि एनेकपा(माओवादी) सहितका केही दलहरूले गणना केन्द्रतर्फ मतपेटिकाको ढुवानीमा व्यापक धाँधली भएको आरोप लगाउँदै आफ्ना पर्यवेक्षक तथा प्रतिनिधिहरूलाई गणना केन्द्रबाट फिर्ता बोलाए । दावीहरूबारे छानवीन हुने सहमति भएपछि ती दलहरूले नयाँ संविधानसभामा सहभागी नहुने चेतावनी पनि फिर्ता लिए ।

गणना प्रक्रियाको निष्ठाप्रतिको जनविश्वासलाई अझ वृद्धि गर्न मतपेटिकाहरू गणना केन्द्रतर्फ ढुवानी गर्दा अत्यधिक पारदर्शिता सुनिश्चित हुने ढंगमा गरिनुपर्छ । मतपेटिकाहरू मध्यवर्ती स्थानमा भण्डारण गरिनु हुँदैन । यसबाहेक, गणना तथा मतको तालिकीकरणका लागि सबै पद्धतिहरू पहिले नै निर्धारित गरिनुपर्छ । सबै सहभागीहरूलाई गणना प्रक्रियाबारे राम्ररी बुझाउनका लागि निर्वाचनको दिनअगावै निर्वाचन अधिकारीहरूले उम्मेदवार, दलका प्रतिनिधि तथा नागरिक पर्यवेक्षकहरूका लागि जानकारीमूलक कार्यक्रम सञ्चालन गर्न सक्छन् ।

विवाद समाधान

उजुरीहरूका सम्बन्धमा भूमिका तथा जिम्मेवारीहरू स्पष्ट गर्नुपर्छ र प्रभावकारी उपचार सुनिश्चित गरिनुपर्छ । निर्वाचनको दिनअघि निर्वाचन क्षेत्रतहमा थोरै मात्र लिखित उजुरीहरू दर्ता गरिएका थिए, अधिकांश उजुरीहरू मौखिक थिए र अनौपचारिक तवरमै सम्बोधन गरिएका थिए । निर्वाचन आयोगले उल्लंघनका केही मामिलाहरू त फेला पाऱ्यो तर जरिवाना नलगाई चेतावनी मात्र जारी गर्‍यो । केही क्षेत्रीय दलहरूले निर्वाचन आयोग तथा स्थानीय निर्वाचन अधिकृतहरू ठूला दलहरूलाई कारवाही गर्न उदासीन रहेको आरोप लगाउँदै उजुरी प्रणालीप्रति अविश्वास व्यक्त गरे । उम्मेदवारी दर्ताका सम्बन्धमा आएका गुनासोहरूका सन्दर्भमा भने आयोग कडा देखियो ।

निर्वाचनको दिनपछि आयोगले मतदान प्रक्रियामा भएका अनियमितताका आरोपसम्बन्धी गुनासोहरूमाथि छानवीन गरेन, उसले सम्बन्धित स्थानीय निर्वाचन अधिकृतहरूले ती आरोपहरूको पुष्टि गर्छन् कि गर्दैनन् भनेर सोध्नमा मात्र आफूलाई सीमित बनायो । आयोगले ती प्रकरणहरूमा लिखित निर्णय दिएन । आयोगको अधिकारका केही क्षेत्रहरू संविधानसभा अदालत (एक विशेष संवैधानिक निकाय) सँग बाभिएका छन् । उक्त अदालतमा २२ वटा जति मुद्दाहरू परेका थिए, तर प्रतिवेदन लेखिँदाको समयसम्म कुनैको पनि अन्तिम किनारा लागिसकेको छैन । यी मुद्दाहरूको निक्यौलका लागि कुनै समयसीमा नभएको र संविधानसभाको

अधिकांश निर्वाचनक्षेत्रहरूमा गणनाको प्रक्रिया बिस्तारै शुरु भयो र अधिकांश निर्वाचन क्षेत्रहरूमा गणना कार्य धेरै दिनसम्म चल्‍यो ।

उम्मेदवार तथा दलहरूबीच भएका छिटपुट झडपहरूलगायतका सुरक्षा घटनाका छिटपुट विवरणहरू पनि प्राप्त भएका थिए ।

कार्टर सेन्टर भविष्यमा हुने निर्वाचनहरूमा मतदानका पद्धतिहरूलाई सुदृढ बनाउनका निम्ति निर्वाचन आयोगका नियमहरूमा बिग्रिएका मतपत्र र नमेटिने मसीको जाँचका सम्बन्धमा व्यवस्था गर्न, मतको सुरक्षा सुनिश्चित गर्ने सम्बन्धमा मतदान अधिकृतहरूका लागि अझ बढी प्रशिक्षण र मतपत्रहरूमा संकेत चिह्नका अलावा दल तथा उम्मेदवारहरूका नामहरू पनि समावेश गर्ने व्यवस्था गर्न सुझाव व्यक्त गर्दछ ।

गणना

मतगणनाको तरिका देखाउने एक्कासको भएको सुनिश्चित गर्नुपर्छ ।

मतदान सम्पन्न भएपछि हरेक निर्वाचन क्षेत्रका सबै मतदान केन्द्रबाट बन्द मतपेटिकाहरू मतगणना केन्द्रतर्फ ढुवानी गरियो । अधिकांश निर्वाचनक्षेत्रहरूमा गणनाको प्रक्रिया बिस्तारै शुरु

प्रारम्भ भएको लामो समय बितिसकदा पनि तिनको अवस्थामा परिवर्तन नआएको हुँदा यसले रहेका प्रभावकारी उपचारको अधिकारलाई कमजोर बनाउन सक्छ ।

दल, उम्मेदवार तथा मतदाताहरूलाई उजुरी पेश गर्ने स्थानबारे जानकारी रहेको र सबै उजुरीहरूको पारदर्शी ढंगले सम्बोधन गरिन्छ, भन्ने सुनिश्चित गर्न उजुरीहरूमाथि गरिने कारवाहीको सम्बन्धमा निर्वाचन अधिकृतका भूमिका तथा जिम्मेवारीहरूलाई स्पष्ट बनाउन र प्राप्त उजुरी तथा तिनमाथि हुने कारवाहीको जानकारी सार्वजनिक रुपमा उपलब्ध गराउन कार्टर सेन्टर सुझाव व्यक्त गर्दछ । प्रभावकारी तथा समयमै उपचार सुनिश्चित गर्नका लागि मतदान तथा गणना प्रक्रियाबारे प्राप्त उजुरीहरूको शीघ्र निराकरण हुनेमा आश्वस्त बनाउन निर्वाचकीय कानूनलाई पुनरावलोकन गरिनुपर्छ ।

महिला तथा अल्पसंख्यक समूहहरूको सहभागिता

सबै निर्वाचित परिषद्हरूमा महिला र पुरुषको समान संख्या सुनिश्चित गर्नेतर्फ ध्यान पुऱ्याइनुपर्छ । महिला, जातीय अल्पसंख्यक तथा अन्य समूहहरूको प्रतिनिधित्वको न्यूनतम कोटाबारे कानूनी प्रावधान राजनीतिक प्रतिनिधित्वमा समावेशिताको प्रबर्द्धनका लागि सकारात्मक कदमहरू हुन् जसले नेपालको हरेक नागरिकको सार्वजनिक मामिलाहरूमा सहभागी हुनसक्ने सामर्थ्य सुनिश्चित गर्नुपर्ने अन्तर्राष्ट्रिय दायित्वलाई केही हदसम्म पूरा गरेका छन् । अपितु, प्रत्यक्षतर्फका उम्मेदवार तथा विजयीहरूमा महिला र उपेक्षित

उजुरी हत्याक

समुदायका सदस्यहरूको प्रतिनिधित्वमा सन् २००८ को भन्दा कमी आउनुले सामाजिक समावेशिताको लक्ष्य हासिल गर्नका लागि अस्थायी प्रकृतिका विशेष व्यवस्थाहरूको निरन्तरताका साथसाथै आन्तरिक लोकतन्त्रीकरणको पनि आवश्यकता देखिन्छ ।

राजनीतिक दलहरूभित्रका निर्णय कार्यहरूमा महिला, दलित तथा अन्य उपेक्षित समुदायको सहभागितालाई सशक्त बनाउनका लागि अग्रगामी कदमहरू चालिनुपर्छ । समावेशी नीतिहरूमा अझ सुधार ल्याउने सन्दर्भमा नयाँ संविधान निर्माणको अवधि एक अवसर पनि हो र सबै तहका निर्वाचित परिषद्हरूमा महिला र पुरुषहरूको समानता सुनिश्चित गर्नेतर्फ ध्यान दिइनुपर्छ ।

काठमाडौँमा एक उम्मेदवार महिलाको तस्वीर/पर्चा ।

| नेपालमा कार्टर सेन्टर

सन् २००३ मा नेपालमा जारी द्वन्द्व अन्त्य गर्न सघाउने मार्गहरु खोजी गर्ने आग्रह प्राप्त गरेपछि कार्टर सेन्टर नेपालमा कार्यरत रहेको हो। सेन्टरले आफ्ना सहायताहरु उपयोगी भएनभएको निस्क्यौल गर्न नेपालमा विभिन्न मूल्यांकन नियोगहरु सञ्चालन गर्‍यो।

नेपाल सरकार, मुख्य राजनीतिक दलहरु तथा निर्वाचन आयोगको आमन्त्रणमा पहिलो संविधानसभा निर्वाचन प्रक्रियाको पर्यवेक्षण गर्नका लागि कार्टर सेन्टरले जनवरी २००७ मा नेपालमा आफ्नो उपस्थिति जनायो र मार्च २००७ मा पाँचै विकास क्षेत्रमा दीर्घकालीन पर्यवेक्षकहरु खटाइए। अप्रिल २००८ मा भएको पहिलो संविधानसभाको निर्वाचनपश्चात् सेन्टरले आफ्नो उपस्थितिलाई एक दीर्घकालीन राजनीतिक पर्यवेक्षण नियोगको रुपमा निरन्तरता दियो र राजनीतिक विकासक्रमको पर्यवेक्षण जारी राख्नका लागि अन्तर्राष्ट्रिय तथा राष्ट्रिय दीर्घकालीन पर्यवेक्षकहरु पाँचै विकास क्षेत्रहरुमा स्थायी रुपमा खटिए। जनवरी २००७ र सेप्टेम्बर २०१३ बीचको आफ्नो पर्यवेक्षण अवधिमा सेन्टरले संविधान निर्माण, राजनीतिक तथा शान्ति प्रक्रियाको अनुगमन तथा मतदाता दर्तालगायत प्रमुख निर्वाचन तयारीहरुका सम्बन्धमा जम्मा २५ वटा प्रतिवेदनहरु प्रकाशित गर्‍यो। नेपालका ७५ वटै जिल्लाहरुमा औपचारिक पर्यवेक्षण सञ्चालन गरिएको थियो।

सेप्टेम्बर २०१३ मा कार्टर सेन्टरले १९ नोभेम्बरका लागि तोकिएको दोस्रो संविधानसभा निर्वाचनको पर्यवेक्षण गर्नका लागि नेपाल सरकार तथा निर्वाचन आयोगबाट फेरि औपचारिक आमन्त्रण प्राप्त गर्‍यो। जारी नियोग २५ सेप्टेम्बर मा एक अन्तर्राष्ट्रिय निर्वाचन पर्यवेक्षण नियोगको रुपमा परिणत भयो, निर्वाचनअघिको प्रक्रियाका सबै पक्षहरुको निकट पर्यवेक्षण गर्नका लागि धनगढी, नेपालगंज, पोखरा, काठमाडौं,

बिरगंज तथा बिराटनगरस्थित ६ वटा क्षेत्रीय कार्यालयहरुमा राष्ट्रिय कर्मचारीहरूसँग सामेल हुनका लागि दीर्घकालीन पर्यवेक्षकहरु खटाइयो। उक्त अन्तर्राष्ट्रिय निर्वाचन पर्यवेक्षण नियोग अमेरिकी अन्तर्राष्ट्रिय विकास नियोग (युएसएड), वेलायतको अन्तर्राष्ट्रिय विकास विभाग (डिफिड) तथा नर्वेको विदेश मामिला मन्त्रालयको आर्थिक सहयोगमा सञ्चालित थियो।

कार्टर सेन्टरले १ अक्टोबरमा मतदाता दर्ता प्रक्रियाबारेको आफ्नो छैटौं एवं अन्तिम प्रतिवेदन प्रकाशित गर्‍यो जसमा मतदाता दर्ता किताबमा सुधार ल्याउन निर्वाचन आयोगद्वारा भएका प्रयासहरुको सराहना गरिएको थियो। ३१ अक्टोबरमा जारी भएको निर्वाचनपूर्वको वक्तव्यमा निर्वाचनको तयारीका सम्बन्धमा कार्टर सेन्टरका मुख्य पर्यवेक्षणहरुका साथसाथै निर्वाचन आयोग, उम्मेदवार, दल तथा सरकारका लागि केही सुझावहरु पेश गरिएका थिए। निर्वाचन हुनुभन्दा केही समयअघि अन्तर्राष्ट्रिय निर्वाचन पर्यवेक्षण नियोगमा पूर्व अमेरिकी राष्ट्रपति जिम्मी कार्टर तथा थाइल्याण्डका पूर्व उपप्रधानमन्त्री डा. सुराकियात साथीराथाईको नेतृत्वमा अल्पकालीन पर्यवेक्षकहरु सहभागी भएका थिए। २१ नोभेम्बरका दिन कार्टर सेन्टरको अन्तर्राष्ट्रिय निर्वाचन पर्यवेक्षण नियोगले १९ नोभेम्बरमा सम्पन्न संविधानसभाको निर्वाचनबारे प्रारम्भिक तथ्य तथा निष्कर्षहरुबारे वक्तव्य प्रकाशित गर्‍यो। अन्तर्राष्ट्रिय निर्वाचन पर्यवेक्षण नियोगका दीर्घकालीन पर्यवेक्षकहरुले निर्वाचनको दिनभन्दा पछि पनि निर्वाचन प्रक्रियाको अनुगमन जारी राखे, र डिसेम्बर १९ मा अन्तर्राष्ट्रिय निर्वाचन पर्यवेक्षण नियोगले निर्वाचन-पश्चात्को एक प्रतिवेदन जारी गर्‍यो जुन गणना प्रक्रिया, तालिकीकरण तथा परिणाम घोषणा र विवाद समाधानमा केन्द्रित थियो।

निर्वाचन पर्यवेक्षण कार्यविधि

कार्टर सेन्टरले नेपालमा सन् २००८ मा भएको संविधानसभाको निर्वाचनसमेत गरी सन् १९८९ देखि ३८ देशहरूमा सम्पन्न ९६ वटा निर्वाचनहरूको पर्यवेक्षण गरेको छ।^४ संयुक्त राष्ट्रसंघद्वारा सन् २००५ मा अङ्गीकार गरिएको अन्तर्राष्ट्रिय निर्वाचन पर्यवेक्षणका लागि सिद्धान्तहरूको घोषणा र अन्तर्राष्ट्रिय निर्वाचन पर्यवेक्षणको आचारसंहितालाई अनुमोदन गर्ने ४० भन्दा बढी अन्तरसरकारी तथा अन्तर्राष्ट्रिय गैरसरकारी संस्थाहरूमध्ये सेन्टर पनि एक हो।^५ अनुमोदन गर्ने संस्थाहरूले आफ्ना निर्वाचन पर्यवेक्षण नियोगहरूको निष्ठा तथा पारदर्शिताप्रति आश्वस्त पार्ने प्रतिबद्धता गरेका छन्, र आफ्नो नियोगका उद्देश्य, क्षेत्र तथा सञ्चालनलाई मार्गदर्शन गर्न यसै दस्तावेजलाई आधार मान्दछन्।

अन्तर्राष्ट्रिय पर्यवेक्षकहरूले निर्वाचन प्रक्रियाको विश्वसनीय तथा निष्पक्ष मूल्यांकनद्वारा लोकतन्त्रको प्रबर्द्धनमा खेल्न सक्ने महत्वपूर्ण सहयोगी भूमिकाहरूले निर्वाचन परिणामहरूका सम्बन्धमा विश्वास बढ्छिन्छन् र प्रक्रियामा सुधार ल्याउन सक्ने क्षेत्रहरूको बारेमा सुझावहरू प्रदान गर्दै लोकतान्त्रिक प्रक्रियालाई सशक्त तथा सुदृढ बनाउन सहयोग सक्छन् भन्ने कार्टर सेन्टरको ठहर छ।

निर्वाचन हुनुअघि र पछि पर्यवेक्षकहरूलाई पर्याप्त समय स्थानीय क्षेत्रमै खटाएर पर्यवेक्षणको गुणस्तरलाई बृद्धि गर्न सकिने पनि सेन्टरको मान्यता छ। लामो समयको खटाइले निर्वाचनसँग सरोकार राख्ने सबैसँग सार्थक सम्बन्ध विस्तार गर्न सहज हुनुका साथसाथै अन्तर्राष्ट्रिय पर्यवेक्षकहरूको भूमिकाका बारेमा घरेलु बुझाइ बृद्धि गर्न पनि सहयोग गर्दछ। नेपालको मामिलामा, सेन्टरको लामो समयको उपस्थितिले राष्ट्रिय, क्षेत्रीय तथा स्थानीय सरोकारवालाहरूसँग निकट तथा दीर्घकालीन सम्पर्क स्थापित गर्दै निर्वाचन प्रक्रियाको मात्र नभई समग्र लोकतान्त्रिक प्रक्रियाको विस्तृत पर्यवेक्षण र विश्लेषण गर्न सम्भव भयो।

निर्वाचन पर्यवेक्षण नियोगको उद्देश्य जारी शान्ति प्रक्रिया, राजनीतिक वातावरण, निर्वाचित वैधानिक सदनको अभाव र संविधानको आवश्यकतालाई ध्यानमा राख्दै नेपालको निर्वाचकीय प्रक्रियाको विश्वसनीय तथा निष्पक्ष मूल्यांकन प्रदान गर्नु नै हो। यसअलावा, सेन्टरले आफ्नो

उपस्थितिमार्फत घरेलु पर्यवेक्षक समूहहरूको विश्वसनीयतालाई सुदृढ बनाउन सहयोग गर्ने, देशका अन्य लोकतान्त्रिक पहलहरूका लागि आधार खडा गर्ने तथा नेपालमा अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्डहरू पूरा हुने गरी हुने विश्वसनीय निर्वाचनहरूप्रति अन्तर्राष्ट्रिय समुदायको चाहना तथा सहयोग प्रदर्शन गर्ने उद्देश्य पनि राख्यो।

फिल्ड अफिस डाइरेक्टर र अन्तर्राष्ट्रिय तथा राष्ट्रिय कर्मचारीहरू सम्मिलित मुख्य समूह सदस्यहरूले दलका नेता, सरकारी तथा निर्वाचन अधिकारीहरू, नागरिक समाजका नेताहरू तथा अन्तर्राष्ट्रिय समुदायका सदस्यहरूसँग राम्रो सम्बन्ध कायम राख्दै अन्तर्वाता गरे। सेन्टरले क्षेत्रीय र राष्ट्रिय

लामो समयको खटाइले निर्वाचनसँग सरोकार राख्ने सबैसँग सार्थक सम्बन्ध विस्तार गर्न सहज हुनुका साथसाथै अन्तर्राष्ट्रिय पर्यवेक्षकहरूको भूमिकाका बारेमा घरेलु बुझाइ बृद्धि गर्न पनि सहयोग गर्दछ।

दुवै तहबाट जानकारीहरू संकलन गर्दै निर्वाचन प्रक्रियाका सम्बन्धमा आवधिक सार्वजनिक वक्तव्य तथा प्रतिवेदनहरू तयारी र प्रकाशन गर्‍यो, ती प्रतिवेदनहरूको व्यापक वितरण गरिएको थियो र तिनले स्थानीय तथा अन्तर्राष्ट्रिय सञ्चारमाध्यममा राम्रो स्थान पाएका थिए।

सेन्टरले केन्द्र तथा जिल्ला दुवै तहमा संयुक्त राष्ट्रसंघ विकास कार्यक्रमको निर्वाचन सहयोग परियोजना (युएनडीपी-

४. नेपालको सन् २००८ को संविधानसभा निर्वाचनसहित कार्टर सेन्टरको निर्वाचन पर्यवेक्षण नियोगका विगतका प्रतिवेदनहरूका लागि कृपया www.cartercenter.org/news/publications/election_reports.html मा जानुहोस्।

५. घोषणाको मूलपाठका लागि www.cartercenter.org/peace/democracy/des_declaration.html मा जानुहोस्।

रामलाल ताम्राकार, ७५, कार्टर सेन्टरका एक पर्यवेक्षकसँग बोल्दै, “सास हुँदासम्म आस” । उनी संविधानसभामा निर्वाचित भएकाहरूले अन्ततः नेपालको संविधान बनाउने ठान्दछन् ।

डेवोरा ह्याम्स

इएसपी), संयुक्त राष्ट्रसंघ क्षेत्रीय संयोजकको कार्यालय (युएन-आरसीएचसीओ), नेशनल डेमोक्रेटिक इन्स्टिट्युट (एनडीआई), द एशिया फाउण्डेशन (टीएफ), निर्वाचन प्रणालीहरूका लागि अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिष्ठान (आइएफइएस) तथा निर्वाचन प्रक्रियामा संलग्न अन्य अन्तर्राष्ट्रिय संस्थाहरूसँग निकट कार्यसम्बन्ध कायम राख्यो । निर्वाचनको समय नजिकै कार्टर सेन्टरले अन्य दुई अन्तर्राष्ट्रिय पर्यवेक्षक समूहहरूसँग बैठकहरू गर्‍यो: युरोपेली युनियन निर्वाचन पर्यवेक्षण नियोग (इयुइओएम) तथा स्वतन्त्र निर्वाचनका लागि एशियाली सञ्जाल (एनफ्रेल) ।

सेन्टरले राष्ट्रिय निर्वाचन पर्यवेक्षण समिति, लोकतन्त्र र निर्वाचन पर्यवेक्षण (डीइडब्ल्यू-नेपाल), तथा पर्यवेक्षण गरिरहेका अन्य साना नागरिक समाज संगठनहरूसँग पनि नियमित भेटघाट गर्‍यो । निर्वाचनको दिन र निर्वाचन-पश्चातको अवधिमा सेन्टरले निर्वाचन पद्धतिहरू, पर्यवेक्षक नियम तथा विनियम आदिका बारेमा जानकारीहरू साट्न र बढी भूभागलाई समेट्न तथा एउटै स्थानमा पर्यवेक्षकहरू दोहोरिने अवस्थालाई घटाउनका लागि अल्पकालीन पर्यवेक्षकहरू खटाउँदा अन्य पर्यवेक्षक समूहहरूसँग समन्वय गर्‍यो ।

निर्वाचन मूल्यांकनका लागि मापदण्ड

कार्टर सेन्टरले नेपालको निर्वाचन प्रक्रियाको मूल्यांकन देशको कानूनी खाका तथा अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि एवं अन्य दस्तावेजहरूमा समाविष्ट लोकतान्त्रिक निर्वाचनका दायित्वहरूको अनुमोदनका आधारमा गरेको हो । यस प्रतिवेदनको संरचनाले व्याख्यात्मक दस्तावेजहरूलगायत अन्तर्राष्ट्रिय दस्तावेजहरू, विशेषगरी संयुक्त राष्ट्रसंघ मानवअधिकार समिति (युएनएचआरसी)का सामान्य टिप्पणीमा निहित लोकतान्त्रिक निर्वाचनहरूसँग सम्बन्धित आधारभूत अधिकार/दायित्वहरूलाई प्रतिबिम्बित गर्दछ ।

तालिका कः नेपालको अन्तर्राष्ट्रिय दायित्वहरूका प्रमुख स्रोतहरू

सन्धि/घोषणा	अवस्था	मिति
संयुक्त राष्ट्रसंघ, महिलाहरूको राजनीतिक अधिकारका बारेमा सम्मेलन	अनुमोदित/स्वीकृति प्रदान	२६ अप्रिल, १९६६
संयुक्त राष्ट्रसंघ, सबै प्रकारका जातीय भेदभावको उन्मूलनबारे अन्तर्राष्ट्रिय सम्मेलन	अनुमोदित/स्वीकृति प्रदान	३० जनवरी, १९७१
संयुक्त राष्ट्रसंघ, बाल अधिकारबारे सम्मेलन	अनुमोदित/स्वीकृति प्रदान	१४ सेप्टेम्बर, १९९०
संयुक्त राष्ट्रसंघ, महिलाविरुद्ध हुने सबै प्रकारका भेदभावको उन्मूलनबारे अन्तर्राष्ट्रिय सम्मेलन	अनुमोदित/स्वीकृति प्रदान	२२ अप्रिल, १९९१
संयुक्त राष्ट्रसंघ, नागरिक तथा राजनीतिक अधिकारहरूबारे अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिज्ञापत्र	अनुमोदित/स्वीकृति प्रदान	१४ मे, १९९१
संयुक्त राष्ट्रसंघ, आर्थिक, सामाजिक तथा सांस्कृतिक अधिकारहरूबारे अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिज्ञापत्र	अनुमोदित/स्वीकृति प्रदान	१४ मे, १९९१
संयुक्त राष्ट्रसंघ, नागरिक तथा राजनीतिक अधिकारहरूबारे अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिज्ञापत्रका लागि वैकल्पिक शिष्टाचार	अनुमोदित/स्वीकृति प्रदान	१४ मे, १९९१
संयुक्त राष्ट्रसंघ, महिलाविरुद्ध हुने सबै प्रकारका भेदभावको उन्मूलनबारे अन्तर्राष्ट्रिय सम्मेलनका लागि वैकल्पिक शिष्टाचार	अनुमोदित	१५ मे, २००७
संयुक्त राष्ट्रसंघ, आदिवासी तथा जनजाति सम्मेलन	अनुमोदित	२२ अगष्ट, २००७
संयुक्त राष्ट्रसंघ, अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको अधिकारका बारेमा सम्मेलन	अनुमोदित	७ मे, २०१०
संयुक्त राष्ट्रसंघ, अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको अधिकारका बारेमा सम्मेलनका लागि वैकल्पिक शिष्टाचार	अनुमोदित	७ मे, २०१०
संयुक्त राष्ट्रसंघ, भ्रष्टाचार विरुद्धको सम्मेलन	अनुमोदित	३१ मार्च, २०११
संयुक्त राष्ट्रसंघ, मानवअधिकारको विश्वव्यापी घोषणापत्र	सहभागी पक्ष	

दीर्घकालीन पर्यवेक्षकहरूको परिचालन

निर्वाचन आयोग, नेपाल तथा अन्तरिम निर्वाचन परिषद्का अध्यक्षबाट निमन्त्रणा प्राप्त भएपछि कार्टर सेन्टरको जारी नियोग २५ सेप्टेम्बर २०१३ मा एक अन्तर्राष्ट्रिय निर्वाचन पर्यवेक्षण नियोगमा परिणत भयो ।

सेप्टेम्बर महिनाको अन्त्यतिर काठमाडौंमा मुख्य समूह सदस्यहरूका साथसाथै राष्ट्रिय सरोकारवाला तथा अन्य अन्तर्राष्ट्रिय संस्थाका प्रतिनिधिहरू सहभागी भएको प्रारम्भिक बैठकपश्चात् सेन्टरले आठ देशका १२ जना अन्तर्राष्ट्रिय दीर्घकालीन पर्यवेक्षकहरूलाई पहिलेदेखि नै क्षेत्रमा रहेका क्षेत्रीय संयोजकहरूसँग सहभागी हुनका लागि खटायो । दीर्घकालीन पर्यवेक्षकहरूलाई पाँच विकास क्षेत्र र एक प्रमुख शहरका लागि दुई दुई जना गरी खटाइएको थियो । उनीहरू धनगढी, नेपालगंज, पोखरा, काठमाडौं, बिरगंज र बिराटनगरमा अवस्थित थिए । बिरगंजको समूहले पूर्वी र मध्य तराईका ठूला भूभागहरू समेटेको थियो ।

पर्यवेक्षक समूहहरूले आफ्ना निर्दिष्ट भूभागभरि यात्रा गरे, निर्वाचनपूर्वको अवधिमा ७५ मध्ये धेरै जिल्लाहरूको भ्रमण गरे । उनीहरूले राजनीतिक दलका नेता, निर्वाचन अधिकारी, सुरक्षा बल, उपेक्षित समूहका प्रतिनिधि, नागरिक समाजकर्मी, घरेलु पर्यवेक्षक, पत्रकार, अन्तर्राष्ट्रिय संघसंस्था तथा मतदाताहरूसँग भेट गरे । निर्वाचनपूर्वको अवधिमा

उनीहरूले चार मुख्य विषयहरूमा अन्तर्वार्ताहरू गरे: १)

निर्वाचनपूर्वको सुरक्षा, २) निर्वाचन प्रशासन तथा मतदाता शिक्षालगायत निर्वाचनपूर्वका तयारीहरू, ३) राजनीतिक दलहरू, निर्वाचन प्रचारप्रसार, सञ्चारमाध्यम तथा आचारसंहिता, र ४) नागरिक समाज, उपेक्षित समूह तथा निर्वाचन पर्यवेक्षकहरूको सहभागिता । उनीहरूले उम्मेदवार दर्ता, जनसभा तथा प्रचारप्रसार जुलुस आदिको अवलोकन गरे र अल्पकालीन पर्यवेक्षकहरूलाई खटाउने तयारी गरे । दीर्घकालीन पर्यवेक्षकहरूले साप्ताहिक विवरणहरूका साथै भेला, घटना तथा अन्य आवश्यक विवरणहरू पठाए ।

निर्वाचनको दिनमा दीर्घकालीन पर्यवेक्षकहरूले व्यापक पर्यवेक्षण गरे । निर्वाचनको दिनपश्चात्, दीर्घकालीन पर्यवेक्षकहरूले मुख्य समूहका सदस्यहरूसँगै गणना र उजुरी तथा अपील प्रक्रियाको पर्यवेक्षण गरे । उनीहरूले जानकारीमा आएका घटना तथा निर्वाचनपश्चातको अवधिका अन्य सम्बन्धित पक्षहरूलाई पछ्याउनुका साथसाथै निर्वाचन प्रक्रियाबारे जानकारीहरू संकलन गर्नका लागि सरोकारवालाहरूसँगका बैठकहरूलाई पनि जारी राखे । अन्तिम प्रतिवेदन तयार गरिसकेपछि र मुख्य समूहसँग समापन छलफल गरिसकेपछि दीर्घकालीन पर्यवेक्षकहरू डिसेम्बर १५ मा नेपालबाट बिदा भए ।

कार्टर सेन्टरका पर्यवेक्षक रामिरो मार्टिनेज निर्वाचनभन्दा अघिल्लो दिन कर्मचारीहरूले एक मतदानस्थल निर्माण गर्दै गरेको अवलोकन गर्दै ।

डेबोरा ह्याम्स

अल्पकालीन पर्यवेक्षकहरूको परिचालन

सेन्टरले निर्वाचन हुने दिनको आसपासको अवधिका लागि २८ देशका ५४ अल्पकालीन पर्यवेक्षकहरूलाई खटायो । अल्पकालीन पर्यवेक्षकहरू १३ नोभेम्बरका दिन काठमाडौं ओर्लिए र उनीहरूले नेपालको राजनीतिक अवस्था, निर्वाचकीय खाका तथा तयारीहरू, सुरक्षा निर्देशिका, लजिस्टिक्स तयारी, निर्वाचनको दिनका पद्धतिहरू तथा रिपोर्ट गर्ने प्रावधानबारे दुई दिने जानकारी हासिल गरे । जानकारी सत्रमा आइएफडिएस-नेपालको सहयोगमा सञ्चालित नमूना मतदान अभ्यास पनि समावेश थियो । उनीहरूले सेन्टरको निर्वाचन अनुगमन प्रविधिको प्रयोगबारे पनि प्रशिक्षण लिए जुन प्रविधि पर्यवेक्षण गरिएका चेकलिस्ट (जाँच सूची) हरुलाई हाते ट्याब्लेटहरूको प्रयोगमा विद्युतीय माध्यमद्वारा पठाउनका लागि प्रयोग गरिएको थियो । यसअलावा, सबै अल्पकालीन पर्यवेक्षकहरूले आफ्ना दीर्घकालीन पर्यवेक्षकहरूसँग बैठकहरू गरे जसले उनीहरूलाई क्षेत्रीय जानकारीका साथै उनीहरू खटिएका क्षेत्रहरूको विवरण सम्मिलित सामग्रीहरू पनि दिए ।

अल्पकालीन पर्यवेक्षकहरू निर्वाचनभन्दा तीन दिन अघि आफ्ना जिम्मेवारीका क्षेत्रहरूमा खटाइएका थिए । यो अवधिमा उनीहरूले स्थानीय निर्वाचन वातावरणको अभ्र राम्रो समझका लागि स्थानीय सरोकारवालाहरूसँग बैठकहरू गरे । अधिल्ला पर्यवेक्षण, ऐतिहासिक परिवेश, सवेदनशिलताको तह, निर्वाचन

आयोगका प्रावधानहरू, राजनीतिक वातावरण र उपेक्षित समूहहरूको उपस्थिति लगायतमा आधारित भै गरिएको पूर्ण मूल्यांकनपछि जिम्मेवारीका क्षेत्रहरू छनौट गरिएका थिए । निर्वाचनको दिन सेन्टरका पर्यवेक्षकहरूले पाँचै विकास क्षेत्र र तीनै पर्यावरणीय क्षेत्रका ३१ जिल्लाका ३३६ मतदान केन्द्रहरूको भ्रमण गरे ।

काठमाडौंस्थित मुख्य समूहका कर्मचारीले अल्पकालीन पर्यवेक्षकहरू खटिउन्जेल उनीहरूसँग सम्पर्क कायम राखे, र साथसाथै निर्वाचनको दिन मतदान खुला हुने, मतदान र समापन प्रक्रियाका बारेमा विद्युतीय चेकलिस्टहरू प्राप्त गर्ने र विश्लेषण गर्ने काम गरे । अधिकांश अल्पकालीन पर्यवेक्षक समूहहरू गणना प्रक्रियाको केही खण्डको पर्यवेक्षणका लागि निर्वाचनपछिका तीन दिनसम्म आफूहरू खटिएको क्षेत्रमै रहे । २४ नोभेम्बरमा देश छाड्नुअघि अल्पकालीन पर्यवेक्षकहरूसँग काठमाडौंमा समापन बैठक गरिएको थियो ।

नेतृत्व टोली

नेपालको पर्यवेक्षण प्रतिनिधिमण्डललाई उच्च तहका राजनीतिक नेता तथा कार्टर सेन्टरका वरिष्ठ कर्मचारीहरू सम्मिलित एक टोलीले नेतृत्व गरेको थियो । नेतृत्व टोलीमा पूर्व अमेरिकी राष्ट्रपति जिम्मी कार्टर, थाइल्याण्डका पूर्व उपप्रधानमन्त्री डा. सुराकियात साथीराथाई, कार्टर सेन्टरका वरिष्ठ सल्लाहकार

राजदूत ए. पिटर बर्ले, थाइल्याण्डका पूर्व राजदूत कोबसाक चुटिकुल, कार्टर सेन्टरका अध्यक्ष एवं प्रमुख कार्यकारी अधिकृत डा. जोन हार्डम्यान, कार्टर सेन्टरको प्रजातन्त्र कार्यक्रमका सहनिर्देशक डा. डेविड पोष्टी तथा नेपालस्थित कार्टर सेन्टरका फिल्ड अफिस डाइरेक्टर डेविड भी. ह्यामिल्टनसमेत थिए ।

निर्वाचनपूर्व र पछिल्ला दिनहरूमा टोलीले राजनीतिक नेताहरू, निर्वाचन आयुक्तहरू, नागरिक समाजका नेताहरू तथा घरेलु र अन्तर्राष्ट्रिय पर्यवेक्षण प्रतिनिधिमण्डलका प्रतिनिधिहरूसँग भेट गर्‍यो । निर्वाचनको दिन नेतृत्व टोलीका सदस्यहरूले काठमाडौं उपत्यकाका विभिन्न मतदानस्थलहरूको भ्रमण गरे । टोलीको उपस्थितिले नेपालको निर्वाचन प्रक्रिया तथा सेन्टरका पर्यवेक्षण प्रयासहरूमा जनताको चासो र वैधानिकता बढाउने काम गर्‍यो । २१ नोभेम्बर २०१३ मा राष्ट्रपति कार्टर, डा. हार्डम्यान, डा. पोष्टी तथा श्री ह्यामिल्टनले काठमाडौंमा भएको एक पत्रकार सम्मेलनमा कार्टर सेन्टरका प्रारम्भिक तथ्य तथा निष्कर्षहरू सम्मिलित वक्तव्य जारी गरे ।

अन्तर्राष्ट्रिय सहयोग

अन्तर्राष्ट्रिय समुदायले सन् २००८ को संविधानसभाको निर्वाचनदेखि नै नेपालका जनता, राजनीतिक दलहरू, नागरिक समाज तथा निर्वाचन आयोगलाई निष्ठापूर्ण सहयोग प्रदान गरिरहेका छन् । कार्टर सेन्टरका अलावा निर्वाचकीय प्रक्रियालाई विभिन्न अन्तर्राष्ट्रिय संस्थाहरूले दीर्घकालीन सहयोग प्रदान गरेका छन्, विशेषगरी आइएफइएस, एनडीआई र युएनडीपी उल्लेखयोग्य छन् । सरोकारवाला संस्थाहरू, राजनीतिक दलहरू, नागरिक समाजको क्षमता वृद्धि गर्न तथा निर्वाचन प्रक्रियामा सुधार ल्याउनका लागि यो सहायता अपरिहार्य रहेको छ । द्विपक्षीय तथा शान्ति कोष नेपालमार्फत भएको अन्तर्राष्ट्रिय दातृसंस्थाहरूको योगदान निर्वाचनमा सहयोग पुऱ्याउनका लागि प्रभावकारी रहेको छ ।

कार्टर सेन्टरका साथसाथै एनफ्रेल र युरोपीयन युनियनद्वारा पनि दीर्घकालीन निर्वाचन पर्यवेक्षण नियोगहरू खटाइएका थिए । निर्वाचनको दिन दक्षिण एशियाली क्षेत्रीय सहयोग संगठन (सार्क) को एक विज्ञ समूहले द एशिया फाउन्डेसनको सहजीकरणमा निर्वाचनको कारवाहीको पर्यवेक्षण गर्‍यो, नेपालस्थित विभिन्न राजदूतावासका पर्यवेक्षकहरूले पनि त्यसो गरे ।

ऐतिहासिक र राजनीतिक पृष्ठभूमि

पृथ्वी नारायण शाहले काठमाडौं उपत्यका र यसको छेउछाउका क्षेत्रहरूलाई जितेर उक्त क्षेत्रलाई एक एकीकृत राज्य घोषणा गरेपछि सन् १७६८ मा आधुनिक राज्यको रूपमा नेपालको जन्म भएको थियो। सन् १८४६ मा राणाहरूले प्रतिस्थापित गर्नु अघिसम्म उनका सन्तानहरूले वंशाणुगत राजाको रूपमा राज्य गरे। राणाहरूले सन् १९५१ सम्म वंशाणुगत प्रधानमन्त्रीको रूपमा राज्य गरे। राणा शासनको अन्त्य भएपछि मात्र स्थायी संविधान निर्माणका लागि संविधानसभाको निर्वाचनमा लक्षित छलफलहरू गर्न सम्भव भयो। राजनीतिक अस्थिरताका कारण १९५९ सम्म ढिलाइ भएको पहिलो निर्वाचनमा नेपाली कांग्रेस दलले विजय प्राप्त गरेको थियो। अपेक्षाअनुरूपको

क्रियाकलापहरूमाथि औपचारिक प्रतिबन्ध लगाइएको थियो। ती दलहरू राजा वीरेन्द्र वीरविक्रम शाहदेवलाई पञ्चायत प्रणालीको विघटन, नयाँ संविधान निर्माण र ब्रिटिश मोडलमा आधारित राजनीतिक प्रणाली लागू गर्न राजी बनाउन सफल भए। यो प्रणालीअन्तर्गत राजा संवैधानिक राजाको रूपमा रहे र सरकार छान्नेको लागि हरेक पाँच वर्षमा निर्वाचन हुने भयो। राजा तथा राजनीतिक दलका नेताहरूले चुनेका थोरै व्यक्तिहरूको समूहले एउटा नयाँ संविधानको मस्यौदा गर्‍यो जुन १९९० मा लागू भयो।

सन् १९९० को संविधान सम्झौताको दस्तावेज थियो। यसले राज्यको बहुजातीय र बहुभाषिक प्रकृतिलाई आत्मसात गर्दै राज्यको विविधतालाई स्वीकार गर्‍यो र प्रजातान्त्रिक प्रणालीका लागि अपरिहार्य नागरिक तथा राजनीतिक स्वतन्त्रता प्रदान गर्‍यो। तथापि, संविधानसभाको निर्वाचन वा नेपाललाई धर्मनिरपेक्ष राज्य घोषणा गर्नुपर्ने मागहरूलाई भने नजरअन्दाज गरियो। संविधानले राज्यलाई हिन्दु राजतन्त्रकै रूपमा परिभाषित गर्‍यो र सेनामाथिको निर्णायक नियन्त्रण राजासँगै रह‍यो।

निर्वाचित नागरिक सरकार र संवैधानिक राजतन्त्रको यो खाकाभित्र सन् १९९१, १९९४ र १९९९ मा आम निर्वाचनहरू भए। यस अवधिका अधिकांश सरकारहरू नेपाली कांग्रेसको नेतृत्वमा थिए भने नेकपा(एमाले), र केही मात्रामा राष्ट्रिय प्रजातन्त्र पार्टी (राप्रपा) (पूर्व पञ्चायत-कालीन राजनीतिज्ञहरूद्वारा बनेको) प्रतिपक्षमा रहे।

लगातारको अन्तरदलीय तथा दलभित्रैका गम्भीर विवाद र गुटबाजीले नेतृत्वमा बारम्बार परिवर्तन ल्यायो, सन् १९९० देखि सन् २००० सम्मको एक दशकमा नौवटा सरकारहरू गठन भए। राजनीतिक खिचातानी, अत्यधिक कमजोर गठबन्धन तथा विशेषतः हरेक सरकारको छोटो आयुले यस अवधिमा नीति निर्माण तथा कार्यान्वयन ठप्पप्रायः भयो। नेपालका नयाँ प्रजातान्त्रिक नेताहरूप्रति व्यापक मोहभंगको परिणाम अनुमान लगाउन सजिलो थियो।

माओवादी द्वन्द्व

सन् १९९६ मा नेपाल कम्युनिष्ट पार्टी-माओवादी नामको एउटा सानो वाम दलले मूलधारको संसदीय राजनीति त्याग्यो

राजनीतिक अस्थिरताका कारण १९५९ सम्म ढिलाइ भएको पहिलो निर्वाचनमा नेपाली कांग्रेस दलले विजय प्राप्त गरेको थियो।

संविधानसभा नभई एउटा संसद निर्वाचित भएको थियो र दलीय राजनीतिज्ञहरू समावेश भएको एक मस्यौदा आयोगद्वारा एउटा संविधान लेखियो जसमा कार्यकारी अधिकार राजालाई दिइयो। लगत्तै राजा महेन्द्रले कू गरे र सन् १९६० मा सरकारको नियन्त्रण तथा राज्यका अधिकांश मामिलाहरूमाथि कब्जा गरे। राजा र सल्लाहकार परिषद्द्वारा प्रत्यक्ष शासन हुने राजा महेन्द्रद्वारा स्थापित प्रणालीलाई पञ्चायत भनियो (पाँच ज्येष्ठहरूको सभा) र त्यो सन् १९९० सम्म निरन्तर रह‍यो।

बहुदलीय प्रजातन्त्र

सन् १९९० मा पञ्चायत शासनको विरुद्धमा ठूलो विद्रोह (जनआन्दोलन) भयो। यो विद्रोह नेपाली कांग्रेस र संयुक्त वाममोर्चाको छातामुनि रहेका विभिन्न वाम दलहरू सम्मिलित एक गठबन्धनको अगुवाइमा भएको थियो। पञ्चायत काल (१९६०-१९९०) मा सबै राजनीतिक दल तथा उनीहरूका

र सरकारविरुद्ध सशस्त्र विद्रोह सञ्चालन गर्‍यो । प्रारम्भमा नेपालको पश्चिमी पहाडमा आधारभूमि भएको उक्त दलको विद्रोह त्यसपछिको दशकभरिमा नेपालभरि फैलियो । त्यस अवधिमा ग्रामीण क्षेत्रहरूमा रहेका प्रहरी चौकी तथा शक्तिका अन्य केन्द्रहरू माओवादी आक्रमणको निशानामा पटक पटक परे ।

जुन २००१ मा युवराजधिराज दीपेन्द्रद्वारा घटाइएको भनिएको घटनामा नारायणहिटी राजदरबारभित्र राजपरिवारका नौ सदस्यहरू मारिएपछि उनका काका ज्ञानेन्द्र वीरविक्रम शाहदेवको राज्याभिषेक भयो । घटनाको यथार्थप्रति जनतामा रहेको व्यापक सन्देहले राजा ज्ञानेन्द्रको सत्ताको वैधता शुरुदेखि नै संकटमा पऱ्यो । नोभेम्बर २००१ मा संकटकालको घोषणा गरियो र माओवादी विद्रोहीहरूलाई दबाउन सेना परिचालन गरियो । मे २००२ मा राजा ज्ञानेन्द्रले जनमतद्वारा निर्वाचित प्रधानमन्त्री शेरबहादुर देउवालाई निर्वाचन गराउन नसकेको आरोपमा अपदस्थ गर्दै राज्यसत्ताको सम्पूर्ण शक्ति पुनः प्राप्त गर्नका लागि पहिलो कदम चाले । फेब्रुअरी २००५ मा राजा ज्ञानेन्द्रले शाही नेपाली सेनाको सहयोगमा कु गरे र मूलधारका संसदीय दलका धेरै राजनीतिक नेताहरूलाई घरमै नजरबन्द बनाए । माओवादी विद्रोहलाई नियन्त्रण गर्नमा राजनीतिक वर्गको असफलताले उनलाई प्रत्यक्ष शासन गर्ने बहाना प्रदान गर्‍यो ।

शान्ति प्रक्रिया

सरकार र माओवादीबीच सन् २००१ र सन् २००३ मा भएका शान्ति वार्ताहरू द्वन्द्व समाधान गर्न असफल भए । नोभेम्बर २००५ मा सात दलीय गठबन्धन भन्ने गरिएको संसदीय दलहरूको एक समूहले माओवादीहरूसँग १२-बुँदे सहमति गरे जसमा उनीहरूले निरंकुश राजतन्त्र विरुद्ध राष्ट्रव्यापी प्रजातान्त्रिक आन्दोलन सिर्जना गर्ने प्रतिज्ञा गरे । उक्त सम्झौता भारतीय सहयोगमा भारतमै हस्ताक्षर गरिएको थियो । नयाँ संविधान निर्माणका लागि संविधानसभाको निर्वाचन गर्ने दुवै पक्षको प्रतिबद्धता यो सम्झौताको एक महत्वपूर्ण अवयव थियो ।

माओवादी र सातदलीय गठबन्धन दुवैको सहभागितामा अप्रिल २००६ मा भएको १९ दिने जनआन्दोलन (जनआन्दोलन दुई) को परिणामस्वरूप राजा ज्ञानेन्द्रको प्रत्यक्ष शासन अन्त्य भयो । २३ जना आन्दोलनकारीहरू मारिएको यो आन्दोलनले राजा ज्ञानेन्द्रलाई सन् १९९९ को प्रतिनिधिसभालाई पुनर्स्थापित गर्न दबाव दियो जुन सभा सन् २००२ मा विघटन गरिएको थियो । उक्त प्रक्रियाको एक खण्डका रूपमा, नेपाल हरेक नागरिकको राजनीतिक प्रतिनिधित्व हुने गरी धर्मनिरपेक्ष, संघीय र गणतान्त्रिक राज्य निर्माणको राजनीतिक परिवर्तनतर्फ अघि बढ्यो ।

नोभेम्बर २००६ मा माओवादी र सात दलीय गठबन्धनबीच एक विस्तृत शान्ति सम्झौता सम्पन्न भयो । जनवरी २००७ मा प्रतिनिधिसभा विघटन गरी

त्यसलाई एक अन्तरिम विधानसभाद्वारा प्रतिस्थापित गरियो जसमा माओवादीहरू पनि समावेश भए । अप्रिल २००७ मा माओवादीहरू अन्तरिम सरकारमा सामेल भए । सबै दलहरूको निमन्त्रणामा जनवरी २००७ मा संयुक्त राष्ट्रसंघको नेपाल नियोग (अनमिन) को स्थापना भयो र अनमिनलाई हतियार व्यवस्थापनको अनुगमन गर्ने तथा निर्वाचन आयोगलाई संविधानसभाको निर्वाचनको तयारीका लागि प्राविधिक सहयोग प्रदान गर्ने जिम्मेवारी दिइयो । अनमिनका हतियार अनुगमनकर्ताहरूले जनमुक्ति सेना र नेपाली सेना दुवैका हतियारहरूको दर्ता र भण्डारण तथा नेपालका विभिन्न स्थानमा स्थापित जनमुक्ति सेनाका सात शिविरहरूको निगरानी गरे ।

निर्वाचित संविधानसभाद्वारा घोषणा गरिने नयाँ संविधानमा जनआन्दोलन दुई र विस्तृत शान्ति सम्झौताका परिणामहरू भल्किने अपेक्षा गरिएको थियो । तथापि, सन् २००८ सम्म संविधानसभाको निर्वाचन हुन सकेन र त्यसपछि पनि तोकिएको समयसीमा पटकपटक गुज्रियो । तसर्थ शुरुमा दुई वर्षको (२००६-२००८) भनी परिकल्पना गरिएको सो प्रक्रिया अन्ततः सन् २०१३ को दोस्रो संविधानसभाको निर्वाचनसँगै लम्बियो, र संविधान निर्माणको प्रक्रिया जारी छ । दोस्रो संविधानसभाका सभासदहरूले नयाँ संविधानका लागि जनवरी २२, २०१५ को समयसीमा निर्धारण गरेका छन् ।

सन् १९९६ मा नेपाल कम्युनिष्ट पार्टी-माओवादी नामको एउटा सानो वाम दलले मूलधारको संसदीय राजनीति त्याग्यो र सरकारविरुद्ध सशस्त्र विद्रोह सञ्चालन गर्‍यो ।

यस अवधिमा, दशक लामो विद्रोहमा माओवादीहरूको आधार विन्दु रहेका देशभरिका ऐतिहासिक उपेक्षित समूहहरूले आफ्ना अधिकार तथा राष्ट्रियस्तरका मामिलाहरूमा अझ बढी समावेशिताका लागि तीव्र दबाव दिन थाले । यो आन्दोलन विशेष गरी नेपालको दक्षिणी समथर भूभाग (तराई) मा बस्ने मधेशी जनताहरूबाट भएको थियो । धेरैले माओवादीहरू सरकारमा आएपछि उपेक्षित समुदायहरूसँग गरेका वाचाहरू प्रभावकारी रूपमा पूरा गर्न असक्षम वा उदासीन भएको ठाने, तीमध्ये प्रमुख वाचाहरू स्वायत्त जातीय राज्य स्थापना र समावेशिता वृद्धि गर्नका लागि सुदृढ राष्ट्रिय नीतिहरूको निर्माण थिए । नेपालको असमावेशी अभ्यासको इतिहास तथा अत्यन्त केन्द्रकृत राज्यलाई दशक लामो सशस्त्र द्वन्द्वलाई मलजल गर्ने प्रमुख तत्वको रूपमा लिइन्छ । परिणामस्वरूप, सन् २००६ मा हस्ताक्षर गरिएको विस्तृत शान्ति सम्झौता र सन् २००७ को अन्तरिम संविधान दुवैको एक प्रमुख विशेषता ऐतिहासिक रूपमा उपेक्षित समुदायहरूलाई हित गर्ने भाषाको स्पष्ट समावेश थियो ।

पहिलो संविधानसभाको निर्वाचन

सन् २००७ भरी मधेशी, महिला, दलित र जनजाति (आदिवासी जनता) लगायत ऐतिहासिक रूपमा पिछ्छिडिएका धेरै समूहहरूले राज्य संरचनामा परिवर्तन, सरकारी निकायहरूमा प्रतिनिधित्वका लागि थप आरक्षण तथा निर्वाचन प्रणालीमा हेरफेरको माग राख्दै विरोध प्रदर्शनहरू गरे। पूर्वतयारीको कमी र न्यून राजनीतिक इच्छाशक्ति सँगसँगै तराईमा भएको उथलपुथलले जुन २००७ का लागि तोकिएको संविधानसभाको निर्वाचनमा ढिलाइ भयो। सन् २००७ मा मधेशी विरुद्ध सरकारले गरेको भेदभावका विरुद्ध तराईमा भएका जनप्रदर्शनहरूमा ३० भन्दा बढी व्यक्तिहरू मारिए जसलाई मधेश आन्दोलन भनियो। मार्च २००७ मा मधेशी जनाधिकार फोरम नामको एक प्रमुख मधेशी संगठन र माओवादीका समर्थकहरूबीच भएको एउटा झडपमा झण्डै ३० जना माओवादी कार्यकर्ताहरूको मृत्यु भएपछि तनाव झन् भड्कियो। आवधिक हडताल, बन्द, हिंसा भड्किने तथा सशस्त्र समूहहरू जन्मिने क्रममा तीव्र वृद्धि भएसँगै तराईमा धेरै महिनासम्म अशान्ति जारी रह्यो।

सन् २००७ को हिउँदभरि सरकारले नोभेम्बर २००७ मा गर्ने भनिएको निर्वाचनका लागि मार्ग तयार गर्न उपेक्षित

पार्टी तथा तराई मधेश लोकतान्त्रिक पार्टी) सरकारमाथि दबाव दिन लक्षित एक हडताल १६ दिनसम्म चल्यो। संयुक्त लोकतान्त्रिक मधेशी मोर्चा भनिने गठबन्धनका मुख्य मागहरू आत्मनिर्णयको अधिकारसहितको एक एकल, स्वायत्त मधेश प्रदेश निर्माण तथा निर्वाचकीय कानूनमा थप संशोधन थिए। हडतालले काठमाडौं र अन्य पहाडी क्षेत्रहरूमा अत्यावश्यक सामग्रीहरूको आपूर्ति असहज बनायो। यो अवधिमा तराईका जिल्लाहरूमा हडतालका समर्थकहरू र प्रहरीबीच लगातार भिडन्त भए जसमा कम्तीमा पाँच जनाको मृत्यु भयो भने सैयौं घाइते भए।

२८ फेब्रुअरीमा सरकार तथा संयुक्त लोकतान्त्रिक मधेशी मोर्चाबीच एक सम्झौतामा हस्ताक्षर भयो। फलस्वरूप सबै किसिमका विरोधहरू फिर्ता भए र ती समूहहरूले निर्वाचनमा सहभागी हुने वाचा गरे। दुई दिनपछि सरकारले पूर्वी पहाड र हिमालमा आन्दोलन गरिरहेको संघीय गणतान्त्रिक राष्ट्रिय मोर्चासँग पनि अर्को सम्झौतामा हस्ताक्षर गर्‍यो। संयुक्त लोकतान्त्रिक मधेशी मोर्चाले मागे बमोजिम उम्मेदवारी दर्ताको समयसीमा थप गर्नेतर्फ निर्वाचन आयोगले देखाएको तत्परताले ती आन्दोलनकारी समूहहरूले पनि निर्वाचन भाग लिने अवसर पाउने सुनिश्चित गर्न सहयोग पुर्यायो।

जे भए पनि, शान्ति प्रक्रियाका महत्वपूर्ण पक्षहरू सन् २००८ को संविधानसभाको निर्वाचनभन्दा अधिसम्म अपूर्ण नै रहे, सबैभन्दा महत्वपूर्ण रूपमा माओवादी लडाकूहरूको समायोजन, अवकाश तथा पुनर्स्थापना तथा मानवअधिकार उल्लंघन तथा द्वन्द्वकालीन अपराधको लेखाजोखा।

पहिलो संविधानसभा

डिसेम्बर २००७ मा राजनीतिक दलहरूका बीच संविधानसभा निर्वाचनका सम्बन्धमा अन्तिम सहमति जुट्यो। यसमा ६०१ सिटको सभाको योजनाबारे व्याख्या गरियो - ३३५ जना समानुपातिक प्रतिनिधित्व प्रणालीअन्तर्गत निर्वाचित हुने, २४० जना पहिलो हुने निर्वाचित हुने (प्रत्यक्ष) प्रणाली अन्तर्गत र २६ जनालाई मन्त्रीपरिषद्ले मनोनित गर्ने।

महिनौको विलम्ब र राजनीतिक खिचातानी पश्चात् अप्रिल २००८ मा निर्वाचन सम्पन्न भयो। दर्ता भएकामध्ये लगभग ६० प्रतिशतले मतदान गरे जसलाई सन् २००६ मा विस्तृत शान्ति सम्झौतामा भएको हस्ताक्षरसँगै शुरु भएको शान्ति प्रक्रियामा अघि बढेको महत्वपूर्ण पाइलाको रूपमा हेरियो। नेपाल कम्युनिष्ट पार्टी (माओवादी) (जुन पछि एनेकपा (माओवादी) भयो) संविधानसभाको सबैभन्दा ठूलो दल बन्दै २२० सिटहरूमा जित दर्ता गर्‍यो। नेपाली कांग्रेसले ११० सिटका साथ दोस्रो ठूलो दलमा कब्जा जमायो भने नेकपा (एमाले) ले १०३ सिट जित्दै नेपाली कांग्रेसलाई नजिकैबाट पछ्यायो। मधेशी दलहरूले समग्रमा ८३ सिट जितेर चौथो ठूलो भागमा कब्जा गरे।

नेपालको असमावेशी अभ्यासको इतिहास तथा अत्यन्त केन्द्रिकृत राज्यलाई दशक लामो सशस्त्र द्वन्द्वलाई मलजल गर्ने प्रमुख तत्वको रूपमा लिइन्छ।

समुदायहरूको राजनीतिक र निर्वाचन प्रक्रियाहरूमा अझ बढी समावेशताका मागहरू पूरा गर्ने वाचा गर्दै प्रमुख मधेशी तथा जनजाति समूहहरूसँग महत्वपूर्ण सम्झौताहरू गर्‍यो। सेप्टेम्बर २००७ मा माओवादीले निर्वाचन प्रणालीमा परिवर्तन, नेपाललाई गणतन्त्र घोषणा तथा पहिले गरिएका सम्झौताहरूको व्यवहारतः पालनालगायतका पूरा नगरिएका आफ्नै मागहरू तेर्स्याउँदै सरकारबाट बाहिरियो। सहमतिमा पुग्न असफल भएका कारण एकपटक फेरि निर्वाचन स्थगित भयो। डिसेम्बर २००७ मा निर्वाचकीय कानूनमा संशोधन तथा संविधानसभाको पहिलो बैठकले राजतन्त्रलाई अन्त्य गर्ने प्रावधानलगायतको एक सहमति भयो। माओवादीहरू फेरि सरकारमा सामेल भए र निर्वाचनका लागि अप्रिल १०, २००८ को नयाँ मिति घोषणा गरियो।

सरकार आफूहरूसँग गरेका प्रतिबद्धताहरूको कार्यान्वयन गर्न लगभग पूरै असफल भएको भन्दै उपेक्षित समूहहरूले गरेका विरोधहरूले नियोजित निर्वाचन खल्बलिने चुनौती खडा भयो। फेब्रुअरी २००८ मा तीन अलग मधेशी दलहरूको गठबन्धनको नेतृत्वमा (मधेशी जनाधिकार फोरम, सदभावना

काठमाडौंको एक मतदान केन्द्रका प्रमुख । “यो धेरै ठुलो दिन हो”, उनले भने ।

संविधानसभाले आफ्नो पहिलो बैठकबाट नेपाली राजनीतिमा राजतन्त्र र यसको औपचारिक भूमिकालाई प्रभावकारी रूपमा अन्त्य गर्दै नेपाललाई एक संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्र घोषणा गर्‍यो ।

प्रारम्भमा संविधानसभालाई नयाँ संविधान निर्माणका लागि दुई वर्षको समयसीमा दिइएको थियो, तर यो मितिलाई चार पटकसम्म थपियो - पहिलो पटक एक वर्ष, त्यसपछि ३ महिना, फेरि ३ महिना र अन्त्यमा ६ महिना - अन्तिम समयसीमा २७ मे, २०१२ भयो । त्यसपछि उक्त जनादेशको थप विस्तारलाई सर्वोच्च अदालतले स्पष्ट: रूपमा निषेध गरिदियो, नयाँ संविधान निर्माण गर्न असफल भएकोले २७ मे, २०१२ मा संविधानसभा विघटन हुन पुग्यो ।

आफ्नो चार वर्षे पदावधिमा संविधानसभाले केही महत्वपूर्ण उपलब्धिहरू हासिल गर्‍यो: विवादास्पद मुद्दाहरूमा छलफल गर्नका लागि ३५ विषयगत आयोगहरू बनाइए र तीमध्ये ३२ वटा अन्ततः निकर्गोलमा पुगेका थिए । नोभेम्बर २०११ मा भएको एक सहमतिले माओवादी लडाकूहरूलाई शिविरबाट निकाल्न र स्वैच्छिक अवकाशको आर्थिक प्याकेज वितरण गर्न सहज भयो । अप्रिल २०१२ मा अन्तिम टुङ्गो नलागुन्जेल माओवादी लडाकूहरूलाई नेपाली सेनामा समायोजन गर्ने मुद्दा भने अत्यन्त विवादास्पद बनिरह्यो ।^६

सत्य निरूपण तथा मेलमिलाप आयोग तथा बेपत्ता पारिएकाहरूको लागि छानबिन आयोग गठनका प्रस्तावहरू विभिन्न समयमा संविधानसभाका तालिकामा राखिए र राजनीतिक दलहरूका बीचमा भएका सम्झौताको निरन्तर अंश बनिरहे । तथापि, प्रस्तावित मस्यौदाहरूले अन्तर्राष्ट्रिय मान्यता पूरा गरेनन् र सर्वोच्च अदालतका विभिन्न निर्णय तथा रोक आदेशको चपेटामा परे । गम्भीर मानवअधिकार उल्लंघनका लागि पनि उन्मुक्ति दिन निर्मित विशेष प्रावधानहरूले युद्धकालीन अपराधका लागि दण्डहीनताको संस्कारलाई बढावा दिएको भन्दै मानवअधिकार रक्षक तथा पीडित संघसंस्थाहरूबाट कडा आलोचना भयो ।^७

संविधानसभाको विघटन

संविधान निर्माणको समयसीमा नजिकिँदै गर्दा संघीय पुनर्संरचनाका मूलभूत स्वरूपहरूको सम्बोधन गर्न बाँकी नै

६. संयुक्त राष्ट्रसंघको संयुक्त समायोजन टोलीले मूल पहिचान गरेका लगभग १९,००० पूर्व जनमुक्ति सेनाका लडाकूहरूमध्ये कुल १,४६२ पूर्व जनमुक्ति सेनाका लडाकूहरू अन्ततः नेपाली सेनामा समायोजन भए ।

७. मे २०१२ मा संविधानसभा विघटन हुनुभन्दा थोरै मात्र अघि एक मन्त्रीपरिषद् निर्णयले हत्या तथा बलात्कारका मुद्दाहरूसहित थप ४२५ द्वन्द्वकालीन मुद्दाहरू फिर्ता गरियो ।

रहेको हुँदा नागरिकहरुका बीच साम्प्रदायिक तनावको त्रास बढ्न पुग्यो । यस अवधिमा भएका विरोधहरुले नेपालभरि साम्प्रदायिक दङ्गा भड्काउन सक्ने सबैभन्दा ठूलो कारक तत्व संघीयतामाथिको विवाद नै रहेको पुरानै मान्यतालाई पुष्टि गरे । तथापि अप्रिल/मे २०१२ मा भएका पहिचान-आधारित परिचालनहरुले व्यापक साम्प्रदायिक तनावहरु भड्किएनन् तर केही क्षेत्रका अन्तर-साम्प्रदायिक सम्बन्धहरुलाई भने झन् बिगारिदिए । संविधानसभा विघटन हुनेबित्तिकै ती स्थानका सम्बन्धहरुमा सुधार आयो, यद्यपि तनाव हटाउनका लागि स्थानीय द्वन्द्व मध्यस्थकर्ताहरुले पहल गरेको देखियो ।

कठोर र केही नरम समूहहरुबीचको वर्षौं लामो अन्तरविरोधपश्चात् जुन २०१२ मा माओवादी दल औपचारिक रुपमा फुट्यो । फुटेर बनेका दुई दलहरुमध्ये नेकपा-माओवादीको नेतृत्व मोहन वैद्य (“किरण”) ले गरे भने एनेकपा (माओवादी) को नेतृत्व पुष्पकमल दाहाल (“प्रचण्ड”) ले ।

संवैधानिक संकट र दोस्रो संविधानसभा निर्वाचन

संविधान नबनाई संविधानसभाको विघटन भएपछि एनेकपा (माओवादी) को तर्फबाट बनेका तत्कालीन प्रधानमन्त्री बाबुराम भट्टराई कामचलाउ सरकारको प्रमुखको हैसियतमा रहे भने राजनीतिक नेताहरुले नयाँ निर्वाचन गर्नका लागि नयाँ सरकार गठनको लागि छलफल गरे । राजनीतिक दलहरु सरकार निर्माणका विषयमा सहमत हुन नसक्दा नोभेम्बर २०१२ र त्यसपछि २०१३ को वसन्त ऋतुमा निर्वाचन गर्ने कैयौं मौकाहरु खेर गए ।

१३ मार्च २०१३ मा प्रमुख चार राजनीतिक दलका नेताहरुले नेपालको लामो अवधिदेखिको संवैधानिक तथा राजनीतिक संकटलाई अन्त्य गर्नका लागि एक ११ बुँदे सहमतिमा हस्ताक्षर गरे । यो सहमतिको फलस्वरूप बहालबाला प्रधानन्यायाधीश खिलराज रेग्मीको अध्यक्षतामा निर्वाचन सरकारको रुपमा एक अन्तरिम निर्वाचन परिषद्को गठन भयो र संवैधानिक अड्चनहरु हटाउनका लागि राष्ट्रपतिद्वारा एक २५-बुँदे बाधाअड्काउ अध्यादेश पारित भयो । त्यसपछि, अन्तरिम निर्वाचन परिषद्लाई सघाउनका लागि नेपालका सबैभन्दा ठूला राजनीतिक दलहरुको एक खुला गठबन्धन, उच्चस्तरीय राजनीतिक समितिको गठन भयो । १३ जुन २०१३ मा अन्तरिम निर्वाचन परिषद्ले १९ नोभेम्बर २०१३ का दिन संविधानसभाको निर्वाचन हुने घोषणा गर्‍यो ।

नेकपा-माओवादीको नेतृत्वमा रहेको ३३ दलीय गठबन्धनसहित केही साना दलहरुद्वारा बहालबाला प्रधानन्यायाधीशलाई अन्तरिम निर्वाचन परिषद्को अध्यक्षमा नियुक्ति र निर्वाचनको मिति घोषणा दुवैको सार्वजनिक विरोध गरियो । उक्त गठबन्धनले जसले बेलाबखतमा, विशेष गरी निर्वाचनको दिन नजिकिँदै गर्दा निर्वाचन प्रक्रियाको हिंसात्मक बहिष्कार पनि गर्‍यो । त्यस्ता चेतावनीहरुलाई मध्यनजर गर्दै अन्तरिम निर्वाचन परिषद्ले निर्वाचनको सुरक्षा व्यवस्थापनमा प्रहरी, सशस्त्र प्रहरी बल तथा सेनालाई सम्मिलित गरी एक सुरक्षा योजनाको घोषणा गर्‍यो । सुरक्षा कार्यका लागि म्यादी प्रहरी तथा सेना खटाउने कार्य विवादास्पद बनेको थियो ।

निर्वाचकीय निकायहरू र सन् २०१३ को संविधानसभा निर्वाचनको खाका

अन्तरिम संविधान

सन् २००७ को अन्तरिम संविधानले मतदान गर्ने तथा निर्वाचित हुने अधिकार, निर्वाचकीय प्रणाली, निर्वाचकीय कानूनको आधार, स्वतन्त्र निर्वाचन व्यवस्थापन अङ्ग (निर्वाचन आयोग, नेपाल), निर्वाचन क्षेत्र सीमा निर्धारण आयोग र निर्वाचनका सम्बन्धमा प्राप्त कुनै पनि उजुरीमाथि फैसला गर्ने एक विशेष न्यायिक निकाय (संविधानसभा अदालत) लगायत संविधानसभाका लागि निर्वाचकीय प्रक्रियाका आधारस्तम्भहरू स्थापित गर्‍यो।^६

अन्तरिम संविधानले नेपाललाई लोकतन्त्रीकरण र सबै नागरिकहरूको अझ बढी समावेशिताका लागि कैयौं उपाय तथा अधिकारहरूको थालनी गर्‍यो। तथापि, यो स्थायी दस्तावेज हुन लक्षित नभएको हुँदा यसमा रिक्तताहरू थिए जसले निर्वाचन प्रक्रियालाई प्रभावित पारे। यीमध्ये प्रमुख, अन्तरिम संविधानले संविधानसभा विघटन हुनुभन्दा अगाडि यसले संविधान जारी गर्दैन भन्ने परिकल्पना गरेको थिएन र यसमा एउटा मात्र संविधानसभा निर्वाचनको प्रावधान राखियो। यसले संविधानसभा विघटन भैसकेपछि नयाँ संविधानसभाको निर्वाचन गर्नका लागि मतदाताको योग्यता, निर्वाचनको मिति तथा संस्थागत अवरोधहरूलगायत कैयौं कानूनी व्यवधानहरू उत्पन्न गर्‍यो। मार्च २०१३ मा मुख्य दलहरूबीच ११ बुँदे सहमति भैसकेपछि नयाँ निर्वाचनका लागि राष्ट्रपतिद्वारा पारित एक अध्यादेशद्वारा अन्तरिम संविधानमा संशोधन गरियो, त्यस बेला जुन २०१३ मा निर्वाचन गर्ने योजना थियो।

कानूनी खाका

लोकतान्त्रिक निर्वाचनहरूको प्रभावकारी कार्यान्वयनका लागि राष्ट्रिय कानून तथा अन्तर्राष्ट्रिय दायित्वहरूको पालना गर्ने राम्रो कानूनी निर्वाचकीय खाका अपरिहार्य हुन्छ।^७ अन्तरिम संविधानका अलावा नेपालको निर्वाचकीय कानूनी खाकामा अन्य विभिन्न कानूनहरू समावेश छन्: संविधानसभा सदस्य निर्वाचन अध्यादेश (२०१३), निर्वाचन आयोग ऐन, मतदाता नामावली ऐन, संविधानसभा अदालत ऐन, निर्वाचन (कसुर र सजाय) ऐन, नागरिकता ऐन तथा राजनीतिक दल ऐन। यसैअनुरूप,

निर्वाचकीय प्रक्रियालाई थप नियमन गर्नका लागि निर्वाचन आयोगले विभिन्न निर्देशिका, ऐन तथा आचारसंहिताहरू जारी गरेको छ।

मार्च २०१३ को अध्यादेशमा निर्वाचन प्रणालीमा उल्लेख्य परिवर्तन आउने प्रारम्भिक परिकल्पना गरिएको थियो जसमा सिट संख्या ६०१ बाट घटाएर ४९१ बनाउने, समानुपातिकतर्फ थ्रेसहोल्डको व्यवस्था गर्ने र मनोनित सदस्यहरूको संख्या घटाउने लगायत थियो। यी परिवर्तनहरू भएका भए संविधानसभामा प्रतिनिधित्व गर्ने राजनीतिक दल तथा अल्पसंख्यक समूहहरूको संख्या घट्ने सम्भावना हुन्थ्यो, तर साना जातीय दलहरूको माग पूरा गर्नका लागि सेप्टेम्बर २०१३ मा तिनलाई हटाइयो।

अन्तरिम संविधानले नेपाललाई लोकतन्त्रीकरण र सबै नागरिकहरूको अझ बढी समावेशिताका लागि कैयौं उपाय तथा अधिकारहरूको थालनी गर्‍यो।

त्यस कारण, सन् २०१३ को संविधानसभा निर्वाचनको कानूनी खाका सन् २००८ को सँग मिल्दोजुल्दो नै थियो। नयाँ कानून भनेको संविधानसभाका सदस्यहरूको निर्वाचनसम्बन्धी अध्यादेश (२०१३) मात्र थियो। यसले सन् २००८ को संविधानसभा निर्वाचनका लागि लागू गरिएको संविधानसभा निर्वाचन ऐन (२००७) लाई प्रतिस्थापित गर्‍यो। कानूनी खाकामा गरिएका सबैभन्दा उल्लेख्य परिवर्तनहरू उम्मेदवारको योग्यतामा परिवर्तन, घरेलु निर्वाचन पर्यवेक्षकहरूका लागि लगाइएका नयाँ बन्देज तथा निर्वाचकीय आचारसंहितामा गैरसरकारी संस्थाहरूलाई समेत समावेश गर्नेलगायत थिए।

६. यी सबै तत्वहरूबारे यस प्रतिवेदनका पछिल्ला खण्डहरूमा विस्तारमा छलफल गरिएको छ।

७. नागरिक तथा राजनीतिक अधिकारहरूबारे अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिज्ञापत्र (आइसीसीपीआर), धारा २, संयुक्त राष्ट्रसंघ मानवअधिकार समिति (युएनएचआरसी) सामान्य टिप्पणी २५, अनुच्छेद ५, ७, ९, १९, २०।

नेपालको कानूनी खाकाले निर्वाचकीय प्रक्रियाका सबै मुख्य पक्षहरूलाई परिभाषित गरेको छ र मौलिक निर्वाचनहरूका लागि आवश्यक संगठन, सभा, अभिव्यक्ति तथा आन्दोलनको स्वतन्त्रता प्रदान गरेको छ। तथापि, उच्च संख्यामा रहेका कानून, नियम तथा निर्देशिकाहरूले कहिलेकाहीँ कानूनी खाका बुझ्न असहज बनाइदिन्छन्, किनभने कानूनी प्रावधानहरूमा कतिपय दोहोरिएका, विरोधाभाषपूर्ण र कतैकतै रिक्तताहरू छन्। ती मामिलाहरूमा निर्वाचन क्षेत्रका सीमा निर्धारण, अति कठोर प्रचारप्रसार नियमहरू, पर्यवेक्षकका अधिकारहरूमा अनावश्यक सीमा, प्रचारप्रसार खर्च नियमनमा रिक्तता तथा निर्वाचनको दिनका नियमहरूमा रिक्तता लगायत छन्।^{१०}

सन् २०१३ को निर्वाचन आचारसंहिता

निर्वाचन ऐनले निर्वाचन आयोगलाई निर्वाचन प्रक्रियाबाट प्रभावित हुने सम्बन्धित सरोकारवालाहरूसँगको परामर्शमा उनीहरूका लागि कानूनी रूपमा पालना गर्नुपर्ने आचारसंहिता जारी गर्ने अधिकार दिएको छ।^{११} निर्वाचन आयोगले राजनीतिक दल, उम्मेदवार, सरकार, सञ्चारमाध्यम तथा गैरसरकारी संस्थाका लागि, घरेलु पर्यवेक्षकका लागि तथा अन्तर्राष्ट्रिय पर्यवेक्षकहरूका लागि गरी तीनवटा

आचारसंहिताहरू जारी गर्‍यो। तीमध्ये पहिलो, राजनीतिक दल, उम्मेदवार, सरकार, सञ्चारमाध्यम र गैरसरकारी संस्थाहरूको लागि जारी गरिएको आचारसंहिता प्रचारप्रसार अवधिभरि दल, उम्मेदवार तथा सञ्चारमाध्यमको मुख्य सन्दर्भबिन्दु थियो।

यो आचारसंहिताले निर्वाचकीय प्रक्रियाका सहभागीहरूका लागि स्पष्ट आधारभूत नियमहरू तय गरेको सन्दर्भमा समग्रमा यो सकारात्मक थियो। उदाहरणका लागि, प्रचारप्रसारको अवधिमा सरकारी अधिकारीहरूको हस्तक्षेपलगायत राज्यका साधनस्रोतहरूको दुरुपयोगमा रोक लगाउनका लागि धेरै धाराहरूले काम गरेका छन्। अन्य सकारात्मक मापदण्डहरूमा जुलुस, भेला तथा अन्य प्रचारप्रसार कार्यक्रमहरूका लागि उचित नियमहरू, प्रचारप्रसार अवधिभरि घृणा जगाउने भाषणमा बन्देज, २००८ को निर्वाचनमा प्राप्त परिणामको अनुपातमा टेलिभिजन र रेडियोमा राजनीतिक दलहरूका लागि निःशुल्क समयको व्यवस्था र हिंसाका आरोपहरूको छानवीनका लागि एक संयन्त्रलगायत थिए।

तथापि, केही सन्दर्भहरूमा आचारसंहिता बढी नै व्याख्यात्मक र कठोर थियो: प्रचारप्रसार अवधिमा जनधारणा सर्वेक्षणमा बन्देज, लोगो सहितका ब्यानर र तुल टाँग्न बन्देज तथा निर्वाचन सामग्रीहरू (पम्प्लेट, भण्डा आदि) निश्चित

एक महिला आफ्नो मतदाता पहिचानपत्र देखाउँदै। उनले कार्टर सेन्टरका पर्यवेक्षकसमक्ष उनले यो निर्वाचनले देशको भविष्य निर्धारण गर्ने ठानेको, र उनी महिलाका अधिकारहरू समावेश हुनेमा दुक्क हुन चाहेको बताइन्।

डेवोरा ह्याम्स

१०. यी मामिलाहरूलाई प्रतिवेदनका पछिल्ला खण्डहरूमा सम्बोधन गरिएको छ।

११. निर्वाचन आयोग ऐन, २०६३ (२००७), धारा २८ र २९।

ढाँचामा हुनु पर्ने प्रावधान । आवश्यक भएको खण्डमा मात्र अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रतामा बन्देज लगाउन पाउने नेपालको अन्तर्राष्ट्रिय दायित्वसँग त्यस्ता प्रावधानहरू मेल खाँदैनन्।^{१२} यसबाहेक, अनावश्यक बन्देजहरू राख्नाले आचारसंहिता लागू गराउनलाई असहज भयो र त्यसैको कारणले गर्दा बढी महत्वपूर्ण र लागू गर्नुपर्ने प्रावधानहरूप्रतिको सम्मानमा कमजोरी देखिएको हुन सक्छ ।

महिला, अल्पसंख्यक तथा उपेक्षित समूहहरूको सहभागिता

नेपाल ती अन्तर्राष्ट्रिय सम्मेलनहरूको एक सदस्य हो जसले राज्यहरूले भेदभाव अन्त्य गर्नका लागि सकारात्मक कदमहरू चाल्ने र सबै नागरिकहरूको समानतालाई व्यवहारतः सुनिश्चित गर्ने प्रतिबद्धता गरेका छन् । यसमा नागरिक तथा राजनीतिक अधिकारहरूबारे अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिज्ञापत्र (आइसीसीपीआर) का अलावा महिलाहरू विरुद्धका सबैखाले भेदभावको उन्मूलनबारे सम्मेलन, आदिवासी जनजाति सम्मेलन १९८९ (नं. १६९), तथा सबैखाले जातीय भेदभावहरूको उन्मूलनबारे अन्तर्राष्ट्रिय सम्मेलनलगायत छन् । अन्तरिम संविधानले “राज्य सदस्य रहेका अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि तथा सम्झौताहरूको प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्नु” राज्यको दायित्व रहेको बताएको छ।^{१३}

अन्तरिम संविधानमा कानूनको नजरमा सबै नागरिक समान रहेको र यसले “धर्म, वर्ग, जाति, जनजाति, लिङ्ग, मूल, भाषा अथवा वैचारिक आस्था” का आधारमा हुने भेदभावलाई विशेष रूपमा निषेध गरेको उल्लेखित छ।^{१४} यसले महिला तथा दलित,^{१५} आदिवासी जनता, मधेशी, अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरू तथा अन्यको “संरक्षण, सशक्तिकरण वा उत्थान” का लागि विशेष कानूनी प्रावधानहरूको बाटो खुला गरेको छ । संविधानले भेदभावको अन्त्य र “राज्यका सबै अङ्गहरूमा समानुपातिक समावेशिताको आधारमा” संरक्षित समूहहरूको सहभागितालाई सुनिश्चित गर्नु राज्यको दायित्व रहेको स्पष्ट पारेको छ।^{१६}

यी सिद्धान्तहरू संविधानसभाको निर्वाचनका लागि कोटा प्रणालीका साथसाथै निर्वाचन प्रक्रियामा अन्य कानूनतः संरक्षणका पनि आधार हुन् । नेपालको कानूनी खाकामा यी सिद्धान्तहरू समावेश हुनु धेरै सकारात्मक छ । तथापि, यो निर्वाचनमा ती सिद्धान्तहरूको सधैं समान कार्यान्वयन भएन, विशेषगरी महिला र केही अल्पसंख्यकहरूको हकमा मतदानमा दर्ता हुनका लागि र निर्वाचन अधिकारी तथा उम्मेदवारको रूपमा सहभागी हुनका लागि आवश्यक नागरिकता प्रमाणपत्र प्राप्त गर्ने पहुँचको मामिलामा यो समान रूपमा लागू हुन सकेन ।

निर्वाचकीय प्रणाली

अन्तर्राष्ट्रिय कानूनद्वारा कुनै निश्चित निर्वाचकीय प्रणाली निर्धारित गरिएको नभए पनि मौलिक लोकतान्त्रिक निर्वाचन

गर्नका लागि सुस्पष्ट परिभाषित निर्वाचकीय प्रणालीको स्थापना अपरिहार्य हुन्छ, जसअन्तर्गत मतदाताहरूले स्वतन्त्रतापूर्वक आफ्ना प्रतिनिधिहरू छान्न पाउँछन्।^{१७}

अन्तरिम संविधानअनुसार, संविधानसभा ६०१ सिट भएको एकल सदन व्यवस्था हो । निर्वाचकीय प्रणालीले नेपालका ७५ वटै जिल्ला र ठूलो संख्याका जातीय, भाषिक तथा अन्य समूहहरूको प्रतिनिधित्व सुनिश्चित गर्नका लागि पहिलो हुने (प्रत्यक्ष), समानुपातिक प्रतिनिधित्व तथा मनोनयनको मिश्रित प्रणाली अपनाएको छ । संविधानसभाको मिश्रण यस्तो छ:

अन्तर्राष्ट्रिय कानूनद्वारा कुनै निश्चित निर्वाचकीय प्रणाली निर्धारित गरिएको नभए पनि मौलिक लोकतान्त्रिक निर्वाचन गर्नका लागि सुस्पष्ट परिभाषित निर्वाचकीय प्रणालीको स्थापना अपरिहार्य हुन्छ जसअन्तर्गत मतदाताहरूले स्वतन्त्रतापूर्वक आफ्ना प्रतिनिधिहरू छान्न पाउँछन् ।

- पहिलो हुने निर्वाचित हुने: एकल-जनादेश निर्वाचन क्षेत्रबाट निर्वाचित २४० सदस्यहरू
- समानुपातिक प्रतिनिधित्व: दलहरूका श्रेणीविहीन, बन्द सूचीबाट सम्पूर्ण राष्ट्रलाई एक निर्वाचन क्षेत्र मानी त्यसैको आधारमा निर्वाचित ३३५ सदस्यहरू
- मनोनयन: निर्वाचनको दिनपछि मन्त्रीपरिषद्को सहमतिपूर्ण निर्णयबाट मनोनित २६ सदस्यहरू । संविधान अनुसार, यी सदस्यहरू “निर्वाचनबाट प्रतिनिधित्व गराउन नसकिएका र राष्ट्रिय जीवनमा विशिष्ट योगदान पुऱ्याएका ख्यातिप्राप्त व्यक्तित्वहरू तथा आदिवासी जनताहरू” हुनुपर्नेछ।^{१८}

१२. आइसीसीपीआर, धारा १९(३) अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रतामा “(क) अरुका अधिकार वा ख्यातिको सम्मानका लागि, (ख) राष्ट्रिय सुरक्षा वा जनताको सुव्यवस्था, वा जनताको स्वास्थ्य वा नैतिकताका लागि आवश्यक भएमा” मात्र बन्देज लगाउन पाइन्छ ।

१३. नेपालको अन्तरिम संविधान, धारा ३३ (ड)

१४. नेपालको अन्तरिम संविधान, धारा १३

१५. पार्लामेन्टरी २ हेर्नुहोस् ।

१६. नेपालको अन्तरिम संविधान, धारा १३ (घ१)

१७. मानव अधिकारको विश्वव्यापी घोषणापत्र (युडीएचआर), धारा २१(३), र आइसीसीपीआर, धारा २५ । यूएनएचआरसी, सामान्य टिप्पणी २५, अन्. २१ पनि हेर्नुहोस्: “आइसीसीपीआरले कुनै निश्चित निर्वाचकीय प्रणाली लागू नगरे पनि, कुनै पनि राज्यमा सञ्चालित प्रणाली धारा २५ ले संरक्षित गरेका अधिकारहरूसँग मेल खाने हुनै पर्छ र मतदाताहरूको इच्छाको स्वतन्त्र अभिव्यक्तिको कार्यान्वयनलाई सुनिश्चित गर्नेपर्छ ।”

१८. नेपालको अन्तरिम संविधान, धारा ६३(३)(ग)

मिश्रित निर्वाचकीय प्रणालीको फलस्वरूप हरेक मतदाताले दुईवटा मतपत्रहरू पाए, एउटा प्रत्यक्षतर्फको मतपत्र जसमा मतदाताको निर्वाचन क्षेत्रका व्यक्तिविशेष उम्मेदवार थिए र अर्को समानुपातिक मतपत्र जसमा राजनीतिक दलहरू राष्ट्रिय तहमा प्रतिस्पर्धा गरिरहेका थिए ।

निर्वाचकीय प्रक्रियाले नेपालको विविधतायुक्त जनसंख्याको व्यापक प्रतिनिधित्वलाई प्रकट रूपमा सुनिश्चित गरेको छ । संविधान तथा निर्वाचकीय कानूनले महिला, आदिवासी जनता तथा अन्य ऐतिहासिक रूपमा पिछडिएका समूहहरूको प्रतिनिधित्वका लागि विशिष्ट प्रावधानहरू बनाएको छ । तथापि, निर्वाचकीय प्रणालीको समानुपातिक प्रतिनिधित्वको अङ्गले राजनीतिक दलहरूले निर्वाचनका परिणामहरू आइसकेपछि उनीहरूको श्रेणीहीन सूचीमा रहेका कुन उम्मेदवारहरूलाई जनादेश दिने भन्ने छनौट गर्न पाउने व्यवस्था गरिदिनु प्रणालीको एक कमजोर पक्ष हो । मतदान गर्ने समयमा मतदाताहरूलाई दलहरूले कुन उम्मेदवार छनौट गर्छन् भन्ने थाहा नहुने भएकाले निर्वाचकीय प्रणालीको यस पक्षले मतदाताहरूको स्वतन्त्र रूपमा आफ्ना प्रतिनिधिहरू छान्ने मौलिक अधिकारलाई कमजोर बनाइदिन्छ ।

संविधानसभाका २६ सदस्यहरूको मनोनयन मन्त्रीपरिषद् द्वारा हुने प्रावधानले पनि जनताको आफ्ना प्रतिनिधिहरू स्वतन्त्र रूपमा छान्न पाउने अधिकारलाई कमजोर बनाएको छ ।^{१९} निर्वाचनको माध्यमबाट प्रतिनिधित्व नपाएका अल्पसंख्यकहरूको प्रतिनिधित्व गराउने उद्देश्य सकारात्मक भए पनि मन्त्रीपरिषद्ले यो उद्देश्यको पालना गर्ने पछि भन्ने कुरा संविधान वा निर्वाचकीय कानूनमा उल्लेख छैन । व्यवहारतः मन्त्रीपरिषद्ले आफ्नो इच्छा अनुसार जोसुकैलाई छान्ने सम्भावना रहन्छ । यसबाहेक, यो प्रावधानले प्राविधिक रूपमा कार्यकारी अङ्गलाई वैधानिक अङ्गको सम्मिश्रण गर्ने अधिकार दिन्छ । सन् २००८ को निर्वाचनमा “सहमतिको आधारमा” भन्ने शब्दावलीलाई प्राप्त जनादेशलाई प्रमुख राजनीतिक दलहरूका बीचमा बाँडफाँड गर्ने अर्थ लगाइयो ।

महिला, अल्पसंख्यक तथा उपेक्षित समूहहरूको सहभागिता

संविधानसभामा महिला, जातीय अल्पसंख्यक, पिछडिएका समूहहरू तथा अन्य समूहहरूको प्रतिनिधित्व सुनिश्चित गर्नुपर्ने प्रावधान संविधानसभाको एक ऐतिहासिक सफलता थियो । विशेष रूपमा, राजनीतिक दलहरूले समानुपातिकतर्फका उम्मेदवारहरूको मनोनयन सूचीमा महिला, दलित, उत्पीडित समुदायहरू, आदिवासी जनता, अल्पविकसित क्षेत्रका जनता, मधेशी तथा “अन्य वर्गहरू” को समानुपातिक प्रतिनिधित्व हुनैपर्दछ ।^{२०} निर्वाचकीय कानूनले जनगणनाका आधारमा यी समूहका उम्मेदवारहरूका लागि निश्चित कोटा तोकेको छ; महिलाका लागि समानुपातिक प्रतिनिधित्व सूचीमा ५० प्रतिशतको कोटा छ । निर्वाचकीय कानूनले अन्तरिम

संविधानका धारा १३ र ३३ लाई आधार मानि विशेष वर्गको परिभाषालाई अपाङ्गता भएका व्यक्ति, गरिब किसान तथा मजदुरसम्म विस्तार गरेको छ ।

कुनै पनि दलले प्रत्यक्ष तथा समानुपातिक दुवैमा मनोनयन गर्ने कुल उम्मेदवारको कम्तीमा एक तिहाई संख्या महिला हुनै पर्ने अर्को संवैधानिक प्रावधान पनि छ । प्रत्यक्षतर्फ मनोनयन गर्दा दलहरूले समावेशिताको सिद्धान्तको ख्याल राख्नेपछि तर यसको अनिवार्य कार्यान्वयन भएको छैन ।^{२१}

कोटाहरू राजनीतिक सहभागिताको परिधिलाई उच्च विस्तार गर्ने सकारात्मक प्रावधानहरू हुन् र पहिलो संविधानसभालाई एशियाकै सबैभन्दा बढी समावेशीमध्ये एक राष्ट्रिय प्रतिनिधिमूलक अङ्ग बनाएका थिए । तथापि, सन् २००८ को निर्वाचन हुनुअघि कानूनमा भएका संशोधनहरूले (र सन् २०१३ को निर्वाचनका लागि पनि अङ्गीकार गरिएका) ३३५ समानुपातिक उम्मेदवारमध्ये कम्तीमा ३० प्रतिशतको उम्मेदवारी दिने दलका लागि मात्र लागू हुने व्यवस्था बनाएर यी प्रावधानहरूको सम्भाव्य प्रभावकारितालाई सीमित तुल्याइदिए । १०० जना भन्दा कम समानुपातिक उम्मेदवारहरूको मनोनयन गर्ने दलहरूले कोटालाई “सम्भव भएसम्म” मात्र पालना गर्नुपर्ने भयो ।^{२२} यो छुट्टैले अन्तरिम संविधानको यथासम्भव व्यापक सहभागिता विस्तार गर्ने उद्देश्यबाट बाटो बिराएको प्रतीत हुन्छ ।

निर्वाचन व्यवस्थापन

पारदर्शी तथा व्यवसायिक कार्यसञ्चालन गर्ने स्वतन्त्र र निष्पक्ष निर्वाचन व्यवस्थापन निकायलाई नागरिकहरू मौलिक लोकतान्त्रिक निर्वाचकीय प्रक्रियामा सहभागी हुन सक्षम भएको सुनिश्चित गर्ने प्रभावकारी माध्यमको मान्यता हुन्छ ।^{२३} अन्तर्राष्ट्रिय तथा राष्ट्रिय कानूनहरूमा व्याख्या गरिएभै निर्वाचनसम्बन्धी मौलिक अधिकारहरूको सम्मान सुनिश्चित गर्नका लागि आवश्यक कदमहरू चाल्नु पनि निर्वाचन व्यवस्थापन निकायको जिम्मेवारी हो ।^{२४}

निर्वाचन आयोगमा हुने नियुक्तिलाई अन्तरिम संविधानले नै नियमन गर्दछ । निर्वाचन आयोग प्रमुख आयुक्तसहित अधिकतम पाँच आयुक्तहरूबाट बनेको हुन्छ । आयुक्तहरू संवैधानिक परिषद्को सिफारिशका आधारमा छ वर्षको पदावधिका लागि

१९. आइसीसीपीआर को धारा २५ को सामान्य टिप्पणी २५ मा, संयुक्त राष्ट्रसंघ मानवअधिकार समितिले उल्लेख गर्‍यो कि “मतदानको माध्यमद्वारा स्वतन्त्र रूपमा छनौट गरिएका प्रतिनिधिहरूको माध्यमद्वारा सहभागिता...”

२०. नेपालको अन्तरिम संविधान, धारा ६३(४) ।

२१. नेपालको अन्तरिम संविधान, धारा ६३(४) ।

२२. संविधानसभा सदस्यहरूको निर्वाचन अध्यादेश (२०१३), धारा ७(१५) । यो छुट्टै महिला उम्मेदवारहरूको हकमा लागू हुँदैन, जतिसुकै उम्मेदवारहरूको मनोनयन भए पनि उनीहरूको प्रतिनिधित्व समान हुनेपछि ।

२३. युएनएचआरसी, सामान्य टिप्पणी, अनुच्छेद २० ।

२४. युएनएचआरसी, सामान्य टिप्पणी, अनुच्छेद २० ।

निर्वाचनको दिन
भक्तपुर स्वायत्त
मतदान खुला हुने
समय कुद्दै लाइनमा
मतदाताहरु ।

राष्ट्रपतिद्वारा नियुक्त हुन्छन् । संवैधानिक परिषद् भनेको एक राजनीतिक अङ्ग हो जसले संविधानसभाका प्रतिपक्षी नेताका साथसाथै प्रधानमन्त्री, प्रधानन्यायाधीश, तीनजना मन्त्री तथा सभामुखलाई समेटेको हुन्छ । सन् २०१३ को शुरुतिर अधिल्ला आयुक्तको पदावधि सकिएको र संविधानसभा पनि नभएको परिस्थितिमा संवैधानिक परिषद्लाई पूर्णता दिन सकिएन र निर्वाचन आयोगका नयाँ आयुक्त नियुक्त गर्न सकिएको थिएन । मार्च २०१३ मा भएको ११ बुँदे सम्झौताको एक अंशमा राजनीतिक सहमतिद्वारा निर्वाचन आयोग र अन्य संवैधानिक नियुक्तिहरु गरिने भएपछि राष्ट्रपतिद्वारा पारित एक अध्यादेशमार्फत यो अवरोध हटाइयो । यसै आधारमा निर्वाचन आयोगका पाँच सदस्यहरुको लगत्तै नियुक्ति भयो ।

निर्वाचन आयोगसँग निर्वाचन तयारीको व्यवस्थापनबाहेक राजनीतिक दल दर्ता तथा समानुपातिक उम्मेदवारका सूची दर्ता गर्ने, ऐन, नियम र आचारसंहिता कार्यान्वयनको अनुगमन गर्ने तथा उल्लंघनका उजुरीहरुबारे निर्णय गर्ने जिम्मेवारी थियो । यी कामकाजमा आयोगलाई सरकारी कर्मचारीहरु सम्मिलित एक सचिवालयले सघाएको थियो । दुर्भाग्यवशः सचिवालयका कर्मचारीहरु बारम्बार परिवर्तन भैरहन्थे किनभने उनीहरुले कर्मचारी सेवाको नियमित पदवित्तानुसार चल्नुपर्थ्यो । यसको अर्थ निर्वाचन आयोगका कर्मचारीहरुमा प्रायः निरन्तरताको अभाव थियो ।

निर्वाचन आयोगले आफ्ना निर्णयहरु सहमतिका आधारमा लियो जसले गर्दा निर्वाचनको समग्रताप्रति जनविश्वास वृद्धि गर्न बल पुग्यो । आयोगले आफ्ना निर्णय तथा गतिविधिहरुबारे जानकारी दिन नियमित प्रेस बैठकहरु गरे पनि आयुक्तहरुले बैठकमा पर्यवेक्षक तथा दलका प्रतिनिधिहरुलाई उपस्थित हुने अनुमति दिँदैनथे र बैठकका माइन्सुटहरु प्रकाशित गर्दैनथे जसले निर्णयकार्यको पारदर्शितालाई सीमित बनाइदियो ।

क्षेत्रगत तहमा निर्वाचनको व्यवस्थापन ७५ जिल्ला निर्वाचन अधिकारी तथा २४० निर्वाचन अधिकृतहरुद्वारा गरिएको थियो । जिल्ला निर्वाचन अधिकारीहरु निर्वाचनभन्दा अधिको मतदाता दर्ता र मतदाता शिक्षा, मतदान कर्मचारीहरुका लागि प्रशिक्षण तथा सामग्रीहरुको वितरणलगायतका सञ्चालन तयारीका लागि जिम्मेवार थिए । निर्वाचन अधिकृतहरु निर्वाचन क्षेत्रतहमा निर्वाचन सम्पन्न गर्नका लागि अस्थायी रूपमा नियुक्त भएका थिए । कानूनतः निर्वाचन अधिकृतहरु कम्तीमा नेपालको न्याय प्रणालीका अधिकृत थिए र धेरै न्यायाधीशहरु पनि थिए । ७५ वटै जिल्लाहरुमा एकजना निर्वाचन अधिकृतलाई प्रमुख निर्वाचन अधिकृत तोकिएको थियो । निर्वाचन अधिकृतका जिम्मेवारीहरु प्रत्यक्षतर्फको उम्मेदवारी दर्ता, मतदान तथा गणना कर्मचारीको नियुक्ति, गणना कर्मचारीहरुको प्रशिक्षण, मतदान प्रक्रियाको

निष्ठा सुनिश्चित गर्ने, गणना प्रक्रिया सञ्चालन गर्ने, प्रत्यक्षतर्फको निर्वाचन परिणाम घोषणा गर्ने र सम्बन्धित निर्वाचन क्षेत्रको समानुपातिक तर्फको परिणामबारे निर्वाचन आयोगलाई जानकारी दिनेलगायत थिए ।

पर्यवेक्षकहरूले देशभरिका जिल्लामा मतदाता शिक्षा स्वयंसेवकको रूपमा महिलाहरूको प्रतिनिधित्व राम्रो रहे पनि अधिकांश जिल्ला निर्वाचन कार्यालयहरूमा महिला कर्मचारीको संख्या थोरै रहेको र ती पनि प्रायः कनिष्ठ पदका भएको टिप्पणी गरे । २४० जना निर्वाचन अधिकृतहरूमध्ये दुई जना र ७५ जिल्ला निर्वाचन अधिकारीहरूमध्ये चारजना मात्र महिला थिए । केन्द्रतहमा निर्वाचन आयोगमा एकजना आयुक्त मात्र महिला थिइन्, सहसचिवमा कोही थिएनन् र दुईजना उपसचिवहरू मात्र महिला थिए ।

सामान्यतः निर्वाचन आयोग, जिल्ला निर्वाचन अधिकारी तथा निर्वाचन अधिकृतहरू निष्पक्ष मानिन्छन्, यद्यपि तराईमा केही साना दलका प्रतिनिधिहरूले निर्वाचन अधिकारीहरू ठूला दलहरूले गरेको आचारसंहिताको उल्लंघनलाई रोक्ने खालको कारवाही गर्न उदासीन रहेको र लागू गराउने क्रियाकलापहरूलाई कम शक्तिशाली दलहरूमा मात्र केन्द्रित गरेको कार्टर सेन्टरका

तथा अन्य अन्तर्राष्ट्रिय पर्यवेक्षण नियोगहरूले मतपत्र मुद्रणको पर्यवेक्षण गर्नका लागि बारम्बार आग्रह गरे तर ती सबै आग्रहहरूलाई अस्वीकार गरियो । निर्वाचन आयोगले प्रत्यक्ष तर्फका लागि १४,९५२,००० र समानुपातिक तर्फका लागि पनि त्यत्तिकै संख्याका मतपत्रहरू छापेको जानकारी दियो (यो निर्वाचनका लागि दर्ता भएका मतदाताहरूको संख्या १२,१४७,८६५ थियो) । निर्वाचन आयोगले आवश्यकभन्दा बढी संख्याका मतपत्रहरू छापनुको कारण हरेक मतदान केन्द्रका लागि थप मतपत्र राख्नका लागि भएको बतायो, ती मतपत्रहरू आकस्मिक परिस्थितिमा प्रयोग गर्न पाउने गरी निर्वाचन अधिकृतहरूका साथमा सिलबन्ध खामभित्र राखिन्थ्यो ।

केही जिल्लाहरूमा प्रशिक्षण सामग्रीहरू पुर्‍याउन भएको ढिलाइको बावजुद सेन्टरका पर्यवेक्षकहरू उपस्थित भएका स्थानहरूमा मतदान र गणना कर्मचारीहरूका लागि प्रशिक्षण व्यावसायिक रूपमा सञ्चालन भएका थिए । अधिकांश परिस्थितिहरूमा जिल्ला तहका राजनीतिक दलहरू निर्वाचनपूर्वको तयारीप्रति सन्तुष्ट थिए, मतदाता परिचयपत्रको वितरण भने यो मामिलाको उल्लेखयोग्य अपवाद थियो ।

निर्वाचन आयोगले १ करोड २१ लाख फोटोसहितका मतदाता परिचयपत्र छापेर निर्वाचनको दिनभन्दा अघि नै तिनको वितरण गरिसक्ने योजनामा अघि बढ्ने निर्णय ढिला गरी लियो । कार्टर सेन्टरका पर्यवेक्षकहरूले मतदाता परिचयपत्र वितरणमा भएको ढिलाइ र वितरणको कडा नियन्त्रण नभएमा तिनको दुरुपयोग हुन सक्ने सन्दर्भमा स्थानीय निर्वाचन अधिकारीहरूमाथि व्यापक चासो रहेको उल्लेख गरे । परिचयपत्र वितरण कार्य १४ नोभेम्बरसम्म शुरू भएन र वितरण कसरी गर्ने र निर्वाचनकै दिनमा वितरण गरिने हो कि भन्ने सम्बन्धमा निर्वाचन आयोगले विरोधाभाषपूर्ण सन्देशहरू दियो जसले यस विषयमा सर्वत्र अन्यौल निम्त्यायो ।

अन्ततः निर्वाचनको दिन नजिकिँदै गर्दा परिचयपत्रहरू मतदान केन्द्रहरूमा नै बाँडिएका थिए, तर अधिकांश सन्दर्भमा निर्वाचनकै दिनमा भने होइन । मतदान केन्द्रका कर्मचारीहरूसँग गरिएका अन्तर्वाताहरूले लगभग ७० प्रतिशत मतदाताहरूले आफ्ना परिचयपत्र निर्वाचनको दिनअघि नै पाएको संकेत गरे । पूर्वपरिस्थितिसँग दाँजेर हेर्दा मतदाता परिचयपत्रको वितरण राम्रैसँग भयो । मतदान केन्द्रको छनौटमा त्रुटि, परिचयपत्रहरूमा गलत विवरण तथा केही सन्दर्भमा परिचयपत्रमा उल्लेखित नाम र फोटो नमिलेको सम्बन्धमा केही समस्याहरू रहेको जानकारी दिइए पनि ती समस्याहरू एकाध मात्र रहेको देखियो ।

समग्रमा, निर्वाचन व्यवस्थापनको प्रणालीले यस सम्बन्धमा नेपालको अन्तर्राष्ट्रिय दायित्वलाई अधिकांशतः पूरा गर्‍यो, विशेषगरी यस निर्वाचनको संस्थागत तथा सुरक्षा चुनौतीहरूको परिप्रेक्ष्यमा । अपितु, पारदर्शिता वृद्धि गर्न, मतदाता परिचयपत्रको वितरणमा सुधार ल्याउन तथा निर्वाचकीय नियम उल्लंघनलाई प्रतिबन्ध लगाउनका लागि कदमहरू चाल्नेतर्फ ध्यान दिन सकिन्छ ।

पर्यवेक्षकहरूले देशभरिका जिल्लामा मतदाता शिक्षा स्वयंसेवकको रूपमा महिलाहरूको प्रतिनिधित्व राम्रो रहे पनि अधिकांश जिल्ला निर्वाचन कार्यालयहरूमा महिला कर्मचारीको संख्या थोरै रहेको र ती पनि प्रायः कनिष्ठ पदका भएको टिप्पणी गरे ।

पर्यवेक्षकहरूसमक्ष बताए । निर्वाचनपश्चात् एनेकपा(माओवादी) ले मतपत्रहरूको ढुवानीमा व्यापक धाँधली भएको आरोप लगायो र यसका लागि “अदृश्य शक्तिहरू” तथा सेनाका साथै निर्वाचन आयोगलाई पनि केही दोष दियो ।

संवैधानिक संकट, निर्वाचन गर्नका लागि कसिलो समयरेखा, जटिल भूवनावटको देशमा संवेदनशिल सामग्रीहरूको सुरक्षित र प्रभावकारी ढुवानीमा असहजता तथा बहिष्कार गरिरहेका केही दलहरूको निर्वाचन विथोल्ने आरोपहरूका बावजुद निर्वाचन आयोग प्रक्रियाको प्राविधिक पक्षलाई अधिकांशतः यथासमयमै अघि बढाउन सक्षम भयो । अधिकांश स्थानहरूमा मतदाता सूची तथा मतपत्रलगायत मतदानका अन्य आवश्यक सामग्रीहरू समयमै पुगेका थिए ।

मतपत्रहरूको मुद्रण पारदर्शितापूर्ण ढंगमा गरिएको थिएन, किनभने मतपत्रको छपाइ र प्याकिङको समयमा पर्यवेक्षकहरूलाई उपस्थित हुन दिइएको थिएन । कार्टर सेन्टर

सीमा निर्धारण

विश्वव्यापी मताधिकार तथा समान प्रतिनिधित्वका सिद्धान्तहरू पालना गर्नका लागि निर्वाचकीय सिमानाहरूको उचित निर्धारण पूर्वशर्त हो।^{२५} सीमाहरू हरेक मतदातासँग लगभग समान मत शक्ति हुनेगरी समान मताधिकारको सिद्धान्तलाई संरक्षित गर्ने हिसाबमा कोरिनु पर्छ।^{२६}

संविधानसभाको निर्वाचनका लागि अङ्गीकार गरिएको मिश्रित निर्वाचकीय प्रणालीमा समानुपातिक प्रणालीका लागि पूरै देशलाई एक निर्वाचन क्षेत्र मानिएको छ, जबकि प्रत्यक्षतर्फका उम्मेदवारहरूले २४० निर्वाचन क्षेत्रहरूमा प्रतिस्पर्धा गर्दछन्। प्रत्यक्षतर्फका निर्वाचन क्षेत्रहरू प्रशासकीय जिल्लाहरूभित्र निर्मित हुन्छन् र हरेक जिल्लामा कम्तीमा एक निर्वाचन क्षेत्र हुन्छ। निर्वाचन क्षेत्रका सिमानाहरूले जिल्लाको सिमानालाई नाघ्न सक्दैनन्, र अन्तरिम संविधानले संविधानसभाका सदस्यहरूको निर्वाचनका लागि एक स्वतन्त्र निर्वाचन क्षेत्र निर्धारण आयोगद्वारा पछिल्लो जनगणना तथ्यांकमा आधारित रही निर्वाचन क्षेत्रहरू निर्धारित गरिनुपर्छ भन्ने उल्लेख गरेको छ।

तराईको जनसंख्याको न्यायोचित प्रतिनिधित्व गराउनु पर्ने मागलाई सम्बोधन गर्नका लागि अन्तरिम संविधानमा सीमा निर्धारणसम्बन्धी प्रावधानहरू समावेश गरिएको थियो। तथापि, प्रत्यक्ष निर्वाचन क्षेत्रहरूको सीमा निर्धारणका सम्बन्धमा अन्तरिम संविधानमा रहेका कैयौं विरोधाभाषपूर्ण प्रावधानहरूको कारणले हरेक मतदातालाई लगभग समान मतशक्ति प्रदान गर्ने उद्देश्य त्यो समयदेखि नै पूरा हुन सकेको छैन।

सन् २००८ को पहिलो संविधानसभा निर्वाचनअघि सन् २००१ को जनगणनाबमोजिम जनसंख्याको वितरणलाई प्रतिबिम्बित गर्न र तराईको समग्र जनसंख्याको अनुपातमा

निर्वाचनभन्दा अघिल्लो दिन कीर्तिपुरमा एकजना पुरुष आफ्नो मतदानस्थलबाट आफ्नो मतदाता पहिचानपत्र लिँदै।

२५. संयुक्त राष्ट्रसंघ, मानवअधिकार तथा निर्वाचनहरू: निर्वाचनका कानूनी, प्राविधिक तथा मानवअधिकारका पक्षहरूबारे एक हातेपुस्तिका (A Handbook on the Legal, Technical, and Human Rights Aspects of Elections), अनु. १०३।

२६. युएनएचआरसी, सामान्य टिप्पणी, अनु. २१: “एक व्यक्ति एक मतको सिद्धान्त लागू हुने पर्छ, र हरेक राज्यको निर्वाचकीय प्रणालीको खाकाभित्र एक निर्वाचकको मत अर्कोको सँग समान हुनुपर्छ... निर्वाचकीय सिमानाहरू कोर्ने काम र मतहरूको स्थान निर्धारण गर्ने पद्धतिले मतदाताहरूको वितरणलाई खल्बल्याउनु हुँदैन वा कुनै पनि समूहका विरुद्ध भेदभाव गरिनु हुँदैन र नागरिकहरूको स्वतन्त्रतापूर्वक आफ्ना प्रतिनिधिहरू छान्ने अधिकारलाई अकारण वर्जित गर्नु वा बन्देज लगाइनु हुँदैन।”

निर्वाचन क्षेत्रहरू बढाउन (सन् २००१ को जनगणना अनुसार ४८.४ प्रतिशत) निर्वाचकीय सिमानाहरू पुनः कोरिएका थिए । जनवरी २००७ मा भएको मधेश आन्दोलनका मुख्य मागहरूमध्ये यो एक थियो र संविधानसभालाई अझ बढी समावेशी बनाउनेतर्फ या एक महत्वपूर्ण कदम थियो ।^{२७} सन् २००७ मा निर्वाचन क्षेत्र सीमा निर्धारण आयोगले पहाडी र तराई दुवै भौगोलिक क्षेत्रका पहिले जनसंख्याको न्यूनप्रतिनिधित्व भएका २२ जिल्लाहरूमा ३५ वटा निर्वाचन क्षेत्रहरू थप गर्‍यो । फलस्वरूप, तराईका निर्वाचन क्षेत्रहरूको संख्या ८४ बाट ११६ पुग्यो र पहाडी क्षेत्रका निर्वाचन क्षेत्रहरूको आदर्श आकार ९४,३७२ बासिन्दाहरूको र तराईमा १०२,०४० बासिन्दाहरूको भयो । आयोगद्वारा सन् २००७ मा प्रत्यक्षतर्फका लागि २४० निर्वाचन क्षेत्रहरूको संख्या निर्धारण यसै हिसाबमा गरिएको थियो र लगत्तै यसलाई अन्तरिम संविधानमा समावेश गरियो ।^{२८}

मार्च २०१३ को २५-बुँदे अध्यादेशले यीमध्ये कुनै पनि प्रावधानलाई संशोधन गरेन । तथापि, त्यसै समयमा सन् २०११ को जनगणनाका आंकडाहरू जारी भए । तथ्यांकले जनसंख्याको गतिशिलतामा स्पष्ट परिवर्तन आएको देखायो । विशेष रूपमा, जनगणनाका परिणामहरूले शहरी केन्द्रहरूमा जनसंख्याको तीव्र वृद्धि भएको र तराईमा बस्ने जनसंख्याको आकार पनि बढेको देखायो, जुन सन् २००१ को ४८.४ प्रतिशतबाट बढेर सन् २०११ मा ५०.२७ प्रतिशतमा पुग्यो ।

तसर्थ, मधेशवादी दलले उठान गरेका मुद्दाहरूको प्रत्युत्तरस्वरूप र ताजा जनगणना तथ्यांकबमोजिम निर्वाचन क्षेत्रहरूको सिमाना निर्धारण गर्नुपर्ने संवैधानिक प्रावधानलाई पालना गर्नका लागि जुन २०१३ मा नयाँ निर्वाचन क्षेत्र सीमा निर्धारण आयोग गठन गरियो र सरकारसमक्ष प्रतिवेदन पेश गर्नका लागि आयोगलाई एक महिनाको समय दिइयो । तथापि, निम्नसहितका विभिन्न विरोधाभाषपूर्ण संवैधानिक प्रावधानहरूलाई मिलाउने प्रयास गर्न थाल्दै गर्दा आयोग चाँडै समस्यामा फस्यो:

- अधिल्लो निर्वाचन क्षेत्र सीमा निर्धारण आयोगले निर्धारण गरेका २४० निर्वाचन क्षेत्रहरूको संख्यालाई कायम राख्ने (आवश्यक संख्याका निर्वाचन क्षेत्रहरू निर्धारण गर्न स्वतन्त्र सन् २००७ को आयोगको कार्यादेशको सट्टा),
- कम्तीमा, सन् १९९९ को संसदीय निर्वाचनका लागि बनेको कानूनान्तर्गत हरेक जिल्लाका निर्वाचन क्षेत्रहरूको संख्या उही कायम राख्ने (त्यस समयमा संसदका लागि २०५ निर्वाचन क्षेत्रहरू थिए),
- ताजा जनगणना तथ्यांकको आधारमा हरेक जिल्लाको जनसंख्या र जनादेशको अनुपात सकेसम्म समान राख्ने ।^{२९}

यी प्रावधानहरूको अर्थ उक्त आयोगले सन् २००७ मा २२ जिल्लाहरूमा थप गरेका तिनै ३५ निर्वाचन क्षेत्रहरूलाई मात्र यताउता गर्न सक्थ्यो, किनभने यसले सन् १९९९ मा

बनाइएका निर्वाचन क्षेत्रहरूको संख्या घटाउन सक्दैनथ्यो र २४० निर्वाचन क्षेत्रहरूमा अरु थप गर्न पनि सक्दैनथ्यो । किनभने सन् २००७ मा थपिएकामध्ये अधिकांश निर्वाचन क्षेत्रहरू तराईका जिल्लाहरूमा थिए र जनगणनाका आंकडाहरूले काठमाडौँ उपत्यकाको महानगरपालिकाका क्षेत्रहरूमा तराईमा भन्दा बढी जनसंख्या वृद्धि भएको देखाएको थियो, निर्वाचन क्षेत्रहरू थपिँदा तराईमा विद्यमान ४८.३ प्रतिशतभन्दा बढी थप्न मिल्ने सम्भावना थिएन । तसर्थ नयाँ सीमा निर्धारणले अन्तरिम संविधानमा स्पष्ट उल्लेख गरिएका उद्देश्यहरूमध्ये एउटा उद्देश्य पूरा गर्न सक्दैनथ्यो, त्यो थियो पछिल्लो जनगणना अनुसार तराईमा बस्ने जनसंख्या (५०.२७ प्रतिशत) र निर्वाचन क्षेत्रको संख्याको अनुपात मिलाउने ।

तथापि, जनगणनाको तथ्यांकले भिन्न जिल्लाका निर्वाचन क्षेत्रहरूको जनसंख्याको आकारका बीच मात्र उल्लेख्य फरक देखाएन, एउटै जिल्लाका निर्वाचन क्षेत्रहरूबीच पनि जनसंख्याको आकारमा रहेको फरक पनि देखाइ दियो । उदाहरणका लागि ललितपुरको निर्वाचन क्षेत्र नं. १ र ३ को जनसंख्याको फरक १२०,००० भन्दा बढीको थियो । केही जिल्लाहरूमा निर्वाचन क्षेत्रका सीमाहरूको पुनः निर्धारण गर्ने प्रस्ताव पनि नआएका होइनन्, तर यी प्रस्तावले आयोगमा बहुमत पाएनन् । अन्ततः, आयोगको प्रतिवेदनले सरकारले विद्यमान २४० निर्वाचन क्षेत्रहरूलाई नै त्यत्तिकै छाडिदिने सुझाव दियो ।

मतको समानता सुनिश्चित गर्नका लागि निर्वाचन क्षेत्रका सीमाहरू निर्धारण गर्ने सम्बन्धमा यस निर्वाचनमा नेपालको अन्तर्राष्ट्रिय दायित्वको पूर्ण पालना भएन । केही मात्रामा यो संवैधानिक अड्कनको कारणले भएको थियो, तर जिल्लाभित्रै पनि ताजा जनगणना आंकडाबमोजिम निर्वाचन क्षेत्रका सीमाहरूमा हेरफेर भएन, जसका लागि ती कानूनी व्यवधानहरू लागू हुँदैनथे । कार्टर सेन्टर एउटै जिल्लाका निर्वाचन क्षेत्रहरूबीचको जनसंख्या आंकडाको असमानतालाई सपार्ने प्रयास खेर गएकोमा दुःखी छ । भावी निर्वाचनहरूका लागि निर्वाचन क्षेत्र सीमा निर्धारणका संवैधानिक प्रावधानहरूले मतको समानतालाई सुनिश्चित गर्नुपर्छ र निर्वाचन क्षेत्रको सीमा निर्धारण निर्वाचनभन्दा निकटै अधि नै भैसक्नुपर्छ ।

२७. सन् २००१ को जनगणना तथ्यांकले नेपालका ४८.४ प्रतिशत जनता तराईमा बस्ने गरेको देखायो, जबकि उक्त समयमा विद्यमान २०५ निर्वाचन क्षेत्रहरूमध्ये तराईमा ८४ वटा (४१ प्रतिशत) मात्र छुट्याइएको थियो ।

२८. आयोगले यो काम दुई चरणमा पूरा गर्‍यो, पहिले जनगणनाको तथ्यांकले जनसंख्याको न्यून प्रतिनिधित्व देखाएका पहाडी वा हिमाली जिल्लाहरूमा निर्वाचन क्षेत्रहरू थप गरेर र त्यसपछि दुवै क्षेत्रका जनसंख्यालाई जनगणनाअनुरूप समान बनाउन र पहाडी तथा हिमाली भूभागका निर्वाचन क्षेत्रहरूको संख्यासँग मिलाउन गर्नका लागि तराईमा निर्वाचन क्षेत्रहरू थप गरेर ।

२९. नेपालको अन्तरिम संविधान, धारा ६३(३)(क), २८ डिसेम्बर, २००७ मा संशोधन भएअनुसार ।

निर्वाचनपूर्वका विकासक्रमहरू

मतदाता दर्ता

अधिकतम नागरिकहरूका लागि सञ्चालन गरिने विस्तृत तथा समावेशी मतदाता दर्ता प्रक्रिया विश्वव्यापी मताधिकारको सुनिश्चितता तथा मतदान गर्ने र निर्वाचित हुने मौलिक अधिकारको उपभोगका लागि एक प्रमुख तत्व हो।^{३०}

मतदाता नामावलीहरूको शुद्धताप्रतिको विश्वासमा रहेको व्यापक अभावका कारण मतदाता दर्तामा सुधार सन् २००८ को संविधानसभा निर्वाचनपछि कार्टर सेन्टर तथा अन्य पर्यवेक्षण संस्थाहरूको एक प्रमुख सुझाव थियो। निर्वाचन आयोगले हरेक मतदाताको फोटो तथा औंठाको छापलगायत बायोमेट्रिक तथ्यांकसहितको पूर्णरूपमा नयाँ मतदाता दर्ता किताब निर्माण गरेर त्यस समस्यालाई सम्बोधन गर्‍यो। नयाँ दर्ता किताब देशव्यापी दर्ता अभियानद्वारा निर्माण गरिएको थियो जसमा नागरिकहरूको सक्रिय सहभागिता र योग्यताको प्रमाणको आवश्यकता पर्दथ्यो। आयोग १२,१४७,८६५ मतदाताहरूलाई दर्ता गराउन सफल भयो (१५ जुलाई २०१३ मा १८ वर्ष पुगेका वा त्योभन्दा माथिका नागरिकहरू)। यो संख्या आयोगको १ करोड ४७ लाख मतदाता दर्ता गर्ने प्रारम्भिक लक्ष्यभन्दा कम थियो र सन् २०११ को जनगणनाका आधारमा सम्भाव्य योग्य मतदाता १ करोड ६० लाख हुने अनुमानभन्दा निकै कम थियो।

अन्तर्राष्ट्रिय दायित्वहरू अन्तर्गत नेपालले मतदाता दर्तालाई सहज बनाउनुपर्छ र दर्तामा हुने व्यवधानहरू, विशेषगरी व्यवहारतः भेदभावजन्य हुने व्यवधानहरूलाई हटाउनुपर्छ।^{३१} योग्यताको प्रमाणको प्रावधान मतदाता दर्ताको हकमा एक निरन्तर संवेदनशील मुद्दा बनेको छ। सन् २०११ मा सर्वोच्च अदालतले नेपालको कानूनअन्तर्गत कुनै व्यक्ति नागरिक भएको र मतदान गर्नका लागि योग्य रहेको प्रमाणित गर्न नागरिकताको प्रमाणपत्रलाई मात्र प्रयोग गर्न सकिने निर्णय गर्‍यो। यो प्रावधानले नेपाली नागरिकता नभएका व्यक्तिहरूलाई दर्ता हुनबाट रोके पनि यसले नागरिकता प्रमाणपत्र प्राप्त गर्नका लागि आवश्यक कागजपत्र नभएका नागरिकहरूका लागि पनि दर्ता गर्न समस्या खडा गर्‍यो, जुन समस्या ऐतिहासिक रूपमा उपेक्षित समुदाय, विवाहित महिलाहरू^{३२} तथा भूमिहीनहरूमा उच्च थियो। सम्बन्धित अन्य मामिलाहरूमा

नागरिकता प्रमाणपत्रको अनिवार्यताका कारण सन् २००८ को मतदाता सूचीमा समावेश रहेका केही जनताहरूले पनि मतदानका लागि आफ्नो योग्यता प्रमाणित गर्न सकेनन्।

सर्वोच्च अदालतले निर्वाचन आयोग तथा सम्बन्धित निकायहरूलाई दर्ता गर्न अधिकारप्राप्त सबैले दर्ता गर्न साँच्चै सकेको सुनिश्चित गर्नका लागि कदमहरू चाल्न पनि निर्देशन दियो। सर्वोच्च अदालतको निर्णयअनुरूप सम्बन्धित निकायहरूले

मतदाता नामावलीहरूको शुद्धताप्रतिको विश्वासमा रहेको व्यापक अभावका कारण मतदाता दर्तामा सुधार सन् २००८ को संविधानसभा निर्वाचनपछि कार्टर सेन्टर तथा अन्य पर्यवेक्षण संस्थाहरूको एक प्रमुख सुझाव थियो।

नागरिकता प्रमाणपत्रको पहुँच वृद्धि गर्नका लागि हरेक जिल्लामा घुम्ती वितरण टोलीहरू पठाउने, अङ्गीकृत नागरिकका छोराछोरीलाई नागरिकता दिलाउन कानूनमा संशोधन गर्ने

३०. आइसीसीपीआर, धारा २५(ख); तथा युएनएचआरसी सामान्य टिप्पणी २५, अनुच्छेद ११।

३१. युएन सामान्य टिप्पणी २५, अनु ११।

३२. मतदाता दर्ता प्रक्रियाबारेको आफ्नो पर्यवेक्षणमा कार्टर सेन्टरले निर्देशकाले केही महिलाहरूलाई मतदानका लागि दर्ता हुनमा प्रभावित पारेको पायो जसअनुसार विवाहित महिलाले नागरिकता प्रमाणपत्रका लागि आवेदन दिन आफ्नो पति वा ससुराको सहयोग लिनुपर्ने प्रावधान जुन नागरिकता ऐन २०६३ (२००६) का प्रावधानहरूभन्दा पनि कडा थियो। गृहमन्त्रालयले विवाहित महिलाहरूका हकमा नागरिकता प्राप्त गर्नका लागि पिताको नागरिकतालाई नै सहयोगी कागजको रूपमा प्रयोग गर्न मिल्ने अनुमति दिँदै जिल्ला प्रशासन कार्यालयहरूलाई जनवरी २०१३ मा नै निर्देशन जारी गरिसकेको सेन्टरलाई जानकारी दियो। तथापि, नागरिकता लिनका लागि पिताको नागरिकताको प्रयोग गर्ने महिलाहरूले पतितर्फको सम्पत्तिको अधिकार गुमाउन सक्थे (यदि उनीहरूसँग विवाहको प्रमाणपत्र नभएको स्थितिमा) र उनीहरूका बच्चाहरूलाई नागरिकता प्रमाणपत्र लिन समस्या सिर्जना हुन सक्थ्यो। थप जानकारीका लागि निर्वाचन आयोगको फोटोसहितको मतदाता दर्ता कार्यक्रमबारे कार्टर सेन्टरको छैटौँ अन्तरिम प्रतिवेदन हेर्नुहोस्, अक्टुबर १, २०१३।

तथा सन् २००८ को निर्वाचनमा दर्ता भएका व्यक्तिहरूसँग नागरिकता प्रमाणपत्र नभए पनि सन् २०१३ को निर्वाचनका लागि मतदाता नामावलीमा समावेश गर्ने गरी मतदाता दर्ता ऐनमा संशोधन गर्ने (सन् २०१३ को वसन्तमा संशोधन गरिएको) लगायतका सुधारात्मक कदमहरू चाले ।

तथापि, विशेषगरी तराईका केही राजनीतिक दलहरूले मतदाता नामावलीप्रति आफ्ना असन्तुष्टि पोख्दै नियमावलीका केही परिवर्तनहरू प्रक्रियाको अन्त्यमा मात्रै भएको र तिनको लाभ उठाउन अपेक्षाकृत कम जनताले मात्र पाएको बताए । उदाहरणका लागि, सन् २००८ को मतदाता सूचीमा समाविष्ट रहेको आधारमा जम्मा ३,९४७ व्यक्तिहरूले मात्र यो निर्वाचनका लागि दर्ता गरे ।

धेरै आन्तरिक बसाइ सराई गर्नेहरूलाई कानूनी रूपमा आफ्नो नयाँ बासस्थानबारे प्रमाणित गर्न अप्ठ्यारो छ । निर्वाचन आयोगले आन्तरिक प्रवासीहरूलाई टाढैबाट आफ्नो गृह जिल्लाका लागि दर्ता गर्न सहज बनाउन जिल्ला बाहिरको मतदाता दर्ता सञ्चालन गर्‍यो जसले दर्ता गर्ने सम्बन्धमा रहेको एक मुख्य अवरोध हट्यो । तथापि मतदानमा सघाउ

राष्ट्रपतिद्वारा मार्च २०१३ मा अनुमोदित अध्यादेशमा निर्वाचन आयोगलाई मतदान गर्न योग्य हुनका लागि उमेरको हकमा अन्तिम मिति निर्धारण गर्ने अधिकार दिइएको थियो । निर्वाचन आयोगको निर्णयानुसार १५ जुलाई २०१३ सम्ममा १८ वर्ष पुग्ने नागरिकहरू मतदानका लागि योग्य थिए । यसको अर्थ, सबै नभए पनि १८ वर्ष पुगेका अधिकांश नागरिकहरू यो निर्वाचनमा मतदान गर्नका लागि योग्य थिए । यो १८ वर्ष उमेर पुगेका सबैलाई वर्जित गरिएको सन् २००८ को भन्दा परिष्कृत अवस्था थियो ।

अनुमान गरेभन्दा कम संख्यामा भएको मतदाता दर्ता र केही नागरिकहरूलाई मतदानका लागि दर्ता गर्न भैरहेको निरन्तर असहजताका बाबजुद नयाँ मतदाता दर्ता किताब सन् २०१३ को निर्वाचकीय प्रक्रियामा भएको एक मुख्य सुधार थियो । यसले सन् २००८ को निर्वाचनका उल्लेख्य विवाद सिर्जना गरेको एउटा प्रमुख मुद्दालाई उच्चरूपमा सम्बोधन गर्‍यो ।

नेपालका अन्तर्राष्ट्रिय दायित्वहरूप्रति पूर्ण सम्मान सुनिश्चित गर्नका लागि मतदाता दर्ता किताबको समावेशिता र शुद्धताका सन्दर्भमा सम्बोधन गर्नुपर्ने महत्वपूर्ण मुद्दाहरू अबै पनि छन् । विशेषगरी, विवाहित महिला, आदिवासी जनता, भूमिहीन तथा अन्य कमजोर वर्गहरूले दर्ता हुनमा व्यवहारतः भोगिरहेका कठिनाइहरूको सामना गर्नु नपरोस् भन्ने सुनिश्चित गर्नका लागि नागरिकता तथा मतदाता दर्तासम्बन्धी कानूनहरूको पुनरावलोकन गरिनुपर्छ । दर्ता गर्ने नागरिकहरूको संख्यामा कमी र दर्ता किताबमा भएका कुनै पनि प्राविधिक समस्याको प्रकृति तथा परिमाण निर्धारण गर्न मतदाता दर्ता किताबको एक स्वतन्त्र परीक्षण गरिनुपर्छ । आन्तरिक बसाइसराई गर्नेहरूको दर्ता र मतदानलाई सहज बनाउन, मतदाताहरूले सकेसम्म आफू यथार्थमा बसोबास गरिरहेको स्थानबाटै अस्थायी वा स्थायी रूपमा मतदान गर्न पाउने सुनिश्चित गर्न बसोबासको प्रमाणको प्रावधानलाई पुनरावलोकन गर्नुपर्छ । अन्त्यमा, सविधानसभाले नेपालमा लामो अवधिदेखि बसोबास गरिरहेका र यहीँको नागरिक भएको दावी गर्ने तर हाल नागरिकता प्राप्त गर्नको लागि योग्यताको प्रमाण नभएकाहरूको नागरिकतासम्बन्धी मामिलाहरूलाई सम्बोधन गर्नेतर्फ ध्यान दिनुपर्छ ।

मतदाता शिक्षा

विस्तृत तथा प्रभावकारी मतदाता शिक्षा मतदाताहरूलाई उनीहरूका अधिकारबारे सूचित गर्न मात्र नभई निर्वाचनको दिनभन्दा अघि पद्धतिहरूबारे स्पष्ट पारी नागरिकहरूले आफ्ना निर्वाचकीय अधिकारहरूको अभ्यास गर्न सक्छन् भन्ने सुनिश्चित गर्न समेत अपरिहार्य छ ।^{३४}

अनुमान गरेभन्दा कम संख्यामा भएको मतदाता दर्ता र केही नागरिकहरूलाई मतदानका लागि दर्ता गर्न भैरहेको निरन्तर असहजताका बाबजुद नयाँ मतदाता दर्ता किताब सन् २०१३ को निर्वाचकीय प्रक्रियामा भएको एक मुख्य सुधार थियो ।

पुन्याउने सन्दर्भमा यो कदमको प्रभावकारिता सीमित थियो, जिल्ला बाहिरको दर्ता गराउनेहरूले आफू नामावलीमा समावेश भएको स्थानको मतदान केन्द्रमा गएर मात्र मतदान गर्न पाउँथे । २,०००,००० वा त्यो भन्दा बढी नेपालीहरू विदेशमा काम गरिरहेको अनुमान रहे पनि देशबाहिरबाट दर्ता वा मतदान गर्न पाउने कुनै प्रावधान छैन ।^{३३}

समग्रमा, प्रायः असहज परिस्थितिहरूमा भए पनि मतदाता दर्ता सुसञ्चालित थियो । अन्तर्राष्ट्रिय दातृनिकायहरूले परीक्षणका लागि प्राविधिक र आर्थिक सहयोगको प्रस्ताव राखेका भए पनि निर्वाचनअघि मतदाता दर्ता किताबको अडिट नगरिएकाले त्रुटिहरूको प्रतिशत (जस्तै गलत मतदान स्थल निर्धारण, गलत पहिचान विवरण) बारे थाहा हुन सकेन । सकारात्मक रूपमा, निर्वाचन अवधिको दौरान राजनीतिक दलहरूलाई मतदाता नामावलीसम्मको पहुँच थियो र पर्यवेक्षकहरूसँग उनीहरूले दर्ता किताबका बारेमा अपेक्षा गरिएभन्दा थोरै मात्र चासो व्यक्त गरे ।

३३. विश्व बैंक, “नेपालको श्रम प्रवासनको नियमन” (“Governing Labour Migration in Nepal”), २००९

३४. आइसीसीपीआर, धारा २५(ख), तथा युएनएचआरसी सामान्य टिप्पणी २५, अनुच्छेद ११ ।

एकजना पुरुषले आफ्नो मतदाता पहिचान पत्र लिन खोज्दै गर्दा मतदान कर्मचारीहरु मतदाता नामावलीमा उनको नाम रूजु गर्दै। यो मतदान स्थलमा सम्पूर्ण कर्मचारीहरु महिला थिए, समुदायको लागि गर्वको एक विषय।

निर्वाचन आयोगले २४ वटा भाषामा टेलिभिजन तथा रेडियो प्रसारण, पर्चा तथा पोष्टर वितरण, मतदाता शिक्षा स्वयंसेवकहरुको प्रयोगमा सडक नाटक र घरदैलो अभियानलगायतको सघन मतदाता शिक्षा अभियानको तयारी गरेको थियो, तर मतदाता शिक्षालाई अपेक्षाकृत कम विस्तृत र प्रभावकारी बनाउने धेरै तत्वहरु थिए।

देशभरिका पर्यवेक्षकहरुले मतदाता शिक्षा सामग्री राम्रोसँग बनाइएको र विस्तृत रहेको उल्लेख गरे। तथापि, १५,००० मतदाता शिक्षा स्वयंसेवकहरुका लागि स्पष्ट निर्देशन तथा प्रशिक्षणको अभाव, केन्द्र तहबाट स्थानीय तहमा सामग्रीहरु पठाउने कार्यमा ढिलाइ, नेपालीबाहेकका भाषामा सीमित लिखित सामग्रीहरु तथा बिदाको समय परेको हुनाले मतदाता शिक्षा सञ्चालन गर्न थोरै मात्र समय बचेकोलगायतका चुनौतीहरु प्रमुख थिए। यी चुनौतीहरुको वाबजुद स्थानीय मतदाता शिक्षा स्वयंसेवकहरुको उच्च संख्या र उनीहरुको स्थानीय सम्पर्क र जानकारी,^{३५} ले व्यापक संख्याका मतदाताहरुसम्म पुग्न सम्भव बनायो। सेन्टरका पर्यवेक्षकहरुद्वारा अन्तर्वार्ता गरिएका धेरै मतदाताहरुले आफूहरुलाई दिइएको जानकारीप्रति सन्तुष्टि व्यक्त गरे। मतदाताहरुले मतदाता शिक्षाबारे असन्तुष्टि व्यक्त गरेका अधिकांश दृष्टान्तहरुमा उनीहरुले त्यसको लागि निर्वाचन आयोगभन्दा पनि राजनीतिक दलहरुलाई जिम्मेवार बताए,

उनीहरुको भनाइमा राजनीतिक दलहरु मतदाता शिक्षाका लागि या त आवश्यक मात्रामा लागेनन् या अपूरो जानकारी मात्र दिए। यो भावनालाई स्थानीय निर्वाचन अधिकारीहरुले पनि दोहोर्‍याएका थिए जसले मतदाता शिक्षाका सम्बन्धमा राजनीतिक दलहरुसँग सहकार्य गर्ने सम्बन्धमा कुनै निर्देशन नपाएको बताए।

मूलभूत मतदाता शिक्षाका अलावा, निर्वाचन आयोगले सन् २००८ को संविधानसभा निर्वाचनमा बदर मतहरुको संख्या उच्च रहेका २२ जिल्लाका निर्वाचन क्षेत्रहरुमा केन्द्रित विशेष कार्यक्रम पनि सञ्चालन गर्‍यो। लक्षित निर्वाचन क्षेत्रहरुमध्ये केहीमा बदर मतहरुको प्रतिशत थोरै घटे पनि पर्यवेक्षकहरुले लक्षित शिक्षा कार्यक्रम अपेक्षाकृत ढिला सञ्चालन गरिएको उल्लेख गरे र केही सन्दर्भहरुमा जिल्ला निर्वाचन अधिकारीहरुले त्यसलाई आफ्नो नियमित मतदाता शिक्षा कार्यक्रमकै अतिरिक्त सामग्रीको रुपमा लिएका थिए^{३६}, यसलाई केन्द्र तहबाट

३५. मतदाता शिक्षा स्वयंसेवकहरुमध्ये बहुसंख्यक बाल शिक्षाका शिक्षकहरु थिए जो आफ्ना गृह जिल्लाहरुमा मतदाता शिक्षा सञ्चालन गरिरहेका थिए।

३६. लक्षित मतदाता शिक्षा अभियान सन् २००८ को निर्वाचनमा सबैभन्दा बढी बदर मत (औसत ७.२ प्रतिशत) खसेका २२ जिल्लाका ७१ निर्वाचन क्षेत्रहरुमा सञ्चालन गरियो। सन् २०१३ मा ती क्षेत्रहरुमा प्रत्यक्ष तर्फमा बदर मतको औसत प्रतिशत १.२ ले घटेको थियो (औसत ६ प्रतिशत)। तर तीमध्ये १२ वटा निर्वाचन क्षेत्रहरुमा भने प्रत्यक्ष तर्फको बदर मतको प्रतिशतमा वृद्धि भएको थियो।

काठमाडौँमा एकजना महिला आफ्नो मतदान गर्दै ।

डेबोरा ह्याक्स

पर्यवेक्षकहरूले बहुसंख्यक मतदाता शिक्षा स्वयंसेवीहरू महिला रहेको पाए जसले निर्वाचन व्यवस्थापनका पक्षहरूमध्ये मतदाता शिक्षामा महिलाहरूको सर्वाधिक प्रतिनिधित्व थियो । कार्टर सेन्टर निर्वाचकीय प्रक्रियामा महिलाहरूलाई समावेश गर्ने प्रयासहरूको सराहना गर्दछ र यसलाई अन्य क्षेत्रहरूमा पनि विस्तार गरिने अपेक्षा गर्दछ । तथापि, मतदाता शिक्षा स्वयंसेवकहरूलाई भविष्यमा आफ्ना कामहरू प्रभावकारी ढंगमा सञ्चालन गर्न सहज बनाउन उनीहरूले यथेष्ट र समयमै प्रशिक्षण पाएको सुनिश्चित गर्नु जरूरी छ ।

सूचना र स्पष्ट निर्देशनको अभावसँग जोड्न सकिन्छ । ठूलो संख्याका मतहरूलाई बदर ठहर्‍याइनुको कारण मतपत्रहरूमा छाप लगाउनमा भएको गल्ती नै रहेको यथार्थले पनि मतदान प्रक्रियाबारे मतदाताहरूमाझ ज्ञानको अभाव रहेको देखाउँछ ।

निर्वाचन आयोगको सघन मतदाता शिक्षा प्रयासका बाबजुद मतदाताहरू निर्वाचकीय प्रक्रियाबारे पर्याप्त जानकारी छन् भन्ने सुनिश्चित गर्नुपर्ने चुनौतीहरू यथावत छन्, विशेषगरी गोप्य मतपत्रको हक तथा मतपत्रमा छाप लगाउने

उम्मेदवार तथा दल दर्ता

निर्वाचनमा खडा हुन पाउने मापदण्ड

निर्वाचित कार्यालयका लागि खडा हुन पाउने अधिकारको प्रभावकारी कार्यान्वयनले मतदाताहरूलाई उम्मेदवारहरूको स्वतन्त्र छनौट गर्ने अवसर हुन्छ भन्ने सुनिश्चित गर्दछ ।^{३७} तसर्थ, राजनीतिक दल तथा उम्मेदवार दर्ता प्रक्रियाहरूमा लगाइने कुनै पनि शर्त औचित्यपूर्ण र भेदभावमुक्त हुनुपर्दछ ।^{३८}

कानूनतः, उम्मेदवारहरू नेपाली नागरिक हुनेपर्दछ र कम्तीमा २५ वर्ष उमेरको र राज्य वा राज्य-कोषबाट सञ्चालित कुनै निकायको कर्मचारी हुनु हुँदैन । उनीहरू दर्ता भएका मतदाता पनि हुनुपर्दछ र “नैतिक पतन देखिने फौजदारी कसुरमा संलग्न” भै अदालतको अन्तिम निर्णयको पखाइमा रहेको हुनुहुँदैन, हत्याको आरोपमा आजीवनमा कैद भुक्तानी गरिरहेको हुनुहुँदैन, आशयपूर्वक कुनै ऋण नतिरेको हुनुहुँदैन र “मानसिक सन्तुलन” गुमाएको हुनुहुँदैन ।^{३९} उम्मेदवार राज्यको सरकारी निकायका कुनै पनि पदमा आसिन हुनुहुँदैन भन्ने प्रावधानलाई बढी नै कठोर मान्न सकिन्छ किनभने यो रुची बाझ्ने समस्या सिर्जना गर्न सक्ने पदहरू मात्र नभई शिक्षक तथा हुलाकका कर्मचारीजस्ता तल्लो तहका पदहरूमा पनि लागू हुन्छ ।^{४०}

निर्वाचित कार्यालयका लागि खडा हुन पाउने अधिकारको प्रभावकारी कार्यान्वयनले मतदाताहरूलाई उम्मेदवारहरूको स्वतन्त्र छनौट गर्ने अवसर हुन्छ भन्ने सुनिश्चित गर्दछ ।

सही पद्धतिका सम्बन्धमा । भावी निर्वाचनहरू हुनुभन्दा अघि मतदाताहरूको चेतना वृद्धि गर्नका लागि एक दीर्घकालीन नागरिक तथा मतदाता शिक्षा प्रयास र अल्पसंख्यक भाषाहरूको प्रयोगमा ध्यान पुर्‍याउनुपर्छ ।

महिला, अल्पसंख्यक तथा उपेक्षित समूहहरूको सहभागिता

दलित, जनजाति तथा महिलाहरूमा लक्षित विशेष मतदाता शिक्षा प्रयासहरू सराहनीय थिए र ती प्रयासहरूका प्रतिफल निर्वाचनको दिनमा देखिएको महिलाहरूको उच्च संख्याले प्रकट गर्‍यो । तथापि, यो अभियान पनि मतदाता शिक्षा सञ्चालन गर्ने समयसीमाको कमीका साथसाथै क्षेत्रतहमा सामग्रीहरूको ढिलो वितरण र स्थानीय भाषाहरूमा लिखित सामग्रीहरूको अभावबाट पनि गुञ्जियो ।

३७. आइसीसीपीआर, धारा २५(क) । युएनएचआरसी सामान्य टिप्पणी २५, अनुच्छेद १५ ।

३८. युएनएचआरसी सामान्य टिप्पणी २५, अनुच्छेद १५ - १७ ।

३९. संविधानसभाका सदस्यहरूका लागि निर्वाचन अध्यादेश, धारा १८ र १९ ।

४०. युएनएचआरसी सामान्य टिप्पणी २५, अनुच्छेद १६ मा उल्लेख छ, “यदि निश्चित पदहरू (जस्तै न्यायपालिका, सैनिक कार्यालयको उच्च तह, सार्वजनिक सेवा) निश्चित निर्वाचित कार्यालयहरूमा रहनका उपयुक्त नहुने उचित आधारहरू भएमा, रुची बाझ्ने स्थितिबाट जोगाउने कदमहरूले अनुच्छेद (ख) (आइसीसीपीआर को धारा २५ को) ले संरक्षित गरेका अधिकारहरूलाई अवाञ्छित तवरमा सीमित पार्नु हुँदैन ।

ऐनमा खुलाइएका सबै प्रावधानहरु, विशेषतः दर्ता भएको मतदाता भएको, ऋण नतिरेको अवस्था नभएको र मानसिक क्षमता भएकोजस्ता प्रावधान अन्तरिम संविधानमा उल्लेख गरिएका छैनन् । बरु, अन्तरिम संविधानले उम्मेदवारीका लागि “कुनै पनि कानूनले अयोग्य नबनाएको” प्रावधान उल्लेख गरिएको छ ।^{४१} यसले उम्मेदवारीको मौलिक अधिकारको संरक्षणलाई संवैधानिक तहबाटै स्थानान्तरण गरिदिन्छ र अन्तर्राष्ट्रिय दायित्वहरूसँग मेल नखाने गरी सीमा तोक्न सकिने सम्भावना निर्माण गर्न सक्छ ।

कानूनतः अधिल्लो संविधानसभामा प्रतिनिधित्व नगरेका दलहरुले निर्वाचनका लागि दलको रूपमा दर्ता गर्न १०,००० जना दर्ता भएका मतदाताहरुको हस्ताक्षर पेश गर्नुपर्ने प्रावधान छ । यसबाहेक, प्रत्यक्ष तर्फका हरेक उम्मेदवार तथा समानुपातिकको सूचीका लागि रकम धरौटी राख्नुपर्ने प्रावधान छ । उच्च संख्याका दल तथा उम्मेदवारहरुले दर्ता गरेको हुनाले यी शर्तहरु भने अनुचित नभएको स्पष्ट भयो ।

प्रत्यक्ष तर्फका उम्मेदवारहरुले चाहेमा दुई वटासम्म निर्वाचन क्षेत्रबाट उठ्न सक्छन्, यद्यपि उनीहरुले प्रत्यक्ष र समानुपातिक दुवै प्रणालीमा एकसाथ प्रतिस्पर्धा गर्न पाउँदैनन् । कुनै उम्मेदवारले दुई वटै निर्वाचन क्षेत्रमा विजय प्राप्त गरेमा उसले संविधानसभाको पहिलो बैठक भएको ३० दिनभित्र दुईमध्ये १ सिटबाट राजीनामा दिनुपर्ने हुन्छ । त्यसपछि, रिक्त सिटका लागि उप-निर्वाचन हुन्छ ।

दल तथा उम्मेदवार दर्ताको सञ्चालन

राजनीतिक दल तथा उम्मेदवारको दर्ता सामान्यतः समावेशी थियो र अवाञ्छित अवरोधहरुबिना नै सञ्चालन गरिएको थियो, जसले मतदाताहरुका लागि राजनीतिक विकल्पहरुको व्यापक छनौट प्रदान गर्‍यो र नागरिकहरुको निर्वाचित हुन पाउने अधिकारको सम्मान गर्‍यो । प्रारम्भिक राजनीतिक दल दर्ता तथा दलहरुका समानुपातिक उम्मेदवारका सूची दर्ता निर्वाचन आयोगद्वारा केन्द्र तहमै गरिएको थियो । प्रत्यक्षतर्फका उम्मेदवारीहरुको दर्ता हरेक निर्वाचन क्षेत्रमा निर्वाचन अधिकृतहरुद्वारा गरिएको थियो । कुल मिलाएर १२२ दलका १०,७०९ उम्मेदवारहरु समानुपातिक सूचीमा दर्ता भएका थिए भने १,११५ स्वतन्त्रसहित जम्मा ६,१२८ उम्मेदवारहरुले प्रत्यक्षतर्फका निर्वाचन क्षेत्रहरुमा दर्ता गरेका थिए ।^{४२} दर्ता अस्वीकार गरिएका मामिलाहरु (२० प्रत्यक्ष उम्मेदवार तथा ३०२ समानुपातिक सूचीका उम्मेदवारहरु) उचित आधारमा भएका देखिए, र उम्मेदवार तथा दलहरुलाई आफ्ना आवेदन कागजातमा रहेका त्रुटि सच्याउनका लागि अवसर दिइएको थियो । समानुपातिक सूचीहरुका सम्बन्धमा निर्वाचन आयोगले उम्मेदवारी अस्वीकार गर्नुको मुख्य कारण मनोनयनमा परेकाहरु मतदानका लागि दर्ता नभएको हुनु, २५ वर्षभन्दा कम उमेरको वा अर्को कुनै दलको उम्मेदवारको सूचीमा परेको हुनु थियो ।

बहिष्कार गरिरहेका समूहहरुको हडताल वा हिंसाको धम्कीका कारण पूर्वी नेपालका केही निर्वाचन क्षेत्रहरुमा प्रत्यक्षतर्फको उम्मेदवारी दर्ता प्रभावित वा तनावग्रस्त भएको थियो, तर अन्ततः देशभरि नै त्यो सफलतापूर्वक सम्पन्न भयो । समानुपातिक सूचीहरुलाई निर्वाचनको दिनभन्दा पाँच दिनअघि मात्रै पूर्णता दिइएको थियो, जसले मतदाताहरुलाई उनीहरूसँग परिचित हुन थोरै मात्र समय बाँकी रह्यो ।

महिला तथा अन्य समूहहरुका लागि कोटाको प्रावधान व्यवहारतः धेरै दलहरुका लागि जटिल बनेको थियो । निर्वाचन आयोगले समानुपातिक उम्मेदवारका कतिपय सूचीहरुमा निश्चित समूहबाट अपूर्ण संख्या परेको देखिएपछि ती सूचीहरु सच्याउनका लागि दलहरुलाई नै फर्काइदियो । जनजातिलगायतका केही समूहहरुको बारेमा कानूनमै स्पष्ट पारिएको छ, जबकि मधेशी तथा केही हदसम्म दलितजस्ता अन्य समूहहरुको कानूनी परिभाषा छैन ।

दलहरुले अन्ततः आफ्ना समानुपातिक सूचीहरुमा ५० प्रतिशत महिला कोटाको प्रावधानलाई पालना गरेपनि प्रत्यक्षतर्फ महिला उम्मेदवारीको संख्या भने धेरै कम थियो, जम्मा ६१२८ प्रत्यक्ष उम्मेदवारहरुमध्ये ६६७ जना मात्र महिला थिए (१०.८ प्रतिशत) । यसअलावा, केही महिलाहरुलाई जित्ने सम्भावना न्यून रहेका निर्वाचन क्षेत्रहरुबाट उठाइएको बताइएको थियो ।

समग्रमा, प्रत्यक्ष तथा समानुपातिक उम्मेदवारी दुवैलाई एकसाथ जोड्दा महिलाहरुको अनुपात कूल संख्याको ३५.४ प्रतिशत थियो तर कानूनले हरेक दलले दिएको उम्मेदवारीमध्ये कम्तीमा ३३ प्रतिशत उम्मेदवारी महिलाको हुनुपर्ने प्रावधान पनि राखेको छ (प्रत्यक्ष र समानुपातिक उम्मेदवार मिलाएर) । पन्ध्र दलहरुले यो प्रावधानको पूर्ण पालना गरेनन् ।^{४३} निर्वाचन आयोगले यी दलहरुले कानूनी प्रावधान पूरा नगरेको स्वीकार गर्‍यो, अंशतः किनभने आयोगसँग लागू गराउने स्पष्ट संयन्त्र थिएन । तीमध्ये अधिकांश दलहरुले यो कोटामा एक वा दुई महिला उम्मेदवारहरु पुर्‍याउन सकेनन् तर पाँचवटा दलहरु कोटाभन्दा धेरै तल थिए । उल्लेख्य रूपमा, पहिलो पटक निर्वाचनमा एकजना तेस्रो लिङ्गी उम्मेदवार पनि प्रतिस्पर्धा गरिरहेका थिए ।

अल्पसंख्यक, आदिवासी तथा ऐतिहासिक रूपमा पिछ्छाइएका समूहहरुको निर्वाचकीय प्रक्रियामा सहभागिताका सम्बन्धमा अवस्था भन् जटिल छ । निश्चित आदिवासी समूह

४१. धारा ६५ (ग१) ।

४२. १३० दलहरुले निर्वाचनमा सहभागी हुने आफ्नो अभिलाषा दर्ता गरे, अन्ततः १२२ दलहरुले उम्मेदवार सूचीहरु पेश गरे ।

४३. यीमध्ये केही दलहरुले समग्र कोटालाई पूरा गर्न आफ्ना समानुपातिक सूचीहरुमा ५० प्रतिशतभन्दा बढी महिला उम्मेदवारहरुको मनोनयन गरे । सन् २००८ मा अनुमति भए पनि, प्रत्यक्ष उम्मेदवारका रूपमा महिलाहरुको सहभागिता वृद्धि गर्नका लागि कानूनमा गरिएको एउटा परिवर्तनले सन् २०१३ को निर्वाचनभन्दा अघि नै यो छिद्रलाई प्रभावकारी रूपमा बन्द गरिदियो ।

वा क्षेत्रीय समूहहरू संख्यात्मक हिसाबले सशक्त रहेका केही जिल्लाहरूमा, जस्तै लमजुङमा गुरुङ, मनाङमा थकाली तथा पूर्वी र मध्य तराईका जिल्लाहरूमा मधेशीहरू, प्रत्यक्षतर्फको उम्मेदवारीमा उनीहरूको राम्रो प्रतिनिधित्व गराइएको कार्टर सेन्टरका पर्यवेक्षकहरूले पाए । यस विपरीत, दीर्घकालीन पर्यवेक्षकहरूले भ्रमण गरेका अधिकांश जिल्लाहरूमा प्रत्यक्ष उम्मेदवारीमा दलितहरूको प्रतिनिधित्व कम थियो ।

समग्रमा, दर्ता प्रक्रियाले नागरिकहरूको निर्वाचनका लागि खडा हुन पाउने अधिकारलाई सुनिश्चित गर्ने सम्बन्धमा नेपालको दायित्वको उच्च पालना गर्‍यो । तथापि, प्रत्यक्षतर्फका उम्मेदवारहरूमा महिला र दलितहरूको संख्या खेदजनक रूपमा न्यून थियो । निर्वाचित हुने अधिकार तथा नागरिकहरूको आफ्ना प्रतिनिधिहरू छान्न पाउने अधिकारका सम्बन्धमा नेपालले आफ्ना अन्तर्राष्ट्रिय दायित्वहरूलाई पूर्ण पालना गर्नका लागि, कार्टर सेन्टर समानुपातिक प्रतिनिधित्वका उम्मेदवारहरूको सूचीलाई प्रक्रियाको शुरुमा नै पूर्णता दिने गरी समयसीमा निर्धारण गर्न, कोटाका प्रावधानहरू समान रूपमा लागू गर्न संयन्त्र निर्माण गर्न र उम्मेदवारीमा रुची बाझिएकोस्पष्ट

प्रतिस्पर्धी राजनीतिक दलहरूबीच भएका छिटपुट भडप तथा बहिष्कार गरिरहेका दलका गतिविधिहरूको वाबजुद, औपचारिक प्रचारप्रसार अवधिमा उम्मेदवार तथा दलहरू सम्भाव्य मतदाताहरूसमक्ष अधिकांशतः सजिलै पुगिरहेका थिए र आफ्ना सन्देशहरू सजिलै प्रवाह गरिरहेका थिए

देखिने पदहरूका लागि निर्वाचित हुने अधिकारको बन्देजको हद घटाउन सुझाव व्यक्त गर्दछ । राजनीतिक दलहरूले पनि महिला, दलित तथा अन्य उपेक्षित समूहहरूको सहभागिता तथा प्रतिनिधित्वलाई सशक्त बनाउनका लागि प्रत्यक्षतर्फ उम्मेदवारीका साथसाथै राजनीतिक दलभित्रै निर्णय कार्य तथा नेतृत्वदायी पदहरूमा स्थान दिनेतर्फ ध्यान दिनुपर्छ । त्यस्ता मापदण्डहरूमा दलका सबै तहका नेतृत्वदायी पद तथा स्थानीय र राष्ट्रिय निर्वाचनहरूमा उम्मेदवारीका हकमा यी समूहका सदस्यहरूका लागि कोटा छुट्याउने दलीय नीतिहरू नै समावेश गर्न सकिन्छ । सबै तहका निर्वाचित परिषद्हरूमा महिला र पुरुषबीच समता सुनिश्चित गर्न पनि ध्यान दिन सकिन्छ ।

निर्वाचन प्रचार

समावेशी र पारदर्शी हुनुका अलावा, एक वास्तविक लोकतान्त्रिक निर्वाचनमा प्रचारप्रसारको अवधिको पनि आवश्यकता हुन्छ, जसमा धारणा तथा अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रता, संगठनको स्वतन्त्रता, गतिविधिको स्वतन्त्रता, व्यक्तिको सुरक्षा

तथा सूचनामाथिको पहुँचजस्ता अधिकारहरूलाई निर्वाचनका सबै सरोकारवालाहरूद्वारा सम्मान र प्रबर्द्धन गरिन्छ ।^{४४}

प्रतिस्पर्धी राजनीतिक दलहरूबीच भएका छिटपुट भडप तथा बहिष्कार गरिरहेका दलका गतिविधिहरूको वाबजुद, औपचारिक प्रचारप्रसार अवधिमा उम्मेदवार तथा दलहरू सम्भाव्य मतदाताहरूसमक्ष अधिकांशतः सजिलै पुगिरहेका थिए र आफ्ना सन्देशहरू सजिलै प्रवाह गरिरहेका थिए ।^{४५} सन् २००८ मा समस्या देखिएको बताइएका केही क्षेत्रहरूमा, उदाहरणका लागि पूर्वी र मध्य तराई तथा पूर्वका हिमाली जिल्लाहरूमा प्रचारप्रसारको वातावरणमा उल्लेखयोग्य सुधार आएको थियो, यद्यपि केही गम्भीर घटनाहरू भने घटे । बहिष्कार गरिरहेका दलहरूद्वारा प्रचारप्रसारका कार्यक्रममा अवरोध, उम्मेदवार तथा दलका प्रतिनिधिहरूमाथि आक्रमण, सवारी साधनहरूमा आगजनी तथा सडक अवरोधलगायतका विभिन्न घटनाहरू भए । यी अवरोधहरूको उत्कर्षमा बहिष्कार गरिरहेका दलहरूको आह्वानमा निर्वाचनको दिनभन्दा अघिदेखि निर्वाचनको दिनसहित १० दिने राष्ट्रव्यापी हडताल भयो । यो अवधिमा, त्रासको वातावरण सिर्जना गर्न बसहरूमा अविवेकी ढंगले पेट्रोल बम आक्रमण, प्रायःजसो मतदान स्थल छेउछाउ विष्फोटक सामग्री र नक्कली बमहरू राख्ने कार्यहरू भए ।

प्रसारप्रसार अभियान ३ अक्टोबरका दिन प्रत्यक्ष तर्फका उम्मेदवारहरूको उम्मेदवारीसँगै शुरु भयो । शुरुमा केही मन्द भए पनि दशैं, तिहारको बिदा र तराईमा छठको बिदा सकिएसँगै प्रचारप्रसारका क्रियाकलापहरूले गति लिए । यसले निर्वाचन स्थगित हुन्छ कि भनेर त्यसबेला विद्यमान एक खालको अन्यौललाई प्रतिबिम्बित गर्‍यो र राजनीतिक दलहरूलाई आफ्ना चुनावी घोषणापत्र बनाउनमा पनि ढिलाइ भयो । स्थानीय क्षेत्रमा रहेका पर्यवेक्षकहरूलाई अक्टोबर ३ मा भएको उम्मेदवारी दर्ता अपेक्षाकृत सहज भएपछि मात्र राजनीतिक दल र सर्वसाधारण घोषित मितिमै निर्वाचन हुन्छ भन्ने कुरामा पुनः आश्वस्त भएको कुरा बारम्बार बताइयो ।

अधिकांश चुनावी घोषणापत्रहरू अक्टोबर महिनाको आधा समयपछि मात्र बनेका थिए । तिनीहरूले नयाँ संविधानमा अङ्गीकार गरिनुपर्ने शासकीय स्वरूप तथा संघीयताका ढाँचाका साथसाथै संविधान निर्माण प्रक्रियाका थौंती रहेका मुद्दाहरूमा आफ्ना अडानहरूलाई चित्रित गरे । प्रमुख राष्ट्रिय दलहरूले पहिलो संविधानसभामा भएका सहमतिहरूको सम्मान गर्ने र आफ्नो दलले बहुमत प्राप्त गरे एक वर्ष वा कम अवधिमा संविधान निर्माण प्रक्रिया सम्पन्न गर्ने कुरामा पनि प्रतिबद्धता जनाउनु सुखद कुरा हो । अधिल्लो संविधानसभाबाट संविधान निर्माण

४४. आइसीसीपीआर, धारा ९, १२, १९, २२, र युएनएचआरसी सामान्य टिप्पणी २५, अनुच्छेद २५ ।

४५. निर्वाचनको दिनभन्दा ४८ घण्टाअघिबाट लागू हुने मौन अवधिको कानूनी प्रावधानलाई सम्मान गर्नका लागि औपचारिक प्रचारप्रसारको समय १६ नोभेम्बरको मध्यराति सकियो ।

गर्न नसकेकाले गर्दा केही दलहरूले परिकल्पना गरिएको एक वर्ष भित्रै विवादास्पद वा सुल्भिन नसकेका सवैधानिक मुद्दाहरूलाई कसरी सम्बोधन गर्ने भन्ने सम्बन्धमा पनि पद्धतिहरू उल्लेख गरे। यसबाहेक, दलका घोषणापत्रहरूले आर्थिक विकासका प्रतिबद्धताहरूलाई पनि महत्वसाथ समावेश गरे र उम्मेदवारहरूले सडक निर्माण तथा विद्युतीकरणजस्ता स्थानीय चासोका विषयहरूलाई बारम्बार उठाएको पर्यवेक्षकहरूले उल्लेख गरे।

पहिलो संविधानसभा विघटन हुने समय नजिकिँदै गर्दा संघीयताको मुद्दा जसरी विभाजित भएको थियो, त्यसले यसपालिको प्रचारप्रसारमा कम भूमिका खेल्न, र कार्टर सेन्टरका पर्यवेक्षकहरूका अनुसार यो तराई र पूर्वका जिल्लाहरूमा अपेक्षाकृत बढी महत्वपूर्ण देखियो। नेपाली कांग्रेसको प्रचारप्रसार उक्त दलले संघीयतामा कम जोड दिएको कारण उल्लेखनीय रह्यो भने वार्ता गरिएका नेकपा (एमाले) र एनेकपा(माओवादी) का व्यक्तिहरू संघीयताबारे दलको अडान प्रस्तुत गर्न बढी व्यग्र रहेको पर्यवेक्षकहरूले पाए। प्रचारप्रसारको वातावरण सन् २०१२ मा संविधानसभा विघटन हुनलाग्दाको समयमा भन्दा धेरै कम धुवीकृत भएको थियो।

प्रचारप्रसारका गतिविधिहरूमा घरदैलो, आमसभा, मोटरसाइकल वा सवारी जुलुस, पर्चा वितरण तथा दलका झण्डाहरूको प्रदर्शन सबैभन्दा बढी देखिए। केही दलहरूले देशव्यापी अभियान पनि सञ्चालन गरे, जस्तै एकीकृत नेपाल कम्युनिष्ट पार्टी (माओवादी) द्वारा मेची-महाकाली राष्ट्रिय जनचेतना अभियान तथा राष्ट्रिय प्रजातन्त्र पार्टी-नेपालद्वारा रथ यात्रा। तर समग्रमा पर्यवेक्षकहरूले बढीजसो प्रचारप्रसार व्यक्तिगत सम्पर्क तथा घरदैलोमा केन्द्रित भएको पाए। विशेषगरी पहाड र हिमालमा यस्तो देखियो। यसो हुनुका पछाडि प्रचारप्रसार अवधि खेतीको व्यस्त समय तथा बिदाको समयमा भएको तथ्य दिइयो।

प्रचारप्रसार तीव्र हुँदै गर्दा देशभरि नै आचारसंहिता उल्लंघन भएका खबरहरूमा पनि वृद्धि भयो। तीमध्ये अधिकांश सामान्य उल्लंघन थिए, तर अनधिकृत सवारीसाधनको प्रयोग, प्रचारप्रसार गतिविधिहरूमा विद्यालय क्षेत्रको प्रयोग तथा निर्वाचन आयोगसँग अनुमति नलिई हेलिकप्टरको प्रयोगजस्ता उल्लंघनहरू पनि थिए। उल्लंघनहरूको छानवीनका लागि निर्वाचन आयोगले पाँचै विकास क्षेत्रहरूमा अनुगमन टोलीहरू पठायो। धेरै उम्मेदवारहरूसँग स्पष्टीकरण सोधिएको र चेतावनी दिइएको भए पनि कुनै जरिवाना लगाइएन।

केही जिल्लाहरूमा सम्भाव्य घटनाहरूलाई न्यून गर्न राजनीतिक दलहरूले प्रचारप्रसारको समयका सम्बन्धमा अन्य दलहरूसँग अग्रिम रूपमा परामर्श गरेको र जिल्ला प्रशासनसँग समन्वय गरेको पर्यवेक्षकहरूले पुष्टि गरे। सन् २००८ मा माओवादी वा लिम्बुवान समूहहरूको पकड भएका स्थानहरूमा गतिविधि सञ्चालन गर्न बारम्बार रोक लगाइएका 'राजावादी' र 'संघीयता विरोधी' राप्रपा र राप्रपा-नेपालका उम्मेदवारहरूले पनि स्वतन्त्रतापूर्वक प्रचारप्रसार गर्न पाएको बताए।

निर्वाचनको दिन नजिकिँदै गर्दा पर्यवेक्षकहरूले मतदाताहरूलाई नगद वा त्यसैप्रकारका प्रलोभनको प्रस्ताव गरिएका केही मामिलाहरू पाए। विशेषगरी तराईका जिल्लाहरूमा त्यस्तो पाइए पनि अन्य स्थानहरूमा पनि त्यस्ता गतिविधिका छिटपुट विश्वसनीय विवरणहरू पाइएका थिए।^{४६} आरोपित अभ्यासहरूमा सरसामान उपहार (अधिकांशतः लत्ताकपडा तथा चाडपर्व र परम्परासँग सम्बन्धित खाद्यसामग्रीहरू) र आर्थिक उपहार (नगद वितरण) लगायत थिए। संलग्न दल र/अथवा उम्मेदवारहरूले लक्षित मतदान केन्द्रहरूमा विजय सुनिश्चित गर्नका लागि यथाशक्य बढी मतदाताहरूसम्म पुग्ने उद्देश्यका साथ उपहार दिएका व्यक्तिहरूको नाम अभिलेखित गरेको बताइयो। एउटा दृष्टान्तमा, डोल्पा मा रहेका पर्यवेक्षकहरूले स्थानीय बासिन्दाहरूले एकजना उम्मेदवारबाट आफ्ना छानाका लागि टिनका पाता पाएको टिपोट गरे। महोत्तरी जिल्लाको भ्रमणका दौरान तमलोपाका कार्यकर्ताहरूले आफूले निर्वाचन हारिसकेकाले मतदाताहरूसँग पैसा फिर्ता मागिरहेको पर्यवेक्षकहरूले देखे।

प्रतिस्पर्धी दलका समर्थकहरूको संलग्नतामा केही हिंसात्मक घटनाहरू पनि भएका थिए। त्यस्ता घटनाहरू नोभेम्बर १३ भन्दा अधिका सप्ताहहरूमा बढे र तोडफोड, प्रचारप्रसारमा अवरोध, झगडा तथा गम्भीर आक्रमण (निर्वाचनसम्बन्धी हिंसाको खण्डमा विस्तृत गरिएको) लगायतका क्रियाकलापहरू भए। छिटफुट भए पनि फरक दलका समर्थकहरूबीच भएका त्यस्ता झडपहरू देशभरि भएका थिए, विशेषगरी निर्वाचकीय हिंसाको विरासत अथवा निकटतम प्रतिस्पर्धी भएका निर्वाचन क्षेत्रहरूमा।

प्रचारप्रसार वातावरणमा बहिष्कार गरिरहेका दलका गतिविधिहरूले पनि प्रतिकूल प्रभाव पारेका थिए। देशभरि रहेका कार्टर सेन्टरका पर्यवेक्षकहरूले नेकपा-माओवादी तथा पूर्वमा संघीय लोकतान्त्रिक राष्ट्रिय मञ्चसम्बद्ध संघीय लिम्बुवान राज्य परिषद्का पोष्टरहरू पहाड र हिमालका गाउँहरूमा निकै पाएको उल्लेख गरे, यद्यपि मध्य अक्टुबरमा प्रहरीले ती पोष्टरहरूलाई हटाउन थालिसकेको थियो। कार्टर सेन्टरका पर्यवेक्षकहरूले भापाको उत्तर-पूर्वी भाग र रोल्पा मा केही यस्ता दृष्टान्तहरू पाए जहाँ निर्वाचनको विरुद्धमा रहेका दलहरूले आफ्ना सन्देश फैलाउन भित्तेलेखन पनि गरे र वडातहका भेलाहरू गरे वा अक्टुबर ३ मा उम्मेदवारी दर्ताको समयमा प्रदर्शनहरू गरे। नेकपा-माओवादीले देशभरिका निर्वाचन अधिकृत तथा जिल्ला निर्वाचन अधिकारीहरूलाई निर्वाचनको तयारी रोकन पत्राचार गरे र केही उम्मेदवारहरूलाई पनि पत्र दिए। बहिष्कार गरिरहेका दलहरूको गतिविधि बढी गोप्य, व्यक्ति लक्षित तथा

^{४६} नोभेम्बर १७ को दिनसम्ममा निर्वाचन आयोगले मतदाताहरूलाई नगद वा त्यस्तै प्रकारका प्रलोभन दिइएका २१ वटा उजुरीहरू अभिलेखित गरेको थियो।

राति गरिएका हुनाले अक्टोबरको अन्त्य र नोभेम्बरको शुरुतिर प्रहरीले उनीहरूका गतिविधिमा कैयौंपटक छापा मार्थ्यो ।

समग्रमा, नेपालले सन् २००८ पछि मतदाता, राजनीतिक दल तथा उम्मेदवारहरूले आफ्ना मौलिक अधिकारहरूको अभ्यास गर्न सक्ने खालको स्वतन्त्र प्रचारप्रसार वातावरणलाई सुनिश्चित गर्ने सन्दर्भमा आफ्ना अन्तराष्ट्रिय दायित्वहरू पूरा गर्न उल्लेख्य प्रगति गरेको छ । तथापि, प्रचारप्रसारको अवधिमा देखिएका हिंसा र डरधम्कीका दृष्टान्तहरूको केही मात्राले अन्तराष्ट्रिय कानूनान्तर्गत प्रत्याभूत गरिएका स्वतन्त्रततालाई वास्तविकतामा सुनिश्चित गर्न अझै प्रयास गर्नुपर्ने संकेत गर्दछन् । यसका लागि सम्बन्धित निकायद्वारा कानूनको कडा पालना सँगसँगै राजनीतिक दलहरूले पनि त्यस्ता घटनाहरू हुन नदिन थप प्रयासहरू गर्नुपर्छ ।

प्रचारप्रसारको खर्च

प्रचारप्रसार खर्चको स्पष्ट र निष्पक्ष नियमन राज्यका लागि नागरिकहरूको सार्वजनिक मामिलाहरूमा सहभागी हुने अधिकार तथा उम्मेदवार र दलहरूबीच समानताको आवश्यकतालाई सन्तुलित राख्ने एक महत्वपूर्ण माध्यम हो ।^{४७}

निर्वाचन आयोगको आचार संहिताले प्रचारप्रसार खर्चको सीमा तोकेको भए पनि तुलनात्मक रूपमा प्रचारप्रसार खर्चका सम्बन्धमा थोरै मात्र प्रावधानहरू छन् । यसले कुन स्रोतको रकमलाई अनुमति दिने भन्नेबारे केही बोलेको छैन अथवा खर्चको स्रोत खुलाउनु पर्ने अनिवार्यता छैन । निर्वाचनपश्चात् सबै उम्मेदवारहरूले खर्चका विवरणहरू निर्वाचन आयोगमा पेश गर्नुपर्छ, तर आयोगले ती कागजातहरूको औपचारिक जाँच मात्र गर्छ र तिनीहरूको लेखापरीक्षण गर्ने वा सार्वजनिक गर्ने काम गर्दैन । दल वा उम्मेदवारहरूले गरेको खर्चका सम्बन्धमा क्षेत्रगत अनुगमन गरिंदैन ।

प्रचारप्रसार खर्च नीतिलाई सशक्त बनाउनका लागि थपन मस्यौदा गरिएका नयाँ प्रावधानहरूलाई आचार संहिताको अन्तिम संस्करणबाट हटाइनु खेदजनक थियो ।

यी थोरै कानूनी प्रावधानहरूको बाबजुद, उल्लेख्य संख्याका उम्मेदवारहरूले निर्दिष्ट ३५ दिनको समयसीमाभित्र आफ्ना खर्चका विवरणहरू बुझाएनन् ।^{४८} यसबाहेक, प्रत्यक्षतर्फको उम्मेदवारका लागि रु. १० लाख र समानुपातिक तर्फको लागि रु. ७०,००० को खर्चको सीमा अत्यन्तै कम रहेको र केही उम्मेदवारहरूले तोकेको सीमाभन्दा धेरै नै बढी खर्च गरेको संकेत गरेको कार्टर सेन्टरका पर्यवेक्षकहरूले धेरै सरोकारवालाहरुबाट सुने ।^{४९} सबैभन्दा बढी खर्च स्वयंसेवकहरूलाई प्रचारप्रसार अभियानका अवधिमा भएका यात्रामा दिइने खाना र आवासमा, तराईमा सवारीसाधनका लागि र स्थानीय उम्मेदवारहरूको समर्थनमा हुने आमसभाहरूमा सम्बोधन गर्न आउने वरिष्ठ राजनीतिज्ञहरूको यातायातमा भएको देखिन्छ ।

नेपालमा सार्वजनिक प्रचारप्रसार कोष नभएको हुँदा प्रचारप्रसार खर्चका लागि राजनीतिक दलहरू आफ्ना सदस्यहरूको योगदान, मनोनित उम्मेदवारहरूको व्यक्तिगत साधनस्रोत तथा नगद वा समान प्रकारका चन्दाहरूमा निर्भर रहन्छन् । पर्यवेक्षकहरूले संविधानसभा निर्वाचनमा सहभागी दलहरूले जबरजस्ती चन्दा मागेका प्रमाण भेटेनन् । कार्यकर्तामा आधारित कम्युनिष्ट दलहरूले आफ्ना सदस्यता शुल्कहरू बढाएको वा निर्वाचनको समयमा थप लेवी उठाएको बताइयो । उम्मेदवारहरूले शुभचिन्तकहरूको सञ्जाल, सहयोगको आह्वानमाफत रकम संकलन गरे वा आफ्नो प्रचारप्रसार खर्चको केही रकम उठाउन भगिनी संगठनका सदस्यहरूको विविध सहयोगमा भर परे । तथापि, पर्यवेक्षकहरूले प्रत्यक्षतर्फका अधिकांश उम्मेदवारहरू आफ्नै साधनस्रोतमा निर्भर रहेको पनि देखे, ती उम्मेदवारहरूले प्रचारप्रसार सामग्री वा लाउडस्पिकरहरूबाहेक आफ्ना दलहरुबाट थोरै मात्र आर्थिक सहयोग पाए वा त्यो पनि पाएनन् । प्रमुख राष्ट्रिय दलहरूका हकमा पनि अवस्था यस्तै रहे पनि राप्रपा, राप्रपा-नेपाल तथा संघीय समाजवादी नेपालजस्ता साना दलहरूमा भने अवस्था

निर्वाचनको दिन दिउँसो एक मतदान स्थलमा मतदान कर्मचारीहरू मतदातासूचिहरूको व्यवस्थापन गर्दै ।

इबोरा ह्याम्स

४७. युएनएचआरसी, सामान्य टिप्पणी २५, अनु. १९, “मतदाताहरूको स्वतन्त्र छनौटलाई कमजोर नतुल्याइने अथवा कुनै पनि उम्मेदवार वा दलको तर्फबाट हुने अनुचित खर्चले लोकतान्त्रिक प्रक्रिया मा खल नपुग्ने सुनिश्चित गर्नुपर्ने आवश्यकता भएको खण्डमा मात्र प्रचारप्रसार खर्चमा उचित सीमा लगाउनु उचित हुन सक्छ ।” यस बाहेक, भ्रष्टाचार विरुद्ध संयुक्त राष्ट्रसंघको प्रतिज्ञापत्रको धारा ७.३ मा उल्लेख गरिएको छ “हरेक राज्यपक्षले निर्वाचित सार्वजनिक कार्यालयका लागि उम्मेदवारहरूको वित्त तथा औचित्यअनुसार राजनीतिक दलहरूको वित्तमा पारदर्शिता वृद्धि गर्नका यस प्रतिज्ञापत्रको उद्देश्यहरूसँग मेल खाने गरी र आफ्नो घरेलू कानूनका आधारभूत सिद्धान्तअनुरूप उचित कानूनी तथा प्रशासनिक कदमहरू चाल्नेतर्फ पनि ध्यान दिनुपर्छ” ।

४८. १० जनवरी २०१४ मा निर्वाचन आयोगले काठमाडौंको जिल्ला निर्वाचन कार्यालयलाई जिल्लाका प्रत्यक्षतर्फका २२ उम्मेदवारहरूसँग स्पष्टीकरण माग्न निर्देशन दियो किनभने उनीहरूले आफ्ना खर्चका विवरणहरू पेश गरेका थिएनन् ।

४९. विगतमा राजनीतिक दलहरूका लागि लेखापरीक्षणको अनिवार्यता तथा सार्वजनिक गर्ने संयन्त्रहरूको कार्यान्वयन कमजोर रहेको छ । हेर्नुहोस्, मार्टिन चौतारी, फेब्रुअरी २०१२, “राजनीतिक वित्त तथा सार्वजनिक अधिकार” (“Political Finance and the Public Right”), संक्षिप्त पत्र नं. ६ ।

यही नै रहेको देखियो । व्यक्तिगत सम्पत्ति नभएका साना दलका उम्मेदवारहरूको प्रचारप्रसार गतिविधि अत्यन्त सीमित भयो । राजनीतिक दलहरूले प्रत्यक्षतर्फको दौडमा महिलाहरूको बढी उम्मेदवारी नदिनुका पछाडि यसलाई पनि एक कारणको रूपमा देखाइएको थियो ।^{५०}

निर्वाचन विरोधी दलहरूले आफ्ना बहिष्कार अभियानहरूको खर्च जबरजस्ती असुली र “जबरजस्ती चन्दा” बाट जुटाएको विवरणहरू पनि पाइए, तर ती छिटपुट थिए र तिनको पुष्टि गर्न प्रायः असहज भएको थियो । ती दलहरूले पूर्वाञ्चल क्षेत्रमा भ्रष्टाचारजन्य गतिविधिमा रहेको संलग्नतालाई खुलासा गरिदिने धम्की दिँदै स्थानीय व्यापारी र सरकारी अधिकारीहरूलाई लक्षित गरिरहेको पर्यवेक्षकहरूलाई बताइयो । संखुवासभा जिल्लामा पर्यवेक्षकहरूले एकजना स्थानीय व्यापारीले आफूमाथि जबरजस्ती असुलीको प्रयास भएपछि त्यसलाई सार्वजनिक गरेको दृष्टान्त पाए ।

समग्रमा, प्रचारप्रसार खर्चमा पारदर्शिता र प्रचारप्रसारका लागि समान अवसर सुनिश्चित गर्ने सम्बन्धमा नेपालको कानून र अभ्यासले अन्तर्राष्ट्रिय दायित्वहरूलाई पूर्ण प्रतिबिम्बित गरेको सुनिश्चित गर्नका लागि थप कदमहरू चालिनुपर्छ । त्यस्ता मापदण्डहरूमा दल तथा उम्मेदवारहरूद्वारा आयको घोषणा, बढी यथार्थवादी प्रचारप्रसार खर्च सीमा, प्रचारप्रसार लेखाको सार्वजनिकीकरण तथा निर्वाचन आयोगको कार्यान्वयन गर्ने सामर्थ्यमा वृद्धिलगायत हुन सक्छन् ।

सञ्चारमाध्यम

सञ्चारमाध्यम र निर्वाचनसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय दायित्वहरूमा अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रता, धारणाको स्वतन्त्रता तथा सञ्चारमाध्यमहरूमा सूचना खोज्ने, प्राप्त गर्ने र तिनको हिस्सा बन्ने अधिकार लगायत पर्दछन् ।^{५१}

निर्वाचन आयोगको आचारसंहितामा रहेका विभिन्न प्रावधानहरूले निर्वाचन अवधिभरि आमसञ्चारका गतिविधिहरूको नियमन गरे । ती प्रावधानहरूमा समाचारको प्रसारण निष्पक्ष र तथ्यमा आधारित हुनुपर्ने, उम्मेदवार वा दलविशेषको पक्षमा लाग्न नहुनेलगायत थिए ।^{५२} आचारसंहितामा सञ्चारगृहहरूले ४८ घण्टे वैधानिक मौन अवधिको सम्मान गर्नुपर्ने प्रावधान थियो । कार्यान्वयन भए नभएको अनुगमन गर्नका लागि आयोगले सञ्चार अनुगमन केन्द्र स्थापना गर्‍यो । आयोगले जिल्लातहका पत्रकारहरूलाई निर्वाचनसम्बन्धी मामिलाहरूको सूचना प्रवाह गर्ने सम्बन्धमा प्रशिक्षण पनि प्रदान गर्‍यो । कार्टर सेन्टरले बृहत सञ्चार अनुगमन नगरे पनि समग्र सञ्चार खाकामा गरेका निम्न पर्यवेक्षणहरू प्रस्तुत गरेको छ ।

टेलिभिजन, रेडियो तथा छापका सञ्चारमाध्यमहरूमा निर्वाचनसम्बन्धी समाचारहरूले बाक्लो स्थान पाए । टेलिभिजन तथा स्थानीय एफएम रेडियो स्टेशनहरूले उम्मेदवारका बहस तथा जनतासँगका सवालजवाफ सत्रहरू पटकपटक चलाए र केही सञ्चारगृहले राजनीतिक दलका सशुल्क विज्ञापन पनि

प्रसारण गरे । पर्यवेक्षकहरूले अखबार वितरण सीमित रहेको वा ढिलो आउने गरेको तथा निरक्षरताको दर उच्च रहेका ग्रामीण तथा दुर्गम भूभागहरूमा स्थानीय एफएम रेडियो स्टेशन नै सूचनाको महत्वपूर्ण स्रोत रहेको पाए ।^{५३} निर्वाचन आयोगले पनि आफ्नो मतदाता पहुँच विस्तार कार्यक्रमका लागि विद्युतीय सञ्चारमाध्यमको व्यापक उपयोग गर्‍यो ।

स्थानीय सञ्चारमाध्यममा राजनीतिक दल तथा उम्मेदवारहरूको पहुँच सामान्यतः राम्रो रहेको प्रतिक हुन्छ । केही सन्दर्भमा मधेशी वा अन्य साना तथा क्षेत्रीय दलहरूले स्थानीय सञ्चारमाध्यममा राम्रो पहुँच भए पनि राष्ट्रिय सञ्चारगृहहरूले आफ्ना गतिविधिहरूलाई वास्ता नगरेको आरोप लगाए ।

सेन्टरले जिल्ला र राष्ट्रिय दुवै तहका केही सञ्चारगृह निश्चित राजनीतिक दल वा उम्मेदवारको व्यक्तिगत स्वामित्वमा रहेको वा उनीहरूले प्रबर्द्धन गरेको वा उनीहरूसँग सम्बन्धित रहेको जानकारी प्राप्त गर्‍यो । स्थानीय सञ्चारमाध्यम बेलाबखत ध्रुवीकृत भएको विश्लेषण गरिएको थियो । तर सञ्चारमाध्यमहरूको अधिक संख्या र स्वतन्त्र

प्रचारप्रसार खर्चको स्पष्ट र निष्पक्ष नियमन राज्यका लागि नागरिकहरूको सार्वजनिक मामिलाहरूमा सहभागी हुने अधिकार तथा उम्मेदवार र दलहरूबीच समानताको आवश्यकतालाई सन्तुलित राख्ने एक महत्वपूर्ण माध्यम हो ।

सञ्चारमाध्यमको उपस्थितिले त्यस्ता पूर्वाग्रहहरूलाई केही मात्रामा प्रभावहीन बनाइएको देखियो ।

१८ नोभेम्बरका निर्वाचन आयोगले एबीसी टेलिभिजनले आफ्नो प्रसारणमा स्पष्ट रूपमा एक राजनीतिक दलको पक्ष लिइरहेको पाइएकाले सरकारलाई उक्त च्यानलको प्रसारण भोलिपल्ट साँझ ५ बजेसम्मका लागि बन्द गराउन निर्देशन दियो । यद्यपि, एबीसी टेलिभिजनबाट आएको आपत्तिपछि सरकारले सो निर्देशन कार्यान्वयन गरेन ।

^{५०}. उदाहरणका लागि, नवलपरासीकी संघीय समाजवादी नेपालकी एक महिला उम्मेदवारले पर्यवेक्षकहरूलाई भनिन् कि उनको प्रचारप्रसारको मुख्य तरिका महिलाहरूको लघुवित्त समूहहरूमा पर्‍यो थियो, किनभने उनीसँग घरदेखि अभियान र जनसभाका लागि साधनस्रोतको अभाव थियो ।

^{५१}. आइसीसीपीआर, धारा १९ । युएनएचआरसी सामान्य टिप्पणी २५, अनुच्छेद २५ ।

^{५२}. यसअलावा, निर्वाचन आयोगले सरकारी टेलिभिजन तथा रेडियोहरूमा राजनीतिक दलका कार्यक्रम प्रसारण गर्नका लागि समय छुट्याइदियो, तर ती सञ्चारगृहहरूलाई आफ्ना सम्पादकीयमा कुनै पनि राजनीतिक दल वा उम्मेदवारको पक्ष वा विपक्षमा काम नगर्न पनि निर्देशित गर्‍यो ।

^{५३}. यद्यपि अत्यधिक दुर्गममध्ये केही क्षेत्रहरूमा एफएमको संकेत आउँदैन ।

केही अपवादबाहेक कार्टर सेन्टरले पत्रकारहरूले स्वतन्त्रतापूर्वक काम गर्न सकिरहेको पायो । संघीय लिम्बुवान राज्य परिषद्को पकड रहेको मानिएका पूर्वाञ्चल क्षेत्रका केही जिल्लाहरूको प्रेस स्वतन्त्रतामा सन् २००८ को तुलनामा उल्लेख्य सुधार आएको थियो । रूकुम र रौतहटमा “अनुचित” रिपोर्टिङ गरेको आरोपमा पत्रकारहरूले दल वा उम्मेदवार विशेषको धम्की खेपेको जनाइयो ।

निर्वाचन नजिकिँदै गर्दा परिस्थितिलाई थप ध्रुवीकृत नबनाउनका लागि राष्ट्रिय सञ्चारमाध्यमहरूले बहिष्कार गरिरहेका दलहरूको यातायात हडतालको प्रभावलाई आशयपूर्वक कम महत्व दिएको स्पष्ट देखिएको थियो ।

समग्रमा, बृहत अनुगमन नगरे पनि सेन्टरले सञ्चारमाध्यमहरूले सामान्यतः स्वतन्त्र वातावरणमै काम गर्न पाइरहेको देखियो, जसले मतदाताहरूलाई प्रतिस्पर्धी अवधारणाबारे बुझ्न सहज बनाइरहेको थियो । तथापि प्रेसमा आएका केही घटनाका विवरणहरूको पर्याप्त जाँच गरिएको थिएन ।

समग्रमा, बृहत अनुगमन नगरे पनि सेन्टरले सञ्चारमाध्यमहरूले सामान्यतः स्वतन्त्र वातावरणमै काम गर्न पाइरहेको देखियो, जसले मतदाताहरूलाई प्रतिस्पर्धी अवधारणाबारे बुझ्न सहज बनाइरहेको थियो ।

निर्वाचनसम्बन्धी हिंसा

व्यक्तिको सुरक्षाको अधिकारमा मतदाता, उम्मेदवार, मतदान कर्मचारी तथा पर्यवेक्षकहरूलाई जबरजस्ती, धम्की र हिंसाबाट जोगाउने लगायत पर्दछन् ।^{५४}

भ्रमण गरिएका जिल्लाहरूको सुरक्षा अवस्था सन् २००८ को निर्वाचनताका भन्दा अपेक्षाकृत शान्त रहेको पर्यवेक्षकहरूले उल्लेख गरे । सन् २००८ को निर्वाचनताका राजनीतिक तथा निर्वाचनसम्बन्धी हिंसामा ५० जना मारिएका थिए, १२८६ जना घाइते भएका थिए भने ११६ जना अपहरणमा परेका थिए । सन् २००८ को तुलनामा यसपालिको निर्वाचनपूर्वको वातावरणमा आएको सुधारको केही जस राजनीतिक परिदृश्यमा आएको परिवर्तन तथा शान्ति प्रक्रियाको विकासलाई दिन सकिन्छ, त्यसको साथसाथै सरकारद्वारा लागू गरिएको राम्रो समन्वय भएको सुरक्षा योजनालाई पनि दिनु पर्दछ ।^{५५}

कार्टर सेन्टरले सुरक्षा वातावरणमा स्पष्ट सुधार आएको पाएका क्षेत्रहरूमा मध्य तथा पूर्वी तराईको सुरक्षा वातावरण, विगतमा माओवादीको सशक्त पकड रहेका भूभागहरूमा राजनीतिक खुलापनमा कम अवरोध र राप्रपा तथा राप्रपा-नेपाल जस्ता ‘राजावादी’ भनिने दलहरूलाई पनि देशभरि

स्वतन्त्रतापूर्वक प्रचारप्रसार गर्नमा भएको सहजतालगायत थिए ।

भारतसँगको खुला दक्षिणी सीमाभरि सशस्त्र समूहहरूको कुनै महत्वपूर्ण गतिविधि नहुनु विशेष रूपमा उल्लेखयोग्य थियो । केही समयदेखि सशस्त्र समूहका गतिविधिहरूमा कमी आएको भए पनि नोभेम्बरको निर्वाचनलाई विफल बनाउनका लागि जुलाई २०१३ मा १२ सशस्त्र समूहहरू एकीकरण हुनलागेको खबरले हिंसाको त्रास बढाएको थियो । सन् २००८ मा भन्दा फरक, सेन्टरले डरधम्की वा हिंसात्मक क्रियाकलापमा राजनीतिक दलका युवा समूहहरूको संलग्नताबारेका थोरै घटनाहरूबारे मात्र सुन्यो । अपितु, निर्वाचनसँग सम्बन्धित प्रतिस्पर्धी दलका समर्थकहरूबीच झडप तथा निर्वाचन बहिष्कार गरिरहेका दलहरूका हिंसात्मक क्रियाकलापजस्ता केही घटनाहरू भने भएका थिए जसको विवरण तल दिइएको छ ।

अन्तरदलीय झडपहरू

दशैको बिदाअघि गरिएका जिल्ला भ्रमणहरूमा (अक्टुबरको दोस्रो हप्तामा) कार्टर सेन्टरका पर्यवेक्षकहरूले सुरक्षाको वातावरण सन् २००८ को निर्वाचनको अनुपातमा शान्त रहेको पाएका थिए । प्रत्यक्षतर्फको मनोनयनमा असफल भएका दावेदारहरूले ३ अक्टुबरका दिन दलका कार्यालय अगाडि घर्ना दिए वा तालाबन्दी गर्दै गर्दा दलमा रहेका आन्तरिक प्रतिस्पर्धी सतहमा आएका थिए ।

अक्टुबर महिनाको दोस्रो सातापछि प्रचारप्रसारमा आएको तीव्रतासँगै सामान्य विवाद तथा गम्भीर झडप दुवै खाले घटनामा वृद्धि भयो । ती घटनाहरूमा तोडफोड, प्रचारप्रसारका गतिविधिमा अवरोध, विवाद र गम्भीर आक्रमणलगायत थिए । प्रमुख घटनाहरूमध्ये १७ अक्टुबरमा सर्लाही जिल्लामा तमलोपा र मधेशी जनाधिकार फोरम नेपालका कार्यकर्ताहरूबीच भएको झडपमा परी पाँच जना गम्भीरसहित १७ जना घाइते भए; २२ अक्टुबरमा रूकुम जिल्लामा एनेकपा (माओवादी) र नेपाली काँग्रेसबीच भएको झडपमा कम्तीमा तीनजना घाइते भए; १४ नोभेम्बरमा रौतहट जिल्लामा एनेकपा (माओवादी) र

५४. आइसीसीपीआर, धारा ९ र २५; युएनएचआरसी सामान्य टिप्पणी २५, “मतदानको अधिकार पाएका व्यक्तिहरूले आफ्नो इच्छाको स्वतन्त्र अभिव्यक्तिमा खलल पुऱ्याउन वा निषेध गर्नसक्ने कुनै पनि अवाञ्छित हस्तक्षेप वा धम्कीबाट मुक्त भै निर्वाचनका कुनै पनि उम्मेदवारका लागि र जनमतसंग्रहका लागि प्रस्तुत गरिएको कुनै पनि प्रस्तावको पक्ष वा विपक्षमा स्वतन्त्रतापूर्वक मतदान गर्न पाउनेपछि र सरकारको पक्ष वा विपक्षमा रहन स्वतन्त्र हुनेपछि । मतदाताहरूले स्वतन्त्रतापूर्वक धारणा निर्माण गर्न पाउनुपछि, हिंसा वा हिंसाको त्रास, बाध्यता र कुनै पनि किसिमको प्रलोभन वा अराजक हस्तक्षेपबाट मुक्त हुनेपछि ।

५५. समग्रमा, सरकारले ४९,००० नेपाल प्रहरी, ३२,०१९ सशस्त्र प्रहरी, ६१,९९५ नेपाली सेना, ४५,००० म्यादी प्रहरी तथा १,८५० राष्ट्रिय अनुसन्धान विभागका व्यक्तिहरूलाई एकीकृत सुरक्षा प्रणाली अन्तर्गत खटायो । सुरक्षा मापदण्डका अनुसार हरेक मतदान स्थललाई उच्च संवेदनशिल, संवेदनशिल वा सामान्य भनेर मूल्यांकन गरिएको थियो ।

मधेशी जनाधिकार फोरम-नेपालबीच भएको मुठभेडमा बन्दुक र गिनेडको प्रयोग भएको बताइयो र १५ नोभेम्बरमा बैतडी जिल्लामा नेकपा (एमाले) को प्रचार अभियानमा एनेकपा (माओवादी) का समर्थकहरूले गरेको आक्रमणमा परी कम्तीमा छ जना घाइते भएको लगायत थिए ।

विभिन्न दलका समर्थकहरूबीच भएका झडपहरू छिटपुट भए पनि ती देशभरि भएका थिए, विशेषगरी निर्वाचकीय हिंसाको इतिहास भएका वा उच्च प्रतिस्पर्धा हुने ठानिएका निर्वाचन क्षेत्रहरूमा त्यस्ता घटना भएका थिए । त्यस्ता घटनाहरू १३ नोभेम्बरभन्दा अघिल्लो साता उत्कर्षमा पुगे ।

४ अक्टुबरमा बारा जिल्लाको क्षेत्र नं. ४ का नेकपा (एमाले) का एक उम्मेदवार तथा प्रमुख मुस्लिम नेतामाथि गोली प्रहार भयो र लगत्तै उनको मृत्यु भयो । सो हत्या निर्वाचनसँग प्रत्यक्ष सम्बन्धित थियो वा थिएन भन्ने स्पष्ट भएन, तर उम्मेदवारी दर्ताको एक दिनपछि भएको गोलीप्रहारले छिमेकका तराई जिल्ला तथा मुस्लिम उम्मेदवारहरूमाभरि उल्लेख्य त्रास पैदा गरेको पर्यवेक्षकहरूले उल्लेख गरे । कम्तीमा अरु दुईजनाको हत्या पनि भएको थियो जसमा राजनीतिक वा निर्वाचनसम्बन्धी पृष्ठभूमिको आशंका गरियो, यद्यपि तीमध्ये कोही उम्मेदवार थिएनन् ।^{५६}

निर्वाचन बहिष्कारको पक्षमा रहेका दलको संलग्नतामा भएका घटनाहरू

प्रचारप्रसार वातावरणमा बहिष्कार गरिरहेका दलहरूको गतिविधिको प्रभाव पनि परेको थियो । नेकपा-माओवादीले आफ्नो बहिष्कार अभियान शान्तिपूर्ण हुने आश्वासन दिए पनि विशेषगरी पूर्वाञ्चल क्षेत्रमा नेकपा-माओवादी र संघीय लोकतान्त्रिक राष्ट्रिय मञ्चसम्बद्ध संघीय लिम्बुवान राज्य परिषद् दुवैले दबावपूर्ण अवरोध र आक्रामक शैलीकै सहारा लिए । अक्टुबर महिनाको प्रारम्भमा निर्वाचन आयोगका मतदाता शिक्षा सामग्रीहरू तोडफोड गरिएका कैयौं घटना भए । केही घटनाहरूमा, दुर्गम भेगमा नेकपा-माओवादीका कार्यकर्ताहरूले राजनीतिक दलका प्रचारसामग्रीहरू कब्जा र नष्ट गर्ने काम पनि गरे । तीमध्येको एक प्रकरणमा, २३ नोभेम्बरका दिन तुवाकोटमा जलाइन लागेका प्रचारसामग्री निकाल्ने प्रयास गर्दै गर्दा एनेकपा(माओवादी) की एक महिला कार्यकर्ता आगोमा जलेर गम्भीर घाइते भइन् ।

मध्य अक्टुबरदेखि उम्मेदवारहरूले प्रचार अभियानका लागि प्रयोग गरिरहेका सवारीसाधन पार्किङ गरेर राखेको समयमा आगजनी गर्ने घटनामा वृद्धि भयो । अक्टुबरको अन्त्यसम्ममा, नेकपा-माओवादीले आफ्नो ध्यानलाई उम्मेदवारका प्रचारप्रसार गतिविधिहरूमा अवरोधमा केन्द्रित गरेको थियो र प्रमुख दलका वरिष्ठ नेताहरूलाई निशाना बनाउन थालेको थियो । सबैभन्दा बढी अपनाइएको शैली नेताको प्रचार भ्रमणभन्दा अघि गरिने क्षेत्रीय हडताल थियो र त्यो प्रायः एनेकपा(माओवादी) का अध्यक्षप्रति लक्षित थियो ।

तथापि, पर्यवेक्षकहरूले सुदूरपश्चिम र पूर्वाञ्चल क्षेत्रहरूमा ती हडतालहरूको प्रभाव न्यून रहेको पाए । यसो हुनुको केही कारण प्रहरीले हडतालअघि नै गिरफ्तारीमा तीव्रता ल्याएकोले थियो ।^{५७}

संघीय लोकतान्त्रिक राष्ट्रिय मञ्चसम्बद्ध संघीय लिम्बुवान राज्य परिषद्ले अक्टुबर १९ देखि पूर्वका नौ जिल्लाका उम्मेदवारहरूलाई निर्वाचन क्षेत्रमा प्रवेश निषेधको घोषणा गर्‍यो । परिषद् र नेकपा-माओवादीका कार्यकर्ताहरूले पाँचथर, ताप्लेजुङ, इलाम र धनकुटालगायतका जिल्लाहरूमा प्रचारप्रसार गतिविधिमा आक्रमण र क्षणिक अवरोध पनि पुऱ्याए, तर तिनको असर सामान्य मात्र थियो ।^{५८}

निर्वाचन विरोधी दलहरूले नोभेम्बर ११ देखि २० सम्मका लागि आमहडताल आह्वान गरे । पहिलो दिनपछि आमहडतालको स्वरुपलाई यातायात हडतालमा परिवर्तित गरियो । हडताल लागू गराउने कैयौं व्यक्तिहरूलाई पक्राउ गरिएपछि र हडतालको प्रभाव क्षीण हुँदै गएको देखेपछि निर्वाचनको दिन

समग्रमा निर्वाचन हिंसा सन् २००८ ट सम्भवतः त्यसभन्दा अघिल्ला निर्वाचनहरूको तुलनामा पनि घटेको थियो ।

नजिकिँदै गर्दा बहिष्कार गरिरहेका दलहरूले हिंसा र त्रासको शैली मात्र अपनाउन थाले । रणनीतिक महत्त्वका केही स्थानमा विष्फोटक सामग्री राखिए । त्यस्ता अधिकांश सामग्रीहरूलाई सुरक्षा बलले पहिचान गरी निष्क्रिय पारिदिएका थिए, तर ती मामिलाहरूमा हताहती भएका केही जानकारी पनि आएका थिए जसमा १३ नोभेम्बरका दिन मकवानपुर जिल्लामा एउटा बम बिस्फोट हुँदा त्यसको छर्रा लागेर नेपाली कांग्रेसका चारजना सदस्यहरू घाइते भएको लगायत थिए । हडतालको अवज्ञा गर्ने बस र ट्रकहरू आक्रमण र आगजनीको निशानामा परेका थिए । पेट्रोल बमद्वारा गरिएका त्यस्ता आक्रमणमा १६ नोभेम्बरको

५६. नोभेम्बर ५ मा दैलेख जिल्लाका एकजना नेपाली कांग्रेसका युवा समूहसदस्यको मृत शरीर भेटियो, उनलाई स्पष्टतः मर्नेगरी पिटिएको थियो । प्रहरीले उक्त घटनाको सम्बन्धमा एक प्रतिवृन्दी दलका चार समर्थकहरूलाई पक्राउ गर्‍यो । नोभेम्बर ६ मा नेपाल सदभावना पार्टीका एक समर्थकको मृत शरीर भेटिएको थियो जसमा छुरीका धरेर चोटहरू थिए । यो राजनीतिप्रेरित थियो वा थिएन भन्ने स्पष्ट भएन ।

५७. प्रहरीको पूर्व-सक्रियतालाई २४ अक्टुबरका दिन संघीय लोकतान्त्रिक राष्ट्रिय मञ्चसम्बद्ध संघीय लिम्बुवान राज्य परिषद्ले भ्यापा र मोरङमा न्याली र “शक्ति प्रदर्शन” गर्ने योजना रद्द गर्नुको मुख्य कारणको रूपमा दर्शाइएको थियो । आयोजकहरूले मोरङ र भ्यापा जिल्लाबाट १०,००० समर्थकहरू भेला पार्ने लक्ष्य घोषणा गरेका थिए ।

५८. पाँचथरको लुङरुपा गाविस र रोल्पाको थवाङ गाविसमा सबै दलका प्रचारप्रसारमा प्रत्यक्ष रोक लगाइएको थियो, र दुवै मामिलामा नेकपा-माओवादी जिम्मेवार थियो ।

नोभेम्बर १९ का दिन काठमाडौंको एक मतदानस्थलबाहिर राष्ट्रपति कार्टरलाई अविभादन गर्दै एक नेपाली युवक ।

दिन काठमाडौं छाड्दै गरेको एक यात्रुवाहक बस समेत पन्यो जसमा परी ९ जना घाइते भए, १४ नोभेम्बरका दिन सुर्खेत जिल्लामा नेपाली कांग्रेसका समर्थकहरु बोकेको बसमा भएको आक्रमणमा ९ जना घाइते भए र १२ नोभेम्बरको दिन ललितपुर जिल्लामा भएको आक्रमणमा परी एकजना बालक घाइते भए । १४ नोभेम्बरका दिन बारा जिल्लामा पेट्रोल बम आक्रमणमा परी घाइते भएका एकजना ट्रक चालकको तीन दिनपछि मृत्यु भयो । मतदान गर्नका लागि धेरै नागरिकहरु आफ्नो गृह जिल्लातर्फ फर्कँदै गरेको समयमा भएका त्यस्ता घटनाहरु त्रास जगाउन र मतदान संख्या घटाउन लक्षित थिए ।

घटनाहरुको वाबजुद, समग्रमा निर्वाचन हिंसा सन् २००८ र सम्भवतः त्यसभन्दा अघिल्ला निर्वाचनहरुको तुलनामा पनि घटेको थियो । भावी निर्वाचनहरुमा हिंसा न्यूनीकरणका रणनीतिहरु निर्माण गर्नका लागि कार्टर सेन्टर यो अपेक्षाकृत शान्तिपूर्ण वातावरण ल्याउने तत्वहरुको पूर्ण समीक्षा गर्ने सुझाव व्यक्त गर्दछ ।

नागरिक पर्यवेक्षण

निर्वाचन पर्यवेक्षणद्वारा प्रदान गरिने पारदर्शिता निर्वाचनको समग्रताका लागि एक महत्वपूर्ण तत्व हो । आफ्नो देशका

सार्वजनिक मामिलाहरुमा निर्वाचन पर्यवेक्षणलगायत मार्फत सहभागी हुन पाउने नागरिकहरुको अधिकार लोकतान्त्रिक निर्वाचनहरुका लागि एक प्रमुख अन्तर्राष्ट्रिय दायित्व हो ।^{५९}

निर्वाचन पर्यवेक्षणको अधिकार अन्तरिम संविधान र कानूनद्वारा प्रदत्त हुन्छ । ४६ संस्थाका ३१,६५४ घरेलु (नागरिक) पर्यवेक्षक र ३ संस्थाका २४९ अन्तर्राष्ट्रिय पर्यवेक्षकहरुले निर्वाचन पर्यवेक्षणको अनुमति पाएका थिए । नागरिक पर्यवेक्षकहरु व्यवहारतः प्रक्रियाका अधिकांश पक्षहरुको पर्यवेक्षण गर्न सक्षम थिए । तथापि, कानूनले पर्यवेक्षकका अधिकारहरुलाई स्पष्ट परिभाषित गरेको छैन र त्यसले निर्वाचन अधिकारीहरुले पर्यवेक्षकहरुको पहुँचमा अस्वीकृतिको सम्भावना खुला छाडिदिएको छ । उदाहरणका लागि, निर्वाचन आयोगका बैठक वा मतपत्र छपाइका कार्यहरुमा पर्यवेक्षकहरुको उपस्थितिबारे कानून मौन छ र आयोगले घरेलु वा अन्तर्राष्ट्रिय पर्यवेक्षक कसैलाई पनि यी गतिविधिहरुको पर्यवेक्षण गर्न

५९. आइसीसीपीआर, धारा २५(क); युएनएचआरसी सामान्य टिप्पणी २५, अनुच्छेदहरु ८ र २० ।

दिएन । आयोगको निर्वाचन प्रक्रियासम्बन्धी निर्देशिकाले कुनै मतदान केन्द्रमा एक निश्चित समयमा अधिकतम पाँच जना पर्यवेक्षकहरू उपस्थित हुन पाउने उल्लेख गरेको छ । अपितु, यसै निर्देशिकाबमोजिम गणना केन्द्रहरूमा उपस्थित हुन पर्यवेक्षकहरूले निर्वाचन अधिकृतको अनुमति लिइराख्नु पर्दैन र प्रवेश अस्वीकार गर्न सक्ने आधारहरू पनि उल्लेख छैन । कार्टर सेन्टरका पर्यवेक्षकहरूले नागरिक पर्यवेक्षकहरूलाई कतैकतै मतदान र गणना प्रक्रियाहरूमा पूर्ण प्रवेश नदिइएको पाए ।

निर्वाचन आयोगका नीतिहरूले पर्यवेक्षकहरूमाथि केही अनावश्यक बन्देजहरू पनि लगाए । उदाहरणतः, नागरिक पर्यवेक्षकहरू कम्तीमा २१ वर्षको उमेरका र निश्चित शैक्षिक योग्यताका हुनुपर्ने प्रावधान थियो । यी प्रावधानहरू मतदाता हुनका लागि चाहिनेभन्दा पनि कठोर थिए र त्यसै कारण केही नागरिकहरूको आफ्नो देशका सार्वजनिक मामिलाहरूमा सहभागी हुन पाउने अधिकार कुण्ठित भयो । यो बाहेक, शैक्षिक योग्यताको प्रावधानले ऐतिहासिक रूपमा कमजोर शैक्षिक स्तर रहेका महिला र उपेक्षित समूहहरूका विरुद्ध भेदभाव गर्‍यो ।

एक घरेलु पर्यवेक्षक समूह (निर्वाचन पर्यवेक्षण समिति) द्वारा सर्वोच्च अदालतमा दायर गरिएको एक रिटपछि निर्वाचन आयोगले अक्टुबर महिनामा अर्को एउटा कठोर प्रावधानलाई संशोधन गर्ने निर्णय गर्‍यो जसअन्तर्गत पर्यवेक्षकहरूले आफ्नो गृह निर्वाचनक्षेत्र भन्दा बाहिर मात्र पर्यवेक्षण गर्न पाउँथे । यो प्रावधानलाई पर्यवेक्षक मतदाता नामावलीमा दर्ता भएको स्थानको मतदान केन्द्रको लागि मात्र लागू गर्ने गरी संशोधन गरियो । कार्टर सेन्टरद्वारा उक्त परिवर्तनको सराहना गरिएको थियो ।

निर्वाचकीय प्रक्रियाको सत्यनिष्ठामा जनताको विश्वास प्रबर्द्धन गर्न र कायम राख्नका लागि निर्वाचन पर्यवेक्षण एक अभिन्न अङ्ग हो । स्वतन्त्र पर्यवेक्षण गर्न दिने मामिलामा नेपालले आफ्नो अन्तर्राष्ट्रिय दायित्वको उच्च सम्मान गर्‍यो । तथापि, प्रक्रियाका सबै चरणहरू पर्यवेक्षकहरूका लागि पूर्ण खुला गर्न केही सुधारहरूको खाँचो छ । निर्वाचकीय प्रक्रियाका सबै पक्षहरूमा पारदर्शिता सुनिश्चित गर्नका लागि पर्यवेक्षकका अधिकारहरूलाई कानूनमै अझ स्पष्ट बनाइनु पर्छ र पर्यवेक्षकहरूका लागि शैक्षिक योग्यतालगायतका केही अनुचित बन्देजहरूलाई हटाइनुपर्छ ।

निर्वाचकीय विवाद समाधान

निर्वाचकीय प्रक्रियासम्बन्धी मौलिक अधिकारहरूको हननलाई रोक्ने प्रभावकारी उपायहरू रहेको सुनिश्चित गर्न न्यायिक निकायमा हुने निष्पक्ष र सार्वजनिक सुनुवाईको व्यवस्थालगायत निर्वाचकीय विवादका सम्बन्धमा प्रभावकारी संयन्त्रहरू अपरिहार्य हुन्छन् ।^{६०} तसर्थ, प्रभावकारी विवाद समाधान संयन्त्रहरू निर्वाचन प्रक्रियाका दौरान जनताका इच्छाहरूको प्रबर्द्धन सुनिश्चित गर्नका लागि अभिन्न अंश हुन् ।

डेबोरा ह्याक्स

कीर्तिपुरमा एकजना महिला आफ्नो मतदान गर्दै ।

६०. आइसीसीपीआर, धारा २(३): “यस सम्झौतामा सम्मिलित हरेक राज्यपक्षले यी कार्यहरू गर्नेछन्: (क) कुनै पनि व्यक्तिको अधिकार वा स्वतन्त्रता हनन भएको पाइएमा त्यस्तो हनन गर्ने कार्य अख्तियार प्राप्त रूपमा काम गरिरहेका व्यक्तिद्वारा भएको भए पनि त्यसको लागि प्रभावकारी उपचार हुनेछन्; (ख) यस्तो उपचारको खोजी गर्ने कुनै पनि व्यक्तिका लागि सक्षम न्यायिकबाहेक प्रशासनिक वा वैधानिक निकाय वा राज्यको कानूनद्वारा प्रदत्त अन्य सक्षम निकायद्वारा उपचार पाउने र न्यायिक उपचारका लागि सम्भावना खोजी गर्ने अधिकार रहन्छ भन्ने सुनिश्चित गर्नुपर्छ; (ग) त्यस्ता उपायहरू प्रत्याभूत गरिएको खण्डमा सक्षम निकायद्वारा त्यसको कार्यान्वयन सुनिश्चित गर्नुपर्छ ।”, युएनएचआरसी, सामान्य टिप्पणी ३२, अनुच्छेद २५: “निष्पक्ष जाँचको प्रस्तावमा निष्पक्ष तथा सार्वजनिक सुनुवाईको प्रत्याभूति पनि समावेश हुन्छ ।”

निर्वाचनको दिनभन्दा अघि निर्वाचन क्षेत्रतहमा अपेक्षाकृत थोरै मात्र लिखित उजुरीहरू दर्ता भएका थिए, अधिकांश उजुरीहरू मौखिक थिए र तिनको सम्बोधन पनि अनौपचारिक नै थियो । अपितु, कार्टर सेन्टरका पर्यवेक्षकहरूले क्षेत्रमा रहेका निर्वाचन अधिकारीहरूसँग उजुरी संयन्त्रबारे एकनासको बुझाइ नभएको टिपोट गरे र केही राजनीतिक दलहरूले उजुरी दर्ता गर्ने प्रक्रियाबारे यथेष्ट जानकारी नभएको वा उक्त प्रक्रियाप्रति विश्वास नभएको बताए ।

निर्वाचन आयोगले जुलाई २३ र नोभेम्बर १७ का बीचमा आचारसंहिता उल्लंघनका १८७ वटा उजुरीहरू प्राप्त गर्‍यो । अधिकांश प्रकरणहरूमा आयोगको कारवाही चेतावनी दिने वा दल तथा उम्मेदवारविशेषलाई फेरि अवज्ञा नगर्न अनुरोध गर्ने थियो । आयोगसँग जरिवाना लगाउने अधिकार रहे पनि (र गम्भीर उल्लंघनका सम्बन्धमा उम्मेदवारलाई अयोग्य ठहर्‍याउनेसम्म) उसले त्यसो गरेन । आयोगका अनुसार, जिल्लाहरूमा पनि निर्वाचन अधिकारीहरूद्वारा कुनै जरिवाना लगाइएन । यी उल्लंघनहरूको प्रत्युत्तरस्वरूप सशक्त कारवाही नगरेकोमा केही दल, नागरिक समाज तथा सञ्चारमाध्यमहरूद्वारा निर्वाचन आयोगको आलोचना गरियो ।

निर्वाचन आयोगले उम्मेदवारहरूको कानूनी योग्यता नपुगेको सम्बन्धमा सात वटा उजुरी प्राप्त गर्‍यो जसमध्ये दुईवटालाई सही ठहर्‍याइयो । एउटा मामिलामा, हत्याको आरोपमा जन्मकैदको सजाय भोगिरहेका व्यक्तिहरू उम्मेदवार हुन नपाउने नयाँ कानूनी प्रावधानअन्तर्गत सन् २००८ मा निर्वाचित एकजना संविधानसभा सदस्यलाई अयोग्य ठहर्‍याइएको थियो । अर्का उम्मेदवार सरकारी पदमा कार्यरत

रहेको कारणले उम्मेदवारी दिन अयोग्य ठहरिएका थिए ।^{६१} बाँकी उजुरीहरू प्रमाणको अभावमा खारेज भए । कानूनमा उम्मेदवारीका सम्बन्धमा आयोगले गरेका निर्णयहरूमा अपिल गर्ने व्यवस्था छैन । तथापि, अन्तरिम संविधानअन्तर्गत, कुनै पनि नागरिकले अधिकार हनन भएको ठानेमा सर्वोच्च अदालतमा सीधै आवेदन गर्न सक्छन् । यसले निर्वाचन आयोगका निर्णयहरूको न्यायिक पुनरावलोकनको लागि एक स्थान त प्रदान गर्छ, तर समयमै उपचार भने प्रदान नगर्न पनि सक्छ ।

सर्वोच्च अदालतले निर्वाचनअधिको अवधिसँग सम्बन्धित धेरै मुद्दाहरूको सुनुवाइ गर्‍यो । ती मुद्दाहरू घरेलु नागरिक पर्यवेक्षकका अधिकार, सर्वोच्च अदालतका प्रधानन्यायाधीशले प्रधानमन्त्रीको रूपमा गरिरहेको कार्यको सवैधानिकता, मतपत्रमा “सबैका विरुद्ध मत” को प्रावधानको अभाव, महिला उम्मेदवारहरूको संख्यामा कमी तथा बहिष्कार गरिरहेका दलहरूले गरेको १० दिने हडताल लगायतसँग सम्बन्धित थिए । सर्वोच्च अदालतले निर्वाचन हुनुअघि कुनै पनि मुद्दामा अन्तिम निर्णय दिएन, यद्यपि उसले १० दिने हडतालविरुद्ध भने रोक आदेश जारी गर्‍यो । जनवरी ५ मा सर्वोच्च अदालतले भविष्यमा हुने कुनै पनि निर्वाचनका लागि “अस्वीकार को अधिकार” (वा “सबैका विरुद्ध मत”) को व्यवस्था गर्नका लागि उचित कानून निर्माण गर्न सरकारलाई निर्देशन दियो, यद्यपि आयोगले यस निर्वाचनका लागि त्यस्ता प्रावधान नराखी मतपत्र छापने निर्णय गरेकोमा त्यसलाई खारेज गर्न भन्दै निवेदकले अक्टुबरमा दर्ता गरेको मागदावीलाई भने अदालतले खारेज गरिदियो ।

६१. निर्वाचन आयोगले गरेको छानबीनपछि निर्वाचनभन्दा अघिल्लो दिन लमजुङ जिल्लाका एकजना प्रत्यक्षदर्शकका उम्मेदवारलाई पनि अयोग्य ठहर्‍याइएको थियो किनभने उनी उम्मेदवारी दिन नमिल्ने पदमा (हुलाक कर्मचारी) कार्यरत थिए ।

| निर्वाचनको दिन

कुनै पनि देशले लोकतान्त्रिक निर्वाचन सञ्चालन गर्नेतर्फ आफू ना दायित्वहरूलाई कतिको प्रबर्द्धन गरेको छ भन्ने निर्धारण गर्न निर्वाचनको दिनको मतदान सञ्चालनको गुणस्तर तथा मौलिक निर्वाचकीय अधिकारप्रतिको सम्मान महत्वपूर्ण हुन्छ । यस सन्दर्भमा अन्तर्राष्ट्रिय कानूनमा निहित प्रमुख दायित्वहरू निर्वाचन गोप्य मतद्वारा, दबावमुक्त, “एक व्यक्ति, एक मत” को सिद्धान्तमा आधारित हुनुपर्ने छन् ।^{६२} समग्रमा, डरधम्की र राजनीतिक प्रतिशोधबाट जोगाउन मतदान गरिएको मतपत्रलाई कुनैपनि मतदातासँग जोड्न सकिँदैन र प्रदान गरिएको हरेक मतको मूल्य अर्को मतको बराबर हुन्छ भन्ने मापकहरूले जनताको इच्छा स्वतन्त्रतापूर्वक व्यक्त हुन्छ भन्ने सुनिश्चित गर्दछन् । नेपालले नोभेम्बर १९ को निर्वाचनमा यी महत्वपूर्ण दायित्वहरूको उच्च पालना गरेको देखिन्छ ।

नेपालको निर्वाचन कानूनमा यी दायित्वहरूसँग सम्बन्ध राख्ने प्रमुख पक्षहरू छद्म मतदान रोकनका लागि मतदाताहरूले फोटोसहितको परिचयपत्र देखाउनु पर्ने र दोहोर्न्याएर मतदान गर्नबाट रोकन मतदाताहरूको औलामा नमेटिने मसी लगाइनुपर्ने थिए । मतदाताको पहिचानलाई मतदाता सूचीमा छापिएका फोटोहरूसँग रूजु गरिन्थ्यो । कानूनतः मतदान कर्मचारीहरूले मतको गोप्यतालाई कडाइका साथ सुनिश्चित गर्नुपर्छ, यद्यपि सहयोग आवश्यकता हुने र सहयोगका लागि आग्रह गर्ने व्यक्तिहरूलाई भने कसैले सहयोग गर्न सक्छन् ।

नेपालमा मतदान प्रक्रियाको मुख्य इकाई मतदान केन्द्र हो । १०,०१३ स्थलहरूमा स्थित १८,४३८ केन्द्रहरूबाट मतदान भयो । निर्वाचनका लागि खटिएका सुरक्षाबल तथा सरकारी अधिकारीहरूका लागि थप ३३७ अस्थायी मतदान केन्द्रहरू थिए । हरेक मतदान केन्द्रमा ९०० जनासम्म मतदाता र एकजना मतदान अधिकृत, एकजना सहायक मतदान अधिकृत र मतदाता सूचीमा भएका मतदाताहरूको संख्याका आधारमा नौ जनासम्म कर्मचारी राख्न मिल्थ्यो । मतदान केन्द्रको परिधि भित्र र बाहिर लाइन व्यवस्थापनका लागि थप सुरक्षाकर्मीहरू जिम्मेवार थिए । अधिकांश मतदान केन्द्रहरू खुला स्थानमा अवस्थित थिए र प्राकृतिक प्रकाशमा निर्भर थिए; तसर्थ, मतदानका सबै कार्यहरू दिउँसोको समयमा भए । मतदान केन्द्रहरू बिहान ७ बजेदेखि दिउँसो ५ बजेसम्म खुला रहनु पर्थ्यो ।

मतदान सम्पन्न भएपछि सबै सामग्रीहरूलाई सुरक्षित ढंगले प्याकिङ गरिनुपर्छ र दल/उम्मेदवार तथा पर्यवेक्षकहरूको उपस्थितिमा निर्वाचन क्षेत्रको केन्द्रस्थानमा अवस्थित गणना केन्द्रतर्फ ढुवानी गरिनुपर्छ । धेरै मतदान स्थलहरूमा विद्युतको अभाव हुने हुनाले मतगणनाका लागि गणना केन्द्रकै प्रयोग गरिन्छ, र गणना प्रक्रियाको क्रममा सुरक्षा व्यवस्थालाई केन्द्रित गर्न पनि तिनको प्रयोग हुन्छ । विशेषगरी ग्रामीण

यस सन्दर्भमा अन्तर्राष्ट्रिय कानूनमा निहित प्रमुख दायित्वहरू निर्वाचन गोप्य मतद्वारा, दबावमुक्त, “एक व्यक्ति, एक मत” को सिद्धान्तमा आधारित हुनुपर्ने छन् ।

क्षेत्रका मतदाताहरूविरुद्ध हुन सक्ने डरधम्की वा प्रतिशोधको भावनाबाट सुरक्षित राख्न अलग अलग मतदान केन्द्रका मतपत्रहरू एकैठाउँ मिसाएर गणना गर्ने पद्धति बनाइएका हुन्छन् । गणना केन्द्रको प्रयोग गर्नुको असुविधा भनेको रातिकै समयमा भए पनि बन्द मतपेटिकाहरू ढुवानी गर्नेपनि प्रावधान हो र प्रायः लामो दूरी तथा पहाडी इलाकाहरूमा त्यसको पर्यवेक्षण असहज हुन जान्छ ।

कार्टर सेन्टरले नेपालका ७५ मध्ये ३१ जिल्लाका ३३६ मतदान केन्द्रहरूमा मतदानको शुरुवात, मतदानको समय र बन्द हुने पद्धतिहरूको पर्यवेक्षण गर्‍यो । कार्टर सेन्टरको पर्यवेक्षण पद्धतिअनुसार पर्यवेक्षकहरू दुई वा दुईभन्दा बढीको

६२. यूडीएचआर, धारा ३२(३); आइसीसीपीआर, धारा २५(ख); युएनएचआरसी सामान्य टिप्पणी २५, अनुच्छेद २०: “...राज्यले निर्वाचनका दौरान मतको गोप्यताको प्रावधानलाई प्रत्याभूत गर्नका लागि आवश्यक कार्यहरू गर्नुपर्छ... यसको तात्पर्य मतदाताहरूलाई उनीहरूले कसरी मतदान गर्न चाहन्थे वा कसरी गरे भन्ने खुलाउनका लागि कुनै पनि प्रकारका दबाव वा बाध्यताबाट, र मतदान प्रक्रियामा हुने कुनैपनि गैरकानूनी वा सशस्त्र हस्तक्षेपबाट जोगाउनु पर्छ ।” युएनएचआरसी सामान्य टिप्पणी २५, अनुच्छेद २१: “... एक व्यक्ति, एक मतको सिद्धान्त लागू हुने पर्छ...”

समूहमा खटिएका थिए, हरेक समूहले आफ्ना भ्रमणमा विस्तृत जाँचसूची (चेकलिस्ट) भर्दै सम्भव भएसम्म तिनलाई विद्युतीय हाते यन्त्रहरूद्वारा पठाउने गर्थे । हरेक चेकलिस्टमा भरिएका पर्यवेक्षणहरूलाई केन्द्रतहमा एकत्रित गरिएको थियो । सेन्टरले नेपालका सबै विकास क्षेत्र तथा भौगोलिक क्षेत्र र विविधताहरू समेट्ने गरीका जिल्लाहरूमा पर्यवेक्षक टोलीहरू खटाएको थियो ।

मतदानको शुरुवात

मतदान केन्द्रहरू बिहान ७ बजे खोलिनु पर्थ्यो, शुरुवातका सबै आवश्यक पद्धतिहरू त्यसअघि नै सम्पन्न हुनुपर्थ्यो । ती पद्धतिहरू मतदान केन्द्रको भौतिक तयारी र मतदाता सूची, मतपत्र, मतपेटिका, मतपेटिका सिल, मतपत्रमा छाप लगाउनका लागि मसी र छाप, मतदाताका औलामा छाप लगाउनका लागि नमेटिने मसी, गोप्य आवरण (पर्दा) तथा अन्य सबै सामग्री प्राप्त भएको पुष्टि गर्न विवरणहरू भर्नेलगायत थिए ।

अधिकांश मतदान केन्द्रहरूले मतदान प्रक्रियाका पद्धतिहरूको अनुसरण गरे, कार्टर सेन्टरका पर्यवेक्षकहरूले पर्यवेक्षण गरिएका मतदान केन्द्रहरूमध्ये ६० प्रतिशतमा मतदान प्रक्रियाको सकारात्मक मूल्यांकन गरे ।

हरेक मतदान केन्द्रमा दुई किसिमका मतपत्र वितरण गरिएका थिए र दुई किसिमकै मतपेटिकाहरू थिए - नीलो रंगका मतपत्रहरू प्रत्यक्ष निर्वाचनका लागि र रातो रंगका मतपत्रहरू समानुपातिक निर्वाचनका लागि ।

कार्टर सेन्टरका पर्यवेक्षकहरूले ३१ मध्ये १० मतदान केन्द्रहरू समयमै खुलेको र बाँकीमध्ये अधिकांश केन्द्रहरू पनि बिहान ७:३० बजेसम्म खुलिसकेको जानकारी दिए । दिउँसो मतदान प्रक्रियाका दौरान भ्रमण गरिएका मतदान केन्द्रहरूमा ८० प्रतिशत व्यक्तिले मतदान केन्द्र समयमै खुलेको बताएका थिए । अधिकांश स्थितिमा, खुला हुनमा ढिलाइ दलका प्रतिनिधिहरूको ढिलो आगमनको कारणले भएको देखियो, किनभने ती प्रतिनिधिहरूको अनुपस्थितिमा मतदान कर्मचारीहरू प्रक्रिया शुरु गर्न चाहँदैनथे । विलम्बको बाबजुद, लगभग सबै पर्यवेक्षक टोलीले खुला हुने अवधिको सकारात्मक मूल्यांकन गरे । पर्यवेक्षण गरिएका मतदान केन्द्रहरूले आवश्यक सबै सामग्रीहरू प्राप्त गरेका थिए र मतदान कर्मचारीहरू उपस्थित थिए ।

मतदान

बहिष्कार र हिंसाका धम्कीहरूका बाबजुद देशका अधिकांश भूभागमा मतदाताहरूको संख्या अपेक्षाकृत उच्च रह्यो । निर्वाचन आयोगका अनुसार प्रत्यक्षतर्फ देशव्यापी रूपमा ७८.३४ प्रतिशत मतदान भयो ।^{६३}

अधिकांश मतदान केन्द्रहरूले मतदान प्रक्रियाका पद्धतिहरूको अनुसरण गरे, कार्टर सेन्टरका पर्यवेक्षकहरूले पर्यवेक्षण गरिएका मतदान केन्द्रहरूमध्ये ९० प्रतिशतमा मतदान प्रक्रियाको सकारात्मक मूल्यांकन गरे । समग्रमा, पर्यवेक्षकहरूले शान्तिपूर्ण वातावरण, सहज मतदान सञ्चालन, मतदाताको पहिचान जाँच गर्ने अभ्यासमा समानता, मतदान कर्मचारीहरूको निष्पक्षता एवं लगभग सबै मतदान केन्द्रमा आवश्यक सामग्रीको उपलब्धता आदिमा आफ्ना सकारात्मक मूल्यांकनहरूलाई आधारित गरेका थिए । भ्रमण गरिएका लगभग सबै मतदानस्थलमा विभिन्न दल तथा उम्मेदवारका प्रतिनिधिहरू उपस्थित थिए । भ्रमण गरिएका मतदान केन्द्रहरूमा लगभग एक तिहाइ मतदान कर्मचारी महिला थिए र त्यो निर्वाचन आयोगको ५० प्रतिशतको लक्ष्य भन्दा निकै कम थियो ।

फोटोसहितको नयाँ मतदाता सूचीले मतदानका समग्र पद्धतिहरूको असल सञ्चालनलाई मद्दत गर्‍यो र सन् २००८ को निर्वाचनपछि निर्वाचन प्रक्रियामा आएको सबैभन्दा प्रमुख सुधार यो नै भएको देखियो । सूचीहरू पहिलो नामअनुसार वर्णानुक्रममा उल्लेखित थियो र मतदान कर्मचारीहरूलाई मतदाताको नाम खोज्न खासै गाह्रो भएको थिएन । मतदाताको पहिचान रूजु गरिँदै गर्दा दलका प्रतिनिधिहरू प्रायः मतदान कर्मचारीहरूको पछाडिपट्टि बसेका हुन्थे र उनीहरूले प्रक्रियालाई राम्ररी अवलोकन गर्न सक्थे । नयाँ मतदाता सूचीको अर्को उपलब्धिस्वरूप दलहरूले सूचीमा मतदाताहरूको नाम खोजिदिन मतदान केन्द्रबाहिर बुथ राख्नु परेन । यो सन् २००८ को एक जल्दोबल्दो मुद्दा थियो ।^{६४} भ्रमण गरिएकामध्ये १४ प्रतिशत मतदान केन्द्रहरूमा मात्र दलका बुथहरू देखिएका थिए, र तीनवटा दृष्टान्तमा मात्र बुथमा रहेका दलका व्यक्तिहरूले प्रचारप्रसार गरिरहेका वा मतदाताहरूलाई दबाव दिइरहेको पाइएको थियो ।

मतदान प्रक्रियाका दौरान केही समस्याहरूको पर्यवेक्षण पनि गरिएको थियो । सबैभन्दा आम मुद्दा भनेको भ्रमण गरिएकामध्ये २० प्रतिशत मतदान केन्द्रहरूमा नमेटिने मसी गलत औलामा लगाइएको थियो वा लगाइएकै थिएन । यसले मतदान सञ्चालनमा प्रत्यक्ष प्रभाव नपारे पनि दोहोर्‍याए

६३. सबैभन्दा कम मतदान बैतडीको निर्वाचन क्षेत्र नं. २ मा ६७.३ प्रतिशत र सबैभन्दा बढी डोल्याको क्षेत्र नं. १ मा ८९.५ प्रतिशत थियो ।

६४. सन् २००८ को निर्वाचनमा दलका बुथहरूले भीड बढाउन र दोहोर्‍याएर मतदान गर्ने वा अयोग्य व्यक्तिले मतदान गरेको आशंका बढाउन मद्दत गरेका थिए ।

मतदान गर्नबाट जोगाउन असजिलो भयो । ७ प्रतिशत पर्यवेक्षणमा मतदान केन्द्रमा अनधिकृत व्यक्तिहरु उपस्थित थिए र ७ प्रतिशतमा भीड बढी भएको बताइएको थियो ।

भ्रमण गरिएका ७ प्रतिशत मतदान केन्द्रहरुमा मतको गोप्यतालाई पूर्ण सुनिश्चित गरिएको थिएन । यस्तो हुनुको मुख्य कारण मतदान केन्द्रको अपूर्ण भौतिक संरचना थियो, तर केही अवस्थाहरुमा दलका प्रतिनिधि वा सुरक्षाकर्मीहरु पनि यस्तो ठाउँमा बसेका थिए जहाँबाट उनीहरुले मतदाताहरुले मतपत्रमा छाप लगाइरहेको देख्न सक्थे । सिराहा जिल्लाको एउटा मतदान केन्द्रमा प्रहरी र मतदान कर्मचारीहरुले मतदाताहरुको मतपत्रमा छाप लगाइदिएको र पट्याइदिएको पर्यवेक्षण गरियो । नेत्रहीनहरुलाई अनुचित किसिमले सघाइएका केही दृष्टान्तहरु पनि पाइए ।

मतदाताहरुले मतपत्र प्राप्त गर्नुअघि मतपत्रका अर्धकट्टीहरुमा हस्ताक्षर गर्नुपर्थ्यो, हस्ताक्षर गर्न नसके औंठाछाप लगाउनु पर्थ्यो । भ्रमण गरिएका २३ प्रतिशत मतदान केन्द्रहरुमा यसरी छाप लगाउने मतदाताका औंलामा बाँकी रहेको मसी सफा राम्ररी गरिएको थिएन । पर्यवेक्षकहरुले केही मतदान केन्द्रहरुमा लेख्न जान्ने मतदाताहरुलाई पनि मतपत्रको अर्धकट्टीमा औंठाको छाप नै लगाउन लगाइएको पाए । यसले केही निर्वाचन क्षेत्रहरुमा बदर मतको संख्या बढाएको हुन सक्छ, किनभने गणनाको समयमा पर्यवेक्षकहरुले कानूनतः स्वस्तिक छाप लगाउनुपर्ने भए पनि केही मतपत्रहरुमा औंठाको छाप लागेको र तिनलाई बदर गरिएको देखेका थिए ।

पर्यवेक्षण गरिएका लगभग सबै मतदान केन्द्रहरुमा मतदानको प्रक्रिया सामान्यतः शान्त र अवरोधमुक्त थियो । तथापि, अन्य स्थानहरुमा केही घटनाहरु भएका थिए । निर्वाचन आयोगका अनुसार जुम्ला जिल्लाको एक मतदान स्थलमा नेकपा-माओवादीका कार्यकर्ताहरुको अवरोधका कारण मतदान स्थगित भएको थियो र २२ नोभेम्बरमा पुनः मतदान भयो । सप्तरीको क्षेत्र नं. २ को एक मतदानस्थलमा मतपत्रहरुको संख्या पुनर्मिलानमा गल्ती भेटिएपछि त्यहाँ २३ नोभेम्बरमा पुनः मतदान भएको थियो । दैलेख जिल्लाको एक मतदान स्थलमा निर्वाचनको दिन बिहानै भएको फडप र अवरोधको परिणामस्वरूप तत्कालै पुनः मतदान भयो । रौतहट, गोरखा, पर्वत र हुम्ला जिल्लाका एक एक निर्वाचन क्षेत्रहरुमा पनि मतदान क्षणिक अवरुद्ध भएको थियो ।

राजनीतिक दलहरुले निर्वाचन आयोगसमक्ष कम्तीमा २३ निर्वाचन क्षेत्रहरुमा “बुथ कब्जा” को घटना भएको उजुरी दर्ता गरे । बुथ कब्जा भनेको यस्तो अवस्था हो जसमा कुनै एक दल/उम्मेदवारका समर्थकहरुले प्रक्रियामाथि कब्जा गर्छन् र अन्य दलका समर्थकहरुलाई मत हाल्न दिंदैनन् (वा मतदाताहरुलाई दल वा उम्मेदवारविशेषलाई मत हाल्न बाध्य बनाउँछन्) । निर्वाचनको दिनपछि कार्टर सेन्टरका पर्यवेक्षकहरुले कम्तीमा दुई निर्वाचन क्षेत्रहरुमा साँच्चिकै बुथ कब्जा भएको विश्वसनीय संकेतहरु प्राप्त गरे ।

मतदाता परिचयपत्र वितरण निर्वाचनकै दिन हुने नठानिए पनि पर्यवेक्षकहरुले भ्रमण गरेका ११ प्रतिशत मतदान केन्द्रहरुमा परिचयपत्र वितरण भैरहेको पाए । उक्त कार्य प्रायः मतदान कर्मचारीहरुद्वारा भैरहेको थियो, तर एउटा ठाउँमा भने दलका प्रतिनिधिहरुबाट भैरहेको थियो । निर्वाचनअघि धेरै पर्यवेक्षक टोलीहरुले दर्ता रसीद भए पनि मतदाताहरुले नामावलीमा आफ्नो नाम भेटाउन नसकिरहेको देखेका थिए । तथापि, निर्वाचनको दिन भने मतदान गर्न आएका लगभग सबै मतदाताहरुले नामावलीमा आफ्नो नाम भेटेको पाए ।

निर्वाचनका नीतिहरुमा समाविष्ट मतदान पद्धतिहरुमा केही रिक्तता छन् । नमेटिने मसी लगाउनु पर्ने अनिवार्य व्यवस्था भए पनि मतदाताहरुलाई मतपत्र दिनुअघि त्यसको जाँच गर्नेपर्ने अनिवार्यता छैन । यो काम कुनै पनि मतदान कर्मचारीले मतदाता स्थलको प्रवेशद्वारमै बसेर सजिलै गर्न सक्थे । बिग्रेका मतपत्रहरुका सम्बन्धमा पनि केही प्रावधान छैन, जसकारण मतपत्रमा छाप लगाउन गल्ती गरेको थाहा पाए पनि मतदाताले त्यसको सट्टामा अर्को मतपत्र खसाल्न पाउँदैनन् ।

पर्यवेक्षण गरिएका लगभग सबै मतदान केन्द्रहरुमा मतदानको प्रक्रिया सामान्यतः शान्त र अवरोधमुक्त थियो ।

अन्त्यमा, मतपत्रहरुमा निर्वाचनमा प्रतिस्पर्धा गरिरहेका दल तथा उम्मेदवारहरुको नाम छैन, उनीहरुलाई दिइएको चिह्न मात्र छ । मतदान केन्द्रहरुमा कुन चिह्न कुन उम्मेदवार र दललाई दिइएको छ भन्ने स्पष्ट थाहा पाउनका लागि पोस्टर उपलब्ध नभएको हुँदा मतदाता अन्यौलमा पर्नसक्ने सम्भावना विद्यमान थियो । अशिक्षित तथा अल्पसंख्यक भाषाका मतदाताहरुले स्वतन्त्रतापूर्वक मतदान गर्न सहज बनाउनका लागि चिह्नहरुको प्रयोग महत्वपूर्ण माध्यम भएपनि मतपत्रमा दल तथा उम्मेदवारहरुको नाम समावेश गर्न यसले रोक्दैनथ्यो ।

मतदान समापन तथा गणना केन्द्रतर्फ ढुवानी

मतदान दिउँसो ५ बजे सकियो, यद्यपि बन्द गर्ने समयमा लाइनमा पर्खिरहेका मतदाताहरुलाई मतदान गर्न दिइएको थियो । पर्यवेक्षण गरिएका ३४ मध्ये ३३ मतदान केन्द्रहरुमा बन्द गर्ने प्रक्रियाको सकारात्मक मूल्यांकन गरिएको थियो । अधिकांश दृष्टान्तमा पद्धतिहरुको अनुसरण गरिएको थियो, यद्यपि केही मतदान केन्द्रहरुमा भने सामग्रीहरु कसरी प्याकिङ गर्ने भन्नेबारे अन्यौल थियो । दुई दृष्टान्तहरुमा, प्रयोग नभएका मतपत्रहरु सुरक्षित रूपमा प्याकिङ गरिएका थिएनन् । दलका प्रतिनिधिहरु प्याकिङ प्रक्रियामा प्रायः सक्रिय रूपमा सहभागी भएका थिए र दुईवटा घटनाहरुमा भने उनीहरु हस्तक्षेप

एकजना मतदान
कर्मचारी मतदाताको
पहिचान पत्र जाँच
गर्दै र मतपत्र तयार
गर्दै ।

डेबोरा ह्याक्स

गरिरहेका थिए । काठमाडौंको एक मतदान केन्द्रमा मतदान अधिकृतलाई पद्धतिहरूको ज्ञान नभएको देखेपछि, सामग्रीहरू प्याकिङ गर्ने कामको जिम्मा प्रहरीले लिएको थियो ।

मतदान बन्द गर्ने प्रक्रिया सम्पन्न भएपछि सिल गरिएका मतपेटिका तथा अन्य सामग्रीहरू निर्वाचन क्षेत्र गणना केन्द्रमा लिए । केही स्थानहरूमा तिनीहरूलाई मतदान केन्द्रबाट

पर्यवेक्षकहरू उपस्थित रहे पनि प्रहरी कार्यालयमा मतपेटिका भण्डारणले पारदर्शिता घटायो र त्यसले प्रक्रियाको समग्र निष्ठाप्रतिको धारणालाई कमजोर बनायो । मतपेटिका तथा सामग्रीहरूको ढुवानीका सम्बन्धमा कार्टर सेन्टरका पर्यवेक्षकहरूसमक्ष कुनै चासो नउठाइए पनि केही समयपछि एनेकपा(माओवादी) ले मतपेटिकाहरूको ढुवानीमा ठूलो धाँधली भएको दावी गर्‍यो । रुपन्देही जिल्लामा मतपेटिकाहरू राखिएको स्थानमा दलका प्रतिनिधिहरूको पहुँच/प्रवेशको विषयमा प्रहरी र एनेकपा(माओवादी) कार्यकर्ताहरूबीच सामान्य विवाद भयो ।

बहिष्कार गरिरहेका दलहरूको निर्वाचन बिथोल्ने चेतावनीको परिदृश्यमा सुरक्षाको उपस्थिति सघन बनाइएको थियो, पर्यवेक्षकहरूले भ्रमण गरेका लगभग सबै मतदान केन्द्रहरूमा प्रहरी बल उपस्थित थिए ।

सीधै गणना केन्द्रमा लिएको थियो । अन्य स्थानहरूमा भने सामग्रीहरूलाई पहिले प्रहरी कार्यालयमा लैजाने र त्यसपछि धेरै मतदान केन्द्रहरूबाट आएका सामग्रीहरूलाई एकसाथ ढुवानी गरिने गरी सुरक्षा योजना बनाइएको थियो । दलका प्रतिनिधि तथा पर्यवेक्षकहरूलाई सामग्रीहरूसँगै रहने अधिकार थियो र पर्यवेक्षण गरिएका कम्तीमा २४ वटा मतदान केन्द्रहरूमा उनीहरूले त्यसै गरेको देखियो ।

सुरक्षा

बहिष्कार गरिरहेका दलहरूको निर्वाचन बिथोल्ने चेतावनीको परिदृश्यमा सुरक्षाको उपस्थिति सघन बनाइएको थियो, पर्यवेक्षकहरूले भ्रमण गरेका लगभग सबै मतदान केन्द्रहरूमा प्रहरी बल उपस्थित थिए । निर्वाचनको दिन भने अत्यन्त शान्तिपूर्ण थियो, कार्टर सेन्टरका पर्यवेक्षकहरूले लगभग सबै भ्रमणमा मतदान स्थल र तिनको सेरोफेरोका वातावरण शान्त रहेको मूल्यांकन गरे । तथापि, निर्वाचन आयोगले राजनीतिक दलका समर्थकहरूबीच भएका धेरै झडपहरू र बहिष्कार गरिरहेका दलहरूको प्रत्यक्ष संलग्नता रहेका केही सुरक्षा घटनाहरू बारे जानकारी दियो जसमध्ये काठमाडौंमा भएको एउटा बम काण्डमा परी एक बालक गम्भीर घाइते भए ।

कपिलवस्तु जिल्लाको एक निर्वाचन क्षेत्रमा मतदान केन्द्र तथा सडकका कैयौँ स्थानमा विष्फोटक सामग्रीहरु पाइएपछि पर्यवेक्षक टोलीको आवागमनमै ढिलाइ भएको थियो । उक्त टोलीले एउटा गाउँका बासिन्दाहरुलाई नेकपा-माओवादीका कार्यकर्ताहरुले धम्क्याएको र सो गाउँको मतदान संख्या वरिपरिको क्षेत्रको भन्दा निकै कम रहेको जानकारी पनि दियो । निर्वाचन आयोगले निर्वाचन क्षेत्रभन्दा तल्लो तहमा खसेका कूल मतको लेखाजोखा गर्दै, तर निर्वाचनको दिनपछि गरिएका पर्यवेक्षणमा देखिएका दृष्टान्तहरुले पनि मतदाताहरुमाथि भएको डरधम्कीले अन्य केही जिल्लाका केही मतदान स्थलहरुमा मतदानको संख्यालाई ज्यादै घटाइदिएको संकेत गर्दछन् । उदाहरणका लागि, पाँचथरका दुईवटा दुर्गम गाविसहरुमा चुनाव विरोधी दलका धम्की तथा दबावको परिणामस्वरूप अत्यन्त न्यून मतदान भएको थियो (दुई प्रतिशतभन्दा कम) र तीमध्ये एक गाविसका मतदान गर्ने नागरिकहरु निर्वाचन सकिएको दुई हप्तापछि पनि प्रतिशोध लिइने त्रासमा रहेको पर्यवेक्षकहरुले पाए । त्यसैगरी रोल्पा जिल्लाको एक निर्वाचन क्षेत्रमा निर्वाचनअघि नेकपा-माओवादीद्वारा घरदैलो, सार्वजनिक चेतानवी, त्रास सिर्जनालगायतका बहिष्कार अभियानलाई कायम राख्दै निर्वाचनको दिन मतदान बन्द नहुन्जेलसम्म एनेकपा (माओवादी) का चिनिएका समर्थकहरुलाई जंगल क्षेत्रमा दुर्व्यवहार गर्दै रोकेर राखेपछि प्रत्यक्षतर्फ एउटा मत पनि खसेन ।

नागरिक पर्यवेक्षक समूहहरुको पहुँच

पारदर्शिता निर्वाचनको दिनका प्रक्रियाहरुको निष्ठालाई सुनिश्चित गर्ने एक प्रमुख तत्व हो र घरेलु नागरिक समूहहरुद्वारा गरिने पर्यवेक्षण स्वतन्त्र अनुगमनका लागि एक सुस्थापित माध्यम हो ।^{६५} नागरिक पर्यवेक्षकहरुलाई सामान्यतः मतदान केन्द्रसम्म पहुँच थियो । मतदानका दौरान कार्टर सेन्टरका पर्यवेक्षकहरुले भ्रमण गरेकामध्ये ७४ प्रतिशत मतदानस्थलहरुमा एक वा दुई जना पर्यवेक्षक मात्र भए पनि उपस्थित थिए । भ्रमण गरिएका मतदान केन्द्रहरुमा सबैभन्दा बढी पटक उपस्थित भएको समूह नियोकको र त्यसपछि डीइडब्ल्यू-नेपालको थियो । तथापि, कार्टर सेन्टरले पर्यवेक्षण गरेकामध्ये पाँच प्रतिशत मतदान केन्द्रहरुमा पर्यवेक्षकहरुको पहुँचको सम्बन्धमा समस्या देखियो, ती स्थानमा दलका प्रतिनिधि वा घरेलु पर्यवेक्षकहरुलाई मतदान केन्द्रभित्र प्रवेश गर्न नदिइएको वा मतदान अधिकृतद्वारा बाहिरिने आदेश दिएर उनीहरुको काममा कडाइ गरिएको थियो । छिटपुट नै भएपनि पहुँच अस्वीकार गर्ने कार्यहरु निर्वाचनको दिनको सबै चरणका प्रक्रियाहरुमा देखिएको थियो ।

डोबोरा ह्याक्स

आगामी निर्वाचनहरुका लागि नेपालले निर्वाचन पर्यवेक्षक, विशेषगरी नागरिक पर्यवेक्षक, र साथसाथै अन्तर्राष्ट्रिय पर्यवेक्षकहरुलाई पनि दल दर्ताको समयमा हस्ताक्षर रूजु गर्ने, मतपत्रको मुद्रण, मतदान तथा गणनालगायतका निर्वाचनका सबै महत्वपूर्ण प्रक्रियाहरुमा पर्याप्त पहुँच भएको सुनिश्चित गर्नुपर्दछ र पर्यवेक्षकका अधिकारहरुलाई नीतिनियममै स्पष्ट भाषामा उल्लेख गरिनुपर्छ ।

निर्वाचनको दिन मतदान गर्नुपूर्व एक महिलाको औलामा मसी लगाइएको ।

६५. युएनएचआरसी, सामान्य टिप्पणी २५, अनु २०, "...मतदान तथा सञ्चालन प्रक्रियाको स्वतन्त्र अनुगमन हुनुपर्छ र न्यायिक पुनरावलोकन वा समान प्रक्रियामा लागि पहुँच हुनुपर्छ जसले निर्वाचकहरुलाई मतपत्र तथा मत गणनाको सुरक्षाप्रति विश्वास होस्..."

निर्वाचनपश्चात्का विकासहरू

मत गणना तथा तालिकीकरण

शुद्धतापूर्वक गरिएको मत गणनाले निर्वाचकीय प्रक्रिया वास्तविक लोकतान्त्रिक भएको सुनिश्चित गर्नमा अपरिहार्य भूमिका खेल्दछ र मतदाताहरूको इच्छालाई प्रकट गर्दछ । अन्तर्राष्ट्रिय दायित्वहरूका अनुसार मत गणनाको प्रक्रिया शुद्ध, निष्पक्ष तथा पारदर्शी हुनुपर्छ ।^{६६} गणना प्रक्रियाको दौरान ती दायित्वहरूको उच्च पालना गरियो, यद्यपि गणनाका सम्बन्धमा कानूनद्वारा स्थापित पद्धतिहरूलाई एकनासले अनुसरण गरिएको थिएन ।

कानूनतः, कुनै पनि निर्वाचन क्षेत्रमा खसेका सबै मत त्यसै निर्वाचन क्षेत्रको गणना केन्द्रमा मात्रै गणना गरिनुपर्छ । मतपेटिकाहरू सबै मतदान केन्द्रबाट गणना केन्द्रमा

तालिकीकरणका लागि विद्युतीय माध्यमबाट निर्वाचन आयोगमा पठाइन्छ ।

धेरै निर्वाचन क्षेत्रहरूमा गणना गर्न निकै दिन लाग्यो र गणना शुरु हुन पनि प्रायः ढिलै भएको थियो । पर्यवेक्षकहरूले सबै गणनाहरू कानून र निर्वाचन आयोगका नियमबमोजिम नभएको उल्लेख गरे । पर्यवेक्षण गरिएका ३४ मध्ये ११ गणना केन्द्रमा मतपेटिकामा भएका मतहरूको संख्या निर्धारण नगरिकनै अन्य मतपेटिकाका मतहरूसँग मिसाइएका थिए जसले मतपत्रहरूको संख्या पुनर्मिलान गर्न असम्भव भयो । पाँचवटा दृष्टान्तहरूमा, मतहरू कानूनी प्रावधानअनुसार एकैसाथ नमिसाई मतदानस्थल अनुसार छुट्टाछुट्टै गणना गरिएका थिए । राजनीतिक दलका प्रतिनिधिहरूको हठका कारण त्यस्तो भएको देखिन्थ्यो ।

सेन्टरका पर्यवेक्षकहरूले निर्वाचन क्षेत्र तथा गणना अधिकारीहरूबीच गणना अभ्यासहरू फरक फरक भएको जानकारी दिए । गणना गर्ने दिनहरू लम्बिँदै गर्दा, विशेषगरी समानुपातिक प्रतिनिधित्वतर्फका मतपत्रहरू गणना गर्ने समयमा अनौपचारिकता र कामचलाउ प्रवृत्तिमा पनि वृद्धि देखियो । समानुपातिक तर्फको गणनाको दौरान प्रक्रियामा गति ल्याउनका लागि फरक दलका मतपत्रहरूलाई प्रायः एकैसाथ गणना गरिएको थियो । त्यसो हुँदा दलका प्रतिनिधिहरूले समग्र प्रक्रियाको पर्यवेक्षण गर्न नपाउने भएपनि अधिकारी तथा दलहरूका लागि यो कार्य स्वीकार्य देखिन्थ्यो । ती परिवर्तनहरू सजिलोका लागि गरिएका हुनाले तिनले गणनाको निष्ठा वा उपस्थित सरोकारवालाहरूको विश्वासलाई प्रभावित पारेको देखिएन । जे भए पनि यसले राजनीतिक सहमतिद्वारा कानूनलाई छेउ लगाउने अभ्यासलाई भने प्रश्रय दियो ।

केही घटनाहरूमा, पर्यवेक्षकहरूले गणना केन्द्रमा मतपेटिकाका सिल नम्बरहरू सही तवरमा अभिलेख नगरेको पाए । निर्वाचनपछि, केही दलहरूले मतपेटिका ढुवानीको सुरक्षा तथा विश्वसनीयतामा अनियमितता भएको आरोप लगाइरहेको परिप्रेक्ष्यमा, निर्वाचन कर्मचारी तथा दलका प्रतिनिधिहरूले सिरियल नम्बर हेर्ने र रूजु गर्ने प्रावधानलाई गणना

शुद्धतापूर्वक गरिएको मत गणनाले निर्वाचकीय प्रक्रिया वास्तविक लोकतान्त्रिक भएको सुनिश्चित गर्नमा अपरिहार्य भूमिका खेल्दछ र मतदाताहरूको इच्छालाई प्रकट गर्दछ ।

ल्याइसकेपछि मतपेटिकाका सिरियल नम्बर तथा सिल नम्बर र अन्य सामग्रीहरूको अभिलेख गर्नुपर्छ र मतदान केन्द्रमा गरिएको अभिलेखसँग रूजु गर्नुपर्छ । हरेक पेटिकालाई दलका प्रतिनिधिको उपस्थितिमा खोलिनुपर्छ र पेटिकामा रहेका मतहरूको संख्या निर्धारण गर्नका लागि मतपत्रहरूलाई घोटो पारेर गनिनुपर्छ । त्यसपछि, मतपत्रहरूलाई अर्को मतदान केन्द्रका मतपत्रहरूसँग मिसाइनुपर्छ र त्यसपछि हरेक दल वा उम्मेदवारका लागि मतपत्रको बेग्लै चाड बनाइनुपर्छ र बदर मतहरूको पनि बेग्लै चाड बनाइनुपर्छ । गणना पारदर्शी ढङ्गले गरिनुपर्छ र हरेक मतपत्र सबै पर्यवेक्षकहरूलाई देखाइनुपर्छ । दलका प्रतिनिधिहरूले गणना पत्रहरूमा हस्ताक्षर गर्छन् र निर्वाचन अधिकृतले परिणामलाई प्रमाणित गरी सार्वजनिक गर्छन् । प्रत्यक्षतर्फका विजयी उम्मेदवारलाई प्रमाणपत्र प्रदान गरिन्छ र समानुपातिकतर्फका निर्वाचन परिणामहरू देशव्यापी

६६. युडीएचआर, धारा २१; आइसीसीपीआर, धारा २५(ख); युएनएचआरसी सामान्य टिप्पणी २५, अनु. २० ।

प्रक्रियाको एक अङ्ग ठानी प्रभावकारी कार्यान्वयन गरेको भए गणना प्रक्रियाको विश्वसनीयतालाई अझ बल पुग्ने थियो ।

डोवरा ह्याक्स

सदर मतको निर्धारण

गणना प्रक्रियाको दौरान मतपत्रको मान्यता निर्धारण गर्नका लागि निर्मित उचित नियम र पद्धतिहरूले विश्वव्यापी तथा समान मताधिकारको व्यक्तिगत अधिकारलाई संरक्षित गर्न सहयोग गर्न सक्छन् । ऐन तथा निर्वाचन आयोगको निर्देशिकाले मतको मान्यतालाई समेटेको भए पनि निर्वाचनको दिन आयोगले निर्वाचन अधिकारीहरूका लागि एक परिपत्र जारी गर्‍यो जसमा मतको मान्यता निर्धारणलाई स्पष्ट बनाउने कुरा सबैभन्दा बढी थियो । मतदान अधिकृतहरूले कालोभन्दा बेग्लै मसीले हस्ताक्षर गरेका, थोरै च्यातिएका वा अर्धकट्टी संलग्न रहेका र औंठाको छाप वा स्वस्तिक चिह्नको मसी अनायास

मतपत्रको अर्को ठाउँमा लागेको स्थितिहरूमा व्यवहारिक रूपमा मतदाताको आशय स्पष्ट भएको देखिएसम्म मतहरूलाई सदर मानी गणना गर्न निर्वाचन अधिकारीहरूलाई निर्देशन दिइएको थियो ।

निर्वाचन आयोगका यी निर्देशन तथा निर्वाचनअधिका मतदाता शिक्षा प्रयासहरूको वाबजुद प्रत्यक्ष (४.९६ प्रतिशत) र समानुपातिक तर्फका (३.२ प्रतिशत) बदर मतको प्रतिशत सन् २००८ को सँग तुलनामा थोरै मात्र घट्यो (क्रमशः ५.१५ प्रतिशत र ३.६६ प्रतिशत) । २१ जिल्ला (सात पहाडी तथा १४ तराई) का ५४ निर्वाचन क्षेत्रहरूमा प्रत्यक्ष तर्फ बदर मतहरूको प्रतिशत ६ भन्दा बढी थियो ।

निश्चित रूपमा, कुनै पनि मतलाई बदर मान्ने सबैभन्दा सामान्य कारण एउटै मतपत्रमा दुई फरक चिह्नमा छाप लागेको हुनु थियो । सम्भवतः ती मतदाताहरूलाई आफूले दुईवटा मत दिनुपर्ने त थाहा थियो तर दुईवटा छुट्टै मतपत्र नै हुन्छन् भन्ने चाहिँ बुझेका थिएनन् । समानुपातिक प्रणालीमा मतपत्रको आकार ठूलो भए पनि बदर मतहरूको संख्या कम भएकोले पनि यो सम्भावनालाई बल पुग्छ । बदर मतका अन्य मिल्दोजुल्दो कारणहरू यस्ता पाइएका थिए: चुनाव चिह्नमा स्वस्तिक राम्ररी नलगाइएको; मतपत्रमा स्वस्तिक चिह्न नै नलागेको; मतपत्रमा मतदान अधिकृतको हस्ताक्षर नरहेको; वा स्वस्तिक छापको सट्टामा औंलाको वा अन्य छापको प्रयोग गरिएको । केही सन्दर्भहरूमा, नियमहरूको समान कार्यान्वयन भएको थिएन । तथापि, समग्रमा पद्धतिहरूको अनुसरण गरिएको थियो र विसंगतिहरू नियोजित देखिएनन् ।

गणना केन्द्रमा दलका प्रतिनिधि र पर्यवेक्षकहरूको पहुँच

गणना प्रक्रियाका दौरान पर्यवेक्षक तथा दलका प्रतिनिधिहरूको उपस्थिति निर्वाचनको निष्ठा र पारदर्शिता सुनिश्चित गर्ने एक अभिन्न अङ्ग हो ।^{६७} यसअलावा, राज्यले यो अधिकारको अभ्यासलाई सहज बनाउनका लागि आवश्यक कदमहरू चाल्नुपर्छ, तसर्थ गणना प्रक्रियामा पहुँचलाई कानूनमै पूर्ण परिभाषित गर्नुपर्छ ।^{६८}

ऐनमा निर्वाचन अधिकारीले दलका प्रतिनिधि, पर्यवेक्षक तथा अन्यलाई गणनाको समयमा उपस्थित हुने “अनुमति दिन सक्ने” उल्लेख छ, तर उनीहरूले त्यसो गर्नु अनिवार्य भने छैन । धेरै निर्वाचन क्षेत्रहरूमा निर्वाचन अधिकारीहरूले देखाएको अन्यौलका वाबजुद कार्टर सेन्टरका अधिकांश पर्यवेक्षकहरूले गणना प्रक्रियाको पर्याप्त पर्यवेक्षण गर्न पाएको बताए । सेन्टरका पर्यवेक्षकहरूलाई केही गणना केन्द्रहरूमा प्रवेश गर्दा शुरुमा एकै समयमा केही मिनेटभन्दा बढी भित्र बस्न नदिइने बताइएको थियो तर पछि उनीहरूलाई प्रक्रियाको अवधिभरि

एकजना मतदान कर्मचारी मतदान शुरु गर्नुअघि मतपेटिकाको बिको बन्द गर्दै ।

६७. यूनएचआरसी सामान्य टिप्पणी २५, अनुच्छेद २० “मतपेटिकाहरूको सुरक्षाको प्रत्याभूति हुनैपर्छ र मतहरूको गणना उम्मेदवार वा तिनका प्रतिनिधिहरूको उपस्थितिमै हुनुपर्छ । मतदान तथा गणना प्रक्रियाको स्वतन्त्र समीक्षा तथा न्यायिक पुनरावलोकन वा अन्य समान प्रक्रियामा पहुँच हुनुपर्छ ताकि मतदातालाई मतपत्रको सुरक्षा तथा मतगणनामाथि विश्वास होस् ।”

६८. आइसीसीपीआर, धारा २(२) ले भन्दछ कि राज्यहरूले “यस प्रतिज्ञापत्रमा पहिचान गरिएका अधिकारहरूको कार्यान्वयनका लागि आवश्यक कानून वा अन्य उपायहरू अवलम्बन गर्नुपर्छ ।”

नै बस्न दिइयो । बाँके जिल्लामा भने स्मरणीय अपवादको स्थिति थियो जहाँ सेन्टरका पर्यवेक्षकहरूलाई एक घण्टा मात्र बस्न दिइयो । काठमाडौँमा पर्यवेक्षकहरूलाई एक पटकमा थोरै समय मात्र बस्ने अनुमति दिइयो भने बैतडी जिल्लामा २१ नोभेम्बरको बिहान लगभग ३ बजेतिर निर्वाचन अधिकारीहरूले पर्यवेक्षकहरूलाई बाहिरिने आदेश दिएका थिए ।

अधिकांश दृष्टान्तहरूमा घरेलु नागरिक पर्यवेक्षकहरूलाई गणना केन्द्रहरूमा प्रवेश दिइएको देखियो र उनीहरू गणनाको दौरान उपस्थित थिए । तथापि, नागरिक पर्यवेक्षकहरू केही समय बसिसकेपछि निर्वाचन अधिकृतहरूले उनीहरूलाई बाहिरिन लगाएका दृष्टान्त कार्टर सेन्टरका पर्यवेक्षकहरूले धेरै पटक पाए । यो कानूनसम्मत होइन, कानूनतः निर्वाचन अधिकृतलाई गणना प्रक्रियामा अवरोध पुऱ्याउने व्यक्तिलाई मात्र बाहिर निकाल्ने अधिकार हुन्छ ।^{६९}

पर्यवेक्षण गरिएका सबै गणना केन्द्रमा दलका प्रतिनिधि उपस्थित थिए र प्रवेश गर्ने पद्धति जिल्ला जिल्लामा फरक रहे पनि उनीहरूलाई प्रक्रियाको सम्पूर्ण अवधिभरि बस्न दिइएको थियो । तथापि, गणना जारी रहँदै गर्दा दलका प्रतिनिधिहरूको संख्या पनि उल्लेख्य रूपमा घट्दै गयो र समानुपातिक तर्फको गणनाको अन्त्यतिर थोरै प्रतिनिधि मात्र बाँकी थिए ।

अधिकांश दृष्टान्तहरूमा घरेलु नागरिक पर्यवेक्षकहरूलाई गणना केन्द्रहरूमा प्रवेश दिइएको देखियो र उनीहरू गणनाको दौरान उपस्थित थिए ।

केही निर्वाचन क्षेत्रका प्रारम्भिक विवरणहरूको जानकारी आउन थालेपछि एनेकपा(माओवादी) ले गणना प्रक्रिया रोक्नुपर्ने र मतपत्रहरूको ढुवानीमा भएको धाँधलीको छानवीन गर्नुपर्ने माग गर्दै २१ नोभेम्बरको बिहान सबैबाट देशभरिका गणना केन्द्रहरूमा रहेका आफ्ना प्रतिनिधिहरूलाई बाहिर बोलायो । गणना केन्द्रमा उपस्थित रहेका कार्टर सेन्टरका सबै पर्यवेक्षकहरूले उक्त दलका प्रतिनिधिहरू बिना कुनै अवरोध बाहिर निस्किएको जानकारी दिए । दलका केही प्रतिनिधिहरू पछि दिउँसोको समयमा घरिघरि गणना केन्द्रमा फर्के तर प्रक्रियालाई मान्यता दिन हस्ताक्षर गर्नु पर्ने फारममा हस्ताक्षर गरेनन् ।^{७०}

आगामी निर्वाचनहरूमा मतपत्र ढुवानी, मत तालिकीकरण तथा गणनाका सबै पक्षहरूको पर्यवेक्षण गर्न निर्वाचन पर्यवेक्षक, विशेष गरी नागरिक पर्यवेक्षकहरूका अधिकारलाई नेपालले निर्वाचकीय नीतिनियमहरूमा स्पष्ट भाषामा उल्लेख गर्नुपर्छ ।

सर्वदलीय बैठकहरू

मत गणनाबारे निर्वाचन आयोगको निर्देशिकाअनुसार निर्वाचन अधिकृतहरूले राजनीतिक दल तथा उम्मेदवारहरूलाई मत गणनासँग सम्बन्धित पद्धतिहरूबारे जानकारी दिनुपर्छ र गणना शुरु हुनुअघि नै आवश्यक सहमतिहरू गर्नुपर्छ । जानकारी बाँड्ने र सहमति गर्ने काम प्रायः सर्वदलीय बैठकमा गरिन्छ । सर्वदलीय बैठकको निर्दिष्ट उद्देश्य निर्वाचन अधिकृतले औपचारिक गणना प्रक्रियाबारे चित्रित गर्नुपर्ने र दलका प्रतिनिधिहरूको मान्यता प्राप्त गर्नुपर्ने, व्यवस्थाहरूका बारेमा आवश्यक सहमतिहरू गर्ने र निर्वाचन प्रक्रियाबारे उठ्ने सम्भाव्य असन्तुष्टि तथा जिज्ञासाहरूको समाधान गर्नुपर्छ ।

समग्रमा यी बैठकहरू गणना प्रक्रियाबारेको बुझाइलाई साझा बनाउने कार्यमा उपयोगी रहेको सेन्टरले पायो । मतहरूको संख्या पुनर्मिलान र सदर मतको निर्धारणको पद्धति देशभरि नै एकतासको बनाउनका लागि सर्वदलीय बैठकहरूमा निर्वाचकीय कानूनी खाकामा उल्लेखित नीति नियमहरूबारे समान धारणा बनाउनु अझ राम्रो हुन्छ । सम्बन्धित पक्षहरूले हरेक मतको गणना शुद्धतापूर्वक हुनुपर्ने मौलिक अधिकारमा ठाउँ अनुसार फरक पर्ने गरी गणना प्रक्रियाका बारेमा भिन्न भिन्न अर्थ निकाल्नु हुँदैन ।

पर्यवेक्षकहरू थोरै सर्वदलीय बैठकहरूमा मात्र पूर्ण सहभागी हुन पाए (पर्सा र चितवन जिल्लामा) । पर्यवेक्षकहरूको प्रवेशको अधिकार र बैठकहरूको पर्यवेक्षणका सम्बन्धमा जिल्ला जिल्लाबाट भिन्न जानकारी प्राप्त भएका थिए । समग्रमा, पर्यवेक्षकहरूलाई निर्वाचकीय प्रक्रियाका दौरान निर्वाचन अधिकारीहरूको संलग्नतामा हुने कुनै पनि बैठकमा पूर्ण पहुँच हुनुपर्छ ।

निर्वाचन परिणामहरू

प्रत्यक्ष तर्फको मतगणना २५ नोभेम्बरमा सकियो र विजयी उम्मेदवारहरूलाई मतदान केन्द्रबाटै प्रमाणपत्रहरू जारी गरिए । प्रत्यक्ष तर्फको दौडमा २४० मध्ये १०५ सिटहरूमा जितेर नेपाली कांग्रेस सबैभन्दा ठूलो विजेताको रूपमा आयो, नेकपा(एमाले) ले ९१ सिटका साथ नजिकैबाट पछ्यायो भने एनेकपा(माओवादी) ले २६ सिटमा विजय प्राप्त गर्‍यो ।

समानुपातिक प्रणालीको गणना २६ नोभेम्बरमा सकिएको थियो । ३ डिसेम्बरका दिन निर्वाचन आयोगले उक्त प्रणाली अन्तर्गत ३० वटा दलहरूले विजय प्राप्त गरेको सूचित गर्दै ती दलहरूलाई आफ्ना बन्द सूचीबाट उम्मेदवारहरूको नाम छनौट गरी पेश गर्न आह्वान गर्‍यो । राजनीतिक दलहरूले आन्तरिक

६९. संविधानसभा सदस्यहरूको निर्वाचन अध्यादेश, धारा ५०(२) ।

७०. मोरङ जिल्लाका निर्वाचन क्षेत्र ६ र ७ मा धाँधलीको आरोप लगाउँदै मधेशी जनाधिकार फोरम नेपाल र मधेशी जनाधिकार फोरम लोकतान्त्रिकले गणना केन्द्र छाडे । तर पछि फेरि गणना प्रक्रियामा सामेल भए ।

मतदान कर्मचारीहरू गणना केन्द्रतर्फ लैजान मतपेटिका सिल गर्दै । मतपेटिका एउटा कपडाको भोलामा हालियो र त्यसपछि मुख सिएर बन्द गरियो ।

छलफल तथा एनेकपा(माओवादी) लाई प्रक्रियामा सहभागी हुन मनाउन छलफल गर्नका लागि थप समय मागेका हुनाले आयोगले नाम पेश गर्ने समय सीमालाई ३ पटक बढायो - पहिलो १८ डिसेम्बर सम्म, त्यसपछि २५ डिसेम्बरसम्म र अन्त्यमा ३० डिसेम्बरसम्म । २४ डिसेम्बरका दिन आठ राजनीतिक दलहरूबीच भएको एक चार बुँदे सहमतिले गतिरोध अन्त्य भयो, जसमा एनेकपा (माओवादी) र विभिन्न मधेशवादी दलहरूले संविधानसभाको प्रक्रियामा सहभागी हुने प्रतिबद्धता गरे ।^१

मधेशी जनाधिकार फोरम नेपाल र संघीय समाजवादी पार्टी नेपालबाहेकका सबै दलले थपिएको समयावधिको अन्त्य, ३० डिसेम्बरसम्ममा आफ्ना बन्द सूचीहरूबाट छनौट गरिएका नामहरू पेश गरे । निर्वाचन आयोगले समयावधि सकिएको केही समयपछि पेश गरिएका यी दुई दलका सूचीहरूलाई पनि स्वीकार गर्‍यो । आयोगले दुईवटा सिट पाएको राष्ट्रिय जनमुक्ति पार्टीलाई विविधताको मापदण्ड पूरा नभएको भन्दै छनौटमा संशोधन गर्न लगायो । आयोगले २ जनवरी २०१४ मा राष्ट्रपतिसमक्ष औपचारिक परिणामहरू पेश गर्‍यो र लगत्तै ती परिणामहरू नेपाल राजपत्रमा प्रकाशित भए । संविधानसभाका लागि समानुपातिक प्रणालीअन्तर्गत विजयी सदस्यका प्रमाणपत्रहरू वितरण गर्न आयोगले सम्बन्धित दलहरूलाई नै दिएको थियो ।

प्रत्यक्ष प्रणालीअन्तर्गत विजयी महिला उम्मेदवारहरूको संख्या कम भएको (जम्मा १० जना मात्र) परिवेशमा निर्वाचन आयोगले समानुपातिक प्रणालीका बन्द सूचीहरूबाट कम्तीमा पचास प्रतिशत महिला उम्मेदवारहरूको नाम छनौट गर्न राजनीतिक दलहरूलाई आग्रह गर्‍यो । तथापि, आयोगसँग यो आग्रहलाई लागू गराउने कानूनी उपाय थिएन, किनभने कानूनले समानुपातिकका निर्दिष्ट कोटाहरूमा १० प्रतिशतको तलमाथिलाई छुट दिएको छ ।

प्रत्यक्ष र समानुपातिक दुवै प्रणालीको कूल परिणामअनुसार नेपाली कांग्रेस (१९६ सिट) र नेकपा (एमाले) (१७५ सिट) संवैधानिक परिवर्तनका लागि आवश्यक दुई तिहाईको बहुमतभन्दा थोरैले मात्र घटी छन् । एनेकपा (माओवादी) ८० सिटका साथ तेस्रो स्थानमा भर्‍यो र उसले संविधानसभामा सबैभन्दा ठूलो दलको हैसियत गुमायो । हिन्दु

१. निर्वाचनमा भएको घाँघलीका आरोपहरूको छानवीन गर्न एक संसदीय आयोग गठन गर्ने, २) “शान्ति प्रक्रिया तथा संविधान निर्माणका बाँकी रहेका कामहरूमा सघाउ पुर्याउन प्रमुख राजनीतिक दलका वरिष्ठ नेताहरू” सम्मिलित एक आयोग बनाउने, ३) १२ बुँदे विस्तृत शान्ति सम्झौता र अन्तरिम संविधानको मर्म अनुरूप ६ महिनाभित्र संविधान निर्माण गरी एक वर्षभित्रमा जारी गरिसक्ने, र ४) बेपत्ता पारिएकाहरूबारे छानवीन आयोग र सत्य तथा मेलमिलाप आयोगको यथाशीघ्र गठन गर्ने सहमति भएको थियो ।

अमेरिकी पूर्व राष्ट्रपति जिम्मी कार्टर तथा कार्टर सेन्टरका फिल्ड अफिस डाइरेक्टर डेविड ह्यामिल्टन निर्वाचनको दिन काठमाडौंमा मतदानस्थलका कर्मचारीहरूसँग कुरा गर्दै ।

डेविड ह्यामिल्टन

राज्यको घोषणा र संवैधानिक राजतन्त्रका लागि जनमत संग्रहको आह्वान गरिरहेको राप्रपा-नेपालले प्रत्यक्षतर्फ एउटा सिट पनि जितेन, तथापि समानुपातिक प्रणालीअन्तर्गत जितेका २४ सिटले गर्दा चौथो ठूलो दलका रूपमा उभियो । यो संख्या सो दलले सन् २००८ मा जितेका चारवटा सिटको भन्दा उल्लेख्य बढी थियो ।

सन् २००८ को निर्वाचनमा संयुक्त रूपमा ८३ सिट जितेका मधेशवादी दलहरू फूटको कारण कमजोर भए र संविधानसभाका लागि ५० वटा सिटमात्र जिते, यद्यपि जनमतका आधारमा उनीहरूको भाग थोरै मात्र घटेको थियो (सन् २००८ मा चारवटा मधेशवादी दलले प्रतिस्पर्धा गरेका थिए भने २०१३ मा १३ वटा दलले) । संविधानसभाका चारजना सदस्यहरू दुई दुईवटा निर्वाचन क्षेत्रबाट विजयी भएका थिए, जसकारण चारवटा निर्वाचन क्षेत्रहरूमा उप-निर्वाचन गर्नुपर्ने हुन्छ ।

सन् २०१३ मा निर्वाचित संविधानसभा दक्षिण एशियाकै सबैभन्दा बढी समावेशी वैधानिक निकाय बनेकोमा समानुपातिक कोटा प्रणालीलाई धन्यवाद दिनुपर्छ, यद्यपि यो संविधानसभाको समावेशिताको मात्रा सन् २००८ को संविधानसभाको भन्दा थोरै कम छ । लैङ्गिक आधारमा, पहिलो संविधानसभामा विजयी १९१ महिला सदस्यहरू (जसमध्ये ३० जना प्रत्यक्ष प्रणालीअन्तर्गत विजयी भएका थिए) को तुलनामा

यो संविधानसभामा ३० प्रतिशत महिला सदस्य निर्वाचित भएका छन् (५७५ निर्वाचित सभासदहरूमध्ये १७२) ।

वर्ग तथा जातीयताका सम्बन्धमा, निर्वाचित ५७५ सदस्यहरूमध्ये ७ प्रतिशत दलित, ३४ प्रतिशत जनजाति, १८ प्रतिशत मधेशी र ४१ प्रतिशत खस आर्यन तथा अन्य वर्गका छन् ।^{७२} विशेषतः प्रत्यक्षतर्फको दौडमा उम्मेदवारी तथा विजयी दुवैतर्फ उपेक्षित समुदाय वा महिलाको प्रतिनिधित्वमा आएको कमीका हकमा कानूनले निश्चित संख्याको प्रावधान निर्धारित नगरेकाले अझ बढी सामाजिक समावेशिताको लक्ष्य हासिल गर्न सकारात्मक कदमहरूको निरन्तरताका साथसाथै अन्तरदलीय संरचनामा पनि लोकतन्त्रीकरणको आवश्यकतालाई जोड दिएको छ ।

निर्वाचनको परिणामले पनि समानुपातिक प्रणालीको श्रेणीहीन सूचीको व्यवस्थाका केही प्रमुख कमजोरीहरूलाई दर्शाइदियो । बन्द सूचीहरूबाट छनौट गरिएका नाम पेश गर्ने समयसीमा पटक पटक थपिनुको एउटा मुख्य कारण दलहरूले आफ्ना उम्मेदवार छनौट गर्न सामना गर्नुपरेको असहजता नै थियो । धेरै दलहरूमा छनौट प्रक्रिया तथा नेतृत्वको कार्यशैलीले

७२. आइएफइएसले गरेको एक आकलनअनुसार । सबै वर्गहरूलाई कानूनले स्पष्ट परिभाषित गरेको नहुनाले आंकडाहरूमा सामान्य फरक हुन सक्छ ।

उल्लेख्य आन्तरिक असन्तुष्टि जन्माउने काम गर्‍यो । राप्रपा-नेपाल तथा एनेकपा(माओवादी) को सम्बन्धमा यो स्थिति सञ्चारमाध्यम मै सार्वजनिक भैरह्यो । राप्रपा-नेपालको असन्तुष्ट पक्षले सदस्यहरूको बेग्लै सूची बनाई निर्वाचन आयोगसमक्ष पेश गर्‍यो र संविधानसभा अदालतमा मुद्दा पनि दायर गर्‍यो ।

केही दलहरूले आफ्ना माग पूरा नभएमा निर्वाचन आयोगसमक्ष नामै नपठाउने र संविधानसभाको प्रक्रियाबाटै बाहिरिने धम्की दिँदै उम्मेदवार छनौटको प्रक्रियालाई राजनीतिक मोलमोलाइमा आफ्नो पक्ष बलियो पार्ने माध्यम बनाएकोमा कार्टर सेन्टर खेद व्यक्त गर्दछ । कार्टर सेन्टर आगामी निर्वाचनहरूमा यदि समानुपातिक सूचीहरूको प्रयोग गरिएमा दलहरूलाई जनादेश प्राप्त गर्ने उम्मेदवारको छनौट निर्वाचनको दिनपछि गर्ने अनुमति दिन नहुने सुझाव व्यक्त गर्दछ ।

यसबाहेक, सेन्टर उम्मेदवारीका लागि महिला कोटाको प्रावधानको पूर्ण पालना भएको सुनिश्चित गर्न र संविधानसभामा निर्वाचित हुनुपर्ने महिला र उपेक्षित समुदायहरूको लक्षित संख्या समानुपातिक प्रतिनिधित्व प्रणालीभन्दा अलग्गै निर्धारित गर्नेतर्फ ध्यान दिन आवश्यक कदम चाल्न सुझाव व्यक्त गर्दछ ।

१९ डिसेम्बर २०१३ मा प्रकाशित निर्वाचनपश्चातको वक्तव्यमा कार्टर सेन्टरले नेपालमा २०१३ भएको संविधानसभा निर्वाचनको गणना प्रक्रिया र निर्वाचन परिणाम विश्वसनीय रहेको पाएको र पद्धतिजन्य विषमताहरूले गणनाको निष्ठा अथवा उपस्थित सरोकारवालाहरूको विश्वासलाई प्रभावित नपारेको उल्लेख गरेको थियो । सेन्टरले सम्बन्धित दलहरूलाई विवादको समाधान कानूनी तथा शान्तिपूर्ण माध्यमद्वारा गर्न पनि आग्रह गरेको थियो ।^{७३}

निर्वाचनसम्बन्धी विवाद समाधान

अधिकार हननका लागि क्रियाशिल उपाय र निर्वाचनसम्बन्धी उजुरीहरूको सम्बोधनका लागि पर्याप्त स्थानहरू रहेको सुनिश्चित गर्नु नेपालको एक अन्तर्राष्ट्रिय दायित्व हो ।^{७४} कानूनले निर्वाचनको दिन भएका अवज्ञाका उजुरीहरू निर्वाचन आयोग र संविधानसभा अदालत (संविधानसभा निर्वाचनका लागि मात्र निर्मित एक संवैधानिक अङ्ग) दुवैमा दर्ता गर्न पाउने व्यवस्था गरेको छ । निर्वाचित सभासदको योग्यता, निर्वाचन रद्द गर्ने र निर्वाचकीय अपराधलाई खारेज गर्ने जस्ता निश्चित प्रकारका उजुरीहरू अदालतको क्षेत्राधिकारमा पर्दछन्, तर यो निर्वाचन आयोगको क्षेत्राधिकारमा पनि पर्छ । कानूनमा निहित स्पष्टताको अभावले कुन निकायले सम्बोधन गर्ने भन्ने सम्बन्धमा अनिश्चितता बढाउन सक्छ, यद्यपि निर्वाचन आयोगसमक्ष गरिएको उजुरी अदालतमा गर्न नपाइने भन्ने हुँदैन ।

निर्वाचनको दिन विभिन्न राजनीतिक दलहरूले निर्वाचन आयोगमा २८ वटा उजुरीहरू दर्ता गरे । तीमध्ये २५ वटा उजुरीहरूमा बुथ कब्जाको आरोप थियो भने तीनवटा उजुरीहरू मतपेटिकामा मतदाताको संख्याभन्दा बढी मत खसेको पाइएको तथ्यमा आधारित आरोप थिए । निर्वाचन आयोगले आफैं छानवीन नगरी निर्वाचन अधिकारीहरूले ती आरोपको पुष्टि गर्छन् वा गर्दैनन् भन्ने सोध्नमा मात्र सीमित भयो । दुईवटा मामिलाहरूमा मात्र निर्वाचन अधिकारीहरूले अनियमितताको पुष्टि गरे र ती दुवै मतदान केन्द्रमा पुनः निर्वाचनको समय तोकियो । बाँकी उजुरीमाथि गरिएका संक्षिप्त छानवीनबाट दावीहरू पुष्टि हुन नसकेपछि आयोगले निर्वाचन अधिकृतहरूलाई गणना जारी राख्ने निर्देशन दियो ।

आयोगले ती आरोपहरूको स्वतन्त्र छानवीन गरेन र लिखित निर्णय वा निर्णयका आधारहरू पनि प्रदान गरेन । आयोगले आफ्नो निर्णयसँग सन्तुष्ट नभएका उजुरीकर्ताहरूलाई संविधानसभा अदालतमा रिट दायर गर्न बढावा दियो ।

अधिकार हननका लागि क्रियाशिल उपाय र निर्वाचनसम्बन्धी उजुरीहरूको सम्बोधनका लागि पर्याप्त स्थानहरू रहेको सुनिश्चित गर्नु नेपालको एक अन्तर्राष्ट्रिय दायित्व हो ।

यो अवधिसम्म संविधानसभा अदालतमा १९ वटा प्रत्यक्षतर्फका सम्बन्धमा र तीनवटा समानुपातिक तर्फका सम्बन्धमा गरी २२ वटा मुद्दा दर्ता गरिएका छन्, र केही आरोपीहरूले आफ्ना मुद्दालाई बलियो बनाउनका लागि नागरिक पर्यवेक्षक समूहहरूसँग सम्पर्क गरी उनीहरूको पर्यवेक्षण तथ्यांक मागेका छन् । प्रतिवेदन लेखिँदै गर्दाको समयमा संविधानसभा अदालतमा सुनुवाइहरू जारी छन् तर कुनै पनि मामिलामा अन्तिम निर्णय आइसकेको छैन । एउटा प्रकरणमा, अदालतले एकजना निर्वाचित सदस्यलाई शपथ लिनबाट रोक लगायो । मुद्दाको निर्णय गर्ने कुनै समयसीमा छैन र ती मुद्दाहरू संविधानसभाको उद्घाटनभन्दा पछिसम्म पनि चलिरहन सक्छन् । निर्वाचकीय सन्दर्भमा त्यस्ता बिलम्बपूर्ण अदालती सुनुवाइले प्रभावकारी र समयमै उपचारको अधिकारलाई कमजोर बनाउन सक्छन् ।

७३. वक्तव्यको पूर्णपाठका लागि अनुसूची च हेर्नुहोस् ।

७४. युएनएचआरसी सामान्य टिप्पणी २५, अनुच्छेद २०, “मतदान र गणना प्रक्रियाको स्वतन्त्र अनुपरीक्षण हुनुपर्छ र न्यायिक पुनरावलोकन वा अन्य समान प्रक्रियामाथि पहुँच हुनुपर्छ ता कि निर्वाचकहरूलाई मतपत्र तथा मत गणनाको सुरक्षामाथि विश्वास रहोस् ।”

संविधानसभा अदालतमा एनेकपा (माओवादी) र मधेशवादी दलहरूले लगाएको मतपेटिकाहरु गणना केन्द्रतर्फ हुवानी गर्ने क्रममा भएको नियोजित “धौधली” का आरोपहरूसँग सम्बन्धित कुनै पनि मुद्दा दायर गरिएका थिएनन्, किनभने उनीहरूले यो मामिलामा अदालतको क्षेत्राधिकारमाथि नै मतभेद राखेका थिए । बरू, उनीहरूले एक निष्पक्ष आयोगद्वारा छानवीन गरिनुपर्ने माग राखे ।

निर्वाचन आयोगले दलका नेतृत्वले बन्द सूचीबाट छनौट गरेका व्यक्तिहरु निर्दिष्ट पहिचान बर्गबाट पर्न अयोग्य रहेको वा दलको आन्तरिक छनौट प्रक्रियामै अनियमितता रहेको सम्बन्धमा धेरै उजुरीहरु पाएको जानकारी दियो । आयोगले त्यस्ता उजुरीहरुमाथि ध्यान नदिने पनि बतायो ।

संविधानसभा अदालतमा उजुरीहरु आउने क्रम प्रतिवेदन लेखिँदासम्म जारी नै रहेकाले कार्टर सेन्टरले निर्वाचनपश्चात् को उजुरी प्रक्रिया र त्यस सम्बन्धमा अन्तर्राष्ट्रिय दायित्वहरुको पालनाको पूर्ण मूल्यांकन गर्न सकेन । कानूनले उजुरीहरुमाथि निर्णयका सम्बन्धमा निर्वाचन आयोग र संविधानसभा अदालतका भूमिकाहरुलाई स्पष्ट छुट्याएको छैन, र अधिकांश सन्दर्भहरुमा निर्वाचन आयोग अदालतभन्दा फरक देखियो । अदालतले संविधानसभाको पहिलो बैठकभन्दा अघि कुनै पनि प्रकरणमा अन्तिम निर्णय दिएन र उजुरीहरुमाथि निर्णय गर्न निश्चित समयसीमा नतोकिएकाले त्यहाँ परेका मुद्दाहरुको निर्णय हुँदासम्म संविधानसभाको अवधि निकै गुञ्जिसकेको पनि हुन सक्छ । यसले प्रभावकारी उपचारको अधिकारलाई कमजोर बनाइदिन्छ किनभने प्रक्रियासंगत रुपमा निर्वाचित उम्मेदवारहरु पनि समयमै संविधानसभामा सामेल हुन पाउँदैनन् ।

निष्कर्ष तथा सुभावहरू

नेपालमा सन् २०१३ भएको संविधानसभाको निर्वाचनका लागि आदर्श शब्दहरू सु-सम्पन्न, शान्तिपूर्ण र परिष्कृत भन्ने थिए। निर्वाचनले पाँचवर्ष सम्म थाँती रहेका छलफल र राजनीतिक द्वन्द्वपश्चात् नेपाली जनतालाई आफ्नो इच्छा व्यक्त गर्ने अवसर प्रदान गर्‍यो। सेन्टर नेपाली जनताको नवीकरण भएको उर्जा र उत्साहलाई उनीहरूका निर्वाचित प्रतिनिधिहरूले दलगत भिन्नताहरूलाई छोड लगाउँदै नयाँ संविधान निर्माणको कार्य सम्पन्न गर्नेतर्फ लगाउने अपेक्षा गर्दछ। मतदाताहरूले आफ्ना प्रतिनिधिहरूमाथि देखाएको विश्वास परिणाममा प्रदर्शित गर्नुपर्ने जिम्मेवारीसँगै आएको छ। नेपालका सबै नागरिक, र विशेषगरी कुनै पनि सिटमा विजय प्राप्त गर्न नसके पनि परिणामलाई स्वीकार गर्ने उम्मेदवार तथा दलहरू बधाइका पात्र छन्।

निर्वाचनको तयारी र सञ्चालन सन् २००८ को भन्दा परिष्कृत भएको स्पष्ट देखियो। सन् २००८ को निर्वाचन शान्ति प्रक्रियामा एक महत्वपूर्ण उपलब्धि भए पनि उच्च हिंसा र अन्य समस्याले त्यसलाई भत्ताभुङ्ग पारिदिएको थियो। सन् २०१३ को निर्वाचन तुलनात्मक रूपमा बढी शान्तिपूर्ण र सुसञ्चालित थियो, र समग्रमा यो मौलिक लोकतान्त्रिक निर्वाचनका सम्बन्धमा नेपालका अन्तर्राष्ट्रिय दायित्वहरूलाई पालना गर्ने गम्भीर प्रयासको रूपमा प्रकट भयो। अपितु, कार्टर सेन्टरको अन्तर्राष्ट्रिय निर्वाचन पर्यवेक्षण नियोगले आगामी निर्वाचनहरूले नेपालका अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिबद्धताहरूको पूर्ण पालना गर्ने सन्दर्भमा सुधार गर्नुपर्ने थप क्षेत्रहरूको पहिचान गरेको छ।

निष्कर्ष

कानूनी खाका

समग्रमा, नेपालले सन् २०१३ को निर्वाचनका लागि कानूनी खाकाहरू यथेष्ट रहेको सुनिश्चित गर्नुपर्ने दायित्वलाई सामान्यतः पूरा गर्‍यो। तथापि, राष्ट्रपतीय अध्यादेशद्वारा निर्वाचनको मुख्य कानून पारित गर्नु संविधानसभा विघटन भएको परिस्थितिमा बाध्यात्मक भए पनि यो जनताद्वारा निर्वाचित प्रतिनिधिहरूको मतबाट निर्माण हुनुपर्ने लोकतान्त्रिक अभ्यासभन्दा बाहिर गएर स्वीकार गरिएको थियो। सन् २००८ मा भएको संविधानसभा निर्वाचनको समयदेखि नै

कानूनमा लगभग कुनै परिवर्तन भएको छैन, र नयाँ संविधान जारी भैसकेपछि निर्वाचकीय कानूनमा उल्लेख्य सुधार गर्नु आवश्यक हुनेछ। धेरै संख्याका कानून, निर्देशिका, नियमावली तथा आचारसंहितालगायतका कानूनी खाकाको जटिलताले कहिलेकाहीँ सरोकारवालाहरूलाई तिनको अर्थ लगाउन असहज भयो।

कानूनी खाकामा सुधारको आवश्यकता भएका अन्य क्षेत्रहरूमा निर्वाचकीय प्रणालीका तत्वहरू, प्रत्यक्ष तर्फका

निर्वाचनले पाँचवर्ष सम्म थाँती रहेका छलफल र राजनीतिक द्वन्द्वपश्चात् नेपाली जनतालाई आफ्नो इच्छा व्यक्त गर्ने अवसर प्रदान गर्‍यो।

निर्वाचन क्षेत्रका सिमाना निर्धारण, मतदाता दर्ता योग्यता, उम्मेदवारीका अधिकार, पर्यवेक्षकका अधिकार, प्रचारप्रसार खर्च नियमावली, निर्वाचनको दिनका नियमहरूमा रिक्तता तथा निर्वाचनपछि हुने उम्मेदवारहरूको मनोनयनको प्रावधानहरू रहेका छन्। निर्वाचनका सहभागीहरूका लागि बाध्यात्मक आचारसंहितामा विशेषगरी प्रचारप्रसारको अवधिमा राज्यको साधनस्रोतको दुरुपयोग रोक्ने र महिला अधिकारको सम्बर्द्धनलगायतका सम्बन्धमा केही सकारात्मक मापकहरू थिए, तर आवश्यक भएको खण्डमा मात्र स्वतन्त्रतामाथि बन्देज लगाउन पाइने नेपालको प्रतिज्ञाका वाबजुद दल तथा उम्मेदवारका प्रचारप्रसार गतिविधिलाई नियमन गर्ने केही प्रावधानहरू बढी नै कठोर थिए।

माथि उल्लेखित बुँदाहरूलाई आगामी निर्वाचनअघि नै सम्बोधन गर्नका लागि कार्टर सेन्टर सन् २०१३ को निर्वाचनका अनुभवहरूको जगमा निर्वाचकीय सुधारलाई अझ सुदृढ बनाउँदै लैजान सुझाव व्यक्त गर्दछ।

निर्वाचकीय प्रणाली

वर्तमान निर्वाचकीय प्रणालीले नेपालका लोकतान्त्रिक संस्थाहरूमा सहभागितालाई व्यापक बनाएको छ । नयाँ संविधानले केही परिवर्तन ल्याउन सक्छ जसका लागि निर्वाचकीय प्रणालीमा संशोधन गर्नुपर्छ । यस सन्दर्भमा, कार्टर सेन्टर त्यस्ता कुनै पनि परिवर्तनले महिला, आदिवासी समूह, अल्पसंख्यक तथा अन्य समूहहरूको सहभागितालाई प्रबर्द्धन गर्न यसअघि नै भएका सुधारहरूलाई अझ संरक्षित र विस्तारित बनाउने अपेक्षा गर्दछ । तथापि, वर्तमान प्रणालीका केही पक्षहरू लोकतान्त्रिक सिद्धान्तानुरूप छैनन् । तिनमा (क) राजनीतिक दलहरूले निर्वाचनको दिनपछि आफ्ना समानुपातिक प्रतिनिधित्वका श्रेणीहीन सूचीहरूबाट जनादेश पाउने उम्मेदवारहरूको नाम छान्ने प्रावधान (ख) संविधानसभाका २६ सदस्यहरूको मनोनयन मन्त्रीपरिषद्ले गर्ने प्रावधानलगायत विशेष छन् । कार्टर सेन्टर नयाँ संविधानअन्तर्गतको निर्वाचकीय प्रणालीले कम्तीमा एउटा सदनका सबै सभासदहरू जनमतद्वारा निर्वाचित हुने सुनिश्चित गर्ने अपेक्षा गर्दछ । समानुपातिक सूचीहरूको प्रयोग गर्ने व्यवस्था भएको स्थितिमा निर्वाचनको दिनपछि दलहरूलाई जनादेश पाउने उम्मेदवार छान्ने सुविधा दिइनु हुँदैन ।

निर्वाचन व्यवस्थापन

राजनीतिक संकट, केही राजनीतिक दलहरूद्वारा गरिएको बहिष्कार तथा निर्वाचन हुन्छ कि हुँदैन भन्नेसम्बन्धमा व्याप्त अन्यौलको बाबजुद निर्वाचन आयोगले योजना निर्माण, तयारी र विश्वसनीय निर्वाचन सम्पन्न गर्ने सराहनीय काम गर्‍यो । निर्वाचनपूर्वको समयमा मतदाता परिचय पत्रको ढिलो वितरणले भने केही चिन्ता जगाए पनि अधिकांश सरोकारवालाहरू निर्वाचनको तयारीप्रति सन्तुष्ट थिए । तथापि, मतपत्र मुद्रणको पर्यवेक्षण गर्न नदिने आयोगको निर्णय प्रक्रियाप्रति विश्वास प्रबर्द्धन गर्ने सन्दर्भमा एक गुमेको अवसर थियो । आयोगसँग हाल ताजा सफलताको ठोस जग निर्माण भएको । आयोगले आगामी निर्वाचनहरूका लागि निर्वाचनका नियमहरूमा स्पष्टता ल्याउन, मतदाता शिक्षा, पहुँच विस्तार र मतदान तथा गणना कर्मचारीहरूको प्रशिक्षणमा सुधार ल्याउन, उजुरी संयन्त्रको प्रभाव विस्तार गर्न, महिला निर्वाचन अधिकृतहरूको संख्या वृद्धि गर्न तथा आयोगकै निर्णय कार्यमा पारदर्शिता बढाउनका लागि नियमावलीहरूमा सुधार ल्याउनुपर्छ ।

निर्वाचन क्षेत्र सीमा निर्धारण

नेपालका प्रशासकीय जिल्लाहरूमा निर्वाचन क्षेत्रहरूको वितरण र हरेक निर्वाचन क्षेत्रको मतदाता संख्याले जनगणनाद्वारा निर्धारित जनसंख्यालाई प्रतिबिम्बित गर्ने सुनिश्चित गर्नका लागि अन्तरिम संविधानले प्रत्यक्षतर्फका सीमाहरू निर्धारण गर्न सक्ने अधिकार प्रदान गरेको छ । सन् २०११ को जनगणनापश्चात् संविधानसभाका सीमाहरूमा हेरफेर गर्नुपर्ने

भए पनि अन्तरिम संविधानमा सीमा निर्धारणका सम्बन्धमा उल्लेख भएका विरोधाभाषपूर्ण प्रावधानहरूका कारण निर्वाचन क्षेत्र निर्धारण आयोगले जिल्लाहरूमा निर्वाचन क्षेत्रहरूको पुनः निर्धारण गर्न सकेन जसले गर्दा तराई क्षेत्रको केही न्यून प्रतिनिधित्व हुने भयो । आयोगले जिल्लाभित्रकै निर्वाचन क्षेत्रका सीमाहरूलाई पनि हेरफेर गरेन । फलस्वरूप जिल्ला भित्रकै केही निर्वाचन क्षेत्रमा अर्को निर्वाचन क्षेत्रको भन्दा उच्च जनसंख्या हुन पुग्यो जसले मतदानको समानतालाई प्रभावित पाऱ्यो । निर्वाचन क्षेत्रका सीमा निर्धारण गर्ने सम्बन्धमा रहेका संवैधानिक प्रावधानहरूको पुनरावलोकन गरिनुपर्छ र निर्वाचन क्षेत्रका जनसंख्या सकेसम्म समान हुन् भन्ने सुनिश्चित गर्नका लागि आगामी निर्वाचनअघि नै पछिल्लो जनगणनाको तथ्यांकमा आधारित रही निर्वाचन क्षेत्रका सिमानाहरूमा हेरफेर गरिनुपर्छ ।

मतदाता दर्ता

मतदाता दर्ता कार्यक्रमले नेपालका अन्तर्राष्ट्रिय दायित्वहरू पूरा गर्ने सन्दर्भमा महत्वपूर्ण कदमहरू चाल्यो । नयाँ बायोमेट्रिक मतदाता दर्ता सन् २००८ को निर्वाचनपछिको एक प्रमुख सुधार थियो र सरोकारवालाहरूलाई मतदाता सूचीमा समावेश भएकाहरू मतदानका लागि योग्य रहेको र निर्वाचनको दिन मतदाताहरूलाई सहजै पहिचान गर्न सकिने विश्वास भएको थियो । यो विश्वासलाई शुद्धता जाँच गर्न चाहने दल वा अन्य सरोकारवालाहरूलाई दर्ता किताब हेर्ने अवसर दिएर भन्नु सम्बर्द्धन गरियो ।

तथापि, अन्तर्राष्ट्रिय दायित्वहरूको पूर्ण पालना भएको भनिहाल्नु अघि मतदाता दर्ताका सम्बन्धमा सम्बोधन गरिनुपर्ने कुरा मुद्दाहरू छन् । मतदाता दर्ता किताबमा निर्वाचन आयोगले प्रारम्भमा गरेको अनुमानभन्दा कम र सन् २०११ को जनगणनाले देखाएको योग्य मतदाताको सम्भाव्य संख्याभन्दा भन्नु कम मतदाता छन् । नेपालभित्रैका बासिन्दाहरूमध्ये दर्ता नगराउनेहरूको परिमाण निर्धारण गर्न, दर्ता नगर्नुको कारण जान्न तथा दर्ता किताबको प्राविधिक शुद्धताको जाँच गर्नका लागि त्यसको अडिट गरिएन । योग्यताको प्रावधानका कारणले गर्दा नागरिकता प्रमाणपत्र नभएका केही विवाहित महिला तथा पिछडिएका जनताहरूलाई दर्ता हुन असहज भएको छ । नेपालबाहिर अस्थायी बसोबास गर्ने नागरिकहरू दर्ता गर्न समर्थ भएका छैनन् र नेपालभित्रै बसाइसराई गरेका नागरिकहरूका लागि आफ्नो वास्तविक बसोबासस्थलकै लागि दर्ता गर्न असहज भएको छ ।

अन्त्यमा, नागरिकतासम्बन्धी नियमहरूले गर्दा नेपालमा बसोबास गर्ने उल्लेख्य संख्याका जनताहरूलाई नागरिक भएको प्रमाण पेश गर्न असहज बनाएको छ र त्यसकारण उनीहरू दर्ता गर्नका लागि योग्य ठहरिएका छैनन् । कार्टर सेन्टर सरकार, संविधानसभा तथा निर्वाचन आयोगलाई पूर्ण समावेशी मतदाता दर्ताका निम्ति आवश्यक कदमहरू चाल्न सुझाव व्यक्त गर्दछ । यसमा मतदाता दर्ता अभिलेखको परीक्षण, सबै वयस्क

एकजना मतदान कर्मचारी गणनाको दौरान काठमाडौंमा दलका प्रतिनिधिहरूलाई चिन्ह लगाइएको मतपत्र देखाउँदै ।

नागरिकहरूलाई समावेश गर्न मतदाता दर्ताको विस्तारको कदम, विशेषतः विवाहित महिलालगायतका नागरिकताको प्रमाणपत्र नभएका जनताहरूले त्यस्तो कागजपत्र पाउने सुनिश्चित गर्न सक्रिय उपायहरू अपनाउनु आवश्यक छ ।

मतदाता शिक्षा

निर्वाचन आयोगले राष्ट्रिय तहमा आमसञ्चारका माध्यमहरूको प्रयोगका साथसाथै लगभग १५,००० मतदाता शिक्षा स्वयंसेवकहरूको परिचालनद्वारा मतदाता शिक्षाका लागि सघन प्रयास गर्‍यो । निर्वाचनको अवधिमा परेका बिदाहरूले यी प्रयासहरू केही प्रभावित भएका थिए तर धेरै स्थानहरूमा स्थानीय भाषाका सामग्रीहरू निर्माण नभएको वा उपलब्ध नभएको कारणले पनि सिमित भएका थिए । मतदाताहरू मतदान गर्नका लागि फोटो सहितको परिचयपत्र चाहिन्छ भन्ने कुरामा जानकारी देखिए, तथापि बदर मतको प्रतिशत उच्च नै रह्यो जुन सन् २००८ को भन्दा थोरैले मात्र घट्यो । यसले उल्लेख्य संख्याका मतदाताहरू मतदानका सम्बन्धमा आधारभूत पद्धतिहरूबारे अझै अनभिज्ञ रहेको संकेत गर्छ र त्यो हिसाबमा संविधानसभामा आफ्ना प्रतिनिधिहरू छनौट गरेको व्यक्त गर्ने उनीहरूको सामर्थ्य सीमित बन्न पुग्यो । त्यस्ता मुद्दाहरूको सम्बोधन गर्नका लागि मतदाता तथा सामाजिक शिक्षा दीर्घकालीन रूपमा सञ्चालन गर्न र मतदाता शिक्षा

स्वयंसेवकहरूलाई आगामी निर्वाचनअघि नै प्रशिक्षण दिलाउन कार्टर सेन्टर सुझाव व्यक्त गर्दछ । कुनै पनि सञ्चारमाध्यमका लागि निर्माण हुने मतदाता शिक्षा सामग्रीहरूले अल्पसंख्यक भाषाहरूलाई अझ बढी समेट्नुपर्छ ।

उम्मेदवार तथा राजनीतिक दलहरूको दर्ता

दल तथा उम्मेदवारहरूको दर्ता समावेशी थियो र त्यसले मतदाताहरूलाई लागि व्यापक छनौटको सुविधा प्रदान गर्‍यो । दर्ता प्रक्रियाले नेपालको नागरिकहरूको निर्वाचनमा खडा हुन पाउने अधिकार सुनिश्चित गर्ने दायित्वहरूलाई सामान्यतः पूरा गर्‍यो । तथापि, समानुपातिक उम्मेदवारका सूचीहरूको दर्ताको समयसीमा निर्वाचनको दिनभन्दा धेरै नजिकै राखिएको थियो, जसले गर्दा मतदाताहरूलाई आफ्ना उम्मेदवारहरूसँग परिचित हुनका लागि थोरै मात्र समय बाँकी रह्यो । दलहरूले समानुपातिक प्रतिनिधित्वका सूचीहरूमा महिलाहरूको लागि छुट्याइएको ५० प्रतिशतको कोटाको पालना गरे तर प्रत्यक्षतर्फको उम्मेदवारीमा महिलाहरूको संख्या कम थियो । दुर्भाग्यवशः सबै दलले कूल उम्मेदवारहरूमध्ये कम्तीमा एक तिहाइ महिला हुनुपर्ने कानूनी प्रावधानको पालना गरेनन् ।

उम्मेदवारीका लागि आवश्यक केही योग्यता, विशेषतः राज्यद्वारा नियुक्त व्यक्तिको उम्मेदवारीबारेका प्रावधानलाई संशोधित गरिनुपर्छ र राज्यद्वारा नियुक्त रुची बाकिनेसम्भावना

रहेका पदहरूमा रहेका व्यक्तिका हकमा मात्र ती बन्देजहरू लगाइनुपर्छ, समानुपातिक प्रतिनिधित्वका उम्मेदवारहरूका सूचीहरूलाई पूर्णता दिने समयसीमा प्रक्रियामा अधिबाटै राखिनुपर्छ ताकि मतदाताहरूलाई उम्मेदवारहरूसँग परिचित हुने अवसर मिलोस्, र उम्मेदवारीका लागि महिला कोटाको कार्यान्वयनका प्रावधानहरूलाई सुधारनुपर्छ ।

निर्वाचन प्रचारप्रसार

प्रचारप्रसार वातावरण समग्रमा खुला रहेको पाइएको थियो र छिटपुट भडपहरूका बाबजुद अधिकांशतः राजनीतिक दलहरू मतदाताहरूसमक्ष निर्धक्का पुग्न र आफ्ना सन्देशहरू प्रवाह गर्न पाइरहेका थिए । सामान्यतः, प्रचारप्रसार वातावरणमा सन् २००८ को तुलनामा उल्लेख्य रूपमा सुधार भएको थियो । आचारसंहिताका उल्लंघनहरूलाई नियन्त्रण गर्न कडा कदम नचालेको भन्दै निर्वाचन आयोगको आलोचना गरिएको भए पनि जानकारीमा आएका धेरै उल्लंघनहरू अपेक्षाकृत सामान्य थिए । तथापि, प्रतिस्पर्धी दलका समर्थकहरूको संलग्नतामा तोडफोड, प्रचारप्रसार गतिविधिमा अवरोध, भ्रमजडा र गम्भीर आक्रमणलगायत केही गम्भीर घटनाहरू पनि भएका थिए ।

निर्वाचनको दिन नजिकिँदै गर्दा प्रचारप्रसारलाई छायाँमा पाउँ गएको चुनाव विरोधी दलहरूको गतिविधिको उत्कर्षमा १० दिने देशव्यापी हडताल भयो । हडतालको दौरानमा बहिष्कार गरिरहेका दलहरूले हिंसा र त्रासको शैली अपनाए र रणनीतिक स्थानहरूमा विष्फोटक सामग्रीहरू राखियो । हडतालको अवज्ञा गर्ने बस तथा ट्रकहरू आगजनीको निशानामा परे । त्यस्ता घटनाहरूमा धेरै घाइते र कम्तीमा एकजनाको ज्यान गयो र ती विशेषगरी मतदान गर्नका लागि आफ्ना गृह जिल्लातर्फ फर्किरहेकानागरिकहरूमा त्रास जगाउन र मतदान संख्या घटाउन लक्षित थिए । भविष्यमा आचारसंहिताको गम्भीर उल्लंघनका लागि जरिवाना गरिने सुनिश्चित गर्नका लागि कार्टर सेन्टर निर्वाचन आयोगको अनुगमन संयन्त्रहरूको पुनरावलोकन गर्ने सुझाव व्यक्त गर्दछ ।

प्रचारप्रसारको स्रोतको विषय प्रचारप्रसारको सम्बन्धमा सबैभन्दा कमजोरमध्ये एक रहेको पुष्टि भयो । आचारसंहितामा खर्चको सीमा निर्धारण र निर्वाचनपछि सबै उम्मेदवारहरूले खर्चको विवरण पेश गर्नुपर्ने प्रावधान भए पनि कानूनी खाकाले उम्मेदवार तथा दलहरूलाई व्यवहारमा तोकिएको सीमाको उल्लंघन गर्न सजिलो भएको थियो र खर्चको स्रोत घोषणा गर्नुपर्ने प्रावधान थिएन । मतदाताहरूलाई नगद वा समान प्रकारका प्रलोभनहरू दिइएका दृष्टान्तहरू पनि पर्यवेक्षण गरिए । कार्टर सेन्टर आगामी निर्वाचनहरूका लागि अझ कडा प्रचारप्रसार खर्च नियमन र मत खरिदलाई रोक्ने कार्यलाई सुधारको प्राथमिक क्षेत्रहरू बनाउन सुझाव व्यक्त गर्दछ । यसमा प्रचारप्रसार खर्चमा पारदर्शिता वृद्धि सुनिश्चित गर्न प्रचारप्रसार खर्च नियमावलीलाई सशक्त बनाउने, प्रचारप्रसार खर्चको

यथार्थपरक सीमा तोक्ने र निर्वाचन आयोगको कार्यान्वयन क्षमतामा वृद्धि गर्ने लगायत छन् ।

नागरिक पर्यवेक्षण

निर्वाचनअघि, निर्वाचनको दिन र निर्वाचनपछिका लागि नागरिक समाज संगठनहरूद्वारा ठूलो संख्यामा पर्यवेक्षकहरू खटाइएका थिए । यी नागरिक पर्यवेक्षकहरू व्यवहारतः प्रक्रियाका अधिकांश पक्षहरूको पर्यवेक्षण गर्न सक्षम थिए र उनीहरूको प्रयासले पारदर्शिता बढाउने र निर्वाचनको समग्रताप्रति जनविश्वास वृद्धि गर्ने कार्यमा सकारात्मक योगदान पुऱ्यायो । तथापि, कानूनले पर्यवेक्षकहरूको अधिकारलाई स्पष्ट परिभाषित गरेको छैन र निर्वाचन अधिकारीहरूले उनीहरूको पहुँच अस्वीकार गरेका दृष्टान्तहरू पनि देखिए । पर्यवेक्षकहरूको मनोनयनका सम्बन्धमा निर्वाचन आयोगका नियमहरू बढी नै कठोर थिए, यद्यपि एक नागरिक पर्यवेक्षण समूहले एउटा मुद्दा दायर गरेपछि सर्वाधिक कठोरमध्ये एउटा नियमलाई खारेज गरिएको थियो । पारदर्शिता वृद्धि गर्नका लागि पर्यवेक्षकहरूलाई राष्ट्रिय तथा स्थानीय तहमा हुने निर्वाचन अधिकारीका बैठकहरू, मतपत्रको छपाइ, मतदान तथा गणनालगायत निर्वाचन प्रक्रियाका सबै पक्षहरूको पहुँच सुनिश्चित गर्न कार्टर सेन्टर सुझाव व्यक्त गर्दछ । तत्पश्चात्, नागरिक पर्यवेक्षक हुनका लागि आवश्यक मापदण्डलाई मतदाता हुनका लागि आवश्यक योग्यताकै अनुरूप बनाइनुपर्छ ।

मतदान र गणना

नेपालले मतदान तथा गणना प्रक्रियाको निष्ठा सुनिश्चित गर्ने सन्दर्भमा आफ्ना अन्तर्राष्ट्रिय दायित्वहरूको पालना गर्‍यो । सेन्टरका पर्यवेक्षकहरूले भ्रमण गरेका ९० प्रतिशत जति मतदान केन्द्रहरूमा डरधम्की वा त्रासबाट मुक्त शान्तिपूर्ण वातावरण, मतदाताको पहिचान जाँच गर्ने समान अभ्यास, मतदान कर्मचारीहरूको निष्पक्षता तथा आवश्यक सामग्रीहरूको उपलब्धतालाई उल्लेख गर्दै मतदानको सकारात्मक मूल्यांकन गरेका थिए । नयाँ मतदाता सूचीले मतदानको सहज सञ्चालनमा सघाउ पुऱ्यायो र अधिकांश स्थानहरूमा दल तथा उम्मेदवारका प्रतिनिधि तथा नागरिक पर्यवेक्षकहरूको उपस्थितिले पारदर्शिता सुनिश्चित गरेको थियो । आयोगका अनुसार देशव्यापी मतदान ७८.३४ प्रतिशत थियो ।

तथापि, केही मतदान केन्द्रहरूमा मतको गोप्यता सुनिश्चित गर्ने र कानून तथा आयोगका नियमावलीहरूले स्थापित गरेका, विशेषगरी सम्भाव्य बहु मतदानका बिरुद्ध मतदाताका औलाहरूमा मसी लगाउनेजस्ता पद्धतिहरू अनुसरण गर्ने सम्बन्धमा केही समस्याहरू पनि देखिएका थिए । केही निर्वाचन क्षेत्रहरूमा “बुथ कब्जा” को संकेत देखियो, जसमा एक दल/उम्मेदवारका समर्थकहरूले मतदान केन्द्रमाथि कब्जा गर्छन् र मतदानको निष्ठामा सम्झौता गरिन्छ । निर्वाचन आयोगले बहिष्कार गरिरहेका दलहरूद्वारा निर्वाचन विथोल्ने प्रयासहरूसँग

सम्बन्धित छिटपुट सुरक्षा घटनाहरू पनि भएको जानकारी दियो, जसमध्ये विष्फोटक सामग्री पड्किँदा एकजना बालक गम्भीर घाइते भएको लगायत उम्मेदवार तथा दलका समर्थकहरूबीच भएका झडपहरू पनि थिए ।

पर्यवेक्षण गरिएका केही गणना केन्द्रहरूमा गणना प्रक्रियाहरूको समान अनुसरण गरिएको थिएन र केही मामिलामा, सर्वदलीय बैठकहरूमा भएका सहमतिहरूले गणना पद्धतिलाई कानूनी मार्गबाट अलग बनाएको देखियो । अपितु, गणना प्रक्रियाको समग्रता भने प्रभावित भएको देखिएन । बदर मतहरूको संख्या उच्च थियो, विशेष गरी प्रत्यक्ष तर्फका ४.९६ प्रतिशत मतपत्रहरू बदर भएका थिए । एनेकपा(माओवादी) लगायतका केही दलहरूले मतपेटिकाहरू गणना केन्द्रतर्फ ढुवानी हुने क्रममा व्यापक धाँधली भएको आरोप लगाउँदै आफ्ना पर्यवेक्षक र प्रतिनिधिहरूलाई गणना केन्द्रहरूबाट फिर्ता बोलाए ।

कार्टर सेन्टरले मतदान तथा गणनाका विद्यमान पद्धतिहरूलाई सशक्त बनाउनका लागि केही सुझावहरू प्रदान गरेको छ । तिनमा बहु मतदानको सम्भावनाबाट रोक्न मतदाताहरूको औलामा नमेटिने मसीको व्यवस्थित जाँच, मतपत्रहरूमा दल तथा उम्मेदवारहरूको नाम समावेश, बिग्रेका मतपत्रहरूका सम्बन्धमा पद्धति विकास र एकनासले गणना हुने सुनिश्चित गर्नका लागि गणना पद्धतिहरू समयमै र अझ विस्तृत बनाउनेलगायत छन् । बदर मतको संख्या उच्च हुनुका

कारणहरू बुझ्न आगामी निर्वाचनभन्दा अघि नै समीक्षा गरिनुपर्छ र मतदाता शिक्षा वा मतपत्रहरूमा छाप लगाउने पद्धतिमा परिवर्तन वा अन्य माध्यमहरूमार्फत बदर मतहरूको दर घटाउन आवश्यक कदमहरू चाल्नुपर्छ ।

तालिकीकरण र परिणामहरूको घोषणा

गणना प्रक्रियाबाट एनेकपा(माओवादी) र विभिन्न मधेश-आधारित दलहरूका प्रतिनिधिहरू बाहिर पनि प्रारम्भिक परिणामहरू २८ नोभेम्बर २०१४ सम्ममा निश्चित भैसकेका थिए । निर्वाचन आयोगले समानुपातिक प्रतिनिधित्वका बन्द सूचीहरूबाट छनौट हुने उम्मेदवारहरूको नाम पेश गर्नका लागि तीन पटक सम्म समयसीमा थप गर्‍यो । कैयौँ दलहरूमा छनौट प्रक्रिया र काम गर्ने तौरतरिकामा नेतृत्वले देखाएको व्यवहारले उल्लेख्य आन्तरिक असन्तोष सिर्जना गर्‍यो जसले यो प्रावधानमा सुधार ल्याउनुपर्ने आवश्यकतालाई बल पुर्‍याएको छ । केही दलहरूले उम्मेदवार छनौटको प्रक्रियालाई राजनीतिक मोलमोलाइमा आफ्नो पक्ष बलियो पार्ने माध्यम बनाएकोमा कार्टर सेन्टर खेद व्यक्त गर्दछ । त्यस्ता मामिलाहरूले दलहरूलाई निर्वाचनपछि कुन उम्मेदवारलाई जनादेश दिने भन्ने छान्ने अधिकार दिनुहुँदैन भन्ने कार्टर सेन्टरको सुझावको महत्व स्थापित गर्दछन् ।

डेवोरा ह्याम्स

निर्वाचन आयोगका कर्मचारीहरू गणना केन्द्रको भूईँमा मतपत्रहरू मिलाउँदै ।

निर्वाचनसम्बन्धी विवाद समाधान

अधिकांश सन्दर्भमा, नेपालले अधिकार उल्लंघनका विरुद्ध प्रभावकारी उपचार प्रदान गर्ने र निर्वाचनका उजुरीहरू सम्बोधन गर्नका लागि पर्याप्त ठाउँहरू भएको सुनिश्चित गर्ने सन्दर्भमा आफ्ना अन्तर्राष्ट्रिय दायित्वहरूलाई सम्बोधन गर्ने राम्रो प्रयास गरेको देखिएको छ। तथापि, कानूनमा भएको स्पष्टताको अभावका कारण दल तथा उम्मेदवारहरूलाई कुन निकायमा जाने भन्ने सम्बन्धमा कहिलेकाहीँ अन्यौलग्रस्त बनाएको थियो। प्रचारप्रसारमा भएका उल्लंघनसम्बन्धी उजुरीहरूमाथि प्रायः सामान्य कारवाही र चेतावनी मात्र जारी गरिएको थियो। उम्मेदवारी दर्ताका सम्बन्धमा परेका उजुरीहरूको सम्बोधन गर्नमा भने आयोग बढी कडा रूपमा प्रस्तुत भयो।

निर्वाचनको दिनका सम्बन्धमा परेका उजुरीहरूको हकमा आयोगले ती उजुरीहरूमाथि कुनै छानवीन गरेन बरू निर्वाचन अधिकारीहरूलाई उनीहरूले ती आरोपहरूको पुष्टि गर्छन् वा गर्दैनन् भन्ने सोध्न मात्र सिमित रह्यो। आयोगका निर्णयबाट सन्तुष्ट नहुने उजुरीकर्ताहरूलाई संविधानसभा अदालतमा रिट दायर गर्न सुझाइयो। उजुरीकर्ताहरूलाई लिखित निर्णय प्रदान गरेर वा निर्णयको आधार बताएर आयोगका पद्धतिहरूको पारदर्शितालाई सुधार गर्न सकिन्छ।

संविधानसभा अदालतमा सुनुवाइहरू अझै पनि जारी छन् र ती सुनुवाइहरूलाई अहिले नै निष्कर्षात्मक मूल्यांकन गर्न सकिँदैन। तथापि, अदालतले उजुरीहरूमाथि निर्णय गर्ने समयसीमा तोकिएको नहुनाले त्यहाँ परेका मुद्दाहरूको निर्णय संविधानसभाको समयावधीभरिमा जहिले पनि हुनसक्ने सम्भावना रहन्छ। यसले प्रभावकारी र समयमै उपचारको अधिकारलाई कमजोर बनाउँछ किनभने विधिसम्मत निर्वाचित उम्मेदवारहरू समयमै सभामा बस्न पाउँदैनन्। कार्टर सेन्टर उजुरीकर्ताहरूले प्रभावकारी उपचार पाउने सुनिश्चित गर्न निर्वाचनपश्चात्का उजुरीहरूबारे निर्णय गर्ने अझ शीघ्र प्रणाली स्थापना गर्ने सुझाव व्यक्त गर्दछ।

महिला तथा उपेक्षित समुदायहरू

महिला, आदिवासी तथा अन्य समुदायका सदस्यको न्यूनतम प्रतिनिधित्वका लागि आरक्षणको कानूनी प्रावधान राजनीतिक प्रतिनिधित्वमा समावेशिता प्रबर्द्धन गर्नेतर्फ सकारात्मक कदमहरू हुन् जसले हरेक नागरिकको सार्वजनिक मामिलामा सहभागी हुने सामर्थ्य सुनिश्चित गर्ने र भेदभाव वा सहभागिताको अवसरको अभावको अन्त्यका हकमा सकारात्मक व्यवहारिक उपायहरू अबलम्बन गर्ने सन्दर्भमा नेपालको अन्तर्राष्ट्रिय दायित्वलाई पनि केही मात्रामा पुरा गरेका छन्।

राजनीतिक दल तथा दलीय संरचनाहरूभित्र महिलाहरू निकै सक्रिय थिए, तर नेतृत्वका माथिल्ला पदहरू वा प्रत्यक्षतर्फको उम्मेदवारीमा उनीहरूको सहभागिता सीमित थियो (प्रत्यक्ष उम्मेदवारहरूमध्ये १०.८ प्रतिशत मात्र महिला

थिए)। यसबाहेक, देशभरिका जिल्लाहरूमा मतदाता शिक्षा स्वयंसेवकहरूमा महिलाहरूको सहभागिता उच्च रहे पनि अधिकांश जिल्ला निर्वाचन कार्यालयमा महिला कर्मचारीहरूको संख्या कमै थियो र भएकाहरू पनि प्रायः कनिष्ठ पदहरूमा थिए। निर्वाचन आयोगको सचिवालयका उच्च पदहरू, जिल्ला निर्वाचन अधिकारी तथा निर्वाचन अधिकृतजस्ता पदहरूमा महिलाहरूको संख्या बढाउने प्रयास गरिनुपर्छ।

निर्वाचनको प्रक्रियामा जातीय, वर्गीय तथा ऐतिहासिक रूपमा पिछडिएका समुदायहरूको सहभागिताको अवस्था भन्ने पेचिलो छ। निश्चित आदिवासी समुदायको संख्यात्मक शक्ति बढी भएका केही जिल्लाहरूमा प्रत्यक्षतर्फको उम्मेदवारीमा ती समुदायले राम्रो प्रतिनिधित्व पाएको सेन्टरले पायो। यस विपरीत, प्रत्यक्षतर्फको उम्मेदवारीमा दलितहरूको सहभागिता समग्रमा न्यून रहनु खेदपूर्ण छ।

समानुपातिक कोटाको प्रावधानका कारणले गर्दा यो संविधानसभा दक्षिण एशियाकै सबैभन्दा समावेशी वैधानिक निकाय बन्न सकेको छ, तर यो सन् २००८ को निर्वाचित सभा भन्दा थोरैले कम छ। विशेषगरी, निर्दिष्ट कानूनी प्रावधान नभएको हुनाले प्रत्यक्षतर्फको उम्मेदवार तथा विजयी हुने दुवैमा महिला र उपेक्षित समुदायको सहभागितामा आएको कमीले सामाजिक समावेशिताको लक्ष्य हासिल गर्न अल्पकालीन विशिष्ट उपायहरूको निरन्तरताका साथसाथै दलका भित्री संरचनाहरूलाई पनि लोकतन्त्रीकरण गरिनुपर्ने आवश्यकता औल्याएको छ। राजनीतिक दलभित्रका निर्णयप्रक्रियाहरूमा महिला, दलित तथा अन्य उपेक्षित समुदायका सदस्यहरूको सहभागितालाई सशक्त बनाउन अग्रगामी कदम चालिनुपर्छ र समानुपातिक प्रतिनिधित्वभन्दा बाहेक निर्वाचित हुने महिला र दलितहरूका लागि लक्षित संख्या निर्धारण गर्नेतर्फ ध्यान दिइनुपर्छ। नयाँ संविधान निर्माण हुँदै गरेको समय समावेशी नीतिहरूलाई थप परिष्कृत गर्ने र निर्वाचित निकायहरूमा समान सहभागिता सुनिश्चित गर्ने अवसर पनि हो। यसबाहेक, नागरिक समाजले पनि पहुँच विस्तार, उनीहरूका मुद्दालाई सशक्त बनाउने पहल तथा प्रशिक्षण कार्यक्रमहरूमाफत ऐतिहासिक रूपमा उपेक्षित समुदायहरूको सामाजिक समावेशितालाई सशक्त बनाउनुपर्छ।

सुझावहरू

आगामी निर्वाचनहरूका लागि कार्टर सेन्टर निम्न सुझावहरू व्यक्त गर्दछ:

नेपाल सरकार तथा संविधानसभाका लागि

निर्वाचन प्रणालीमा सुधार ल्याइनुपर्छ

- नयाँ संविधानअन्तर्गतको निर्वाचन प्रणालीले कम्तीमा एउटा संसदका सबै सदस्यहरू जनमतद्वारा नै निर्वाचित हुने सुनिश्चित गर्नुपर्छ। समानुपातिक सूचीहरूको प्रयोग

गरिएको अवस्थामा दलहरूलाई निर्वाचनको दिनभन्दा पछि जनादेश पाउने उम्मेदवारको छनौट गर्ने अवसर दिइनु हुँदैन ।

समान मताधिकार सुनिश्चित गर्नका लागि निर्वाचन क्षेत्रका सीमाहरूको पुनर्निर्धारण गरिनुपर्छ

- निर्वाचन क्षेत्रका जनसंख्याका आकारहरू सकेसम्म समान भएको सुनिश्चित गर्नका लागि आगामी निर्वाचनभन्दा पर्याप्त समय अगावै सन् २०११ को जनगणनाको तथ्यांकमा आधारित भै निर्वाचन क्षेत्रका सीमाहरू मिलाउन गरिनुपर्छ ।

सबै निर्वाचित समितिहरूमा लैंगिक समानता सुनिश्चित गरिनुपर्छ

- नयाँ संविधान निर्माणका क्रममा संविधानसभाले हरेक तहका निर्वाचित समितिहरूमा महिला र पुरुषको समानता सुनिश्चित गर्न ध्यान पुऱ्याउनुपर्छ ।

नागरिकताको प्रमाणको प्रावधानलाई सम्बोधन गरिनुपर्छ

- विवाहित महिला, आदिवासी जनता, भूमिहीन तथा अन्य कमजोर तहका जनतालाई दर्ता गर्न अष्टयारो हुने गरी कुनै पनि समस्याको सामना गर्नु नपर्ने सुनिश्चित गर्नका लागि नागरिकता तथा मतदाता दर्तासम्बन्धी कानूनहरूको पुनरावलोकन गर्नुपर्छ । नेपालमा लामो समयदेखि बसोबास गरिरहेका तर हालसम्म पनि नागरिकताका लागि आवश्यक योग्यताको प्रमाण नभएका व्यक्तिहरूको हकमा नागरिकता सम्बन्धी समस्याहरूलाई सम्बोधन गर्न ध्यान दिइनुपर्छ ।

उम्मेदवारीको योग्यता मापदण्डलाई संशोधन गरिनुपर्छ

- राज्यकोषद्वारा पोषित व्यक्तिहरूको उम्मेदवारका रूपमा खडा हुन पाउने अधिकारमाथिको अनावश्यक बन्देज हटाउनका लागि उम्मेदवारी दर्ताका कानूनी प्रावधानहरूलाई संशोधन गरिनुपर्छ ।

समानुपातिक प्रतिनिधित्व प्रणालीको समयसीमालाई पुनरावलोकन गरिनुपर्छ

- मतदाताहरूलाई उम्मेदवारहरूसँग परिचित हुने अवसर प्रदान गर्नका लागि समानुपातिक प्रतिनिधित्वतर्फका उम्मेदवारहरूको सूचीलाई पूर्णता दिने समयसीमा प्रक्रियाको शुरुवाततिरै तोकिनुपर्छ ।

कोटा सम्बन्धी प्रावधानहरूलाई लागू गर्नका लागि संयन्त्र निर्माण गरिनुपर्छ

- महिला, आदिवासी समूह तथा अन्य निर्दिष्ट समूहहरूका लागि निर्धारित कोटाका प्रावधानहरू लागू गर्नका लागि एउटा संयन्त्र बनाइनुपर्छ ।

प्रचारप्रसार खर्चसम्बन्धी कानूनलाई अक्षत बनाइनुपर्छ

- प्रचारप्रसार खर्चमा बढी पारदर्शिता, यथार्थपरक प्रचारप्रसार खर्च सीमा तथा निर्वाचन आयोगको

कार्यान्वयन गर्ने क्षमता वृद्धि सुनिश्चित गर्नका लागि प्रचारप्रसार खर्चसम्बन्धी कानूनी प्रावधानहरूलाई सशक्त बनाइनुपर्छ ।

पर्यवेक्षकका अधिकारहरूलाई कानूनमै परिभाषित गर्नुपर्छ र पर्यवेक्षकहरूको पहुँच सुनिश्चित गरिनुपर्छ

- निर्वाचकीय प्रक्रियाका सबै पक्षमा उच्च पारदर्शिता प्रदान गर्नका लागि कानूनमा पर्यवेक्षकका अधिकारहरूलाई अझ स्पष्ट रूपमा परिभाषित गरिनुपर्छ ।

उजुरी र अपिल संयन्त्रलाई पुनरावलोकन गरिनुपर्छ

- निर्वाचनको दिन र निर्वाचनपश्चात् भएका उल्लंघनका आरोपहरूमाथि छानवीन गर्ने उजुरी र अपीलको संयन्त्रलाई निर्वाचन आयोग र संविधानसभा अदालतको क्षेत्राधिकार नबाकिने बनाउन पुनरावलोकन गरिनुपर्छ । उजुरीकर्ताहरूले प्रभावकारी उपचार पाएको सुनिश्चित गर्न यी मुद्दाहरूको निर्धारण गर्नका लागि बढी तीव्र प्रणाली स्थापित गर्नुपर्छ ।

यथाशीघ्र स्थानीय निर्वाचन गरिनुपर्छ

- यथाशीघ्र स्थानीय निर्वाचन गर्नका लागि आवश्यक परिस्थिति निर्माण गर्नुपर्छ ।

निर्वाचन आयोग, नेपालका लागि

मतदाता दर्ताको परीक्षण गरिनुपर्छ

- धेरै नागरिकहरूले अझै पनि दर्ता नगर्नुका कारण र दर्ता किताबमा भएका प्रावधिक समस्याहरूको प्रकृति तथा मात्राबारे अझ राम्ररी बुझ्नका लागि सकेसम्म चाँडो मतदाता दर्ता किताबको निष्पक्ष अडिट गरिनुपर्छ ।

मतदाता परिचयपत्र वितरण र नागरिकता प्रदान गरिनुपर्छ

- निर्वाचन हुने दिनसम्ममा १८ वर्ष पुग्ने सबै नागरिकहरूलाई मतदान गर्न आवश्यक पर्ने परिचय पत्र तथा/अथवा नागरिकताको प्रमाणपत्रको पहुँच दिलाउने प्रावधान बनाइनुपर्छ । त्यस्ता कागजपत्र नभएका व्यक्तिहरू, विशेषगरी विवाहित महिला तथा नागरिकताको प्रमाण नभएका व्यक्तिहरूका लागि आवश्यक परिचयपत्र उपलब्ध गराउने सुनिश्चित गर्ने खालका सकारात्मक उपायहरू अवलम्बन गरिनुपर्छ ।

विदेशमा रहेका नागरिकहरूका लागि मतदाता दर्ताको बिस्तार गरिनुपर्छ

- मतदाता दर्ता निरन्तर सञ्चालन गर्नुपर्छ र विदेशमा बसोबास गर्ने योग्य नागरिकहरूलाई समेटिनुपर्छ ।

बसोबासको प्रमाणको प्रावधानको पुनरावलोकन गरिनुपर्छ

- आन्तरिक प्रवासीहरूको दर्ता र मतदानलाई सहज बनाउन र मतदाताहरूले वास्तविक बसोबास गरेको

स्थानबाटै मतदान गर्न पाउने कुरालाई यथासम्भव सुनिश्चित गर्नका लागि आवासको प्रमाणको प्रावधानलाई पुनरावलोकन गरिनुपर्छ ।

मतदाता परिचयपत्र वितरणलाई निरन्तरता दिइनुपर्छ

- अर्को निर्वाचन हुनुअघि हरेक मतदाताले मतदाता परिचय पत्र पाएको सुनिश्चित गर्नका लागि परिचय पत्र वितरणको कार्यक्रमलाई निरन्तरता दिइनुपर्छ । परिचय पत्रहरू सम्बन्धित सोभै मतदाताहरूलाई नै दिइनुपर्छ । परिचयपत्रको वितरण निर्वाचन आयोगको समग्र निर्वाचकीय क्यालेण्डरकै एक अंश बन्नुपर्छ ।

अझ बढी मतदाता शिक्षा सञ्चालन गर्नुपर्छ

- सबै मतदाताहरू गोप्य मतको अधिकार र मतपत्रमा छाप लगाउने पद्धतिबारे जानकारी रहेको सुनिश्चित गर्नका लागि मतदाता तथा नागरिक शिक्षा दीर्घकालीन रूपमा सञ्चालन गर्नुपर्छ । यो लक्ष्यमा अघि बढ्न सबै प्रकारका मतदाता शिक्षा सामग्रीहरूमा अल्पसंख्यक भाषाहरूलाई अझ बढी समेट्नुपर्छ ।

मतदाता शिक्षा प्रशिक्षणलाई सशक्त बनाइनुपर्छ

- मतदाता प्रशिक्षकहरूले आगामी निर्वाचनअघि नै थप प्रशिक्षण पाउनुपर्छ र पहुँच विस्तारका लागि लक्ष्य निर्धारण गरिनुपर्छ ।

मतदान अधिकृतहरूलाई मतको गोप्यताका बारेमा प्रशिक्षण दिइनुपर्छ

- मतको गोप्यता सुनिश्चित गर्ने सम्बन्धमा मतदान अधिकृतहरूको प्रशिक्षणमा थप जोड दिइनुपर्छ ।

औचित्यपूर्ण संख्यामा मतपत्रहरू मुद्रण गरिनुपर्छ

- मुद्रण गरिने मतपत्रहरूको संख्या दर्ता भएका मतदाताहरूको संख्याभन्दा थोरै मात्र बढी हुनुपर्छ ।

दलका चिह्नहरूबाटै जानकारीलाई सुदृढ बनाइनुपर्छ

- मतपत्रहरूमा चिह्नमात्र नभई दल र उम्मेदवारका नामहरू पनि समावेश गरिनुपर्छ । मतदान केन्द्रहरूमा दल तथा उम्मेदवारहरूको पहिचानसम्बन्धी जानकारी सहजै उपलब्ध हुनुपर्छ ।

बिश्लेषका मतपत्रहरूका सम्बन्धमा रहेका पद्धतिको विकास गरिनुपर्छ

- बिश्लेषका मतपत्रहरूको सट्टामा अर्को दिनका लागि पद्धति विकास गरिनुपर्छ ।

बहु मतदानविरुद्ध सुरक्षा प्रदान गरिनुपर्छ

- बहु मतदानलाई रोक्न निर्मित विद्यमान पद्धतिहरूलाई अझ सशक्त बनाउनका लागि निर्वाचन आयोगका नियमहरूमा मतदाताका औलामा नमेटिने मसीको जाँच अनिवार्य गर्नुपर्ने स्पष्ट प्रावधान राखिनुपर्छ ।

देशबाहिरबाट मतदान गर्न दिइनुपर्छ

- देशबाहिरबाट मतदान गर्न दिनेसम्बन्धमा ध्यान दिइनुपर्छ ।

बदर मतपत्रहरूबाटै अध्ययन गरिनुपर्छ

- बदर मतहरूको संख्या उच्च हुनुका कारण जान्न त्यसको समीक्षा गरिनुपर्छ र बदर मतको संख्या घटाउन मतदाता शिक्षा, मतपत्रमा छाप लगाउने शैलीमा परिवर्तन वा अन्य उपायमार्फत आवश्यक कदम चाल्नुपर्छ ।

गणना पद्धतिहरूको निर्धारण अग्रिम गरिनुपर्छ

- मतको गणना र तालिकीकरणका सबै पद्धतिहरू पहिले नै स्थापित गरिनुपर्छ र असमानता हटाउन ती पद्धतिहरूको राम्रो व्याख्या गरिएको हुनुपर्छ ।

गणना पद्धतिहरूको बारेमा प्रशिक्षण दिइनुपर्छ

- उम्मेदवार, दलका प्रतिनिधि तथा नागरिक पर्यवेक्षकलगायत सबैले गणना प्रक्रियाबारे पहिले नै राम्ररी बुझ्ने र देशभरि एकरूपताका साथ सञ्चालन हुने सुनिश्चित गर्नका लागि निर्वाचन अधिकृतहरूले निर्वाचनको दिनअघि हरेक निर्वाचन क्षेत्रमा जानकारी बैठकहरू आयोजना गर्न सक्छन् ।

गणनाको स्थानबाटै सम्बोधन गरिनुपर्छ

- उच्चतम पारदर्शिता र परिणामहरूको घोषणा भन्नु चाँडो गर्नका लागि आदर्श रूपमा मतहरूको गणना मतदान केन्द्रमै गरिनुपर्छ । तथापि, भविष्यमा यदि गणना केन्द्रहरूको प्रयोग नै गरिने भयो भने मतदान केन्द्रहरूबाट मतपेटिकाको ढुवानी गर्दा अधिकतम पारदर्शिता सुनिश्चित गरिनुपर्छ । मतपेटिकाहरूलाई बीचका स्थानमा अस्थायी भण्डारण गरिनु हुँदैन, सीधै गणना केन्द्रमा पुर्‍याइनुपर्छ ।

पर्यवेक्षकहरूको पहुँच सुनिश्चित गर्नुपर्छ

- नागरिक तथा अन्तर्राष्ट्रिय पर्यवेक्षकहरूलाई राष्ट्रिय र स्थानीय तहमा हुने निर्वाचन अधिकारीका बैठक, मतपत्रको मुद्रण, मतदान तथा गणनालगायतका निर्वाचकीय प्रक्रियाका सबै पक्षहरूमा पहुँच सुनिश्चित गराइनुपर्छ । निर्वाचन आयोगको बैठकका माइन्सूटहरू आयोगका वेबसाइटमा प्रकाशित गर्न सकिन्छ ।

पर्यवेक्षकको योग्यतालाई अनुरूप बनाइनुपर्छ

- नागरिक पर्यवेक्षक हुनका लागि आवश्यक मापदण्ड मतदाता बन्तका लागि आवश्यक योग्यतासँगै मिल्ने गरी बनाइनुपर्छ ।

विवाद समाधानका लागि भूमिका तथा पद्धतिहरूको स्पष्टता हुनुपर्छ

- दल, उम्मेदवार तथा मतदाताहरूलाई उजुरी कहाँ पेश गर्ने भन्ने थाहा भएको र सबै उजुरीहरूमाथिका कारवाही

पारदर्शी हुने सुनिश्चित गर्नका लागि उजुरीहरूमाथि निर्णय गर्ने सन्दर्भमा निर्वाचन अधिकारीका भूमिका तथा जिम्मेवारीहरूलाई स्पष्ट बनाउनुपर्छ ।

उजुरी तथा निर्णयहरू सार्वजनिक गरिनुपर्छ

- ♦ पारदर्शिता वृद्धि गर्नका लागि प्राप्त उजुरी तथा तिनमाथि कुन ढंगले कारवाही गरियो भन्ने सम्बन्धमा जानकारीहरूलाई सार्वजनिक रूपमा उपलब्ध गराइनुपर्छ, उदाहरणतः निर्वाचन आयोगको वेबसाइटमा राखेर ।

मतदान केन्द्रहरूमा तैनाथी/खटाउने कार्यलाई सम्बोधन गरिनुपर्छ

- ♦ निर्वाचन आयोगका नियमहरूले मतदान अधिकृतले आवश्यक ठानेको स्थितिमा बाहेक सुरक्षा बलहरूलाई मतदान केन्द्रहरूभित्र उपस्थित हुन दिनु हुँदैन । केन्द्रभित्र उनीहरूको उपस्थिति आवश्यक भएको खण्डमा पनि उनीहरूलाई मतको गोप्यतामाथि सम्झौता गर्नुपर्ने स्थिति आउने वा सम्झौता गर्न लगाइएभैं देखिने ढंगमा नराखिने कानूनले सुनिश्चित गर्नुपर्छ । मतदान केन्द्रभित्र हतियार लैजानु हुँदैन ।

निर्वाचन प्रशासनमा महिलाहरूको सहभागितामा बृद्धि गरिनुपर्छ

- ♦ निर्वाचन आयोग र आयोगको सचिवालयका नेतृत्वदायी पदहरू, जिल्ला निर्वाचन अधिकारी तथा निर्वाचन अधिकृतहरूमा अझ बढी महिलाहरूलाई समावेश गर्ने प्रयास गरिनुपर्छ ।

उम्मेदवार तथा राजनीतिक दलहरूका लागि

महिला तथा उपेक्षित समुदायको सहभागितालाई सशक्त बनाइनुपर्छ

- ♦ दलहरूले महिला, दलित तथा अन्य उपेक्षित समुदायका सदस्यहरूलाई उम्मेदवारका रूपमा तथा दलभित्रका निर्णयकारी र नेतृत्वदायी पदहरूमा स्थान दिनका लागि उनीहरूको सहभागिता र प्रतिनिधित्वलाई सशक्त बनाउने

उपायहरूतर्फ ध्यान दिनुपर्छ । त्यस्ता उपायहरूमा दलका सबै तहका नेतृत्वदायी पद तथा स्थानीय र राष्ट्रिय निर्वाचनहरूमा दिइने उम्मेदवारीमा यी समूहका सदस्यहरूका लागि कोटा निर्धारण गर्नेलगायत हुन सक्छन् । दलभित्रको लोकतन्त्रीकरणलाई वृद्धि गर्न मुद्दा-आधारित राजनीतिमा केन्द्रित हुँदै सशक्त प्रयास गरिनुपर्छ ।

नागरिक समाजका लागि

संविधान निर्माण प्रक्रियालाई विस्तारित गरिनुपर्छ

- ♦ भावी निर्वाचकीय प्रणालीका बारेमा हुने बहसहरूका साथसाथै संविधान निर्माण प्रक्रियाका मिल्न बाँकी रहेका मुद्दामा हुने नीतिगत छलफल तथा बहसहरूमा सक्रिय रूपमा सहभागी हुनुपर्छ ।

उपेक्षित समूहहरूसम्मको पहुँच विस्तार गरिनुपर्छ

- ♦ पहुँच विस्तार, प्रबर्द्धन तथा प्रशिक्षण कार्यक्रमहरूमार्फत ऐतिहासिक रूपमा उपेक्षित समुदायहरूको सामाजिक समावेशितालाई सशक्त बनाउनुपर्छ ।

मतदाताहरूलाई प्रशिक्षण तथा शिक्षा प्रदान गरिनुपर्छ

- ♦ मतदाता शिक्षा अभियानका साथै मतदाता दर्तासम्बन्धी प्रशिक्षण कार्यक्रम सञ्चालन र समन्वय, महिला र ऐतिहासिक रूपमा उपेक्षित समुदायको सहभागिता तथा अन्य निर्वाचकीय मुद्दाहरूमा समन्वय गर्न दुई निर्वाचनहरूको बीचको अवधिलाई उपयोग गर्नुपर्छ । यी कार्यहरू आगामी निर्वाचन आउनुभन्दा निकै अगाडि नै हुनुपर्छ ।

सुरक्षा बलहरूका लागि

भूमिका तथा प्रशिक्षणलाई स्पष्ट बनाइनुपर्छ

- ♦ प्रहरी, सशस्त्र प्रहरी बल तथा सेनाका भूमिकालाई निर्वाचनअघि नै स्पष्ट बनाइनुपर्छ र निर्वाचनको समय अवधिमा उनीहरूको कानूनी तथा संवैधानिक भूमिका तथा जिम्मेवारीहरूबारे प्रशिक्षण पाउनुपर्छ ।

अनुसूची कः

आभार

कार्टर सेन्टर नेपालको निर्वाचन पर्यवेक्षण नियोगलाई सहज बनाउन अमूल्य योगदान पुऱ्याउनेसंस्था तथा व्यक्तिहरुको सहयोगप्रति उच्च आभार व्यक्त गर्दछ। सेन्टर अमेरिकी अन्तर्राष्ट्रिय विकास नियोग, नर्वेको परराष्ट्र मामिला मन्त्रालय तथा वेलायतको अन्तर्राष्ट्रिय विकास विभागलाई धन्यवाद ज्ञापन गर्दछ। उनीहरुकै योगदानले नेपालमा सेन्टरको निर्वाचकीय संलग्नतालाई कायम राखेको हो।

सेन्टर निर्वाचनको पर्यवेक्षणका लागि आमन्त्रण गर्ने नेपाल सरकार तथा निर्वाचन आयोगप्रति सम्मान प्रकट गर्दछ। सेन्टरका पर्यवेक्षकहरुले नेपालभरि नै सहज पहुँच पाएको र सरकार तथा निर्वाचन अधिकारी, राजनीतिक दलका प्रतिनिधि, नागरिक समाज संस्था तथा नेपालका जनताबाट न्यानो स्वागत पाएको जनाए।

सेन्टरले निर्वाचकीय प्रक्रियाहरुका बारे नियमित रुपमा धारणाहरु साटासाट गरेका अन्य दुई अन्तर्राष्ट्रिय निर्वाचन पर्यवेक्षण समूहहरु, युरोपियन युनियन र एनफ्रेलका प्रयासहरुको सराहना गर्दछ। देशभरि दीर्घकालीन तथा अल्पकालीन पर्यवेक्षकहरु खटाउने नागरिक पर्यवेक्षक संस्थाहरुको उच्च महत्वलाई पनि सेन्टर उल्लेख गर्न चाहन्छ। उनीहरुका प्रयासले सेन्टरलाई नागरिक पर्यवेक्षकहरुको क्षमताप्रति विश्वस्त तुल्याउने मात्र नभई उनीहरुले प्राप्त गरेका तथ्यहरुको अभिलेखबाट हामीले आफ्नै पर्यवेक्षणहरुको गुणस्तरको जाँच गर्ने अवसर पनि प्राप्त गर्छौं।

सेन्टर थाइल्याण्डका पूर्व उपप्रधानमन्त्री महामहिम डा. सुराकियार्त साथीराथाईको नेतृत्वका लागि आभारी छ, जसले पूर्व अमेरिकी राष्ट्रपति जिम्मी कार्टरसँगै प्रतिनिधिमण्डलको उप-नेताका रुपमा योगदान दिनुभयो।

कार्टर सेन्टरको काठमाडौँस्थित नियोगको समग्र व्यवस्थापनका लागि फिल्ड अफिस डाइरेक्टर डेविड भी. ह्यामिल्टनको नेतृत्वको पनि सराहना गर्दछ। वृडा योहान्सनले कार्यालय तथा देशभरिका सम्पूर्ण कार्यसञ्चालन र पर्यवेक्षकहरुको यातायात तथा आवासको व्यवस्थापन गर्दै

फिल्ड अफिस डेपुटी डाइरेक्टर तथा क्षेत्रगत सञ्चालनको व्यवस्थापकका रुपमा काम गर्नुभयो। प्रशासकीय तथा आर्थिक व्यवस्थापन ममता आचार्यले गर्नुभएको थियो भने लजिस्टिक सहयोग सुरेन्द्र (तोया) सापकोटाले गर्नुभएको थियो। सुरक्षा व्यवस्थापक फर्गस एन्डर्सनले नेपालको अत्यन्त चुनौतीपूर्ण वातावरणमा नियोग, पर्यवेक्षक तथा कर्मचारीहरुका लागि सुरक्षाको व्यवस्थापन र प्रारुप निर्माण गर्नुभयो। कर्टिस पाल्मर पर्यवेक्षकहरुको संयोजक हुनुहुन्थ्यो जसले पर्यवेक्षकका लागि अभिमुखीकरण तथा जानकारी सत्रहरु सञ्चालन गर्नुका साथै सबैबाट प्राप्त विवरण (रिपोर्ट) हरूका साथै सामग्रीहरु विनियोजन गर्ने कामको व्यवस्थापन गर्नुभयो। डा. फ्रिजो हेकर र घनश्याम ओझाले नियोगका लागि अमूल्य राजनीतिक विश्लेषण प्रदान गर्नुभयो र जोनाथन स्टोनस्ट्रटले कानूनी विश्लेषण प्रदान गर्नुभयो। काठमाडौँको कार्यालयका अन्य कर्मचारीहरुमा स्वर्णिका बल्ल, सबिता थापा, सिश खकुरेल, कल्पना सिंह, नरेश गोगल, सौगात गौतम तथा सीता थापा हुनुहुन्थ्यो। अन्त्यमा, क्षेत्रीय संयोजक, अनुवादक तथा सवारी चालकहरुको उत्कृष्ट कामको कदर गर्नु आवश्यक छ।

एटलान्टामा परियोजनाको व्यवस्थापन डेमोक्रेसी प्रोग्रामका सहनिर्देशक डा. डेविड पोष्टीद्वारा गरिएको थियो। राजदुत पिटर् बर्लेले अमूल्य परामर्श प्रदान गर्नुभयो र राष्ट्रपति कार्टरको वरिष्ठ सल्लाहकारका रुपमा काम गर्नुभयो। जेनिफर रुसी, टेसा स्ट्रमडल, डेबोरा ह्याक्स, रमीरो मार्टिनेज, विलियम हस्सल, लउरेन गिल्लिस तथा किस्टियन सिएरा लगायतका थुप्रै कर्मचारी तथा प्रशिक्षार्थीहरुले नियोगका लागि महत्वपूर्ण सहयोग प्रदान गरे।

यो प्रतिवेदन डेविड भी. ह्यामिल्टनको निर्देशनअन्तर्गत नियोगका विभिन्न सदस्यहरुको योगदानमा संग्रहित गरिएको थियो। राजदुत पिटर् बर्ले, डा. डेविड क्यारोल तथा जेनिफर रुसीले प्रतिवेदनको अन्तिम संस्करणको सम्पादन र निर्माण गर्नुभएको हो।

अनुसूची ख:

कार्टर सेन्टरको

पर्यवेक्षण प्रतिनिधिमण्डल र कर्मचारीहरू

प्रतिनिधिमण्डलको नेतृत्व

सम्माननीय जिम्मी कार्टर, संयुक्त राज्य अमेरिकाका ३९औं राष्ट्रपति

सम्माननीय डा. सुराकियार्त साथीराथाई, थाइल्याण्डका पूर्व उपप्रधानमन्त्री

अल्पकालीन पर्यवेक्षकहरू

डी अकर, अन्तरिम निर्देशक, जोन बी. क्रोक इन्स्टिट्युट फर पिस एण्ड जस्टिस, अमेरिका

जेनिफर एन्डरसन, वरिष्ठ विकास सल्लाहकार, काइसिस स्टेबिलाइजेशन एण्ड गभर्नेन्स, युएसएड, अमेरिका

सामन्था अकक, परामर्शदाता, लिमा रूरल डेभलपमेन्ट फाउण्डेशन, दक्षिण अफ्रिका

इनेस अ्यारी, लैङ्गिक विशेषज्ञ- युएन वुमेन, ट्युनिसिया

स्टेफेन बिल, परामर्शदाता, युएनडीपी रूवान्डा, बेलायत

कोडी बेकस्टिड, बेकस्टिड इलेक्ट्रिक इंक का नियन्त्रक, अमेरिका

जीन लुइस वान बेल, परामर्शदाता, बेल्जियम

फ्रान्सेस्का बोगेरी, सञ्चार विश्लेषक-इयु, इटाली

रोजर ब्रायन्ट, निर्वाचन पर्यवेक्षक, ओएससीड/ओडीएचआर, बेलायत

सेसिलिया बाइलेस्जो, कार्यक्रम व्यवस्थापक, प्रजातन्त्र सहायता कार्यक्रम, द ओस्लो सेन्टर, स्वीडेन

कोबास्क चुटिकुल, थाइल्याण्डका पूर्व राजदूत, थाइल्याण्ड

पिटर क्लेटन, कम्पनी निर्देशक, इन्फिनाइट इनोभेसन्स लि., बेलायत

अन्नी दर्विंसी, अन्तर्राष्ट्रिय मामिला सल्लाहकार, कोसोभो

राजदूत राल्फ फ्र्यांक, क्रोएशिया तथा नेपालका लागि पूर्व अमेरिकी राजदूत, अमेरिका

मार्टिना गर्बुग्लिया, अनुसन्धान सहायक, अन्तर्राष्ट्रिय आइडीइए, इटाली

प्रा. डेविड गेल्लर, सामाजिक मानवशास्त्रका प्राध्यापक, अक्सफोर्ड युनिभर्सिटी, बेलायत

क्रिस ग्रोथ, कार्यक्रम अधिकृत, जोन बी. क्रोक इन्स्टिट्युट फर पिस एण्ड जस्टिस, अमेरिका

ह्यान्स हड्डल, वरिष्ठ कानूनी सल्लाहकार, फिशरीजका डाइरेक्टर जनरल, नर्वे

राजदूत एन्ड्रयू हल, नेपालका लागि बेलायतका पूर्व राजदूत, बेलायत

बब होप, अध्यक्ष तथा सह-स्वामी(Co-Owner), होप-बेकह्याम इंक, अमेरिका

एडवार्ड होर्गन, अध्यापक, लिमरिक विश्वविद्यालय, आयरल्याण्ड

ओलीभर हाउस्डेन, पूर्व फिल्ड अफिस उपनिर्देशक, द कार्टर सेन्टर-नेपाल, बेलायत

एमी जोन्सन, वातावरणीय मानवशास्त्रमा विद्यावारिधिका विद्यार्थी, येल विश्वविद्यालय, अमेरिका

एंके कर्ल, परामर्शदाता (स्वतन्त्र), बेलायत

सोफी खान, क्षेत्रीय निर्वाचन सल्लाहकार, युएनडीपी क्षेत्रीय केन्द्र, बैकक, क्यानाडा

साराह कियानी, निर्देशक, मासिमो फाउण्डेशन बोर्ड, अमेरिका

मारिया क्राउस, स्वतन्त्र निर्वाचन विज्ञ, रोमानिया

स्टेफन क्राउस, स्वतन्त्र निर्वाचन विज्ञ/राजनीतिक विश्लेषक, ग्रीस

टी. कुमार, निर्देशक, इन्टरनेशनल एडभोकेसी, एम्नेस्टि इन्टरनेशनल अमेरिका

हु विन क्यी, युनियन इलेक्सन कमिसनका सदस्य, म्यानमार
स्टिना, लासॅरड, कार्यक्रम अधिकृत, इन्टरनेशनल आइडीइए,
स्वीडेन

स्यारा लेभिड-स्योर, परामर्शदाता, द कार्टर सेन्टर, अमेरिका
शाहिद मलिक, बेलायतका पूर्व अन्तर्राष्ट्रिय विकास मन्त्री,
बेलायत

लेना माइकेल्स, अनुसन्धानकर्ता, विसेनस्काफ्टस कलेज बर्लिन,
जर्मनी

टुन टुन ऊ, उप निर्देशक, युनियन इलेक्सन कमिसन, म्यानमार
अलेक्सान्ड्रा साशा पाजेभिक, एनडीआई नेपालका राजनीतिक
दलका लागि पूर्व निर्देशक, मोन्टेनेग्रो

अन्ता पापीक्यान, स्वतन्त्र निर्वाचन विज्ञ, आर्मेनिया

ड्वीट पेल्ज, अध्यक्ष, वाशिंगटन स्टेट डेमोक्रेटिक पार्टी, अमेरिका
अहमद रसुली, जुनियर अपरेसन्स एक्सपर्ट,
ओएससीड/ओडीएचआर इओएमएस, किर्गिस्तान

सफीया रिजा, एसोसिएट, राज्जे च्याम्बर्स, माले, माल्दिभ्स

डेबरा रुडल्फ, वैज्ञानिक, अवकाशप्राप्त, अमेरिकी राज्य विभाग,
अमेरिका

रन रुडल्फ, वरिष्ठ विषय मामिला विज्ञ, अमेरिका

डिना साडेक, सूचना सल्लाहकार, इन्टरनेशनल रिपब्लिक
इन्स्टिट्युट, इजिप्ट

कोन्नी मुन सेहत, सहायक निर्देशक, प्रजातन्त्र कार्यक्रम, द
कार्टर सेन्टर, अमेरिका

इलेन शुस्टिक, परामर्शदाता, अन्तर्राष्ट्रिय मामिलाका लागि
नेशनल डेमोक्रेटिक इन्स्टिट्युट फर इन्टरनेशनल अफेयर्स,
क्यानाडा

बोरिस्लाभ स्पासोजेभिक, आवासीय राज्य निर्देशक, इन्टरनेशनल
रिपब्लिकन इन्स्टिट्युट बीआईएच, सर्बिया

निकोलिना स्टालेस्का, स्वतन्त्र निर्वाचन विज्ञ, मेसेडोनिया

मोहम्मद एस. तालुक्दार, निर्वाचन अधिकृत, बंगलादेश इलेक्सन
कमिशन, बंगलादेश

अन्ता टाक्वेट, अमेरिकोर्प्स भिस्टा-ग्रीली च्याम्बर अफ कमर्स,
फ्रान्स

टेओडोरा टोडोरोवा, कोसोभोको चिफ इयुलेक्स प्रोसेक्युटरका
विशेष सहयोगी (Special Assistant to the Chief
EULEX Prosecutor in Kosovo), बुल्गेरिया

जर्ज वारुई, स्वतन्त्र निर्वाचन तथा सञ्चालन विज्ञ, केन्या
बस्टर जलकिन्ड, कार्टर सेन्टर प्राविधिक सल्लाहकार, अमेरिका

दीर्घकालीन पर्यवेक्षकहरू

तज्जुल अधा, मध्यमाञ्चल क्षेत्र, मलेशिया

बेन ड्युनान्ट, पूर्वाञ्चल क्षेत्र, बेलायत

डा. टियागो फैया, तराई क्षेत्र, पोर्चुगल

जोन हर्टफ, सुदूर पश्चिमाञ्चल क्षेत्र, अमेरिका

हयान्ता रोज होल्लोवे, सुदूर पश्चिमाञ्चल क्षेत्र, बेलायत

जोन जेप्सन, मध्यपश्चिमाञ्चल क्षेत्र, स्वीडेन

रेचल मोल्स, पश्चिमाञ्चल क्षेत्र, बेलायत

याना एस. नोल, मध्यमाञ्चल क्षेत्र, जर्मनी

रली कसन्वेरी, पूर्वाञ्चल क्षेत्र, अमेरिका

लुभी रोचा राप्पाचोली, पश्चिमाञ्चल क्षेत्र, निकारागुवा

नताशा रोथचाइल्ड, मध्यपश्चिमाञ्चल क्षेत्र, अमेरिका

देवन्ती सुबिजान्तोरो, तराई क्षेत्र, इन्डोनेशिया

कार्टर सेन्टर एटलान्टाका कर्मचारी

राजदुत ए. पिटर् बर्ले, कार्टर सेन्टर, अमेरिकाका लागि वरिष्ठ
सल्लाहकार

बेथ डेविस, राष्ट्रपति कार्टरको लागि विशेष सहयोगी

लउरेन गिल्लीस, प्रशिक्षार्थी, प्रजातन्त्र कार्यक्रम

डेबोरा ह्याक्स, सहायक निर्देशक, सार्वजनिक सूचनाको
कार्यालय

डा. जोन हार्डम्यान, अध्यक्ष एवं प्रमुख कार्यकारी अधिकृत, द
कार्टर सेन्टर अमेरिका

विलियम हस्सल, सहायक कार्यक्रम संयोजक, प्रजातन्त्र कार्यक्रम

एन्ड्रयु ज्यासकुल्का, परामर्शदाता

रमिरो मार्टिनेज, आर्थिक विश्लेषक, शान्ति कार्यक्रम

डा. डेविड पोटी, कार्यक्रम सहनिर्देशक, प्रजातन्त्र कार्यक्रम,
क्यानाडा

जेनिफर एल. रुस्सी, सहायक कार्यक्रम संयोजक, प्रजातन्त्र
कार्यक्रम

लिसा स्याटरफिल्ड, स्वतन्त्र श्रव्यदृश्य निर्माता
किस्टियन सिएरा, प्रशिक्षार्थी, प्रजातन्त्र कार्यक्रम
टेस्सा स्ट्रुडल, शान्ति विकासका लागि सहनिर्देशक

कार्टर सेन्टर काठमाडौंका कर्मचारी

ममता आचार्य, वित्त अधिकृत, नेपाल
फर्गस एन्डरसन, सुरक्षा व्यवस्थापक, बेलायत
स्वर्णिमा बल्ल, संयोजक, विश्लेषण, नेपाल
सौगात गौतम, सह-संयोजक, सञ्चार, नेपाल
नरेश गौगल, संयोजक, यातायात, नेपाल
डेविड भी. ह्यामिल्टन, फिल्ड अफिस डाइरेक्टर, अमेरिका
डा. फ्रिजो हेकर, राजनीतिक विश्लेषक, जर्मनी
ट्रुडा एस योहन्सन, फिल्ड अफिस डेपुटि डाइरेक्टर, नर्वे
सिंश खकुरेल, संयोजक, सुरक्षा, नेपाल
घनश्याम ओझा, राजनीतिक विश्लेषक तथा सञ्चार विशेषज्ञ, नेपाल
कर्टिस पाल्मर, पर्यवेक्षक संयोजक, क्यानाडा
सुरेन्द्र (तोया) सापकोटा, वरिष्ठ लजिस्टिक संयोजक, नेपाल

कल्पना सिंह, वित्त सहायक, नेपाल
जोनाथन स्टोनस्ट्रिट, कानून विश्लेषक, अमेरिका
सविता थापा, कार्यालय सहायक कर्मचारी, नेपाल

कार्टर सेन्टरका क्षेत्रीय कर्मचारीहरू

अनुभव अजीत, क्षेत्रीय संयोजक, तराई क्षेत्र, नेपाल
सुष्मा भट्ट, सहसंयोजक, तराई क्षेत्र, नेपाल
सफिक इराकी, क्षेत्रीय संयोजक, मध्यपश्चिमाञ्चल क्षेत्र, नेपाल
रामकुमार खड्का, क्षेत्रीय संयोजक, मध्यमाञ्चल क्षेत्र, नेपाल
पदम महर, सहसंयोजक, सुदूरपश्चिमाञ्चल क्षेत्र, नेपाल
सावित्रा पन्त, संयोजक, मध्यमाञ्चल क्षेत्र, नेपाल
शेखर पराजुली, क्षेत्रीय संयोजक, पश्चिमाञ्चल क्षेत्र, नेपाल
दिनेश पाठक, क्षेत्रीय संयोजक, सुदूरपश्चिमाञ्चल क्षेत्र, नेपाल
सुदिप पोखरेल, क्षेत्रीय संयोजक, पूर्वाञ्चल क्षेत्र, नेपाल
एमी राई, सहसंयोजक, मध्यपश्चिमाञ्चल क्षेत्र, नेपाल
पेशल राई, संयोजक, पूर्वाञ्चल क्षेत्र, नेपाल
मोहम्मद शाहीद रिजा, सहसंयोजक, पश्चिमाञ्चल क्षेत्र, नेपाल

अनुसूची गः

प्रयोग गरिएका शब्द-संक्षेप तथा अर्थहरू

एन्फ्रेल (ANFREL)	स्वतन्त्र निर्वाचनका लागि एशियाली सञ्जाल (Asian Network for Free Elections)	राप्रपा	राष्ट्रिय प्रजातन्त्र पार्टी
		राप्रपा-नेपाल	राष्ट्रिय प्रजातन्त्र पार्टी-नेपाल
		सार्क	दक्षिण एशियाली क्षेत्रीय सहयोग संगठन
नेकपा-माओवादी	नेपाल कम्युनिष्ट पार्टी-माओवादी (मोहन वैद्य नेतृत्वको)	टीएएफ (TAF)	द एशिया फाउण्डेशन (The Asia Foundation)
नेकपा (एमाले)	नेपाल कम्युनिष्ट पार्टी (एकीकृत मार्क्सवादी-लेनिनवादी)	तरुण दल	नेपाली कांग्रेसको युवा संगठन
दलित	ऐतिहासिक रूपमा उपेक्षित वर्ग समूह	तमलोपा	तराई मधेश लोकतान्त्रिक पार्टी (महन्य ठाकुरको नेतृत्वको)
डिउ नेपाल (DEW-Nepal)	प्रजातन्त्र तथा निर्वाचन पर्यवेक्षण (Democracy and Election Watch)	एनेकपा(माओवादी)	एकीकृत नेपाल कम्युनिष्ट पार्टी (माओवादी)
आइएफइएस (IFES)	निर्वाचकीय प्रणालीका लागि अन्तराष्ट्रिय प्रतिष्ठान (International Foundation for Electoral System)	युएनडीपी-इएसपी (UNDP-ESP)	संयुक्त राष्ट्रसंघ विकास कार्यक्रमको निर्वाचकीय सहायता परियोजना (United Nations Development Program's Electoral Support Project)
एनडीआइ (NDI)	राष्ट्रिय प्रजातान्त्रिक संस्था (National Democratic Institute)	अनमिन (UNMIN)	संयुक्त राष्ट्रसंघको नेपाल नियोग (United Nations Mission in Nepal)
नियोक (NEOC)	राष्ट्रिय निर्वाचन पर्यवेक्षण समिति (National Election Observation Committee)		

<p>युएन आरसीएचसीओ (UN RCHCO)</p> <p>संयुक्त राष्ट्रसंघ मानवअधिकार संयोजकको आवासीय कार्यालय (United Nations Resident and Humanitarian Coordination's Office)</p>	<p>युएसएड (USAID)</p> <p>गाविस</p> <p>वाइसीएल</p>	<p>अन्तर्राष्ट्रिय विकासका लागि संयुक्त राज्य अमेरिकी संस्था (United States Agency for International Development)</p> <p>गाउँ विकास समिति</p> <p>योङ्ग कम्युनिष्ट लिग (एनेकपा(माओवादी) को युवा समूह)</p>
---	---	--

अनुसूची घः

नेपाल परियोजनाको समयरेखा

निम्नलिखित समयरेखाले कार्टर सेन्टरको नेपालको कार्यावधिका प्रमुख मिति तथा प्रकाशनहरूको सारांश प्रदान गर्दछ ।

२००४

- द्वन्द्वको सम्भाव्य समाधान तथा मध्यस्थताका सम्भावनाहरूबारे छलफल गर्नका लागि शाही तथा सरकारी अधिकारीहरू र अन्य राष्ट्रिय संस्थाका प्रतिनिधिहरूसँग कार्टर सेन्टरका कर्मचारीहरूको बैठक सम्पन्न ।
- नेपालमा संलग्न रहेका अन्तर्राष्ट्रिय संस्थाहरूको व्यापक सहयोग तथा समन्वयमा कार्य गर्दै कार्टर सेन्टरद्वारा राजनीतिक दलका प्रतिनिधि तथा नागरिक समाजका नेताहरूका लागि द्वन्द्व समाधानार्थ चरणबद्ध प्रशिक्षणहरूको आयोजना र नेपालका माओवादी प्रतिनिधिहरूसँग सम्पर्क वृद्धि गर्न बैठकहरूको आयोजना ।

२००६

- जुलाई: कार्टर सेन्टरद्वारा निर्वाचन-पूर्वको मूल्यांकन सञ्चालन ।

२००७

- जनवरी: कार्टर सेन्टरद्वारा नेपालमा आफ्नो उपस्थिति स्थापित ।
- मार्च: कार्टर सेन्टरद्वारा निर्वाचनको अपेक्षामा दीर्घकालीन पर्यवेक्षकहरू खटाइएको ।
- जुन: राष्ट्रपति कार्टरद्वारा नेपाल भ्रमण ।
- नोभेम्बर: राष्ट्रपति कार्टरद्वारा नेपाल भ्रमण ।

२००८

- अप्रिल १०: कार्टर सेन्टरद्वारा गरिएको नेपालको पहिलो संविधानसभा निर्वाचनको पर्यवेक्षणलाई राष्ट्रपति तथा

श्रीमती कार्टरका साथै थाइल्याण्डका पूर्व उपप्रधानमन्त्री माननीय डा. सुराकियात साधीराथाईद्वारा अल्पकालीन प्रतिनिधिमण्डलको नेतृत्व र प्रारम्भिक तथा अन्तिम प्रतिवेदन प्रकाशित ।

- जुन: निर्वाचन पश्चात्को परिस्थितिको अनुगमनका लागि कार्टर सेन्टरको डेमोक्रेसी प्रोग्रामका कर्मचारी एटलाण्टाबाट नेपाल फिर्ता ।

२००९

- कार्टर सेन्टरद्वारा देशभरि १० जना अन्तर्राष्ट्रिय तथा पाँच जना राष्ट्रिय पर्यवेक्षकहरू खटाउँदै निर्वाचन-पश्चात्को कार्यारम्भ ।
- अप्रिल १३: प्रतिवेदन प्रकाशित: *कार्टर सेन्टरका पर्यवेक्षकहरूद्वारा उपनिर्वाचन अत्यन्तै शान्तिपूर्ण रहेको उल्लेख, निर्वाचन सञ्चालनमा उपलब्धि, सुधारका लागि केही क्षेत्रहरू* ।
- मे: प्रतिवेदन प्रकाशित: *नेपालको सन् २००८ को संविधानसभा निर्वाचनको पर्यवेक्षण* ।
- जुन: राजनीतिक वातावरण तथा परियोजनाका उपलब्धिहरूको मूल्यांकन गर्नका लागि एटलाण्टाका कार्टर सेन्टरको डेमोक्रेसी प्रोग्रामका कर्मचारीद्वारा नेपाल भ्रमण ।
- जुलाई १०: प्रतिवेदन प्रकाशित: *कार्टर सेन्टरद्वारा नेपालको शान्ति प्रक्रियामा निरन्तर सहयोग* ।
- अगष्ट २६: प्रतिवेदन प्रकाशित: *कार्टर सेन्टर नेपालको स्थानीय तहमा थप ध्यान दिँदै शान्ति तथा संवैधानिक प्रक्रियाहरूमा सुधारका लागि आग्रह गर्दछ* ।
- अक्टुबर: राजनीतिक वातावरण तथा परियोजनाका उपलब्धिहरूको मूल्यांकन गर्नका लागि एटलाण्टाका कार्टर सेन्टर प्रजातन्त्र कार्यक्रमका कर्मचारीद्वारा नेपाल भ्रमण ।

- नोभेम्बर ६ । प्रतिवेदन प्रकाशित: स्थानीय ज्ञान्ति समितिहरुबारे कार्टर सेन्टरका पर्यवेक्षणहरु ।
- नोभेम्बर ३० । प्रतिवेदन प्रकाशित: कार्टर सेन्टरद्वारा नेपालको तराईको सुरक्षा वातावरण कमजोर तर सुध्रिएको उल्लेख

२०१०

- राजनीतिक गतिविधिहरुको अनुगमनका लागि कार्टर सेन्टरद्वारा देशभरि १० अन्तर्राष्ट्रिय तथा पाँच राष्ट्रिय पर्यवेक्षकहरुको खटिए
- जनवरी: राजनीतिक वातावरण तथा परियोजनाका उपलब्धिहरुको मूल्यांकन गर्नका लागि एटलाण्टाका कार्टर सेन्टर प्रजातन्त्र कार्यक्रमका कर्मचारीद्वारा नेपाल भ्रमण ।
- फेब्रुअरी २२ । प्रतिवेदन प्रकाशित: विकेन्द्रीकरण तथा समाजता प्रबर्द्धनका लागि नेपालीहरु नयाँ संविधान चाहन्छन् ।
- अप्रिल: राजनीतिक वातावरण तथा परियोजनाका उपलब्धिहरुको मूल्यांकन गर्नका लागि एटलाण्टाका कार्टर सेन्टर प्रजातन्त्र कार्यक्रमका कर्मचारीद्वारा नेपाल भ्रमण ।
- जुन २२ । प्रतिवेदन प्रकाशित: नेपालको ज्ञान्ति प्रक्रियामा भूमि सम्बन्धी प्रतिबद्धताहरु अंशतः मात्र पालना ।
- अक्टुबर: राजनीतिक वातावरण तथा परियोजनाका उपलब्धिहरुको मूल्यांकन गर्नका लागि एटलाण्टाका कार्टर सेन्टर प्रजातन्त्र कार्यक्रमका कर्मचारीद्वारा नेपाल भ्रमण ।
- नोभेम्बर २३ । प्रतिवेदन प्रकाशित: कार्टर सेन्टर नेपालका राजनीतिक गत्यावरोधको झीझ निराकरणका लागि आग्रह गर्दछ, स्थानीय राजनीतिक तथा ज्ञान्ति प्रक्रियाका बारेमा मुद्दाहरुको जानकारी ।
- डिसेम्बर ३० । प्रतिवेदन प्रकाशित: नेपालको स्थानीय तहमा राजनीतिक विवाद निराकरणबारे संक्षिप्त सारांश

२०११

- राजनीतिक गतिविधिहरुको अनुगमनका लागि कार्टर सेन्टरद्वारा देशभरि १० अन्तर्राष्ट्रिय तथा पाँच राष्ट्रिय पर्यवेक्षकहरुको परिचालन
- जनवरी: राजनीतिक वातावरण तथा परियोजनाका उपलब्धिहरुको मूल्यांकन गर्नका लागि एटलाण्टाका कार्टर सेन्टर प्रजातन्त्र कार्यक्रमका कर्मचारीद्वारा नेपाल भ्रमण ।
- फेब्रुअरी २८ । प्रतिवेदन प्रकाशित: कार्टर सेन्टर: नेपालका राजनीतिक दलका युवा समूहहरुबीचका

भडपहरुमा कमी आयुको छ तर वाइसीएल र एमाले युवा संघ अझै पनि आर्थिक प्राप्तिका लागि प्रयासरत छन् ।

- अप्रिल १९ । प्रतिवेदन प्रकाशित: नेपालमा जारी मतदाता दर्ता प्रक्रियामा सुधार आयुको कार्टर सेन्टरद्वारा उल्लेख, आगामी प्रमुख चुनौतीहरुलाई सम्बोधन गर्नका लागि सुझावहरु प्रस्ताव ।
- मे १० । प्रतिवेदन प्रकाशित: कार्टर सेन्टर: स्थानीय ज्ञान्ति समितिको कार्यसम्पादनमा सुधार आयुको छ, तर समग्र प्रभावकारिता अनिश्चित नै छ ।
- मे ३० । प्रतिवेदन प्रकाशित: नेपालको संविधानसभाको थप समयावधिको बारेमा कार्टर सेन्टरद्वारा वक्तव्य ।
- जुलाई ७ । प्रतिवेदन प्रकाशित: निर्वाचन आयोग नेपालको “फ्रेटोसहितको मतदाता दर्ता अभिलेख” कार्यक्रमबारे दोस्रो अन्तरिम प्रतिवेदन ।
- अगष्ट ४ । प्रतिवेदन प्रकाशित: संविधानसभाको निर्वाचनपश्चात् नेपालमा राजनीतिक स्थानमा सुधार आयुको छ तर चुनौती यथावत् छ, स्थायित्वबारे अझै पनि आशंका छ ।
- सेप्टेम्बर: राजनीतिक वातावरण तथा परियोजनाका उपलब्धिहरुको मूल्यांकन गर्नका लागि एटलाण्टाका कार्टर सेन्टर प्रजातन्त्र कार्यक्रमका कर्मचारीद्वारा नेपाल भ्रमण ।
- नोभेम्बर ३ । प्रतिवेदन प्रकाशित: नेपालका राजनीतिक दलहरुद्वारा गरिएको सम्झौताको कार्टर सेन्टरद्वारा स्वागत ।
- नोभेम्बर २३ । प्रतिवेदन प्रकाशित: स्थानीय निकायहरुमा राजनीतिक दलहरुबारे कार्टर सेन्टरका पर्यवेक्षणहरु ।

२०१२

- राजनीतिक गतिविधिहरुको अनुगमनका लागि कार्टर सेन्टरद्वारा देशभरि १० अन्तर्राष्ट्रिय तथा पाँच राष्ट्रिय पर्यवेक्षकहरुको परिचालन
- जनवरी: राजनीतिक वातावरण तथा परियोजनाका उपलब्धिहरुको मूल्यांकन गर्नका लागि एटलाण्टाका कार्टर सेन्टर प्रजातन्त्र कार्यक्रमका कर्मचारीद्वारा नेपाल भ्रमण ।
- जनवरी ३१ । प्रतिवेदन प्रकाशित: १ करोडभन्दा बढी नेपालीहरुले मतदानका लागि दर्ता गरे, दर्ता हुन बाँकी मतदाताहरुको पहुँच सुनिश्चित गर्नु गम्भीर ।
- मार्च १४ । प्रतिवेदन प्रकाशित: पूर्व अमेरिकी राष्ट्रपति जिम्मी कार्टरद्वारा नेपाली जनताहरुका लागि खुलापत्र

- मे ९ । प्रतिवेदन प्रकाशित: निर्वाचन आयोग नेपालको फोटोसहितको मतदाता दर्ताका सम्बन्धमा कार्टर सेन्टरका जानकारी सत्रहरू
 - मे २४ । प्रतिवेदन प्रकाशित: पूर्व अमेरिकी राष्ट्रपति जिम्मी कार्टरद्वारा नेपालबारे एक वक्तव्य
 - जुन: दीर्घकालीन पर्यवेक्षकहरूद्वारा निर्वाचन अधिकारीहरु, नागरिक समाज संगठन तथा राजनीतिक दलका प्रतिनिधिहरूसँग मतदाता दर्ता प्रतिवेदनका सम्बन्धमा क्षेत्रीय जानकारी बैठक आयोजना
 - जुन २०: प्रतिवेदन प्रकाशित: नेपालको शान्ति प्रक्रियामा भूमिसम्बन्धी प्रतिबद्धताहरू: कार्यान्वयनबारे एक अद्यावधिक ।
 - जुलाई: राजनीतिक वातावरण तथा परियोजनाका उपलब्धिहरूको मूल्यांकन गर्नका लागि एटलाण्टाका कार्टर सेन्टर प्रजातन्त्र कार्यक्रमका कर्मचारीद्वारा नेपाल भ्रमण ।
 - जुलाई २६: प्रतिवेदन प्रकाशित: निर्वाचन आयोग नेपाललाई नयाँ मतदाता दर्ता अभिलेखमा संख्या वृद्धि गर्ने, तथ्यांकको गुणस्तरमा सुधार ल्याउने प्रयासहरूलाई निरन्तरता दिन कार्टर सेन्टरको आग्रह ।
 - डिसेम्बर: राजनीतिक वातावरण तथा परियोजनाका उपलब्धिहरूको मूल्यांकन गर्नका लागि एटलाण्टाका कार्टर सेन्टर प्रजातन्त्र कार्यक्रमका कर्मचारीद्वारा नेपाल भ्रमण ।
- २०१३
- जनवरी ८ । राष्ट्रपति कार्टरको विचार प्रकाशित: नेपालको शान्तिप्रक्रियाका लागि निर्वाचन आवश्यक ।
 - फेब्रुअरी २८ । प्रतिवेदन प्रकाशित: निर्वाचन आयोगको मतदाता दर्ता पुँच विस्तार प्रयासहरूको कार्टर सेन्टरद्वारा सराहना, चासोका क्षेत्रहरू पनि उजागर ।
 - मार्च १३ । प्रतिवेदन प्रकाशित: नेपालको कार्टर सेन्टरका दीर्घकालीन पर्यवेक्षणले पहिचानमा आधारित राजनीतिक गतिविधिमा कमी आएको संकेत
 - मार्च-अप्रिल । राजनीतिक नेताहरूसँग भेटघाट तथा सन् २०१३ सकिनुभन्दा अघि निर्वाचनका सम्बन्धमा भएका प्रगतिलाई हौसला प्रदान गर्नका लागि राष्ट्रपति तथा श्रीमती कार्टरको नेपाल भ्रमण ।
 - मे-जुन: दीर्घकालीन पर्यवेक्षकहरूद्वारा निर्वाचन अधिकारीहरु, नागरिक समाज संगठन तथा राजनीतिक दलका प्रतिनिधिहरूसँग मतदाता दर्ता प्रतिवेदनका सम्बन्धमा क्षेत्रीय जानकारी बैठक आयोजना
 - सेप्टेम्बर । राजनीतिक वातावरण तथा परियोजनाका उपलब्धिहरूको मूल्यांकन गर्नका लागि एटलाण्टाका कार्टर सेन्टर प्रजातन्त्र कार्यक्रमका कर्मचारीद्वारा नेपाल भ्रमण ।
 - सेप्टेम्बर २५ । कार्टर सेन्टरद्वारा निर्वाचन-पूर्वको पर्यवेक्षणका लागि १२ राष्ट्रिय संयोजकहरूसँग सहभागी हुनका लागि अन्तर्राष्ट्रिय दीर्घकालीन पर्यवेक्षकहरूको परिचालन । राजनीतिक पर्यवेक्षण नियोग औपचारिक रुपमा अन्तर्राष्ट्रिय निर्वाचन पर्यवेक्षण नियोगमा परिणत ।
 - अक्टुबर १ । प्रतिवेदन प्रकाशित: कार्टर सेन्टरद्वारा निर्वाचन आयोगको मतदाता नामावलीमा सुधार ल्याउने प्रयासहरूको सराहना, प्रमुख चुनौतीहरू यथावत् छन् ।
 - अक्टुबर ३१ । निर्वाचन-पूर्वको वक्तव्य प्रकाशित: कार्टर सेन्टर नेपालमा १६ नोभेम्बर मा हुन लागेको निर्वाचनभन्दा अधिका उपलब्धि तथा चासोहरूबारे उल्लेख गर्दछ ।
 - नोभेम्बर १६ । कार्टर सेन्टरद्वारा नेपालको दोस्रो संविधानसभा निर्वाचनको पर्यवेक्षणमा थाइल्याण्डका पूर्व उपप्रधानमन्त्री माननीय डा. सुराकियात साथीराथाईसँग राष्ट्रपति कार्टरद्वारा अन्तर्राष्ट्रिय निर्वाचन पर्यवेक्षण नियोगको नेतृत्व । सेन्टरद्वारा दीर्घकालीन पर्यवेक्षकहरूसँग सहभागी हुनका लागि देशभरि ५४ अन्तर्राष्ट्रिय अल्पकालीन पर्यवेक्षकहरूको परिचालन ।
 - नोभेम्बर १९ । निर्वाचनको दिन ।
 - नोभेम्बर २१ । प्रारम्भिक वक्तव्य प्रकाशित: सुसञ्चालित निर्वाचन प्रक्रियाका लागि कार्टर सेन्टरद्वारा नेपाललाई बधाइ ।
 - डिसेम्बर १५ । दीर्घकालीन पर्यवेक्षकहरूद्वारा नेपालमा आफ्नो पर्यवेक्षण सम्पन्न, क्षेत्रीय कार्यालयहरु बन्द ।
 - डिसेम्बर १९ । निर्वाचन-पश्चातको वक्तव्य जारी: कार्टर सेन्टरद्वारा नेपालको गणना प्रक्रिया तथा निर्वाचन परिणाम विवशनीय रहेको उल्लेख
- २०१४
- जनवरी । राजनीतिक वातावरण तथा परियोजनाका उपलब्धिहरूको मूल्यांकन गर्नका लागि एटलाण्टाका कार्टर सेन्टर प्रजातन्त्र कार्यक्रमका कर्मचारीद्वारा नेपाल भ्रमण ।
 - फेब्रुअरी २० । कार्टर सेन्टरका कर्मचारीद्वारा नोभेम्बर १९ को संविधानसभा निर्वाचनको अन्तिम प्रतिवेदन निर्वाचन आयोगलाई हस्तान्तरण ।

अनुसूची डः

वक्तव्य

NEWS

THE
CARTER CENTER

ONE COPENHILL ATLANTA, GA 30307

कात्तिक १४, २०७०

तत्काल प्रकाशनका लागि

सम्पर्कः एटलान्टामा, डेबोरा ह्याक्स +१ ४०४-४२०-५१२४; काठमाडौंमा, डेविड ह्यामिल्टन +९७७ १-४४४-५०५५

कार्टर सेन्टरद्वारा नेपालको मङ्सिर ४ गतेको निर्वाचनपूर्व भएको प्रगति र चासोबारे उल्लेख

आज सार्वजनिक गरिएको एक प्रतिवेदनमा, द कार्टर सेन्टरले मङ्सिर ४ गतेको संविधानसभाको निर्वाचन विश्वसनीय रूपमा सञ्चालन गर्न सहयोगका लागि नेपालको निर्वाचन आयोग, उम्मेदवार तथा दलहरू र सरकारलाई श्रृङ्खलाबद्ध सिफारिस गरेको छ।

ती सिफारिस आठवटा देशबाट आएका १२ जना दीर्घकालीन पर्यवेक्षकहरूले यही असोज ९ गतेदेखि नेपालभर निर्वाचनपूर्वका तयारीसम्बन्धी गरेका प्रतिवेदनका निष्कर्षमा आधारित छन्। उनीहरूलाई कात्तिक अन्ततिर २७ देशबाट आउने थप ५१ जना अल्पकालीन पर्यवेक्षकहरूले मतदान र मतगणनाको अनुगमन गर्नमा साथ दिनेछन्।

कार्टर सेन्टर निर्वाचनसम्बन्धी तयारीका प्राविधिक पक्षहरू मूलतः समयतालिका अनुसार नै भएको र चुनावी अभियानको वातावरण सामान्यतया खुला रहेको बताउँदछ। यद्यपि सेन्टर निर्वाचन तयारीको समयतालिका कसिलो (tight) भएको, मतदाता परिचयपत्रसम्बन्धी मुद्दा अझै नसुल्झिएको, विरोधी उम्मेदवारका समर्थकहरूबीच छिटपुट भडपहरू भएको तथा त्यस्ता घटना बढ्दै गएको र निर्वाचन अभियान तथा मतदाता शिक्षा सामग्रीहरू लुटिएकामा चिन्तित भएको छ। त्यसबाहेक, निर्वाचन विरोधी दलहरूका कात्तिक २५ देखिमङ्सिर ५ गतेसम्म घोषणा गरिएको बन्दलगायतका गतिविधि र योजनाका सम्बन्धमा अनिश्चितता जारी नै छ।

निर्वाचनको दिन नजिकिँदै जाँदा, कार्टर सेन्टर राजनीतिक दलहरू तथा तिनका उम्मेदवारहरूलाई नेपालको निर्वाचन आयोगको आचारसंहिताको पालना गर्न र निर्वाचन आयोगलाई समयमै आवश्यक सामग्रीहरू उपलब्ध गराउन तथा मतदाता परिचयपत्रसम्बन्धी बाँकी रहेका मुद्दाहरूलाई समाधान गर्न आह्वान गर्दछ। विरोधमा उत्रेका राजनीतिक दलहरूलाई सबै नागरिकको आवतजावत गर्नपाउने स्वतन्त्रताको अधिकार र सार्वजनिक मामिलामा भाग लिनपाउने उनीहरूको अधिकारलाई सम्मान गर्न पनि सेन्टर आग्रह गर्दछ।

द कार्टर सेन्टरले नेपालको निर्वाचन आयोग तथा अन्तरिम मन्त्रिपरिषद्का अध्यक्ष खिलराज रेग्मीको लिखित निमन्त्रणामा नेपालको संविधानसभा निर्वाचनको पर्यवेक्षण गरिरहेको छ। सेन्टरले निर्वाचन प्रक्रियाको निष्पक्ष तथा स्वतन्त्र मूल्याङ्कन नेपाली सर्वसाधारण तथा अन्तर्राष्ट्रिय समुदायलाई आफ्ना आवधिक वक्तव्य तथा प्रतिवेदनहरूमार्फत् उपलब्ध गराउनेछ। यी सामग्रीहरू हाम्रो वेबसाइट www.cartercenter.org मा उपलब्ध हुनेछन्।

सेन्टरको पर्यवेक्षण मिसन सन् २००५ मा संयुक्त राष्ट्रसङ्घद्वारा पारित गरिएको तथा ४० वटाभन्दा बढी निर्वाचन पर्यवेक्षण समूहद्वारा अनुमोदन गरिएको अन्तर्राष्ट्रिय निर्वाचन पर्यवेक्षणका लागि सिद्धान्तहरूको घोषणापत्र र अन्तर्राष्ट्रिय निर्वाचन पर्यवेक्षकहरूका लागि आचारसंहिताअनुसार सञ्चालन गरिन्छ । नेपालको राष्ट्रिय कानुनी खाका र क्षेत्रीय तथा अन्तर्राष्ट्रिय सम्झौताहरूमा समेटिएका लोकतान्त्रिक निर्वाचनका लागि उसका दायित्वहरूमा आधारित रहेर कार्टर सेन्टरले यहाँको निर्वाचन प्रक्रियाको मूल्याङ्कन गर्दछ ।

“ज्ञान्ति स्थापना, रोगसँग संघर्ष, आज्ञाको निर्माण ।”

लाभरिहत उद्देश्यको एक गैरसरकारी संस्था, कार्टर सेन्टरले द्वन्द्व समाधान, लोकतन्त्र, मानवअधिकार तथा आर्थिक अवसरको प्रबर्द्धन, रोग निवारण, मानसिक स्वास्थ्यसम्भारको सुधार गर्दै र विकासशील राष्ट्रका किसानहरूलाई अन्न उत्पादन बढाउन सिकाउँदै ७० भन्दा बढी देशका नागरिकको जीवनस्तर उन्नति गर्न सहयोग गरेको छ । कार्टर सेन्टर १९८२ मा अमेरिकी पूर्व राष्ट्रपति जिम्मी कार्टर तथा उहाँकी धर्मपत्नी रोजालिनद्वारा इमोरी विश्वविद्यालयसँगको साझेदारीमा संसारमा ज्ञान्ति तथा स्वास्थ्यको प्रबर्द्धन गर्न स्थापित भएको हो । कार्टर सेन्टरबारे थप जान्नका लागि कृपया www.cartercenter.org मा जानुहोस् ।

THE
CARTER CENTER

नेपालको सन् २०१३ को संविधानसभा निर्वाचनका सम्बन्धमा
अन्तर्राष्ट्रिय निर्वाचन पर्यवेक्षण नियोगको निर्वाचनपूर्वको प्रतिवेदन

द कार्टर सेन्टर

अक्टोबर ३१, २०१३

१३ जुन, २०१३ मा अन्तरिम निर्वाचन मन्त्रीपरिषद्ले नेपालको दोस्रो संविधानसभाको निर्वाचन १९ नोभेम्बर, २०१३ का दिन हुने घोषणा गर्‍यो। यो घोषणा निर्वाचन अवधिमा बन्ने सरकारलगायत निर्वाचनको मिति तथा प्रणालीका सम्बन्धमा अवस्थित लामो गतिरोध पछि भएको थियो। पहिलो संविधानसभा नयाँ संविधान जारी नगर्दै २७ मे, २०१२ मा विघटन भएको थियो।

कार्टर सेन्टरका पर्यवेक्षकहरूले निर्वाचनको तयारीका प्राविधिक पक्षहरू अधिकांशतः समयमै सम्पन्न भइरहेको र उम्मेदवार तथा दलहरूलाई सम्भाव्य मतदाताहरूसमक्ष आफ्ना सन्देशहरू प्रवाह गर्नका लागि स्वतन्त्रतापूर्वक सार्वजनिक सभाहरू आयोजना गर्न सहज बनाउँदै यस समयसम्मको प्रचारप्रसार अभियान पनि सामान्यतः खुला रहेको बताएका छन्। अपितु, निर्वाचन तयारीका लागि बाँकी रहेको कसिलो समयतालिकाका कारण मतदाता परिचयपत्र, प्रतिस्पर्धी दल/उम्मेदवारका समर्थकहरूबीचका टकरावका छिटपुट घटनाहरू तथा प्रचारप्रसार र मतदाता शिक्षा सामग्रीहरूको लुटपाटका मामिलाहरूको अझै पनि निराकरण हुन नसकेकोमा सेन्टर चिन्तित छ। यस अलावा, ११ देखि २० नोभेम्बर सम्म १० दिन बन्द आवाहन गरेका निर्वाचनको विपक्षमा रहेका दलका गतिविधि तथा योजनाहरूमा पनि अनिश्चितता नै देखिन्छ।

निर्वाचनको दिन नजिकिँदै गर्दा, कार्टर सेन्टर राजनीतिक दल तथा तिनका उम्मेदवारहरूलाई निर्वाचन आयोगको आचारसंहिताको पालना गर्न र निर्वाचन आयोगलाई सामग्रीहरू समयमै वितरण गर्न र मतदाता परिचयपत्रका सम्बन्धमा बाँकी रहेका मामिलाहरूको निराकरण गर्न आवाहन गर्दछ। सेन्टर विरोध गरिरहेका दलहरूलाई पनि हिँडडुलको स्वतन्त्रताको अधिकार तथा सबै नागरिकहरूले सार्वजनिक मामिलाहरूमा भाग लिन पाउने अधिकारको सम्मान गर्न आग्रह गर्दछ।

सेन्टरले नेपालमा आफ्नो अन्तर्राष्ट्रिय निर्वाचन पर्यवेक्षण नियोग सेप्टेम्बर २५ मा आठ विभिन्न देशका १२ जना दीर्घकालीन पर्यवेक्षकहरू खटाएसँगै आरम्भ गर्‍यो। नोभेम्बर महिनाका मध्यमा २७ देशबाट आएका ५१ जना अल्पकालीन पर्यवेक्षकहरू मतदान र मतगणनाको पर्यवेक्षणमा उनीहरूसँगै सामेल हुनेछन्। द कार्टर सेन्टरले नेपालको निर्वाचन आयोग तथा अन्तरिम मन्त्रिपरिषद्का अध्यक्ष खिलराज रेग्मीको लिखित निमन्त्रणामा नेपालको संविधानसभा निर्वाचनको पर्यवेक्षण गरिरहेको छ।

सेन्टरले नेपाली जनता तथा अन्तर्राष्ट्रिय समुदायका लागि निर्वाचन प्रक्रियाको निष्पक्ष र स्वतन्त्र मूल्यांकन आवधिक वक्तव्य तथा प्रतिवेदनहरूमार्फत प्रस्तुत गर्नेछ, जो www.cartercenter.org मा उपलब्ध हुनेछन्। सेन्टरको पर्यवेक्षण नियोग संयुक्त राष्ट्रसंघले सन् २००५ मा अंगीकार गरेको र ४० भन्दा बढी निर्वाचन पर्यवेक्षण समूहहरूले अपनाएको अन्तर्राष्ट्रिय निर्वाचन पर्यवेक्षणका सिद्धान्तहरूको घोषणापत्र तथा अन्तर्राष्ट्रिय निर्वाचन पर्यवेक्षकहरूका लागि आचारसंहिता अनुरूप हुनेछ।

सेन्टरले नेपालको राष्ट्रिय कानूनी खाका र क्षेत्रीय तथा अन्तर्राष्ट्रिय सम्झौताहरूमा उल्लेखित लोकतान्त्रिक निर्वाचनका दायित्वहरूको आधारमा निर्वाचन प्रक्रियाको मूल्यांकन गर्दछ।^१

प्रारम्भ

नेपाल यतिखेर १९ नोभेम्बर, २०१३ मा हुन गइरहेको दोस्रो संविधानसभा निर्वाचनको तयारी गरिरहेको छ। यो निर्वाचन २७ मे, २०१२ मा अन्त्य भएको पहिलो संविधानसभाले आफ्नो निर्दिष्ट र थपिएको अवधिबाट नयाँ संविधान निर्माण गर्न असफल भएपछि अवरूद्ध हुनपुगेको देशको संविधान निर्माण प्रक्रियालाई पुनः शुरू गर्न लक्षित रहेको छ।^२ निर्वाचन सरकारको नेतृत्वमा सहमत हुन नसकेपछि नेपालमा लम्बिरहेको संवैधानिक र राजनीतिक संकटलाई अन्त्य गर्नका लागि १३ मार्च, २०१३ मा प्रमुख चार राजनीतिक दलहरूले ११ बुँदे सम्झौतामा हस्ताक्षर गरे। सम्झौता अनुसार कामचलाउ सरकारलाई प्रतिस्थापित गर्दै बहालबाला प्रधानन्यायाधीश खिलराज रेग्मीको अध्यक्षतामा अन्तरिम निर्वाचन परिषद् गठन भयो र संवैधानिक अड्कनहरू फुकाउन राष्ट्रपतिद्वारा २५ बुँदे अध्यादेश पारित भयो। त्यसलगत्तै परिषदलाई सहयोग गर्नका लागि नेपालका सबैभन्दा ठूला राजनीतिक दलहरूको खुला गठबन्धन, उच्चस्तरीय राजनीतिक समितिको गठन भयो। १३ जुन, २०१३ मा अन्तरिम निर्वाचन परिषद्ले १९ नोभेम्बर, २०१३ का दिन संविधानसभाको निर्वाचन हुने घोषणा गर्‍यो। अन्तरिम निर्वाचन परिषद्का अध्यक्षमा प्रधानन्यायाधीशको नियुक्ती र निर्वाचन मितिको घोषणा दुवैलाई नेपाल कम्युनिष्ट पार्टी-माओवादी (नेकपा-माओवादी) को नेतृत्वमा रहेको ३३ दलीय गठबन्धनसहितका धेरै साना दलहरूद्वारा असंवैधानिक र गैरकानूनी भन्दै सार्वजनिक विरोध गरियो, नेकपा-माओवादी अझै पनि बहिष्कार गरिरहेको छ। सरकार र उच्चस्तरीय राजनीतिक समितिसँग धेरै पटक भएका वार्ताहरू असफल भएपछि नेकपा-माओवादी र पूर्वी नेपालको संघीय लिम्बुवान राज्य परिषदसम्बद्ध संघीय लोकतान्त्रीक राष्ट्रिय मञ्चले बेलाबखतमा निर्वाचन विथोल्ने चेतावनी दिएका छन्।^३

कानूनी खाका र निर्वाचकीय प्रणाली

लोकतान्त्रिक निर्वाचनहरूको प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्नका लागि राष्ट्रिय कानून तथा अन्तर्राष्ट्रिय दायित्वहरूको पालना गर्ने राम्रो बैधानिक निर्वाचकीय खाका आवश्यक हुन्छ।^४ नेपालको बैधानिक निर्वाचकीय खाकाको आधारस्तम्भ सन् २००७ को अन्तरिम संविधान र विभिन्न कानून तथा अध्यादेशहरूको जगमा अवस्थित छ। यसबाहेक, प्रक्रियालाई नियम कानूनको अधिनमा राख्नका लागि निर्वाचन आयोग, नेपालले विभिन्न निर्देशन, नियम तथा आचारसंहिताहरू जारी गरेको छ।

मूलरूपमा संविधानसभाको एउटा मात्र निर्वाचनको परिकल्पना गरेको सन् २००७ को अन्तरिम संविधानलाई जुन २०१३ मा गर्ने भनिएको संविधानसभाको नयाँ निर्वाचनका लागि कानूनी अड्कनहरू हटाउन मार्च २०१३ मा राष्ट्रपतीय आदेशद्वारा संशोधन गरियो। यी मामिलाहरू अधिकांशतः राजनीतिक संकटको संस्थागत पक्ष, मतदाताको योग्यता तथा निर्वाचन सम्बन्धी प्रावधानहरूको अद्यावधिकसँग सम्बन्धित थिए। यी परिवर्तनहरूबाहेक सन् २०१३ को संविधानसभा निर्वाचनको कानूनी खाका सन् २००८ को निर्वाचनसँग धेरै मिल्दोजुल्दो छ। निर्वाचकीय प्रणालीमा हेरफेर गर्ने सम्बन्धमा भएको सहमतिका बाबजुद निर्वाचन बहिष्कारको चेतावनी दिइरहेका कही साना दलहरूलाई समेट्नका लागि सेप्टेम्बर २०१३ मा भएका छलफलहरूबाट २००८ को संविधानसभा निर्वाचनकै मिश्रित प्रणालीतर्फ फर्कियो: २४० सिटहरूमा प्रत्यक्ष निर्वाचनबाट निर्वाचित हुने, ३३५ सिटहरूमा देशभरीका क्षेत्रहरूबाट समानुपातिक प्रतिनिधित्वका आधारमा निर्वाचित हुने र २६ सिटहरूमा निर्वाचनपश्चात् मन्त्रीपरिषद्ले मनोनित गर्ने।

लोकतान्त्रिक निर्वाचनका लागि अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्डहरू अन्तर्गत मतदाताहरूले स्वतन्त्र तवरले आफ्ना प्रतिनिधिहरूको छनौट गर्न सक्षम हुनै पर्दछ। नेपालको मिश्रित निर्वाचन प्रणाली सिद्धान्ततः राम्रो भए पनि निर्वाचन परिणाम आइसकेपछि राजनीतिक दलहरूले

१. यस प्रतिवेदनमा उद्धृत गरिए भैं, यिनमा नागरिक तथा राजनीतिक अधिकारबारे अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिज्ञापत्र, महिलाविरूद्ध हुने सबै खाले भेदभावको अन्त्यबारे सम्मेलन, आदिवासी तथा जनजातिहरूको सम्मेलन तथा संयुक्त राष्ट्रसंघ मानवअधिकार समिति (युएनएचआरसी) सामान्य टिप्पणी २५ लगायत पर्दछन्।

२. संविधानसभाको निर्वाचन नेकपा(माओवादी) र सात दलीय गठबन्धनको अन्तरिम सरकारद्वारा नोभेम्बर २००६ मा गरिएको विस्तृत शान्ति सम्झौताको एक अंश थियो जुन सम्झौताले नेपालको दशक लामो सशस्त्र द्वन्द्वको औपचारिक अन्त्य गर्‍यो। संघीयताका प्रकार तथा सरकारको प्रणालीका सम्बन्धमा तीव्र असहमतिका कारण संविधानसभा आफ्नो समयावधीभित्र संविधान जारी गर्न असफल भयो।

३. शुरूदेखि नै निर्वाचनको विरोध गरिरहेका मधेशी जनाधिकार फोरम नेपाल तथा संघीय समाजवादी पार्टी नेपाल लगायतका दलहरू यसअघि नै निर्वाचन प्रक्रियामा सहभागी हुन सहमत भैसकेका छन्।

४. आइसीसीपीआर, धारा २, संयुक्त राष्ट्रसंघ मानवअधिकार समिति सामान्य टिप्पणी २५, अनुच्छेद ५, ७, ९, १९, २०।

समानुपातिक उम्मेदवारहरूको छनौट गर्ने कानूनी व्यवस्थाले नागरिकहरूको स्वतन्त्रतापूर्वक आफ्ना प्रतिनिधिहरू छनौट गर्न पाउने अधिकारलाई सिमित तुल्याइदिन्छ, किनभने मतदान गर्दाको समयमा मतदाताहरूलाई दलहरूले कुन उम्मेदवारलाई छान्नेछन् भन्ने थाहा हुँदैन।^४ त्यसैगरी, २६ सदस्यहरू निर्वाचनपछि सरकारद्वारा छनौट गरिने प्रावधानले प्रतिनिधित्वको मौलिक अधिकारलाई कमजोर बनाउँदछ।^५

कानूनी खाकामा समग्र निर्वाचन प्रक्रियाका सबै मुख्य पक्षहरू समेटिएका छन्, तथापि एकरूपताको अभावका कारण उम्मेदवार, मतदाता, निर्वाचन अधिकारी तथा पर्यवेक्षकहरूका लागि त्यो बुझ्न केही असहज हुन्छ। केही तथ्यहरू दोहोरिएका, विरोधाभाषपूर्ण छन् भने निर्देशन र विनियमहरूमा कहींकहीं रिक्तता छ। प्रत्यक्षतर्फका निर्वाचन क्षेत्रहरूको सीमा निर्धारण संवैधानिक व्यवस्थाहरूमा रहेको विरोधाभाषका कारण प्रभावित भएको थियो भने सन् २०११ को जनगणनाबाट प्राप्त नयाँ तथ्यांकहरूको वाबजूद निर्वाचन क्षेत्रका सीमाहरू सन् २००८ देखि अपरिवर्तित नै छन्। कानूनी खाकामा रहेका रिक्तताहरूमा मतदान स्थलहरू खोल्ने समयमा पर्यवेक्षकहरूका लागि निर्देशनहरू, मतदाताहरूलाई मतपत्र दिनुअघि नमेटिने मसीको जाँच गर्नुपर्ने आवश्यकताबारे स्पष्टता (यो प्रावधान लागू गर्नुपर्ने आवश्यकताको वाबजूद), बिग्रेका मतपत्रहरूबारे कुनै व्यवस्था नहुनु र गणना प्रक्रियाको दौरान मतपत्रहरूको संख्या पुनर्मिलान गर्ने पद्धति नहुनु लगायतका छन्।

राजनीतिक दल, उम्मेदवार, सरकार, संचारमाध्यम तथा गैरसरकारी संस्थाहरूका लागि निर्मित आचारसंहिताले स्पष्ट आधारभूत नियमहरू स्थापित गरेको र यो लागू भएमा यसले निर्वाचन प्रक्रियालाई अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्डहरूसम्मत हुने गरी ठूलो योगदान पुऱ्याउने भएकाले समग्रमा यो सकारात्मक छ। उदाहरणका लागि, प्रचारप्रसारको अवधिमा राज्यका साधनस्रोतको दुरुपयोगलाई रोक्नका लागि अधिकारीहरूको हस्तक्षेपसहितका धेरै धाराहरू उल्लेख भएका छन्। तथापि प्रचारप्रसार अवधिमा मतसर्वेक्षणमा बन्देज, भित्तेलेखन तथा व्यानरहरूमा बन्देज तथा निर्वाचनका सामग्रीहरू (पम्पलेट, भण्डा) हरू निश्चित प्रकारको हुनुपर्ने आवश्यकता लगायतका केही दृष्टान्तहरूमा आचारसंहिता बढी नै बन्देजात्मक छ। त्यस्ता प्रावधानहरू अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रतालाई कडा आवश्यकता भएको खण्डमा मात्र सीमित गर्न मिल्ने नेपालको अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिबद्धताभन्दा फरक छन्। प्रचारप्रसारको आर्थिक नियमनलाई कडा बनाउनका लागि आचारसंहितामाको नयाँ मस्यौदामा उल्लेख भएको प्रत्यक्ष तथा समानुपातिक प्रतिनिधित्व गर्ने उम्मेदवारहरूले प्रचारप्रसारको आर्थिक स्रोत खुलाउनु पर्ने व्यवस्थालाई अन्तिम क्षणमा नराखिनु खेदजनक छ।

आफ्नो देशको सार्वजनिक मामिलामा निर्वाचन पर्यवेक्षण समूहहरूमाफत समेत सहभागी हुन पाउने नागरिकहरूको अधिकार लोकतान्त्रिक निर्वाचनहरूका लागि एक प्रमुख अन्तर्राष्ट्रिय दायित्व हो।^६ निर्वाचन पर्यवेक्षण नेपालको कानून अनुरूप गरिन्छ। तथापि निर्वाचन पर्यवेक्षणका सम्बन्धमा सन् २०१३ को निर्वाचन आयोगको परिपत्र पर्यवेक्षकहरूमाथि, विशेषगरी राष्ट्रिय पर्यवेक्षकहरूमाथि लगाइएका बन्देजहरूको सन्दर्भमा जटिल छ। परिपत्र अनुसार पर्यवेक्षकहरू कम्तीमा २१ वर्षका र निश्चित शैक्षिक योग्यता हासिल गरेको हुनु अनिवार्य छ। यी प्रावधानहरू मतदाता हुनका लागि पर्ने आवश्यकताभन्दा कडा छन् र त्यसकारण केही नागरिकहरूको आफ्नो देशका सार्वजनिक मामिलाहरूमा सहभागी हुन पाउने अधिकारसँग बाफिन्छन्। तथापि पर्यवेक्षण समूहहरू तथा अन्तर्राष्ट्रिय संस्थाहरूको कडा आलोचनापश्चात् पर्यवेक्षकहरूले आफ्नो निर्वाचन क्षेत्रभन्दा बेग्लै क्षेत्रमा मात्र पर्यवेक्षण गर्न पाउने अधिल्लो व्यवस्थालाई आफ्नो मतदान गर्ने मतदानस्थलबाहेकका क्षेत्रमा पर्यवेक्षण गर्न पाउने गरि परिवर्तन गरिएको छ। यस्तो सकारात्मक परिवर्तनको द कार्टर सेन्टर प्रशंसा गर्दछ। यसअघि निर्वाचन पर्यवेक्षण समिति नामको एक राष्ट्रिय पर्यवेक्षण समूहद्वारा निर्वाचन आयोगका नीतिहरूका विरुद्ध दायर गरेको एउटा मुद्दाको सुनुवाई गर्न सर्वोच्च अदालत सहमत भएको थियो।

अधिकारहरूको उल्लंघनका हकमा प्रभावकारी समाधान प्रदान गर्ने र निर्वाचनसम्बन्धी उजुरीहरूलाई सम्बोधन गर्नका लागि पर्याप्त स्थानहरू रहेको सुनिश्चित गर्नु नेपालको एक अन्तर्राष्ट्रिय दायित्व हो।^७ सन् २००८ मा उजुरी र अपील प्रणालीलाई दुविधायुक्त र केही सन्दर्भमा अपारदर्शी रहेको मूल्यांकन गरिएको थियो। त्यसकारण उक्त प्रणालीको उपयोग थोरै मात्र भएको थियो, अर्थात् निर्वाचन सम्बन्धी उल्लंघनका दावीहरूलाई प्रायः उचित सम्बोधन गरिएको थिएन। वर्तमान निर्वाचकीय प्रक्रियाको दौरान निर्वाचन क्षेत्रतहमा केही लिखित उजुरीहरू दर्ता गरिएका छन्। तथापि, निर्वाचन अधिकारीहरूलाई उजुरी संयन्त्रबारे एकनासको ज्ञान नभएको

४. निर्वाचन आयोग, नेपालको प्रस्तावको वाबजूद २०१३ को निर्वाचनअघि कानूनको यस प्रावधानलाई परिवर्तन गरिएन।

५. आइसीसीपीआरको धारा २५ को सामान्य टिप्पणी २५ मा संयुक्त राष्ट्रसंघ मानवअधिकार समितिले उल्लेख गर्‍यो कि, “मतदान प्रक्रियाहरूद्वारा स्वतन्त्र ढंगमा चुनिएका प्रतिनिधिहरूको सहभागिताको अभ्यास गरिन्छ”

६. आइसीसीपीआर, धारा २५ (क)। संयुक्त राष्ट्रसंघ सामान्य टिप्पणी २५, अनुच्छेद २० र २६।

७. आइसीसीपीआर, धारा २३, र संयुक्त राष्ट्रसंघ सामान्य टिप्पणी २५, अनुच्छेद २०।

र केही राजनीतिक दलहरूले उनीहरूलाई उजुरी दर्ता गर्ने सम्बन्धमा पर्याप्त जानकारी नभएको वा उनीहरूलाई उजुरी र अपील प्रणालीप्रति विश्वास नरहेको बताएको पर्यवेक्षकहरूले उल्लेख गरेका छन् ।

निर्वाचन व्यवस्थापन

पारदर्शी तथा व्यवसायिक ढंगले कार्यसंचालन गर्ने स्वतन्त्र र निष्पक्ष निर्वाचन व्यवस्थापन निकायलाई नागरिकहरू वास्तविक लोकतान्त्रिक निर्वाचकीय प्रक्रियामा सहभागी हुन सक्षम भएको सुनिश्चित गर्ने प्रभावकारी माध्यमका रूपमा मान्यता हुन्छ ।^९ अन्तर्राष्ट्रिय र राष्ट्रिय कानूनहरूमा व्याख्या गरिएभै निर्वाचनसम्बन्धी मौलिक अधिकारहरूको सम्मान सुनिश्चित गर्नका लागि आवश्यक कदमहरू चाल्नु पनि निर्वाचन व्यवस्थापन निकायको जिम्मेवारी हो ।^{१०} सन् २०१३ को शुरुतिरको आयुक्तहरू नरहेको छोटो अवधिपछि पाँचै जना आयुक्तहरूको नियुक्तिसँगै हाल आयोगले पूर्ण कार्यसंचालन गरिरहेको छ र सहमतिका आधारमा निर्णयहरू गरिन्छन् । यसले निर्वाचनको प्रमाणिकतामा सार्वजनिक विश्वास प्रबर्द्धन गर्नमा योगदान गर्दछ ।

संवैधानिक संकट, कठिन भौगोलिक अवस्थिति भएको देशमा नोभेम्बरमा हुने निर्वाचन सम्पन्न गर्नका लागि कसिलो समयसीमा र बहिष्कार गरिरहेका केही दलहरूद्वारा निर्वाचन विथोल्ने चेतावनीहरूको बावजूद निर्वाचन आयोगले यो समयसम्म निष्पक्ष शैलीमा काम गर्दै प्रक्रियाको प्रावधिक पक्षलाई अधिकांशतः समयानुकूल अघि बढाएको छ । जारी सूरक्षा चुनौतिको अगाडि पर्याप्त मतदाता शिक्षा, सम्पूर्ण सामग्रीहरूको वितरण तथा मतदान र गणना अधिकारीहरूका लागि प्रभावकारी तालिमहरूका सम्बन्धमा सम्बोधन गर्नुपर्ने मुख्य कार्यहरू अझै बाँकी छन् । निर्वाचन आयोगले विस्तृत मतदाता शिक्षा अभियान तयार गरेको छ । निर्वाचन आयोगका जनहित सामग्रीहरू टेलिभिजन र स्थानीय एफएम स्टेशनहरूमा प्रसारण भइरहेको भए पनि क्षेत्रगत रूपमा मतदाता शिक्षा अभियानका अन्य प्रयासहरू सीमित देखिन्छन् । सेन्टरका पर्यवेक्षकहरूले भ्रमण गरेका धेरै जिल्लाहरूमा मतदाता शिक्षा स्वयंसेवकहरूका लागि तालिम संचालन भैरहेको वा भैसकेको जानकारी दिइएको भए पनि थोरै मात्र गतिविधिहरू भैरहेको पाइयो र अन्तर्वार्ता गरिएका अधिकांश जिल्ला निर्वाचन अधिकृतहरूले मतदाता शिक्षा सामग्रीहरू अझै प्राप्त गरि नसकेको बताए । मतदाता शिक्षा पहिले नै चलिरहेका स्थानहरूमा स्वयंसेवकहरूलाई कतिजना मतदाताहरूसँग सम्पर्क गर्ने भन्ने सम्बन्धमा निश्चित संख्याको लक्ष्य नदिइएको र उनीहरूलाई अधिकांशतः आफ्नै कार्यक्रम बनाउन छाडिदिइएको पर्यवेक्षकहरूले पाए ।

निर्वाचन आयोगले निर्वाचन तयारीका दौरान अधिकांश खण्डहरूमा पारदर्शी ढंगबाट कार्य गरेको भए पनि मतपत्र छपाईको समयमा भने सुरक्षाको कारण दर्शाउँदै पर्यवेक्षकहरूलाई उपस्थित हुन अनुमति दिएन । प्रक्रियाका सबै चरणहरू पर्यवेक्षणका लागि पूर्णतः खुला राख्नु प्रक्रियाको प्रमाणिकताप्रति सर्वसाधारणको विश्वास निर्माण गर्न र कायम राख्नका लागि महत्वपूर्ण कदम हुनुका साथै अन्तर्राष्ट्रिय निर्वाचन पर्यवेक्षणका सिद्धान्तहरूको घोषणापत्र र अन्तर्राष्ट्रिय निर्वाचन पर्यवेक्षकहरूका लागि आचारसंहिताको केन्द्रबिन्दु पनि हो ।

दल तथा उम्मेदवारी दर्ता

निर्वाचित कार्यालयका लागि खडा हुन पाउने अधिकारको प्रभावकारी कार्यान्वयनले मतदाताहरूलाई उम्मेदवारको छनौट गर्ने स्वतन्त्रता भएको सुनिश्चित गर्दछ ।^{११} त्यस कारण राजनीतिक दल वा उम्मेदवार दर्ता प्रक्रियाहरूमा राखिएको कुनै पनि शर्त न्यायोचित र भेदभावमुक्त हुनुपर्दछ ।^{१२} समग्रमा दल तथा उम्मेदवारको दर्ता दल र व्यक्तिविशेषहरूलाई अनावश्यक भ्रूणभट बिना, मतदाताहरूलाई राजनीतिक विकल्पहरूमा व्यापक छनौटको अवसर दिँदै सम्पन्न भयो । समानुपातिक प्रतिनिधित्वका लागि १२२ भन्दा बढी दलहरू दर्ता भए भने प्रत्यक्षतर्फ ६,१२८ उम्मेदवारहरू दर्ता भए जसमा ६६७ महिला र १,११५ स्वतन्त्र उम्मेदवार थिए । दर्ता बढेर भएका केही मामिलाहरूमा त्यसो गर्नुको आधार उचित भएको देखियो । त्यस्तो हुनेमा आठ दल र छ प्रत्यक्ष उम्मेदवारहरू थिए । पूर्वी नेपालका केही निर्वाचन क्षेत्रहरूमा प्रत्यक्ष उम्मेदवार दर्तामा बहिष्कार गर्ने समूहहरूको हडताल वा हिंसाको चेतावनीका कारण असर परेको वा तनावपूर्ण भएको भए पनि यो कार्य देशभरी सफलतापूर्वक संचालन भयो ।

९. संयुक्त राष्ट्रसंघ, सामान्य टिप्पणी २५, अनुच्छेद २० ।

१०. संयुक्त राष्ट्रसंघ, सामान्य टिप्पणी २५, अनुच्छेद २० ।

११. आइसीसीपीआर, दफा २५ (क) । संयुक्त राष्ट्रसंघ सामान्य टिप्पणी २५, अनुच्छेद १५ ।

१२. आइसीसीपीआर, दफा २५ (क) । संयुक्त राष्ट्रसंघ सामान्य टिप्पणी २५, अनुच्छेद १५ ।

राज्यले हरेक नागरिकहरूको सार्वजनिक मामिलाहरूमा सहभागी हुन पाउने सामर्थ्य सुनिश्चित गर्नुपर्दछ र भेदभाव वा अवसरको अभावको अभ्यासलाई अन्त्य गर्नका लागि सकारात्मक कदमहरू चाल्नुपर्छ।^{१३} यो सबै व्यक्तिहरूमा लागू हुन्छ, तर महिला तथा आदिवासी समूहहरूको अधिकारका बारेमा भने थप विशिष्ट अन्तर्राष्ट्रिय दायित्वहरू छन्।^{१४} यस सन्दर्भमा सन् २००८ को निर्वाचनका लागि निर्मित कानूनी खाकामा समाविष्ट महिला, आदिवासी समूहका सदस्यहरू तथा अन्य वर्गका लागि न्यूनतम प्रतिनिधित्वको कोटा सकारात्मक छन्। तथापि, तुलनात्मक रूपमा प्रत्यक्ष तर्फ थोरै मात्र महिला वा आदिवासी समूहका उम्मेदवारहरू छन् र मनोनयन गरिएकामध्ये केहीलाई जित्ने सम्भावना कम भएका निर्वाचन क्षेत्रहरूमा खडा गराइएको बताइएको छ। निर्वाचन आयोगले शुरूमा पेश गरिएकामध्ये अधिकांश समानुपातिक उम्मेदवारका सूचिहरू कोटा पूरा नगरेको कारण देखाउँदै त्रुटि सच्याउनका लागि राजनीतिक दलहरूलाई नै फिर्ता गरिदियो।

त्यसैगरी आयोगले मन्त्रीपरिषद्को आग्रहमा प्रत्यक्षतर्फका उम्मेदवार दर्ताको समयसीमा एक हप्ता पछाडि सारिदियो।

मतदाता दर्ता र मतदाता परिचयपत्र

विस्तृत तथा समावेशी मतदाता दर्ता प्रक्रिया विश्वव्यापी मताधिकारको सुनिश्चितता तथा मतदान गर्ने र निर्वाचित हुने मौलिक अधिकारको उपभोगका लागि एक प्रमुख खण्ड हो।^{१५} मतदाता नामावलीहरूको शुद्धताप्रतिको व्यापक अविश्वास रहेको कारणले गर्दा सन् २००८ को संविधानसभाको निर्वाचनपछि कार्टर सेन्टर तथा अन्य पर्यवेक्षण संस्थाहरूको प्रमुख सुझाव मतदाता दर्तामा सुधार ल्याउनु थियो। निर्वाचन आयोगले यस समस्यालाई सम्बोधन गर्दै देशव्यापी दर्ता अभियानहरूमार्फत स्वेच्छिक रूपमा दर्ता गराउन पाउने गरी बायोमेट्रिक तथ्यांक सहितको पूर्णतः नयाँ मतदाता पञ्जिकाको निर्माण गर्‍यो र आयोग १८ वर्ष र त्यसभन्दा माथिका १२,१४७,८६५ नागरिकहरूलाई मतदानका लागि दर्ता गराउन सफल भयो। यो निर्वाचन आयोगको १ करोड ४७ लाखको प्रारम्भिक लक्ष्य र २०११ को जनगणनाअनुसार लगभग १ करोड ६० लाख नेपाली नागरिकहरू मतदानका लागि योग्य हुनुपर्ने अनुमानित संख्याभन्दा कम थियो। सन् २००७ को अन्तरिम संविधानलाई मार्च २०१३ मा संशोधन गरिएको परिणामस्वरूप एक सकारात्मक कदम के थियो भने १८ वर्षका अधिकांश व्यक्तिहरू अब मतदानका लागि योग्य छन्, यो कार्टर सेन्टरको सुझावसम्मत छ। निर्वाचन आयोगको निर्णयद्वारा, दर्ता भएका र १५ जुलाई सम्ममा १८ वर्ष पुगेका सबै नागरिकहरू मतदानका लागि योग्य छन्।

नेपालका अन्तर्राष्ट्रिय दायित्वहरूअन्तर्गत दर्तालाई सहज बनाउनु र दर्तामा आइ पर्ने अवरोधहरू हटाउनु आवश्यक छ। नेपालमा मतदाता दर्ताका लागि योग्यताको प्रमाणपत्र एक निरन्तर र संवेदनशील मामिला रहिआएको छ। सर्वोच्च अदालतले सन् २०११ मा नेपालको कानून अन्तर्गत नागरिकता प्रमाणपत्रले मात्र कुनै व्यक्तिविशेष नेपाली नागरिक रहेको प्रमाणित गर्दछ र त्यसैले मतदानका लागि योग्य ठहर गर्छ भन्ने निर्णय सुनायो। यो प्रावधानले गैरनेपाली नागरिकलाई अलग्याए पनि यसले नागरिकताको प्रमाणपत्र प्राप्त गर्नका लागि आवश्यक कागजपत्र नभएका, विशेषगरी ऐतिहासिक रूपमा सीमान्तकृत समुदायहरू, विवाहित महिला तथा भूमिहीनजस्ता नागरिकहरूका लागि अप्ठ्यारो बनायो। सर्वोच्च अदालतको निर्णय अनुसार, अधिकारीहरूले यस कागजमाथिको पहुँचमा सुधार गर्ने कदमरू चाले जसमा हरेक जिल्लामा घुम्ती वितरण टोलीहरू खटाइनु, जन्मका आधारमा नागरिकता प्राप्त गरेका व्यक्तिका सन्तानहरूलाई नागरिकता प्रदान गर्नका लागि नागरिकता कानूनमा संशोधन, सन् २००८ को संविधानसभाको निर्वाचनको समयमा मतदाता सूचिमा नाम समाविष्ट भएका व्यक्तिहरूलाई नागरिकता प्रमाणपत्र बिना नै दर्ता हुन पाउने व्यवस्था गरिदिनुलगायतका थिए।

निर्वाचन आयोगले “जिल्ला बाहिरको” दर्ता कार्यक्रम संचालन गरेर आफू बसोबास गरिरहेको जिल्लाको बसोबासको प्रमाण देखाउन नसक्ने आन्तरिक प्रवासीहरूका लागि बसोबास गरेकै जिल्लाबाट आफ्नो मूल गृहजिल्लाका लागि दर्ता गर्न सहज बनाइदियो जसले दर्ताको लागि एक प्रारम्भिक अड्चनलाई हटाइ दियो। यो व्यवस्थाले आन्तरिक प्रवासीहरूलाई प्रभावकारी रूपमा समेट्न कति सहयोग गर्छ भन्ने अस्पष्ट छ किनभने उनीहरूले मतदानका लागि आफ्नै गृह निर्वाचन क्षेत्र जानुपर्ने हुन्छ र निर्वाचनको दिन आफ्नो क्षेत्रसम्म नपुग्न पनि सक्छन्। मतदाता दर्ताको संचालन प्रायः असहज अवस्थाहरूमा भए पनि समग्रमा सही ढंगमा सम्पन्न भएको थियो तर निर्वाचन हुनुभन्दा अघि मतदाता पञ्जिकाको अडिट हुन नपाएकाले गलत मतदानस्थल निर्धारण, गलत परिचय विवरण जस्ता त्रुटिहरूको परिमाण अज्ञात छ।

१३. संयुक्त राष्ट्रसंघ सामान्य टिप्पणी १८, अनुच्छेद १०।

१४. आइसीसीपीआर, धारा ३; सेडा, दफा ७; र आइएलओ आदिवासी तथा जनजातीहरूको सम्मेलन, १९८९ (संख्या १६९), धारा ६.१(ख)

१५. आइसीसीपीआर, दफा २५ (ख); र संयुक्त राष्ट्रसंघ मानवअधिकार समिति सामान्य टिप्पणी २५, अनुच्छेद ११।

मतदाताको पहिचानसम्बन्धी मामिला अझै विद्यमान छ । नयाँ मतदाता नामावलीमा हरेक मतदाताको फोटो छ जसले मतदान कर्मचारीहरूलाई मतदाताको पहिचान गर्न सहयोग गर्नेछ । मतदाता परिचय पत्रको वितरणका सम्बन्धमा आएका केही मिश्रित सन्देशहरूपश्चात् निर्वाचन आयोगले भर्खरै १ करोड २१ लाख मतदाता परिचय पत्रको छपाइ गर्ने र निर्वाचनको दिनअघि नै वितरण गरिसक्ने संकेत गरेको छ । केहि मुद्दाहरूमा, कार्टर सेन्टरका पर्यवेक्षकहरूले भेट गरेका अधिकांश जिल्ला निर्वाचन अधिकृतहरूले मतदाता परिचय पत्रको वितरण सम्बन्धमा चासो व्यक्त गरेका छन् । यदि वितरण कार्य अघि बढ्यो भने फर्जी प्रयोगबाट रोक्नका लागि हरेक मतदाताको परिचय पत्र सम्बन्धित मतदातालाई मात्र प्रदान गरिनेछ, भन्ने सुनिश्चित गर्न उचित नियन्त्रणको आवश्यकता पर्नेछ । मतदानका लागि परिचय पत्र आवश्यक हुन्छ वा हुँदैन भन्ने सम्बन्धमा मतदाताहरूमा भ्रम हुन सक्ने सम्भाव्य आशंकालाई सम्बोधन गर्न निर्वाचन आयोगले शिक्षा अभियान संचालन गर्छ वा गर्दैन भन्ने अस्पष्ट छ ।

राजनीतिक दलहरूलाई मतदान स्थलभित्र मतदाताहरूलाई नामावलीमा नाम खोज्न सहयोग गर्नका लागि टेबुल राख्ने कार्यलाई रोक्न कुनै कदम चालिएको छैन । नयाँ प्रकारको मतदाता नामावलीमा यसो गर्नु अनावश्यक हुनुका साथै यस किसिमको अभ्यासले सन् २००८ को निर्वाचनका समयमा केही मतदान स्थलहरूमा समस्या खडा गरेको थियो र कार्टर सेन्टरले भावी निर्वाचनहरूमा यस प्रथालाई हटाउन सुझाव दिएको थियो ।

प्रचारप्रसार वातावरण

वास्तविक लोकतान्त्रिक निर्वाचन खुला र पारदर्शी हुनुका साथै यसमा प्रचारप्रसारको अवधि आवश्यक हुन्छ जसमा निर्वाचनसँग सरोकार राख्ने सबैले धारणा र अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रता, संगठन निर्माणको स्वतन्त्रता, अवतजावतको स्वतन्त्रता, व्यक्तिको सुरक्षा तथा सूचनाहरूमा पहुँचजस्ता अधिकारहरूको सम्मान र मर्यादा राख्नुपर्नेछ ।^{१६}

कार्टर सेन्टरका पर्यवेक्षकहरूले यस समयसम्मको प्रचारप्रसार वातावरण सामान्यतः खुला रहेको पाएका छन्, उम्मेदवार तथा दलहरूले स्वतन्त्र तवरमा सार्वजनिक जुलुस र सभाहरू गर्दै सम्भाव्य मतदाताहरूसमक्ष आफ्ना सन्देश प्रवाह गर्न पाइरहेका छन् । निर्वाचन आयोगको आचारसंहिताको सबैभन्दा बढी उल्लंघन उम्मेदवारहरूद्वारा प्रचारप्रसारका क्रममा अनधिकृत सवारी साधनको प्रयोगद्वारा भएको पाइएको छ । तथापि, केही बढी गम्भीर उल्लंघनहरू पनि पाइएका छन् जसमा प्रतीस्पर्धी दल/उम्मेदवारका समर्थकहरूबीच छिटपुट टकराव र मतदान विरोधी दलहरूद्वारा प्रचारप्रसार सामग्री वा मतदाता शिक्षा सामग्री लुटिएको लगायत छन् ।^{१७} पछिल्लो समयमा उम्मेदवारहरूले प्रयोग गर्ने गरेका सवारी साधनहरू पार्किङ गरिएको समयमा आगजनी भएका छन् र मतदान विरोधी दलहरूले चार मुख्य दलका उच्चतहका राष्ट्रिय नेताहरूको बढी दुर्गम जिल्लाहरूको भ्रमणहरूलाई प्रभावित पार्ने प्रयासमा क्षेत्रीय स्तरमा बन्दको घोषणा गरेका छन् । तथापि यी छिटपुट र बढ्दो क्रममा रहेका घटना तथा अवरोधका प्रयासहरूले यो समयसम्मको समग्र प्रचारप्रसार वातावरणमा उल्लेख्य असर पारेका छैनन् ।

नेपालमा सार्वजनिक प्रचारप्रसारका लागि आर्थिक कोषको प्रावधान छैन त्यसकारण राजनीतिक दलहरू प्रचारप्रसार खर्चका लागि दलका सदस्यहरूको योगदान, मनोनित उम्मेदवारको व्यक्तिगत साधनस्रोत र चन्दाबाट निर्भर छन् । प्रत्यक्षतर्फका धेरैजसो उम्मेदवारहरू प्रचारप्रसारको खर्चका लागि आफ्नै साधनस्रोतमा निर्भर रहन्छन् र आफ्नो दलबाट थोरै मात्र आर्थिक सहयोग प्राप्त गर्छन् वा त्यो पनि पाउँदैनन् । यो अवस्थालाई बेलाबखतमा राजनीतिक दलहरूले प्रत्यक्षतर्फ बढी महिलाहरूलाई मनोनयन नगर्नुको कारणको रूपमा पनि दर्शाइन्छ । खर्चको निश्चित सीमा तोकिएको भए पनि त्यसको पालना भए नभएको अनुगमन भने जारी चुनौति हो ।^{१८} निर्वाचन प्रक्रियाको आर्थिक तत्वलाई अझ पारदर्शी बनाउनका लागि कार्टर सेन्टर दल तथा उम्मेदवारहरूलाई खर्चको सीमाको पालना गर्न र निर्वाचन आयोगलाई प्रचारप्रसारको आर्थिक विवरण प्राप्त भैसकेपछि सो प्रकाशित गर्न आग्रह गर्दछ ।

१६. आइसीसीपीआर, दफा ९, १२, १९, २२; र संयुक्त राष्ट्रसंघ मानवअधिकार समिति सामान्य टिप्पणी २५, अनुच्छेद २५ ।

१७. निर्विवाद रूपमा हालसम्मको सबैभन्दा गम्भीर घटनामा एमालेका बारा जिल्लाका उम्मेदवार तथा एकजना प्रमुख मुस्लिम नेता मोहम्मद आलममाथि गोली प्रहार भएको अक्टोबर ४ को घटनाको छानवीन अझै पनि जारी छ र उक्त हत्या निर्वाचनसँग सम्बन्धित थियो वा थिएन भन्ने अझै स्पष्ट छ ।

१८. विगतमा अडिटको प्रावधानलाई लागू गर्ने र सार्वजनिक अनावरण संयन्त्र प्रत्यक्ष रूपमा कमजोर थियो । हेनुहोस् मार्टिन चौतारी, फेब्रुअरी २०१२, “राजनीतिक वित्त र सार्वजनिक अधिकार”, संक्षिप्त पत्र संख्या ६ ।

सुरक्षा वातावरण

व्यक्तिको सुरक्षाको अधिकार एक मौलिक अधिकार हो र यसमा मतदाता, उम्मेदवार, मतदान कर्मचारी तथा पर्यवेक्षकहरूलाई निर्वाचनको अवधिमा जबरजस्ती, धम्की तथा हिंसाबाट संरक्षण दिने समेत समावेश हुन्छ।^{१९} २००८ को निर्वाचनमा नेपालमा निर्वाचनसँग सम्बन्धित हिंसा, मतदातालाई डरधम्की तथा बुथ कब्जा गर्ने कार्यहरू भए। पछिल्लो अवधिमा, मार्च २०१३ मा निर्वाचन विरोधी दलहरूले मतदाता दर्ता प्रक्रियामा अवरोध पुऱ्याए।

दशैँभन्दा अघि, अक्टोबर महिनाको दोस्रो हप्तामा गरिएका जिल्ला भ्रमणहरूमा कार्टर सेन्टरका पर्यवेक्षकहरूले सुरक्षा वातावरण शान्त रहेको उल्लेख गरे। सरकारले संवेदनशील वर्गमा राखेका जिल्लाहरूमा पनि अवस्था त्यही थियो। त्यो समयपछि, प्रतिस्पर्धी दल/उम्मेदवारका समर्थकहरूबीच टकरावका केही विवरणहरूका प्राप्त हुनुका साथै निर्वाचन विरोधी दलहरूद्वारा प्रचारप्रसार वा मतदाता शिक्षा सामग्रीहरू लुटिएका छिटपुट घटनाहरू भएका छन्। (कृपया प्रचारप्रसार खण्ड हेर्नुहोस्)

निर्वाचन विरोधी दल, मुख्यतः नेकपा-माओवादी र पूर्वी नेपालमा संघीय लोकतान्त्रिक राष्ट्रिय मञ्चसम्बद्ध संघीय लिम्बुवान राज्यपरिषद्का गतिविधि तथा योजनाहरू निर्वाचनको समयमा सुरक्षा वातावरणका लागि संशयको सबैभन्दा ठूलो तत्व बनेका छन्। उनीहरूको रणनीति र उनीहरूले सक्रिय अवरोध गर्ने प्रयास गर्छन् वा शान्तिपूर्ण रूपले निर्वाचन बहिष्कार गर्छन् भन्नेबारे मा मिश्रित समाचारहरू आइरहेका छन्। नेकपा-माओवादीका अध्यक्ष मोहन बैद्यले अक्टोबर १० का दिन आफ्नो दलले “भद्र” प्रयासको अनुशरण गर्नेछ, र निर्वाचनलाई बलपूर्वक अवरोध पुऱ्याउने छैन भनी दिएको आश्वासनको वावजूद प्रचारप्रसार वा मतदाता शिक्षा सामग्रीहरू लुट्ने वा नष्ट गर्ने वा आक्रमण गर्ने जस्ता घटनाहरू छिटपुट भइ नै रहेका छन्।^{२०} पूर्वको संघीय लोकतान्त्रिक राष्ट्रिय मञ्चसम्बद्ध संघीय लिम्बुवान राज्यपरिषदले अझै आक्रामक स्वरूप लिएको देखिन्छ, जसले अक्टोबर १९ देखि लागु हुने गरी उम्मेदवारहरूलाई उनीहरूको निर्वाचन क्षेत्रमा “निषेध” गर्ने कार्यक्रमको घोषणा गरेको छ। उल्लेखनीय रूपमा, दुवै समूहहरूले नोभेम्बर ११ देखि २० सम्म देशव्यापी बन्दको आह्वान गरेका छन् जसले निर्वाचनको समग्र व्यवस्थापकिय तयारीलाई प्रभावित पार्ने सम्भावना हुनेछ। कार्टर सेन्टर सबै विरोधी दलहरूलाई शान्तिपूर्ण रूपमा विरोध गर्न र नागरिकहरूको आवतजावत गर्ने, शान्तिपूर्ण भेला गर्ने तथा सार्वजनिक मामिलाहरूमा सहभागी हुने स्वतन्त्रताको सम्मान गर्न आग्रह गर्दछ।

सेन्टरका पर्यवेक्षकहरूले विशेषतः हिमाली जिल्ला तथा पहाडका दुर्गम क्षेत्रहरूमा (र केही मात्रामा तराईमा पनि), असहज भौगोलिक अवस्था तथा सडक मार्गको अभावका कारणले सुरक्षाबलहरूका लागि प्रत्युत्तर दिनका साथै संवेदनशील मतदान सामग्री ढुवानी गर्न चुनौतिपूर्ण भएको उल्लेख गरेका छन्। वार्ता गरिएका धेरै व्यक्तिहरूले निर्वाचनको दिन मतदाताहरूलाई धम्क्याउने वा अवरोध गर्ने कार्य मतदान स्थलमा नभए पनि तर त्यहाँ जाने आउने बाटो मै हुन सक्ने विचार व्यक्त गरे। ग्रामीण तथा दुर्गम क्षेत्रहरूमा त्यस्ता अवरोधहरू बढी गर्ने सम्भावना र सहजता दुवै हुन्छ।^{२१} यसको विपरित, पूर्वी तथा मध्य तराईमा भारतसँगको खुला सिमाना र केही उम्मेदवारहरूको सशस्त्र समूह तथा अपराधिक गिरोहहरूसँगको सम्बन्धलाई सम्भाव्य सुरक्षा जोखिमको रूपमा बुझिएको छ।

कार्टर सेन्टरका पर्यवेक्षकहरूले दलका प्रतिनिधिहरूद्वारा आफ्नो युवा समूहहरूलाई मत माग्नका लागि मात्र नभै उम्मेदवारहरूलाई सुरक्षा प्रदान गर्न, मतदाताहरूलाई मतदान स्थलसम्म पुग्न सघाउन र सम्भाव्य हस्तक्षेपबाट जोगाउन मतपेटिका र बुथको सुरक्षा गर्नका लागि प्रयोग गर्ने योजना बनाएको पनि सुने। कसैकसैले उनीहरूका युवासमूहहरू हाल भीड व्यवस्थापन तथा बुथ सुरक्षाको तालिम लिइरहेको पर्यवेक्षकहरूलाई बताए। अधिकांशले आफ्ना युवा समूहहरूलाई संयमतापूर्वक परिचालन गर्नेमा विश्वस्त पारे पनि मतदान स्थल बाहिर ठूलो संख्याका युवाहरूको भीड हुनु केही चासोको विषय हो। कार्टर सेन्टर राजनीतिक दलका नेता तथा उम्मेदवारहरूलाई कुनै पनि गुनासो उब्जिएमा उजुरी प्रक्रियाको आधिकारिक संयन्त्रको प्रयोग गर्न र आफ्ना समर्थकहरूलाई संयम बनाउनका लागि आवश्यक उपाय अपनाउन आग्रह गर्दछ।

१९. आइसीसीपीआर, दफा ९। “हरेकलाई स्वतन्त्रता तथा व्यक्तिगत सुरक्षाको अधिकार हुन्छ। कसैलाई पनि एकपक्षीय रूपमा पक्राउ गर्नु वा हिरासतमा राख्नु हुँदैन। कानूनले स्थापित गरेका आधार र तिनले स्थापित गरेका पद्धतिसम्मत हुने गरी बाहेक कोही पनि आफ्नो स्वतन्त्रताबाट वञ्चित हुनु हुँदैन।”

२०. यसमा अक्टोबर २३ का दिन नुवाकोटमा एनेकपा(माओवादी) की एकजना महिला कार्यकर्तालाई गम्भीर रूपले जलाइएको घटना समावेश थियो।

२१. उदाहरणका लागि डडेल्धुराको जोगबुढा गाउँ विकास समितिमा एक जना प्रहरी अधिकारीले केही मतदान स्थलहरूमा जाने आउने बाटोलाई लट्ठी लिएका बसेका थोरै व्यक्तिहरूले नै छेक्न सक्ने बताए।

विगतका अनुभवहरू र मतदानमा अवरोध गर्ने लगातारका चेतावनीलगायत माथि उल्लेखित तत्वहरूको परिदृश्यमा सेप्टेम्बर महिनामा सरकारले निर्वाचनका लागि एकीकृत सुरक्षा योजना ल्यायो । योजनाका अनुसार नेपाल प्रहरीबाट ४०,०००, सशस्त्र प्रहरी बलबाट २५,००० र सेनाबाट ४०,००० जना निर्वाचन सुरक्षाका लागि खटिनेछन् । यसअलावा ४५,००० अस्थायी प्रहरी (म्यादी प्रहरी) भर्ती गरिएका छन् जो निर्वाचनको अवधिमा सहायक भूमिका निर्वाह गर्नका लागि हाल १५ दिने तालीममा छन् । गृह मन्त्रालयले विभिन्न निर्वाचन क्षेत्र तथा मतदान स्थलहरूलाई ती स्थानहरूको संवेदनशीलता अनुसार वर्गीकरण पनि गरेको छ ।

विश्वसनीय निर्वाचन संचालनका लागि निर्वाचनको दिन मतदान अधिकृत तथा सामग्री, उम्मेदवार, मतदाता तथा अन्य सरोकारवालाहरूको सुरक्षाको महत्व सबैभन्दा बढी हुन्छ र जोखिमहरूलाई मत्थर तुल्याउनका लागि आवश्यक कदमहरू चाल्न कार्टर सेन्टर सरकारलाई सुझाव व्यक्त गर्दछ ।

निर्वाचन सुरक्षाको उद्देश्यका साथ गरिएको म्यादी प्रहरीको भर्ना र सेना खटाउने कार्य बहसको विषय बनेका कार्टर सेन्टरलाई थाहा छ । यसअलावा, २१ अक्टोबरमा बारा जिल्लामा म्यादी प्रहरी र प्रहरीबीच भएको झडप र त्यसपछि म्यादी प्रहरीहरूको समयावधी घटाउने घोषणाको भोलीपल्ट उनीहरूले गरेको देशव्यापी प्रदर्शनहरूले केही चिन्ता उब्जाएका छन् । कार्टर सेन्टर म्यादी प्रहरीहरूलाई खटाउनुभन्दा अगाडि पर्याप्त तालिम प्रदान गर्न आग्रह गर्दछ, र मतदान स्थलको सुरक्षा व्यवस्थापन गर्दा हतियारधारी सुरक्षाकर्मीहरूको उपस्थितिले अवरोधहरूका विरुद्ध रक्षात्मक शैली अपनाउँदै मतदाताहरूको लोकतान्त्रिक अधिकारहरूको अभ्यासका क्रममा उनीहरूलाई धम्क्याउने वा कुनै पनि ढंगमा प्रभावित पार्ने काम गर्दैन भन्ने प्रत्याभूत गर्ने किसिमले गरिनुपर्छ ।

सुझावहरू

नेपालको सन् २०१३ को संविधानसभाको निर्वाचनका लागि कार्टर सेन्टरको अन्तर्राष्ट्रिय निर्वाचन पर्यवेक्षण नियोग विश्वसनीय निर्वाचन संचालन गर्न सघाउ पुर्‍याउने हेतुले निम्न सुझावहरू प्रस्तुत गर्दछ:

निर्वाचन आयोग, नेपालका लागि:

- मान्यताप्राप्त अन्तर्राष्ट्रिय तथा नागरिक निर्वाचन पर्यवेक्षकहरूलाई मतपत्रको छपाईलगायतका निर्वाचन-पूर्वका गतिविधिहरू, मतदानका सबै पक्ष, मतदान समापन तथा गणना, महत्वपूर्ण सार्वजनिक सूचनाहरू तथा मतको राष्ट्रिय तालिकीकरण जस्ता निर्वाचनपश्चातका गतिविधिहरू लगायतका निर्वाचन प्रक्रियाका हरेक भागमा पहुँच सुनिश्चित गर्नुपर्छ ।
- निर्वाचन कर्मचारीहरूले चुनाव अगावै पर्याप्त तालिम पाएको सुनिश्चित गर्नुपर्ने, विशेषगरि मतदाता परिचयसम्बन्धि, अनधिकृत व्यक्तिहरूको आवतजावत रोक्न र मत गोप्यताको लागि ।
- मतदाता परिचयपत्रहरू व्यक्तिगत रूपमा र सम्बन्धित मतदातालाई मात्र वितरण हुने सुनिश्चित गर्नुपर्छ । मतदान गर्नका लागि परिचय पत्र आवश्यक बनाइनु हुँदैन । परिचयपत्रको सम्बन्धमा शिक्षा अभियान पनि संचालन गरिनुपर्छ ।
- मतदान केन्द्रमा राजनीतिक दलका स्वयंसेवकले नभै मतदान अधिकारीहरूले मतदाताको पहिचान गर्न सुनिश्चित गर्नुपर्छ ।
- गणना कर्मचारीहरू पूर्णतः तालिमप्राप्त भएको सुनिश्चित गर्नुपर्छ र मतपेटिकाहरूको संख्या पुनर्मिलान गर्ने पद्धति निर्माण गर्नेतर्फ ध्यान दिनुपर्छ ।
- निश्चित वर्गका लागि लक्षित मतदाता शिक्षासहित मतदाता शिक्षामा सुधार ल्याउने प्रयासको विकास गर्नुपर्छ ।
- हरेक उजुर/गुनासोहरूमा कानून तथा स्थापित पद्धतिहरू अनुसार व्यवहार हुने सुनिश्चित गर्नुपर्छ ।

उम्मेदवार तथा राजनीतिक दलहरूका लागि:

- निर्वाचन आयोग, नेपालको आचारसंहिताको सम्मानलाई निरन्तरता दिनुपर्छ र दलका समर्थकहरूबीच स्वच्छ अभ्यासलाई सुदृढ बनाउनुपर्छ ।
- दलका सभा वा विरोध र बहिष्कारका कार्यक्रमहरूले नागरिकहरूको भेला हुने स्वतन्त्रता, हिँडुलको स्वतन्त्रता तथा सार्वजनिक मामिलाहरूमा सहभागी हुने अधिकारको सम्मान गर्ने सुनिश्चित गर्नुपर्दछ ।

- निर्वाचनका सम्बन्धमा उत्पन्न हुन सक्ने गुनासोहरूका लागि आधिकारीक उजुरी संयन्त्रको प्रयोग गर्नुपर्छ र आफ्ना समर्थकहरूलाई संयम बनाउन तथा धैर्य रहन आह्वान गर्नका लागि उपायहरू अवलम्बन गर्नुपर्छ ।
- समर्थक र युवा समूहका सदस्यहरूलाई निर्वाचनको दिनमा मतदान स्थल वा त्यहाँ जाने आउने बाटोहरूमा भीड एकत्रित नगर्न निर्देशन दिनुपर्दछ ।
- प्रचारप्रसारको आर्थिक मामिलामा पारदर्शिता सुनिश्चित गर्नुपर्छ ।
- डरधस्की तथा जबरजस्ती चन्दा माग्ने कार्यबाट टाढा रहनुपर्छ ।

नेपाल सरकारका लागि:

- मतदानबाट अलग रहने र शान्तिपूर्ण बहिष्कार गर्ने अधिकारको सम्मान गर्नुपर्छ तर नागरिकहरूलाई आफ्नो मौलिक नागरिक र राजनीतिक अधिकारहरूको अभ्यास गर्नबाट रोक्ने कुनै पनि किसिमका अवरोधहरूबाट जोगाउनुपर्छ ।
- मतदाता तथा उम्मेदवारहरूको सुरक्षा सुनिश्चित गर्नुपर्छ ।
- सुरक्षा व्यवस्थापनले मतदाताहरूलाई त्रसित नपारोस् भन्ने सुनिश्चित गर्नुपर्छ ।
- म्यादी प्रहरीहरूलाई खटाउनुपूर्व पर्याप्त तालिम दिइएको सुनिश्चित गर्नुपर्छ ।

“ज्ञान्ति स्थापना, रोगसँग संघर्ष, आशाको निर्माण ।”

लाभरहित उद्देश्यको एक गैरसरकारी संस्था, कार्टर सेन्टरले द्वन्द्व समाधान, लोकतन्त्र, मानवअधिकार तथा आर्थिक अवसरको प्रबर्द्धन, रोग निवारण, मानसिक स्वास्थ्यसम्भारको सुधार गर्दै र विकासशील राष्ट्रका किसानहरूलाई अन्न उत्पादन बढाउन सिकाउँदै ७० भन्दा बढी देशका नागरिकको जीवनस्तर उन्नति गर्न सहयोग गरेको छ । कार्टर सेन्टर १९८२ मा अमेरिकी पूर्व राष्ट्रपति जिम्मी कार्टर तथा उहाँकी धर्मपत्नी रोजालिनद्वारा इमोरी विश्वविद्यालयसँगको साझेदारीमा संसारमा ज्ञान्ति तथा स्वास्थ्यको प्रबर्द्धन गर्न स्थापित भएको हो । कार्टर सेन्टरबारे थप जान्नका लागि कृपया www.cartercenter.org मा जानुहोस् ।

NEWS

THE
CARTER CENTER

ONE COPENHILL ATLANTA, GA 30307

तत्काल प्रकाशनका लागि

नोभेम्बर ७, २०१३

सम्पर्क: डेबोरा हेक्स, एटलान्टामा १-४०४-४२०-५१२४ वा dhakes@emory.edu; काठमाडौंमा नोभेम्बर १४ देखि +९७७ ९८५११ ६३८१३

नेपालको नोभेम्बर १९ को निर्वाचनका लागि कार्टर सेन्टरको प्रतिनिधिमण्डलको नेतृत्व जिम्मी कार्टरले गर्नुहुने

एटलान्टा... कार्टर सेन्टरले आज नेपालमा नोभेम्बर १९ मा हुन गइरहेको संविधानसभा निर्वाचनको पर्यवेक्षणका लागि अमेरिकी पूर्व राष्ट्रपति जिम्मी कार्टर तथा थाइल्याण्डका पूर्व उप-प्रधानमन्त्री डा. सुराकियार्त साथीराथाईले कार्टर सेन्टरको प्रतिनिधिमण्डललाई सहनेतृत्व प्रदान गर्नुहुने जनाएको छ। सेन्टरको नियोगमा २७ राष्ट्रका ५० भन्दा बढी पर्यवेक्षकहरु समावेश भै देशभरी खटिनेछन्।

राष्ट्रपति कार्टर, डा. साथीराथाई तथा कार्टर सेन्टरको नेतृत्व टोलीले प्रमुख सरोकारवालाहरु, राजनीतिक दलहरु, स्वतन्त्र उम्मेदवारहरु, नागरिक समाज संस्थाहरु, सरकारी अधिकारीहरु तथा अन्तर्राष्ट्रिय समुदायसँग भेटघाट गर्नुका साथै नोभेम्बर १९-२१ को मतदान र गणनाको पर्यवेक्षण गर्नेछ।

कार्टर सेन्टरले नेपालको संविधानसभा निर्वाचनको पर्यवेक्षण निर्वाचन आयोग, नेपाल तथा मन्त्री परिषद्का अध्यक्ष खिलराज रेग्मीको लिखित आमन्त्रणका आधारमा गर्न लागेको हो।

नेपालमा सन् २००३ देखि नै शान्ति प्रवर्द्धनको कार्यमा लागेको कार्टर सेन्टरले सन् २००८ मा सम्पन्न पहिलो संविधानसभा निर्वाचनको पर्यवेक्षण गर्‍यो र त्यसपछि जुन २०१३ सम्म दीर्घकालीन राजनीतिक तथा संवैधानिक अनुगमन सञ्चालन गर्‍यो। सेन्टरले प्राप्त गरेका तथ्यहरु आफ्नो देशको भविष्यका बारेमा नेपालीहरुका अभिव्यक्तिहरु मुखरित गर्ने प्रयासस्वरूप २० वटाभन्दा बढी सार्वजनिक प्रतिवेदनहरुमा समेटिएका थिए जो सरकार, सञ्चारमाध्यम, नागरिक समाजसँग बाँडिएका थिए।

कार्टर सेन्टरको पर्यवेक्षण नियोग अन्तर्राष्ट्रिय निर्वाचन पर्यवेक्षणका सिद्धान्तहरुको घोषणापत्र तथा अन्तर्राष्ट्रिय निर्वाचन पर्यवेक्षकहरुको आचारसंहिता अनुरूप संचालन हुन्छ जसलाई संयुक्त राष्ट्रसंघद्वारा सन् २००५ मा अंगीकार गरिएको थियो र ४० भन्दा बढी निर्वाचन पर्यवेक्षण समूहहरुले लागू गरेका छन्। सेन्टरले निर्वाचकीय प्रक्रियाको मूल्यांकन नेपालको राष्ट्रिय कानूनी खाका तथा क्षेत्रीय एवं अन्तर्राष्ट्रिय सम्झौताहरुमा निहित लोकतान्त्रिक निर्वाचनप्रतिका दायित्वहरुमा आधारित रहेर गर्दछ।

कार्टर सेन्टरले नेपालमा प्राप्त भएका तथ्यहरु बारेका आवधिक प्रतिवेदनहरु प्रकाशित गर्दछ जुन www.cartercenter.org मा उपलब्ध छन्।

“ज्ञान्ति स्थापना, रोगसँग संघर्ष, आज्ञाको निर्माण।”

लाभरहित उद्देश्यको एक गैरसरकारी संस्था, कार्टर सेन्टरले द्वन्द्व समाधान, लोकतन्त्र, मानवअधिकार तथा आर्थिक अवसरको प्रवर्द्धन, रोग निवारण, मानसिक स्वास्थ्यसम्भारको सुधार गर्दै र विकासशील राष्ट्रका किसानहरुलाई अन्न उत्पादन बढाउन सिकाउँदै ७० भन्दा बढी देशका नागरिकको जीवनस्तर उन्नति गर्न सहयोग गरेको छ। कार्टर सेन्टर १९८२ मा अमेरिकी पूर्व राष्ट्रपति जिम्मी कार्टर तथा उहाँकी धर्मपत्नी रोनालिनद्वारा इमोरी विश्वविद्यालयसँगको साझेदारीमा संसारमा ज्ञान्ति तथा स्वास्थ्यको प्रवर्द्धन गर्न स्थापित भएको हो। कार्टर सेन्टरबारे थप जान्नका लागि कृपया www.cartercenter.org मा जानुहोस्।

THE
CARTER CENTER

नेपालको १९ नोभेम्बर २०१३ को संविधानसभा निर्वाचनका लागि
कार्टर सेन्टरको निर्वाचन पर्यवेक्षण नियोग

प्रारम्भिक तथ्यहरू तथा निष्कर्षहरूबारे प्रतिवेदन

प्रारम्भ

नेपालमा सन् २००६ को नोभेम्बरमा सशस्त्र द्वन्द्वको अन्त्य भएपछि १९ नोभेम्बर २०१३ मा दोस्रो संविधानसभाको निर्वाचन सम्पन्न भयो। निर्वाचन २७ मे २०१२ मा पहिलो संविधानसभाको समयावधि संविधान निर्माण नगरी सकिएपछि देशको संविधान निर्माण प्रक्रियामा लागेको बिरामलाई पुनः शुरु गर्न लक्षित थियो।^१

निर्वाचन आयोग, नेपाल तथा मन्त्रीपरिषद्का अध्यक्ष खिलराज रेग्मीको लिखित आमन्त्रणपत्रबाट कार्टर सेन्टरले २५ सेप्टेम्बर २०१३ मा आफ्नो निर्वाचन पर्यवेक्षण नियोग स्थापना गर्‍यो। सेन्टरको नियोग पूर्व अमेरिकी राष्ट्रपति जिमी कार्टर तथा थाइल्याण्डका पूर्व उपप्रधानमन्त्री डा. सुराकियात साथीराथाईको नेतृत्वमा थियो। निर्वाचनको दिनभन्दा अघि निर्वाचन तयारीहरूको मूल्यांकन गर्नका लागि बाह्र दीर्घकालीन पर्यवेक्षकहरू दुईजनाको समूहमा देशभरि खटिएका थिए। निर्वाचनको दिनमा ३१ देशका ६६ पर्यवेक्षकहरूले ३१ जिल्लाका ३३६ मतदान केन्द्रहरूमा मतदानको र ३१ गणना केन्द्रहरूको पर्यवेक्षण गरे। कार्टर सेन्टरका पर्यवेक्षकहरूले गणना र मत तालिकीकरणको मूल्यांकनलाई जारी राखेका छन् र उनीहरू उजुरीहरूको समाधान तथा निर्वाचनपछिको वातावरणको पर्यवेक्षणका लागि नेपालमै रहनेछन्।

उल्लेखित पर्यवेक्षणहरू प्रारम्भिक हुन् र कार्टर सेन्टरले आफ्नो मूल्यांकन जारी राख्दै गर्दा तिनमा परिवर्तन हुन सक्छ। कुनै पनि टिप्पणी वा सुझावहरू नेपालमा हुने मौलिक निर्वाचनका लागि सहयोगी हुने भावका साथ पेश गरिएका छन्। सबै मूल्यांकनहरू अन्तर्राष्ट्रिय निर्वाचन पर्यवेक्षणका लागि घोषणपत्र तथा अन्तर्राष्ट्रिय निर्वाचन पर्यवेक्षकहरूका लागि आचारसंहिता तथा नेपालको राष्ट्रिय कानूनी संरचना एवं क्षेत्रीय तथा अन्तर्राष्ट्रिय सम्झौताहरूमा उल्लेखित प्रजातान्त्रिक निर्वाचनहरूप्रतिका दायित्वहरू अनुरूप छन्।^२

राजनीतिक पृष्ठभूमि

विशेषगरी संघीयताको प्रकारबारे रहेका गम्भीर मतभेदहरूको कारणले गर्दा आफ्नो नियमित तथा थपिएको अवधिबाट समेत नयाँ संविधान दिन नसकेपछि पहिलो संविधानसभा २७ मे २०१२ मा विघटन भएको थियो। निर्दिष्ट कार्य पूरा नगरी संविधानसभा विघटन भएपछि राजनीतिक तथा सवैधानिक संकट लम्बियो। १३ मार्च २०१३ मा चार मुख्य राजनीतिक दलका नेताहरूले उक्त संकट अन्त्य गर्नका लागि ११ बुँदे सम्झौता गरे। परिणामस्वरूप बहालबाला प्रधानन्यायाधीश खिलराज रेग्मीको अध्यक्षतामा निर्वाचन सरकारका

१. संविधानसभाका लागि पहिलो निर्वाचन सात दलीय गठबन्धनको अन्तरिम सरकार तथा नेपाल कम्युनिष्ट पार्टी (माओवादी) बीच नेपालको दशकलामो सशस्त्र द्वन्द्वलाई औपचारिक रूपमा अन्त्य गर्न नोभेम्बर २००६ मा भएको बिस्तृत शान्ति सम्झौताको एक अंश थियो।

२. यस प्रतिवेदनमा उद्धृत भएकै, यिनमा नागरिक र राजनीतिक अधिकारहरूको अन्तर्राष्ट्रिय सम्झौता, महिलाविरुद्धका सबैखाले भेदभाव अन्त्यबारे सम्झौता, आदिवासी र जनजातिहरूको बारेमा सम्झौता, संयुक्त राष्ट्रसंघ मानवअधिकार समिति सामान्य टिप्पणी २५, भ्रष्टाचार विरुद्धको संयुक्त राष्ट्रसंघको सम्झौता, तथा क्षेत्रीय सहयोगका लागि दक्षिण एशियाली संगठन (सार्क) को प्रजातन्त्रबारे घोषणापत्र। नेपालको १९९० को सन्धि ऐनले राष्ट्रिय कानूनसँग बाभेको अवस्थामा नेपालद्वारा हस्ताक्षरित सबै सन्धि तथा सम्झौताहरूले अग्रता पाउने उल्लेख छ।

रूपमा अन्तरिम निर्वाचन परिषद् गठन भयो र संवैधानिक संकटहरू हटाउन राष्ट्रपतिद्वारा २५ बुँदे अध्यादेश जारी गरियो । अन्तरिम निर्वाचन परिषद्लाई सहयोग गर्नका लागि नेपालका सबैभन्दा ठूला राजनीतिक दलहरूको एक खुला गठबन्धन, उच्चस्तरीय राजनीतिक समितिको गठन भयो । १३ जुन २०१३ मा अन्तरिम निर्वाचन परिषद्ले संविधानसभाको निर्वाचन १९ नोभेम्बर २०१३ का दिन हुने घोषणा गर्‍यो ।

अन्तरिम निर्वाचन परिषद्का अध्यक्षमा प्रधानन्यायाधीश रेग्मीको नियुक्ति तथा निर्वाचन मितिको घोषणा दुवैलाई नेपाल कम्युनिष्ट पार्टी-माओवादी नेतृत्वको ३३ दलीय गठबन्धनसहित केही साना दलहरूद्वारा सार्वजनिक रूपमा विरोध गरियो र विशेष गरी निर्वाचनको दिन नजिकिँदै गर्दा उक्त पक्षले निर्वाचन प्रक्रियाको हिंसात्मक बहिष्कार समेत गर्‍यो । त्यस्ता चुनौतीहरूको परिदृश्यमा अन्तरिम निर्वाचन परिषद्ले निर्वाचन सुरक्षाका लागि प्रहरी, सशस्त्र प्रहरी तथा सेनासमेतलाई सम्मिलित गरी सुरक्षा योजनाको घोषणा गर्‍यो । सुरक्षाको प्रयोजनका लागि म्यादी प्रहरी तथा सेनाको प्रयोग विवादित बन्न पुग्यो ।

कानूनी खाका र निर्वाचकीय प्रणाली

लोकतान्त्रिक निर्वाचनहरूको प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्नका लागि राष्ट्रिय कानून तथा अन्तर्राष्ट्रिय दायित्वहरूको पालना गर्ने राम्रो वैधानिक निर्वाचकीय खाका आवश्यक हुन्छ ।^३ नेपालको वैधानिक निर्वाचकीय खाकाको आधारस्तम्भ सन् २००७ को अन्तरिम संविधान र अन्य विभिन्न कानूनहरूको जगमा अवस्थित छ ।^४ यसबाहेक, प्रक्रियालाई नियम कानूनको अधिनमा राख्नका लागि निर्वाचन आयोग, नेपालले विभिन्न नीतिनिर्देशन तथा आचारसंहिताहरू जारी गरेको छ । मूलरूपमा संविधानसभाको एउटा मात्र निर्वाचनको परिकल्पना गरेको अन्तरिम संविधानलाई जुन २०१३ मा गर्ने भनिएको संविधानसभाको नयाँ निर्वाचनका लागि कानूनी अड्चनहरू हटाउन मार्च २०१३ मा राष्ट्रपतीय आदेशद्वारा संशोधन गरियो । यी मामिलाहरू अधिकांशतः राजनीतिक संकटको संस्थागत पक्ष, मतदाताको योग्यता तथा निर्वाचन सम्बन्धी प्रावधानहरूको अद्यावधिकसँग सम्बन्धित थिए । यी परिवर्तनहरूका अलावा २०१३ को संविधानसभा निर्वाचनको कानूनी खाका उम्मेदवारी दर्ता र निर्वाचन पर्यवेक्षणमा भएका केही अर्थपूर्ण परिवर्तनहरू बाहेक २००८ को निर्वाचनसँग धेरै मिल्दोजुल्दो छ ।

लोकतान्त्रिक निर्वाचनका लागि अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्डहरू अन्तर्गत मतदाताहरूले स्वतन्त्र तवरले आफ्ना प्रतिनिधिहरूको छनौट गर्न सक्षम हुनै पर्दछ । संविधानसभाको यो निर्वाचन २००८ को निर्वाचनको मिश्रित प्रणालीअनुरूप नै भयो: २४० सिटहरूमा प्रत्यक्ष निर्वाचनबाट निर्वाचित हुने, ३३५ सिटहरूमा देशभरिका क्षेत्रहरूबाट समानुपातिक प्रतिनिधित्वका आधारमा निर्वाचित हुने र २६ सिटहरूमा निर्वाचनपश्चात्को मन्त्रीपरिषद्ले मनोनित गर्ने । नेपालको मिश्रित निर्वाचन प्रणाली सिद्धान्ततः राम्रो भए पनि निर्वाचन परिणाम आइसकेपछि राजनीतिक दलहरूले समानुपातिक उम्मेदवारहरूको छनौट गर्ने कानूनी व्यवस्थाले नागरिकहरूको स्वतन्त्रतापूर्वक आफ्ना प्रतिनिधिहरू छनौट गर्न पाउने अधिकारलाई समितितुल्याइदिन्छ, किनभने मतदान गर्दाको समयमा मतदाताहरूलाई दलहरूले कुन उम्मेदवारलाई छान्नेछन् भन्ने थाहा हुँदैन । त्यसैगरी, २६ सदस्यहरू निर्वाचनपछि सरकारद्वारा छनौट गरिने प्रावधानले प्रतिनिधित्वको मौलिक अधिकारलाई कमजोर बनाउँदछ ।^५ संविधानसभाका २६ सदस्यहरू नियुक्त हुने प्रावधानको उद्देश्य “निर्वाचनको माध्यमबाट प्रतिनिधित्व गराउन नसकिएका राष्ट्रिय जीवनमा उल्लेख्य योगदान दिएका विशिष्ट व्यक्तिहरू तथा आदिवासी जनताहरूलाई....” समावेश गराउने उल्लेख छ ।^६

कानूनी खाकामा निर्वाचन प्रक्रियाका सबै मुख्य पक्षहरूलाई उल्लेख गरिएको छ र अधिकांश खण्डहरूमा मौलिक निर्वाचनका लागि आवश्यक संगठन, सभा, अभिव्यक्ति तथा हिँडुलको स्वतन्त्रता प्रदान गरिएको छ । तथापि ऐन, नियम तथा निर्देशिकाहरूको संख्या उल्लेख्य भएको कारणले उम्मेदवार, मतदाता, निर्वाचन अधिकारी तथा पर्यवेक्षकहरूका लागि बेलाबखतमा कानूनी खाका बुझ्न केही असहज हुन्छ र केही तथ्यहरू दोहोरिएका, विरोधाभाषपूर्ण छन् भने कानूनी प्रावधानमा कहींकहीं रिक्तता छन् । प्रत्यक्षतर्फका निर्वाचन क्षेत्रहरूको सीमा निर्धारण संवैधानिक व्यवस्थाहरूमा रहेको विरोधाभाषका कारण प्रभावित भएको थियो भने सन् २०११ को जनगणनाबाट प्राप्त नयाँ तथ्यांकहरूको बाबजुद निर्वाचन क्षेत्रका सीमाहरू सन् २००८ देखि अपरिवर्तित नै छन् । भविष्यमा

३. आइसीसीपीआर, धारा २, संयुक्त राष्ट्रसंघ मानवअधिकार समिति सामान्य टिप्पणी २५, अनुच्छेद ५, ७, ९, १९, २० ।

४. संविधानसभा सदस्यहरूको निर्वाचनसम्बन्धी अध्यादेश (२०१३), निर्वाचन आयोग ऐन, मतदाता नामावली ऐन, संविधानसभा अदालत ऐन, निर्वाचन अपराध तथा दण्ड ऐन, नागरिकता ऐन, राजनीतिक दल ऐन ।

५. आइसीसीपीआरको धारा २५ को सामान्य टिप्पणी २५ मा संयुक्त राष्ट्रसंघ मानवअधिकार समितिले उल्लेख गरेको छ कि, “मतदान प्रक्रियाहरूद्वारा स्वतन्त्र ढंगमा चुनिएका प्रतिनिधिहरूको सहभागिताको अभ्यास गरिन्छ” ।

६. नेपालको अन्तरिम संविधान, धारा ६३(३)(ग) ।

पुनरावलोकन गरिनुपर्ने अन्य कानूनी मामिलाहरूमा प्रचारप्रसारका नियमहरू बढी नै बन्देजात्मक हुनु, अस्पष्ट उजुरी तथा अपील संयन्त्र, पर्यवेक्षकका अधिकारहरू, प्रचारप्रसारको खर्च र निर्वाचनको दिनका नियमहरूमा रिक्तता आदि छन्।^७

आचारसंहिताले राजनीतिक दल, उम्मेदवार, सरकार, संचारमाध्यम तथा गैरसरकारी संस्थाहरूका लागि स्पष्ट आधारभूत नियमहरू स्थापित गरेको हुनाले समग्रमा यो सकारात्मक छ। उदाहरणका लागि, प्रचारप्रसारको अवधिमा राज्यका साधनस्रोतको दुरुपयोगलाई रोक्नका लागि अधिकारीहरूले हस्तक्षेप गर्नसक्ने सहितका धेरै धाराहरू उल्लेख भएका छन्। तथापि प्रचारप्रसार अवधिमा मत सर्वेक्षणमा बन्देज, प्रचारप्रसारमा लोगोहरू छापिएका ब्यानर तथा कपडाहरूलाई बन्देज तथा निर्वाचनका सामग्रीहरू (पम्पलेट, भण्डा आदि) निश्चित प्रकारको हुनुपर्ने अनिवार्यता लगायतका केही पक्षहरूमा भने आचारसंहिता बढी नै बन्देजात्मक छ। त्यस्ता प्रावधानहरू अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रतालाई कडा आवश्यकता भएको खण्डमा मात्र सीमित गर्न मिल्ने नेपालको अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिबद्धताभन्दा फरक छन्। यसबाहेक, अनावश्यक बन्देजहरू पनि रहेको कारणले आचारसंहिता लागू गराउन असहज भयो र त्यसैले महत्वपूर्ण प्रावधानहरूको पालनालाई पनि कमजोर बनाएको हुनसक्छ।

आचारसंहिताले प्रचारप्रसारको खर्चलाई सीमित बनाएको भए पनि प्रचारप्रसारको खर्चका बारेमा भने कानूनमा तुलनात्मक रूपमा थोरै मात्र प्रावधानहरू छन्।^८ यसमा खर्चको स्रोतको स्वीकार्यताबारे उल्लेख छैन वा खर्चको स्रोत घोषणा गर्नुपर्ने आवश्यकता छैन। सबै उम्मेदवारहरूले निर्वाचन भैसकेपछि निर्वाचन आयोगसमक्ष खर्चका विवरणहरू पेश गर्नुपर्ने हुन्छ, तर निर्वाचन आयोगले ती कागजातहरूको औपचारिक जाँच मात्र गर्छ र तिनको अडिट वा तिनलाई सार्वजनिक गर्दैन। आचारसंहिताको नयाँ मस्यौदामा प्रचारप्रसार खर्चको नियमनलाई सशक्त बनाउनका लागि राखिएको हरेक उम्मेदवारले प्रचारप्रसार खर्चको स्रोत खुलाउनै पर्ने दायित्वसम्बन्धी प्रावधानलाई अन्तिम संस्करणबाट हटाइनु खेदजनक छ। कार्टर सेन्टरका पर्यवेक्षकहरूले खर्चको सीमा अवास्तविक तवरमा कम राखिएको भन्ने कैयौं सरोकारवालाहरूबाट सुने र केही उम्मेदवारहरूले अनुमति दिइएको सीमाभन्दा धेरै बढी खर्च गरिरहेको संकेत गरे।

निर्वाचन प्रशासन र मतदाता शिक्षा

पारदर्शी तथा व्यवसायिक ढंगले कार्यसंचालन गर्ने स्वतन्त्र र निष्पक्ष निर्वाचन व्यवस्थापन निकायलाई नागरिकहरू वास्तविक लोकतान्त्रिक निर्वाचकीय प्रक्रियामा सहभागी हुन सक्षम भएको सुनिश्चित गर्ने प्रभावकारी माध्यमका रूपमा मान्यता हुन्छ।^९ अन्तर्राष्ट्रिय र राष्ट्रिय कानूनहरूमा व्याख्या गरिएभै निर्वाचनसम्बन्धी मौलिक अधिकारहरूको सम्मान सुनिश्चित गर्नका लागि आवश्यक कदमहरू चाल्नु पनि निर्वाचन व्यवस्थापन निकायको जिम्मेवारी हो।^{१०} सन् २०१३ को शुरुतिरको आयुक्तहरू नरहेको छोटो अवधिपछि पाँचै जना आयुक्तहरूका साथ हाल आयोगले पूर्ण कार्यसंचालन गरिरहेको छ र निर्णयहरू सहमतिका आधारमा गरिन्छन्। यसले निर्वाचनको सम्पूर्णतामा जनविश्वास प्रबर्द्धन गर्नमा योगदान गर्दछ। तथापि, निर्वाचन आयोगले आफ्ना बैठकहरूमा पर्यवेक्षक तथा दलका प्रतिनिधिहरूलाई उपस्थित हुन दिएर र बैठकका माइन्सूटहरू सार्वजनिक गरेर आफ्नो निर्णय प्रक्रियाहरूमा अझ पारदर्शी हुन सक्थ्यो।

संवैधानिक संकट, जटिल भौगोलिक अवस्थितिको देशमा नोभेम्बर महिनामै निर्वाचन गर्नको लागि कसिलो समयसीमा तथा बहिष्कार गरिरहेका केही दलहरूद्वारा मतदानमा अवरोध पुऱ्याउने चेतावनीहरूको बाबजुद निर्वाचन आयोगले निष्पक्ष ढंगले कार्य गर्दै प्रक्रियाको प्राविधिक पक्षलाई अधिकांशतः समयानुसार नै अघि बढाउन सक्थ्यो। अधिकांश स्थानहरूमा मतदाता नामावली तथा मतपत्रलगायत आवश्यक मतदान सामग्रीहरू समयमै पुगे। केही जिल्लाहरूमा तालीम सामग्रीहरू पुऱ्याउन भएको ढिलाइको बाबजुद सेन्टरका पर्यवेक्षकहरू उपस्थित भएका स्थानहरूमा मतदान र गणना कर्मचारीहरूको तालिम व्यावसायिक रूपमा संचालन भएका थिए। अधिकांश परिस्थितिहरूमा जिल्ला तहका राजनीतिक दलहरू निर्वाचनपूर्वको तयारीप्रति सन्तुष्ट थिए, मतदाता परिचयपत्रको वितरण भने यो मामिलाको उल्लेखयोग्य अपवाद थियो।

७. मतदाताहरूलाई मतपत्र दिनुअघि उनीहरूको औलामा नमेटिने मसी भए नभएको जाँच गर्ने (मसी लगाउने पर्ने प्रावधान भए पनि) स्पष्ट प्रावधान छैन, बिग्रेका मतपत्रहरूको बारेमा कुनै व्यवस्था छैन, गणना प्रक्रियाको दौरानमा मतपत्रहरूको संख्या पुनर्मिलान गर्ने पद्धतिको अनिवार्यता छैन।

८. भ्रष्टाचारविरुद्धको संयुक्त राष्ट्रसंघको सम्झौताको दफा ७.३ मा उल्लेख गरिएको छ कि, “हरेक राज्य पक्षले सार्वजनिक कार्यालयका लागि निर्वाचित हुने उम्मेदवारहरू तथा औचित्य अनुसार राजनीतिक दलहरूको खर्चसमेतको पारदर्शितालाई उच्च बनाउन यस सम्झौताका उद्देश्यहरूसँग मिल्ने गरी र राज्यको घरेलु कानूनका आधारभूत सिद्धान्तहरू अनुरूप उचित वैधानिक र प्रशासनिक माध्यमहरू अपनाउनेतर्फ ध्यान पुऱ्याउनुपर्छ।”

९. संयुक्त राष्ट्रसंघ, सामान्य टिप्पणी २५, अनुच्छेद २०।

१०. संयुक्त राष्ट्रसंघ, सामान्य टिप्पणी २५, अनुच्छेद २०।

निर्वाचन आयोगले १ करोड २१ लाख फोटो सहितका मतदाता परिचयपत्र छापेर निर्वाचनको दिनसम्ममा वितरण गरिसक्ने योजनामा अघि बढ्ने निर्णय ढिला गरी लियो । कार्टर सेन्टरका पर्यवेक्षकहरूले स्थानीय निर्वाचन अधिकारीहरूका बीच मतदाता परिचयपत्र वितरणमा भएको ढिलाई र वितरणको कडा नियन्त्रण नगरिएमा तिनको दुरुपयोग हुन सक्ने सन्दर्भमा व्यापक चासोहरू पाए । परिचयपत्र वितरण कार्य १४ नोभेम्बरसम्म शुरू भएन र वितरण कसरी गर्ने र निर्वाचनकै दिनमा वितरण गरिने हो कि भन्ने सम्बन्धमा निर्वाचन आयोगले विवादास्पद सन्देशहरू दियो जसले यस विषयमा सार्वजनिक अन्यौल निम्त्यायो ।

मतदाता शिक्षा नागरिकहरूले आफ्ना निर्वाचकीय अधिकारहरूको अभ्यास गर्न सक्छन् भन्ने सुनिश्चित गर्नका लागि महत्वपूर्ण तत्व हो । निर्वाचन आयोगले टेलिभिजन र रेडियो, पर्चा र पोस्टर वितरण, सडक नाटक तथा मतदाता शिक्षा स्वयंसेवकहरूद्वारा घरदैलो अभियानलगायतद्वारा व्यापक मतदाता शिक्षा अभियानको तयारी गर्‍यो । शुरुमा धेरै जिल्लामा भएको बिलम्बपश्चात् प्रसारप्रसार बढ्यो, यद्यपि भ्रमण गरिएका ग्रामीण क्षेत्रहरूमा भने मतदाता शिक्षा कम प्रभावकारी देखिएको पर्यवेक्षकहरूले पाए । एउटा उल्लेखयोग्य पक्ष भने निर्वाचनमा बदर मतको प्रतिशत घटाउने प्रयत्नस्वरूप सन् २००८ को निर्वाचनमा छ प्रतिशतभन्दा बढी मत बदर भएका स्थानहरूलाई लक्षित गरी संचालन गरिएको शिक्षा अभियान थियो ।

निर्वाचन आयोगका सामग्रीहरू स्थानीय एफएम रेडियोहरूमा प्रसारण गर्नका लागि २४ भाषामा निर्माण गरिएका थिए । तथापि, भाषिक अल्पसंख्यकहरूको बाहुल्य भएका क्षेत्रहरूमा स्थानीय भाषामा छापाका सामग्रीहरू प्रायः नभएको पर्यवेक्षकहरूले पाए ।

मतदाता दर्ता

व्यापक तथा समावेशी मतदाता दर्ता प्रक्रिया विश्वव्यापी मताधिकारको सुनिश्चितता तथा मतदान गर्ने र निर्वाचित हुने मौलिक अधिकारको उपभोगका लागि एक प्रमुख खण्ड हो ।^{१२} मतदाता नामावलीको शुद्धताप्रति व्यापक अविश्वास रहेकाले सन् २००८ को संविधानसभाको निर्वाचनपछि कार्टर सेन्टर तथा अन्य पर्यवेक्षण संस्थाहरूको प्रमुख सुझाव मतदाता दर्तामा सुधार ल्याउनु पर्छ भन्ने थियो । निर्वाचन आयोगले यस समस्यालाई सम्बोधन गर्दै देशव्यापी दर्ता अभियानहरूमार्फत स्वेच्छिक रूपमा दर्ता गराउन पाउने गरी बायोमेट्रिक तथ्यांक सहितको पूर्णतः नयाँ मतदाता पञ्जिकाको निर्माण गर्‍यो र १८ वर्ष र त्यसभन्दा माथिका १२,१४७,८६५ नागरिकहरूलाई मतदानका लागि दर्ता गराउन आयोग सफल भयो । तथापि यो निर्वाचन आयोगको १ करोड ४७ लाखको प्रारम्भिक लक्ष्य र २०११ को जनगणनाअनुसार लगभग १ करोड ६० लाख नेपाली नागरिकहरू मतदानका लागि योग्य हुनुपर्ने अनुमानित संख्याभन्दा कम थियो । २०१३ को मार्चमा २००७ को अन्तरिम संविधानमा गरिएको संशोधनको परिणामस्वरूप १८ वर्षका अधिकांश व्यक्तिहरू मतदानका लागि योग्य हुनु सकारात्मक कदम थियो । निर्वाचन आयोगको निर्णयअनुसार दर्ता भएर १५ जुलाई २०१३ सम्ममा १८ वर्ष पुगेका सबै नागरिकहरू मतदानका लागि योग्य छन् ।

नेपालका अन्तर्राष्ट्रिय दायित्वहरूअन्तर्गत दर्तालाई सहज बनाउनु र दर्तामा आइपर्ने अवरोधहरू हटाउनु अपरिहार्य छ ।^{१३} नेपालमा मतदाता दर्ताका लागि योग्यताको प्रमाणपत्र एक निरन्तर र संवेदनशील मामिला रहिआएको छ । सर्वोच्च अदालतले सन् २०११ मा नेपालको कानून अन्तर्गत नागरिकता प्रमाणपत्रले मात्र कुनै व्यक्तिविशेष नेपाली नागरिक रहेको प्रमाणित गर्दछ र त्यसैले मतदानका लागि योग्य ठहर गर्छ भन्ने निर्णय सुनायो । यो प्रावधानले गैरनेपाली नागरिकलाई दर्ता हुनबाट रोके पनि नागरिकताको प्रमाणपत्र प्राप्त गर्नका लागि आवश्यक कागजपत्र नभएका, विशेषगरी ऐतिहासिक रूपमा सीमान्तकृत समुदायहरू, विवाहित महिला तथा भूमिहीनजस्ता नागरिकहरूका लागि अप्ठ्यारो बनायो । सर्वोच्च अदालतको निर्णयसम्मत बनाउन अधिकारीहरूले यस कागजमाथिको पहुँचमा सुधार ल्याउने कदम चाले जसमा हरेक जिल्लामा घुम्ती वितरण टोलीहरू खटाइनु, जन्मका आधारमा नागरिकता प्राप्त गरेका व्यक्तिका सन्तानहरूलाई नागरिकता प्रदान गर्नका लागि कानून संशोधन र सन् २००८ को संविधानसभाको निर्वाचनताका मतदाता सूचीमा नाम समाविष्ट भएका व्यक्तिहरूलाई नागरिकता प्रमाणपत्र बिना नै दर्ता हुन पाउने व्यवस्था गरिदिनुलगायतका थिए । तथापि, विशेषगरी तराईका जिल्लाहरूका केही राजनीतिक दलहरूले कानूनमा भएका केही परिवर्तनहरू ढिलो गरी भएको भन्दै मतदाता नामावलीप्रति आफ्नो असन्तुष्टी जाहेर गरे ।

१२. आइसीसीपीआर, दफा २५ (ख); र संयुक्त राष्ट्रसंघ मानवअधिकार समिति सामान्य टिप्पणी २५, अनुच्छेद ११ ।

१३. संयुक्त राष्ट्रसंघ सामान्य टिप्पणी २टी, अनुच्छेद ११ ।

निर्वाचन आयोगले जिल्ला बाहिरको मतदाता दर्ता कार्यक्रम संचालन गरेर आफू बसोबास गरिरहेको जिल्लाको बसोबासको प्रमाण देखाउन नसक्ने आन्तरिक प्रवासीहरूका लागि बसोबास गरेकै जिल्लाबाट आफ्नो मूल गृहजिल्लाका लागि दर्ता गर्न सहज बनाइदियो जसले दर्ताको लागि एक प्रारम्भिक अड्चन हटाइदियो। तथापि, जिल्ला बाहिरको दर्ता गराएका मतदाताहरूले पनि मतदान गर्नका लागि आफ्नो नाम भएको केन्द्रमै पुग्नु पर्ने हुनाले यसको प्रभाव सीमित थियो। २,०००,००० वा त्योभन्दा बढी नेपालीहरू विदेशमा काम गरिरहेको अनुमान भए पनि देश बाहिरबाट मतदानका लागि दर्ता गर्न सकिने वा मतदान गर्न मिल्ने प्रावधान छैन।^{१४}

मतदाता दर्ता प्रायः असहज परिस्थितिहरूमा भए पनि समग्रमा सही ढंगमा गरिएको थियो, तर निर्वाचनभन्दा अघि मतदाता पञ्जिकाको अडिट नभएकाले गलत मतदान स्थल निर्धारण, गलत पहिचान विवरणजस्ता त्रुटिहरूको प्रतिशतबारे जानकारी भएन। निर्वाचन अवधिमा राजनीतिक दलहरूलाई मतदाना नामावलीमा पहुँच हुनु र पर्यवेक्षकहरूसमक्ष उनीहरूले तुलनात्मक रूपमा थोरै मात्र चासोहरू उठाउनु भने सकारात्मक थियो।

दल र उम्मेदवार दर्ता

निर्वाचित कार्यालयका लागि खडा हुन पाउने अधिकारको प्रभावकारी कार्यान्वयनले मतदाताहरूलाई उम्मेदवारको छनौट गर्ने स्वतन्त्रता भएको सुनिश्चित गर्दछ।^{१५} त्यस कारण राजनीतिक दल वा उम्मेदवार दर्ता प्रक्रियाहरूमा राखिएको कुनै पनि शर्त न्यायोचित र भेदभावमुक्त हुनुपर्दछ।^{१६}

कार्टर सेन्टरले दल तथा उम्मेदवारहरूको दर्ता सामान्यतः समावेशी र अनावश्यक भ्रष्टाचाररहित, मतदाताहरूलाई राजनीतिक विकल्पहरूमा व्यापक छनौटको अवसर दिँदै सम्पन्न भएको पायो। अधिल्लो संविधानसभामा प्रतिनिधित्व नगरेका दलहरूका लागि हस्ताक्षरको अनिवार्यता र प्रत्यक्षतर्फका उम्मेदवारहरूका लागि धरौटी राख्नुपर्ने प्रावधान भए पनि दर्ता भएका दलहरू तथा उम्मेदवारहरूको उच्च संख्यालाई नजर गर्दा शर्तहरू अनुचित नभएको देखिन्छ। तथापि, उम्मेदवार हुने व्यक्ति राज्यद्वारा रोजगारी दिइएको हुन नहुने प्रावधान भने बढी नै बन्देजात्मक हुन सक्छ किनभने यो शिक्षक र हुलाकका कर्मचारी जस्ता साना तहका पदहरूका लागि पनि लागू हुन्छ।

यो निर्वाचनमा समानुपातिक प्रतिनिधित्वका सूचीहरूका लागि १२२ दलहरूका १०,७०९ उम्मेदवारहरू दर्ता भएका थिए भने प्रत्यक्षतर्फका निर्वाचन क्षेत्रहरूका लागि १,११५ स्वतन्त्रसहित ६,१२८ उम्मेदवारहरू थिए। २० जना जति प्रत्यक्षतर्फका र ३०२ जना समानुपातिक तर्फका उम्मेदवारीहरूका दर्ता अस्वीकार भएको सन्दर्भमा त्यसो गर्नुको आधार उचित देखियो। समानुपातिक सूचीहरूमा मनोनयन गरिएका उम्मेदवारीहरूलाई अधिकांशतः मतदाता पञ्जिकामा नाम नभएको, २५ वर्षभन्दा कम उमेरको भएको वा अन्य दलको सूचीमा रहेको कारणले निर्वाचन आयोगले खारेज गर्‍यो।

पूर्वी नेपालका केही निर्वाचन क्षेत्रहरूमा बहिष्कार गरिरहेका समूहहरूद्वारा गरिएका हडताल वा हिंसाको चुनौतीहरूका कारणले प्रत्यक्षतर्फको उम्मेदवारी दर्ता प्रभावित वा तनावपूर्ण भएको थियो, तर अन्ततः प्रक्रिया देशभरि सफलतापूर्वक सम्पन्न भयो। समानुपातिक प्रतिनिधित्वको सूची निर्वाचनको दिनभन्दा पाँच दिनअघि मात्र पूरा भएको थियो जसले गर्दा मतदाताहरूलाई त्यसबारे बढी जानकारी लिन थोरै मात्र समय रह्यो।

प्रचारप्रसार वातावरण

मौलिक लोकतान्त्रिक निर्वाचन समावेशी र पारदर्शी हुनुका साथै यसमा प्रचारप्रसारको अवधि आवश्यक हुन्छ जसमा निर्वाचनसँग सरोकार राख्ने सबैले धारणा र अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रता, संगठन निर्माणको स्वतन्त्रता, आवतजावतको स्वतन्त्रता, व्यक्तिको सुरक्षा तथा सूचनाहरूमा पहुँचजस्ता अधिकारहरूको सम्मान र मर्यादा राख्दछन्।^{१७} सन् २००८ मा नेपालमा भएको निर्वाचनको समयमा

१४. वर्ल्ड बैंक, 'Governing Labour Migration in Nepal' (नेपालमा श्रम आप्रवासनको नियमन), २००९।

१५. आइसीसीपीआर, दफा २५ (क)। संयुक्त राष्ट्रसंघ मानवअधिकार समिति सामान्य टिप्पणी २५, अनुच्छेद १५।

१६. संयुक्त राष्ट्रसंघ मानवअधिकार समिति सामान्य टिप्पणी २५, अनुच्छेद १५ - १७।

१७. आइसीसीपीआर, दफा ९, १२, १९, २२; र संयुक्त राष्ट्रसंघ मानवअधिकार समिति सामान्य टिप्पणी २५, अनुच्छेद २५।

हिंसा, डरधस्की तथा बुथ कब्जाजस्ता गतिविधिहरू देखियो । पछिल्लो अवधिमा भने सन् २०१३ को मार्च महिनामा निर्वाचनको विरुद्धमा रहेका दलहरूले मतदाता दर्तामा अवरोध पुऱ्याए ।

निर्वाचनको दिनभन्दा ४८ घण्टाअघि शुरु भएको वैधानिक मौन अवधिसँगै १६ नोभेम्बरको मध्यरातदेखि औपचारिक प्रचारप्रसार बन्द भयो । प्रतिस्पर्धी राजनीतिक दलहरूका बीचमा कतैकतै भएका झडपहरूका बाबजुद अधिकांश भूभागमा उम्मेदवार तथा दलहरू आफ्ना सम्भाव्य मतदाताहरूसमक्ष पुग्न र आफ्ना सन्देशहरू व्यक्त गर्न सहजतापूर्वक सकिरहेका थिए । सन् २००८ मा समस्या देखिएको बताइएका केही क्षेत्रहरूमा, उदाहरणका लागि पूर्वी र मध्य तराईमा, प्रचारप्रसारको वातावरणमा उल्लेखयोग्य सुधार आएको थियो, यद्यपि केही गम्भीर घटनाहरू भने भए । तथापि, बहिष्कार गरिरहेका दलहरूद्वारा भने प्रचारप्रसारका कार्यक्रमहरूमा अवरोध, उम्मेदवार तथा दलका प्रतिनिधिहरूमाथि आक्रमण तथा सडक अवरोधलगायतका विभिन्न घटनाहरू भए । बहिष्कार गरिरहेका दलहरूले निर्वाचनभन्दा अघिदेखि निर्वाचनको दिनसम्मका लागि १० दिने देशव्यापी हडताल आह्वान गरे र त्रासको वातावरण सिर्जना गर्न बसहरूमा अविवेकी ढंगले पेट्रोल बम आक्रमण, प्रायःजसो मतदान स्थल छेउछाउ विष्फोटक सामग्री तथा नक्कली बमहरू राख्ने कार्यहरू गरे । ती आक्रमणहरूमा परी एक व्यक्तिको ज्यान गयो भने अन्य धेरै गम्भीर घाइते भए ।

प्रचारप्रसार पहिले केही मन्द किसिमको थियो र दशैं, तिहारको बिदा पछि र तराईमा छठको बिदा पछि त्यसले गति लियो ।^{१८} प्रचारप्रसारका गतिविधिहरूमा घरदैलो, आमसभा, मोटरसाइकल वा सवारी जुलुस, पर्चा वितरण तथा दलका झण्डाहरूको प्रदर्शन सबैभन्दा बढी देखिए । केही दलहरूले देशव्यापी अभियान पनि संचालन गरे, जस्तै एकीकृत नेपाल कम्युनिष्ट पार्टी (माओवादी) द्वारा मेची-महाकाली राष्ट्रिय जनचेतना अभियान तथा राष्ट्रिय प्रजातन्त्र पार्टी-नेपालद्वारा रथ यात्रा, तर समग्रमा पर्यवेक्षकहरूले बढीजसो प्रचारप्रसार व्यक्तिगत सम्पर्क तथा घरदैलोमा केन्द्रित भएको पाए । विशेषगरी पहाड र हिमालमा यस्तो देखियो । केही जिल्लाहरूमा सम्भाव्य घटनाहरूलाई न्यून गर्न राजनीतिक दलहरूले प्रचारप्रसारको समयबारे अन्य दलहरूसँग अग्रिम रुपमा सल्लाह गरे र जिल्ला प्रशासनसँग समन्वय गरे ।

प्रचारप्रसार तीव्र हुँदै गर्दा देशभरि नै आचारसंहिता उल्लंघन भएका खबरहरूमा पनि वृद्धि भयो । तीमध्ये अधिकांश सामान्य उल्लंघन थिए, तर अनधिकृत सवारीसाधनको प्रयोग, प्रचारप्रसार गतिविधिहरूमा विद्यालय क्षेत्रको प्रयोग तथा निर्वाचन आयोगसँग अनुमति नलिइ हेलिकप्टरको प्रयोगजस्ता उल्लंघनहरू पनि थिए । नोभेम्बर १७ को दिनसम्ममा मतदाताहरूलाई नगद वा त्यस्तै प्रकारका प्रलोभन दिइएका २१ वटा घटनाहरू निर्वाचन आयोगले पनि अभिलेखित गरेको थियो । उल्लंघनहरूको छानवीनका निर्वाचन आयोगले लागि पाँचै विकास क्षेत्रहरूमा अनुगमन टोलीहरू पठायो । केही पृथक दृष्टान्तहरूमा, कार्टर सेन्टरका पर्यवेक्षकहरूले क्षेत्रगत तहमा वैधानिक मौन अवधिको उल्लंघन भएको पाए ।

तथापि, प्रतिस्पर्धी दलका कार्यकर्ताहरूको संलग्नतामा बढी गम्भीर प्रकृतिका घटनाहरू पनि भएका थिए । तिनमा तोडफोड, प्रचारप्रसारका कार्यक्रममा अवरोध, झगडा र गम्भीर भौतिक आक्रमणलगायत थिए । उदाहरणका लागि तराई मधेश लोकतान्त्रिक पार्टी र मधेशी जनाधिकार फोरम-लोकतान्त्रिकका कार्यकर्ताहरूबीच १७ अक्टोबरका दिन सर्लाही जिल्लामा भएको झडपमा १७ जना घाइते भए भने पाँचजनाको अवस्था गम्भीर भयो, २२ अक्टोबरमा रूकुम जिल्लामा एनेकपा(माओवादी) र नेपाली कांग्रेसबीच भएको झडपमा कम्तीमा तीन जना घाइते भए, त्यसैगरी १४ नोभेम्बरमा रौतहट जिल्लामा एनेकपा(माओवादी) तथा मधेशी जनाधिकार फोरम-नेपालका बीच भएको झडपमा बन्दुक र ग्रिनेडको प्रयोग भएको बताइयो, र नोभेम्बर १५ का दिन बैतडी जिल्लामा एनेकपा (माओवादी) समर्थकहरूद्वारा नेकपा(एमाले) को प्रचारप्रसार कार्यक्रममा आक्रमण हुँदा कम्तीमा छ जना घाइते भए । छिटपुट नै भए पनि विभिन्न दलका समर्थकहरूबीच भएका त्यस्ता झडपहरू देशभरि नै भएका थिए । विशेषगरी निर्वाचनका समयमा पहिले पनि हिंसा हुने गरेको वा निकट प्रतिस्पर्धा हुने अनुमान भएका निर्वाचन क्षेत्रहरूमा त्यस्ता घटना बढी भएका थिए । प्रचारप्रसार वातावरणमा बहिष्कार गरिरहेका दलहरूका गतिविधिहरूको प्रभाव उल्लेख्य थियो । नेकपा-माओवादीको बहिष्कारको अभियानलाई शान्तिपूर्ण र सांकेतिक बनाउने आश्वासनका बाबजुद नेकपा-माओवादी र संघीय लोकतान्त्रिक राष्ट्रिय मञ्चसम्बद्ध संघीय लिम्बुवान राज्य परिषद् दुवैले पूर्व क्षेत्रमा आफ्ना बहिष्कारका अभियानहरूमा जबरजस्ती अवरोध तथा आक्रामक शैलीको सहारा लिने क्रम बढ्यो । अक्टोबर महिनाको शुरुतिर निर्वाचन आयोगको मतदाता शिक्षा प्रयासलाई लक्षित गर्दै मतदाता शिक्षा सामग्रीहरू नष्ट गर्ने धेरै घटनाहरू भएका थिए । अक्टोबरको अन्त्यसम्ममा आइपुग्दा नेकपा-माओवादीले आफ्ना अवरोध

१८. यसले त्यस समयमा निर्वाचन स्थगित हुन सक्ने सन्दर्भमा एक खालको अन्यायलाई पनि प्रतिबिम्बित गर्‍यो ।

क्रियाकलापहरूलाई उम्मेदवारहरूका प्रचारप्रसार गतिविधिमा केन्द्रित पारेका थिए, विशेषगरी प्रमुख दलका वरिष्ठ नेताहरूको भ्रमण हुने समयमा क्षेत्रीय बन्द गर्दै र एनेकपा(माओवादी) अध्यक्षलाई बढी लक्षित गर्दै।^{१९}

निर्वाचनको विरुद्धमा रहेका दलहरूले नोभेम्बर ११ देखि २० सम्मको आम हडतालको पनि आह्वान गरेका थिए, तर पहिलो दिनपछि त्यसलाई यातायात हडतालको रूपमा परिवर्तन गरियो। तथापि, निर्वाचन नजिकिँदै गर्दा हडतालको प्रभाव घट्दै गएको र हडतालमा संलग्नहरू पक्राउ पर्न थालेसँगै बहिष्कार गरिरहेका दलहरूले हिंसा र त्रासको सहारा लिने क्रम बढ्यो। रणनीतिक स्थानहरूमा विष्फोटक उपकरणहरू राखियो। तीमध्ये अधिकांशको समयमै पहिचान भए पनि केही घाइते भएको पनि खबर आयो, १३ नोभेम्बरका दिन मकवानपुरमा एक बम विष्फोट हुँदा त्यसको छर्रा लागेर नेपाली कांग्रेसका चार जना सदस्य घाइते भए। बन्दको अवज्ञा गर्ने बस तथा ट्रकहरूमाथि कैयौं आक्रमणहरू भए। पेट्रोल बमद्वारा गरिएका त्यस्ता आक्रमणहरूमा १६ नोभेम्बरमा काठमाडौं छाड्दै गरेको एउटा यात्रुवाहक बस पनि पत्थरो जसमा नौ जना घाइते भए, १४ नोभेम्बरमा सुर्खेत जिल्लामा नेपाली कांग्रेसका समर्थकहरू बोकेको एउटा बसमा भएको आक्रमणका कारण नौ जना घाइते भए भने १२ नोभेम्बरका दिन ललितपुर जिल्लामा भएको समान किसिमको आक्रमणमा एकजना बच्चा घाइते भए। १४ नोभेम्बरमा बारा जिल्लामा पेट्रोल बम आक्रमणमा परेका एक जना ट्रक ड्राइभरको १७ नोभेम्बरका दिन निधन भयो। मतदानका लागि धेरै प्रवासी नागरिकहरू आफ्नो गृह जिल्ला फर्कंदै गरेको समयमा भएका त्यस्ता घटनाहरू त्रास वृद्धि गर्न तथा मतदान संख्या घटाउनमा लक्षित थिए।

महिला, अल्पसंख्यक र वञ्चित समूहहरूको सहभागिता

राज्यले सबै नागरिकहरूको सार्वजनिक मामिलाहरूमा सहभागी हुन पाउने सामर्थ्य सुनिश्चित गर्नुपर्दछ र भेदभाव वा अवसरको अभावको अभ्यासलाई अन्त्य गर्नका लागि सकारात्मक कदमहरू चाल्नुपर्छ।^{२०} यो सबै व्यक्तिहरूमा लागू हुन्छ, तर महिला तथा आदिवासी समूहहरूको अधिकारका बारेमा भने थप विशिष्ट अन्तर्राष्ट्रिय दायित्वहरू छन्।^{२१} सन् २००६ को विस्तृत शान्ति सम्झौतामा नेपालको राजनीतिक नेतृत्वले लिंग, जातीयता तथा क्षेत्रमा आधारितसहित सबै खाले भेदभावलाई राज्यको “समावेशी, लोकतान्त्रिक तथा अग्रगामी” पुनर्संरचनाद्वारा अन्त्य गर्ने प्रतिबद्धता व्यक्त गरेका थिए जसलाई अन्तरिम संविधानमा समेत दोहोर्‍याइएको थियो।

यो सन्दर्भमा, महिला, आदिवासी समूहका सदस्य तथा अन्यहरूको प्रतिनिधित्वको न्यूनतम संख्याको कोटा कानून बनाएर तोकिनु राजनीतिक प्रतिनिधित्वको समावेशीतालाई प्रबर्द्धन गर्ने मार्गमा एक सकारात्मक कदम हो।^{२२} आचारसंहितामा प्रचारप्रसार अभियान लिंग तथा अपांगता भएका व्यक्तिहरूका सम्बन्धमा सम्बेदनशिल हुनुपर्ने प्रावधान र लिंगको आधारमा द्वेष वा हिंसा बढाउन सक्ने भाषणहरूमा निषेधजस्ता लैंगिक मुद्दाहरू समावेश गरिनु सकारात्मक छ।

समग्रमा उम्मेदवारहरूमध्ये ३५.४ प्रतिशत महिला थिए। तथापि, थोरै राजनीतिक दलहरूले मात्र आफ्नै पहलमा समावेशिताको प्रबर्द्धन गर्ने कदमहरू चाले। प्रत्यक्षतर्फका ६१२८ मध्ये ६६७ उम्मेदवार मात्र महिला थिए (१०.८ प्रतिशत) भने केही महिलाहरूलाई जित्ने सम्भावना कम रहेका स्थानहरूबाट उठाइएको बताइयो।^{२३} निर्वाचन आयोगले समानुपातिक प्रतिनिधित्वका धेरै सूचीहरूलाई सच्याउनका लागि भनेर दलहरूलाई फिर्ता पठाइदियो किनभने उनीहरूले सामाजिक समावेशिताको मापदण्डलाई पूर्णतः पालना गरेका थिएनन्।

मतदाता शिक्षा स्वयंसेवकहरूमा महिलाहरूको प्रतिनिधित्व राम्रो रहेको भए पनि जिल्ला निर्वाचन कार्यालयहरूमा महिला कर्मचारीहरू थोरै संख्यामा र कनिष्ठ पदहरूमा मात्र सिमित रहेको पर्यवेक्षकहरूले पाए। निर्वाचन आयोगको मतदान कर्मचारी भर्ना गर्ने नीतिमा

१९. संघीय लोकतान्त्रिक राष्ट्रिय मञ्चसम्बद्ध संघीय लिम्बुवान राज्य परिषदले १९ अक्टोबरभन्दा पछि पूर्वाञ्चल क्षेत्रका नौ जिल्लामा उम्मेदवारहरूलाई आफ्नो निर्वाचन क्षेत्रमा पस्न नै निषेधको घोषणा गर्‍यो, तथापि व्यवहारतः यसको असर भने न्यून थियो।

२०. संयुक्त राष्ट्रसंघ सामान्य टिप्पणी १८, अनुच्छेद १०।

२१. आइसीसीपीआर, धारा ३; सेडा, धारा ७; र आइएलओ आदिवासी तथा जनजातिहरूको सम्मेलन, १९८९, धारा ६.१(ख)।

२२. हरेक दलका समानुपातिक प्रतिनिधित्वको सूचीमा रहेका उम्मेदवारहरूमध्ये आधा संख्यामा महिला हुनै पर्छ र प्रत्यक्षतर्फ कम्तीमा १०० जना उम्मेदवार खडा गर्ने दलहरूले कुल उम्मेदवारहरूको ३३ प्रतिशत महिला राख्ने पर्छ। यसअलावा, कम्तीमा १०० जना उम्मेदवारहरू खडा गर्ने दलहरूका लागि आदिवासी तथा अन्य समूहका कम्तीमा कति उम्मेदवार राख्ने भन्ने कोटा पनि निर्धारित छ।

२३. क्षेत्रीय रूपमा केही भिन्नताहरू भन्ने थिए। सुदूर पश्चिमका हिमाली जिल्लाका १० क्षेत्रहरूमा प्रत्यक्षतर्फ एकजना मात्र महिला उम्मेदवार थिए भने पूर्वको उदयपुर जिल्लाका तीन क्षेत्रहरूमा मात्र १३ महिलाहरू प्रतिस्पर्धामा थिए जुन त्यहाँको कुल उम्मेदवारको २० प्रतिशत थियो।

लैंगिक समावेशी हुने जनाइए पनि त्यसको लक्ष्य निर्धारण गरिएको थिएन । निर्वाचनको दिनमा पर्यवेक्षकहरूले भ्रमण गरेका मतदान केन्द्रहरूमा ३५ प्रतिशत मतदान कर्मचारीहरू महिला रहेको पाए ।

निर्वाचन प्रक्रियामा अल्पसंख्यक, आदिवासी तथा ऐतिहासिक रूपमा पिछ्छाएका समूहहरूको सहभागिताका सम्बन्धमा परिस्थिति भन्नु जटिल छ । लमजुङमा गुरुङ, मनाङमा थकाली र ताप्लेजुङमा लिम्बुहरूको बाहुल्यता भएजस्तै निश्चित आदिवासी समूहहरू संख्यात्मक रूपमा सशक्त भएका जिल्लाहरूमा प्रत्यक्षतर्फको उम्मेदवारीमा उनीहरूको राम्रो प्रतिनिधित्व भएको पर्यवेक्षकहरूले पाए । यस विपरीत, दीर्घकालीन पर्यवेक्षकहरूले भ्रमण गरेका अधिकांश जिल्लाहरूमा प्रत्यक्षतर्फका उम्मेदवारहरूमा दलितहरूको संख्या कम रहेको कार्टर सेन्टरले पायो ।^{२४}

निर्वाचन पर्यवेक्षण

आफ्नो देशको सार्वजनिक मामिलामा निर्वाचन पर्यवेक्षण समूहहरूमाफत समेत सहभागी हुन पाउने नागरिकहरूको अधिकार लोकतान्त्रिक निर्वाचनहरूका लागि एक प्रमुख अन्तर्राष्ट्रिय दायित्व हो ।^{२५} निर्वाचन पर्यवेक्षण अन्तरिम संविधान र ऐनअनुरूप गरिन्छ । अभ्यासतः ४३ संगठनका २३,००० भन्दा बढी घरेलु (नागरिक) तथा २३५ अन्तर्राष्ट्रिय पर्यवेक्षकहरूले मान्यता प्राप्त गरेका थिए ।

पर्यवेक्षकहरूले २१ नोभेम्बरका दिनसम्म निर्वाचन प्रक्रियाको अधिकांश पक्षहरूको पर्यवेक्षण गर्न पाएको भए पनि ऐनमा पर्यवेक्षकहरूका अधिकारहरूलाई स्पष्ट उल्लेख गरिएको छैन जसले गर्दा निर्वाचन अधिकृतहरूले पर्यवेक्षकको प्रवेशलाई अस्वीकार गर्नसक्ने बाटो खुला बनाइदिएको छ । उदाहरणका लागि, निर्वाचन आयोगका बैठकहरूमा वा मतपत्रहरू छपाइ गर्ने समयमा पर्यवेक्षकहरूको उपस्थितिका सम्बन्धमा ऐन मौन छ र निर्वाचन आयोगले नागरिक वा अन्तर्राष्ट्रिय पर्यवेक्षकहरूलाई यी गतिविधिहरूको पर्यवेक्षण गर्ने अनुमति दिएको । आयोगको निर्वाचन प्रक्रियासम्बन्धी निर्देशिकाले कुनै निश्चित समयमा एउटा मतदान केन्द्रमा बढीमा पाँच जना पर्यवेक्षक मात्र उपस्थित हुन पाउने उल्लेख गरेको छ । अपितु, ऐनमा निर्वाचन अधिकृतहरूले मतदान केन्द्रमा पर्यवेक्षकहरूको उपस्थितिलाई अनुमति दिन सक्ने उल्लेख गरिएको भए पनि प्रवेश अस्वीकार गर्ने आधारहरू भने उल्लेख छैनन् । कार्टर सेन्टरका पर्यवेक्षकहरूले केही अवसरहरूमा नागरिक (घरेलु) पर्यवेक्षकहरूलाई मतदान र गणना प्रक्रियाहरूमा पूर्ण प्रवेश दिन अस्वीकार गरिएको पाए ।

निर्वाचन आयोगको निर्देशिकाले पर्यवेक्षकहरूलाई लक्षित केही अनावश्यक बन्देजहरू पनि लगायो । उदाहरणका लागि, नागरिक पर्यवेक्षकहरू कम्तीमा २१ वर्ष पुगेको र निश्चित शैक्षिक योग्यता भएको हुनुपर्ने प्रावधान बनाइयो । यी प्रावधानहरू मतदाता हुनका लागि आवश्यकभन्दा कठोर छन् र त्यसकारण केही नागरिकहरूको आफ्नो देशका सार्वजनिक मामिलाहरूमा भाग लिने अधिकारलाई प्रभावित पार्दछन् । यसअलावा, शैक्षिक योग्यताको अनिवार्यताले ऐतिहासिक रूपमा शिक्षाको स्तर कम रहेका महिला र सीमान्तकृत समुदायहरूविरुद्ध भेदभाव गरेका छन् । एक घरेलु पर्यवेक्षण समूह निर्वाचन पर्यवेक्षण समितिद्वारा सर्वोच्च अदालतमा दायर गरिएको एक रिटपछि अक्टोबर महिनामा निर्वाचन आयोगले आफ्नो गृह क्षेत्रभन्दा बाहिरमात्र पर्यवेक्षण गर्न पाउने बन्देजात्मक प्रावधानलाई संशोधन गर्‍यो । उक्त प्रावधानलाई पर्यवेक्षकले मतदाता नामावलीमा आफ्नो नाम रहेको मतदान केन्द्रमा मात्र पर्यवेक्षण गर्न नपाउने गरी परिवर्तन गरियो । कार्टर सेन्टरले उक्त परिवर्तनको सराहना गर्‍यो ।

प्रक्रियाका सबै चरणहरू पर्यवेक्षणका लागि पूर्णतः खुला राख्नु प्रक्रियाको सम्पूर्णताप्रति सर्वसाधारणको विश्वास निर्माण गर्न र कायम राख्नका लागि महत्वपूर्ण कदम हो । निर्वाचन प्रक्रियाका सबै पक्षहरूमा पारदर्शिता सुनिश्चित गर्नका लागि पर्यवेक्षकका अधिकारहरूलाई ऐनमा अभि स्पष्ट रूपले उल्लेख गरिनुपर्छ ।

संचार वातावरण

संचार तथा निर्वाचनसँग सम्बन्धित अन्तर्राष्ट्रिय दायित्वहरूमा अभिव्यक्ति तथा धारणाको स्वतन्त्रता र विभिन्न किसिमका संचारमाध्यमहरूमाफत सूचनाहरू खोज्ने, प्राप्त गर्ने तथा जानकारी लिने अधिकार समावेश छन् ।^{२६} निर्वाचकीय चक्रको शृंखलामा

२४. दलितहरू ऐतिहासिक रूपमा सीमान्तकृत रहेका जाति समूह हुन् जो देशभरि बस्दछन् ।

२५. आइसीसीपीआर, धारा २५ (क) । संयुक्त राष्ट्रसंघ मानवअधिकार समिति सामान्य टिप्पणी २५, अनुच्छेद २० र २६ ।

२६. आइसीसीपीआर, धारा १९, संयुक्त राष्ट्रसंघ मानवअधिकार समिति सामान्य टिप्पणी २५, अनुच्छेद २५ ।

आम संचारका गतिविधिहरूलाई निर्वाचन आयोगको आचारसंहितामा रहेका विभिन्न प्रावधानहरूले नियमन गर्दछन् र यसको पालना भए नभएको अनुगमन गर्नका लागि निर्वाचन आयोगले बेग्लै संचार अनुगमन केन्द्र स्थापना गर्‍यो।^{२७} कार्टर सेन्टरले विस्तृत संचार अनुगमन नगरे पनि समग्र संचार संरचनामा गरिएका पर्यवेक्षणहरू प्रस्तुत गरिएको छ।

समग्रमा कार्टर सेन्टरले निर्वाचन प्रक्रियामा संचारमाध्यमको भूमिकालाई सकारात्मक मूल्यांकन गर्‍यो। नेपालका टेलिभिजन, रेडियो तथा छापाहरूमा निर्वाचन सम्बन्धी समाचारहरूले व्यापकता पाए। टेलिभिजन र स्थानीय एफएम रेडियो स्टेशनहरूले उम्मेदवारहरूबीच बहस र जनतासँग प्रश्न उत्तरका सत्रहरू बारम्बार चलाए र केही संचारमाध्यमहरूले राजनीतिक दलहरूका सशुल्क विज्ञापनहरू पनि प्रसारित गरे। पर्यवेक्षकहरूले विशेषगरी ग्रामीण तथा दुर्गम क्षेत्रहरूमा अखबारहरूको वितरण सीमित वा बिलम्बित हुने भएको हुँदा स्थानीय एफएम स्टेशनहरू नै सूचनाको महत्वपूर्ण स्रोतको रूपमा रहेको पाए।^{२८}

राजनीतिक दल तथा उम्मेदवारहरूको स्थानीय संचारमाध्यममा पहुँच सामान्यतः राम्रो भएको देखियो। कहींकहीं मधेशी तथा अन्य साना र क्षेत्रीय दलहरूले स्थानीय संचारमाध्यममा उनीहरूको पहुँच राम्रो रहेको भएपनि राष्ट्रिय संचारमाध्यमहरूले उनीहरूका गतिविधिलाई नजरअन्दाज गर्न खोजेको आरोप लगाए। सेन्टरले पनि जिल्ला तथा राष्ट्रिय दुवै तहका केही संचारमाध्यमहरू निश्चित राजनीतिक दल वा उम्मेदवारहरूको प्रत्यक्ष स्वामित्वमा रहेका, प्रबर्द्धित वा आबद्ध रहेको बुझिएको पायो जसले पटकपटक कडा रूपमा पूर्वाग्रही धारणाहरू निम्त्यायो र कहिलेकाहीँ स्थानीय संचारको परिदृश्य धुव्रीकृत भएको बताइयो। केही मात्रामा त्यस्ता पूर्वाग्रहहरू संचारमाध्यमको अधिक संख्या र स्वतन्त्र संचारमाध्यमको उपस्थितिका कारण प्रभावहीन भएको देखिन्छ। विशेषगरी पूर्वी नेपालका केही मामिलाहरूमा मतदानको विरुद्धमा रहेका दलहरूको संलग्नता रहेका घटनाहरूलाई राष्ट्रिय संचारमाध्यममा बढाइचढाइ प्रस्तुत गरिएको वा विवरणहरूको यथेष्ट पुष्टि नगरिएको पर्यवेक्षकहरूले पाए। १८ नोभेम्बरका दिन निर्वाचन आयोगले सरकारलाई एबीसी टेलिभिजनको प्रसारण भोलिपल्टको ५ बजेसम्मका लागि बन्द गर्न लगाउन निर्देशन दियो किनभने उक्त च्यानलले आफ्नो प्रसारणमा स्पष्ट रूपमा एउटा दलको पक्ष लिइरहेको पाइएको थियो। तथापि, एबीसी टेलिभिजनबाट आएको एक आपत्तिपश्चात् सरकारले उक्त निर्देशनलाई लागू गरेन।

निर्वाचनसम्बन्धी विवाद समाधान

अधिकारहरूको उल्लंघनका हकमा प्रभावकारी समाधान प्रदान गर्ने र निर्वाचनसम्बन्धी उजुरीहरूलाई सम्बोधन गर्नका लागि पर्याप्त स्थानहरू रहेको सुनिश्चित गर्नु नेपालको एक अन्तर्राष्ट्रिय दायित्व हो।^{२९} निर्वाचनको दिनभन्दा अघि निर्वाचन क्षेत्रतहमा तुलनात्मक रूपमा थोरै मात्र लिखित उजुरीहरू दर्ता गरिएका थिए भने अधिकांश उजुरीहरू मौखिक र अनौपचारिक रूपमा सम्बोधन गरिएका थिए। तथापि, निर्वाचन अधिकृतहरूलाई उजुरी संयन्त्रबारे एकनासको ज्ञान नभएको र केही राजनीतिक दलहरूले उजुरी दर्ता गर्ने सम्बन्धमा उनीहरूलाई पर्याप्त जानकारी नभएको वा उजुरी र अपील प्रणालीप्रति विश्वास नै नरहेको बताएको पर्यवेक्षकहरूले उल्लेख गरेका छन्। राजनीतिक दलका प्रतिनिधिहरूले कार्टर सेन्टरका पर्यवेक्षकहरूलाई आचारसंहिता असमान रूपमा लागू गरिएको बताउँदै गर्दा तराईका केही साना दलहरूले निर्वाचन अधिकृतहरू ठूला दलहरूद्वारा भएका उल्लंघनहरूलाई सम्बोधन गर्न उदासीन रहेको बताए।

निर्वाचन आयोगले आचारसंहिता उल्लंघनका सम्बन्धमा जुलाई २३ देखि नोभेम्बर १७ सम्म १८७ वटा उजुरीहरू प्राप्त गर्‍यो। अधिकांश मामिलाहरूमा निर्वाचन आयोगको प्रत्युत्तर चेतावनी दिने वा दल तथा उम्मेदवारहरूलाई उल्लंघन फेरि नदोहोर्‍याउन अनुरोध गर्ने थियो। निर्वाचन आयोगसँग जरिवाना लगाउन सक्ने र गम्भीर उल्लंघनहरूका हकमा उम्मेदवारलाई अयोग्य ठहर्‍याउन सक्ने सम्मको अधिकार भए पनि उसले कुनै जरिवाना लगाएन। उल्लंघनहरूको प्रत्युत्तरमा कडा कदम नचालेकोमा केही दल, नागरिक समाज तथा संचारमाध्यमहरूद्वारा निर्वाचन आयोग आलोचित भयो।

२७. आचारसंहिताका प्रावधानहरूमा समाचारको प्रसारण निष्पक्ष तथा तथ्यमा आधारित हुनुपर्ने र कुनै पनि उम्मेदवारलाई विशेष व्यवहार गरिनु नहुने समावेश छ।

यसअलावा, निर्वाचन आयोगले राजनीतिक दलहरूका लागि सरकारी स्वामित्वका टेलिभिजन तथा रेडियो स्टेशनहरूमा आफ्ना कार्यक्रमहरू प्रचारप्रसार गर्नका लागि समय छुट्टायाइदियो तर ती संचारमाध्यमहरूलाई भने उनीहरूका समाचार सामग्रीहरूमा कुनै पनि राजनीतिक दल वा उम्मेदवारको पक्ष वा विपक्षमा नलाग्न निर्देशन दियो।

२८. यद्यपि सर्वाधिक दुर्गममध्ये केही क्षेत्रहरूमा एफएमको संकेत आउँदैनन्।

२९. आइसीसीपीआर, धारा २.३, र संयुक्त राष्ट्रसंघ मानवअधिकार समिति सामान्य टिप्पणी २५, अनुच्छेद २०।

उम्मेदवारहरूले ऐनसंगत योग्यता पूरा नगरेको सम्बन्धमा निर्वाचन आयोगले सात वटा उजुरीहरू प्राप्त गर्‍यो जसमध्ये दुई वटा अनुमोदित भए । एउटा मामिलामा सन् २००८ मा निर्वाचित भएका एकजना संविधानसभा सदस्यलाई नयाँ कानूनी प्रावधान अन्तर्गत हत्याको आरोपमा आजीवन कारावासको सजाय पाएका व्यक्तिहरू उम्मेदवार हुन नपाउने भएकाले अयोग्य ठहर्‍याइयो । अर्का उम्मेदवार सार्वजनिक पद धारण गरेका व्यक्ति भएको हुनाले उम्मेदवार बन्न नसक्ने कानूनी प्रावधानले गर्दा अयोग्य ठहरिए । बाँकी उजुरीहरू प्रमाणको अभावमा अस्वीकृत भए ।^{३०} उम्मेदवारीका सम्बन्धमा निर्वाचन आयोगका निर्णयविरुद्ध अपील गर्ने अधिकार कानूनमा नभए पनि अधिकारको हनन भएको अवस्थामा अन्तरिम संविधानअन्तर्गत कुनै पनि नागरिकले सोभै सर्वोच्च अदालतमा निवेदन दिन सक्छ । यसले निर्वाचन आयोगका निर्णयहरूको न्यायिक पुनरावलोकनका लागि एक स्थान त प्रदान गर्छ तर समस्याको समयमै निवारण हुन्छ भन्ने निश्चित भने हुँदैन ।

सर्वोच्च अदालतले निर्वाचनको दिनभन्दा अघिल्लो अवधिसँग सम्बन्धित धेरै मुद्दाहरूको सुनुवाइ गर्‍यो । ती मामिलाहरू घरेलु पर्यवेक्षणहरूका अधिकार, प्रधानमन्त्रीको रूपमा काम गरिरहेका सर्वोच्च अदालतका प्रधानन्यायाधीशको संवैधानिकता, मतपत्रमा “सबैका विरुद्ध मत” को प्रावधान नहुनु, महिला उम्मेदवारहरूको न्यून संख्या, तथा बहिष्कार गरिरहेका दलहरूको १० दिने हड्तालसँग सम्बन्धित थिए । निर्वाचनको दिनभन्दा अघि सर्वोच्च अदालतले कुनै अन्तिम निर्णय लिएन, यद्यपि सर्वोच्चले १० दिने हड्तालका विरुद्ध भने रोक आदेश जारी गर्‍यो । मतदान, गणना, परिणामहरूको घोषणा तथा अन्य मामिलाहरूका बारेमा परेका उजुरीहरूलाई तिनको प्रकृतिका आधारमा निर्वाचन आयोग वा विशेष रूपमा गठित संविधानसभा अदालतले मनन गर्न सक्छन् ।

मतदान

प्रजातान्त्रिक निर्वाचन प्रक्रियाको मुख्य आधारस्तम्भ स्वतन्त्र मतदान प्रक्रिया हो जसमा कुनै पनि नागरिकले डरधम्की वा बलजफतीबाट मुक्त भै आफ्नो गोप्य मतदान गर्न पाउँछ र हरेक व्यक्तिको मतको सामर्थ्य समान हुन्छ । छद्म मतदाताहरूलाई रोक्न मतदाताले फोटोसहितको परिचयपत्र देखाउनु र बहु मतदानबाट रोक्न मतदाताहरूको बुढी औलामा नमेटिने मसीले चिह्न लगाउनु निर्वाचनका नियमहरूका मुख्य पक्षहरू हुन् । कानून अनुसार मतदान कर्मचारीहरूले मतको गोप्यतालाई दृढताका साथ सुनिश्चित गर्नुपर्छ, यद्यपि सहायता आवश्यक पर्ने व्यक्तिहरूले भने अरुको सहयोग लिन सक्छन् ।

निर्वाचनको दिन देशका अधिकांश भूभागहरूमा ठूलो संख्याका मानिसहरू ओडेरिए, निर्वाचन आयोगले ७० प्रतिशतभन्दा बढी मतदान भएको अनुमान लगायो । कार्टर सेन्टरले नेपालका ७५ मध्ये ३१ जिल्लाका ३३६ मतदान केन्द्रहरूमा मतदान खुला गर्ने समय, मतदानको समय तथा बन्द गर्ने प्रक्रियाहरूको पर्यवेक्षण गर्‍यो । बहिष्कार गरिरहेका दलहरूले मतदानमा अवरोध पुर्‍याउने चुनौतीको परिदृश्यमा व्यापक सुरक्षाकर्मीहरू खटाइए, भ्रमण गरिएका लगभग सबै मतदान केन्द्रहरूमा प्रहरी बलको उपस्थिति थियो ।^{३१} निर्वाचनको दिन अधिकांशतः शान्तिपूर्ण थियो, कार्टर सेन्टरका पर्यवेक्षकहरूले मतदान स्थलहरू तथा वरिपरिका क्षेत्रहरूमा गरेका ९९ प्रतिशत भ्रमणहरूलाई शान्तिपूर्ण मूल्यांकन गरे । तथापि निर्वाचन आयोगले काठमाडौँमा एक बालक गम्भीर घाइते हुने गरी भएको बम विस्फोटलगायत राजनीतिक दलका समर्थकहरू बीच झडप तथा बहिष्कार गरिरहेका दलहरूद्वारा भएका धेरै घटनाहरूको विवरण दियो । कपिलवस्तुमा १७ ठाउँमा भेटिएका विस्फोटक सामग्रीहरू कारण पर्यवेक्षकहरूको आवतजावतमा विभिन्न स्थानमा अवरोध आएको थियो ।

२०१३ को निर्वाचनका लागि लगभग १०,००० स्थलहरूमा १८,५४७ मतदान केन्द्रहरू स्थापना गरिएका थिए, हरेकमा बढीमा ९०० मतदाताहरू दर्ता भएका थिए । भ्रमण गरिएका ३१ मध्ये १० मतदान केन्द्रहरू मात्र समयमै (बिहान ७ बजे) खुलेको र बाँकी सबै ७:३० बजेसम्ममा खुलेको कार्टर सेन्टरका पर्यवेक्षकहरूले बताए । अधिकांश मामिलामा खुला गर्न ढिला हुनुको पछाडि दलका प्रतिनिधिहरू ढिलो आउनु मुख्य कारण रहेको देखियो । सामान्य ढिलाईहरूको वाबजुद खोल्ने पद्धतिहरूबारे पर्यवेक्षक समूहहरूको मूल्यांकन धेरै सकारात्मक थियो, ३० समूहहरूले प्रक्रियालाई “राम्रो” वा “धेरै राम्रो” मूल्यांकन गरे । खोल्ने अवधिमा भ्रमण गरिएका सबै मतदान केन्द्रहरूमा दलका प्रतिनिधिहरू उपस्थित थिए ।

३०. निर्वाचनको दिनभन्दा एकदिन अघि निर्वाचन आयोगको अनुसन्धानको परिणामस्वरूप लमजुङ जिल्लाबाट प्रत्यक्षतर्फ उम्मेदवार रहेका एक जना उम्मेदवार पनि हुलाक कार्यालयका कर्मचारी भएको हुनाले अयोग्य ठहर्‍याइएका थिए ।

३१. निर्वाचन आयोगका अनुसार ६१,००० नेपाली सेना, ५६,००० नेपाल प्रहरी र २०,००० सशस्त्र प्रहरी तथा ४५,००० म्यादी प्रहरीहरू निर्वाचनका लागि खटाइएका थिए ।

समग्रमा मतदान प्रक्रियाको दौरानमा अधिकांश मतदान केन्द्रका कर्मचारीहरूले पद्धतिहरूको अनुशरण गरे, सेन्टरका पर्यवेक्षकहरूले ती क्रियाकलापमध्ये ९२ प्रतिशतलाई सकारात्मक मूल्यांकन गरे। समग्रमा पर्यवेक्षकहरूले भ्रमण गरिएका मतदान केन्द्रहरूमा मतदाताको पहिचान जाँच गर्ने अभ्यासको एकरूपता तथा लगभग सबै मतदान केन्द्रहरूमा आवश्यक सामग्रीहरूको उपलब्धतालाई आफ्नो सकारात्मक मूल्यांकनको आधार बनाए।

अपितु, मतदान प्रक्रियाका दौरान केही समस्याहरूको पर्यवेक्षण गरियो। सबैभन्दा बढी भने २६ प्रतिशत पर्यवेक्षणमा नमेटिने मसी गलत औलामा लगाइएको या मसी नै नलगाइएको देखियो। भ्रमण गरिएका सात प्रतिशत मतदान केन्द्रहरूमा मतको गोप्यता पूर्ण सुनिश्चित गरिएको थिएन, यो प्रायसः मतदान केन्द्रको अपूर्ण व्यवस्थापनका कारण थियो र ठाउँ ठाउँमा दलका प्रतिनिधि वा सुरक्षाकर्मीहरूले मतदाताहरूले आफ्नो मतपत्रमा छाप लगाइरहेको देख्न सक्थे। दृश्यशक्तिमा समस्या भएका मतदाताहरूले उचित सहयोग नपाइरहेको पनि पर्यवेक्षण गरियो। एक दृष्टान्तमा, दलका प्रतिनिधिहरूले ज्येष्ठ मतदाताहरूलाई मतपत्रमा कहाँ छाप लगाउने भनेर बारम्बार देखाइरहेको पनि पर्यवेक्षण गरियो। ७ प्रतिशत पर्यवेक्षणमा अनधिकृत व्यक्तिहरू उपस्थित थिए भने सात प्रतिशत मतदान केन्द्रहरूमा भीड बढी थियो। निर्वाचन आयोगका अनुसार जुम्ला जिल्लाको एक मतदान केन्द्रमा नेकपा-माओवादीको अवरोधका कारण मतदान रद्द भयो र २२ नोभेम्बरमा पुनः मतदान हुँदैछ। रौतहट, गोरखा, पर्वत र हुम्ला जिल्लाका एक एक मतदान केन्द्रहरूमा मतदान थोरै समय अवरुद्ध भएको थियो।

मतदाता परिचयपत्रहरूको वितरण निर्वाचनकै दिनमा हुने नठानिएको भए पनि पर्यवेक्षकहरूले भ्रमण गरिएका लगभग दश प्रतिशत मतदान केन्द्रहरूमा परिचयपत्र वितरण भैरहेको पाए। यो कार्य प्रायः मतदान कर्मचारी वा मतदाता शिक्षा स्वयंसेवकहरूद्वारा भैरहेको थियो, तर एक स्थानमा भने दलका प्रतिनिधिहरूद्वारा वितरण भैरहेको थियो। निर्वाचनको दिनअघि पर्यवेक्षकहरूका धेरै समूहहरूले मतदाताहरूसँग दर्ता रसीद भए पनि उनीहरूले मतदाता नामावलीमा आफ्नो नाम नभेटिरहेको दृष्टान्तहरू पाएका थिए। निर्वाचनको दिनमा भने पर्यवेक्षकहरूले भ्रमण गरेका मतदान केन्द्रहरूमा मतदान गर्न आएका लगभग सबै मतदाताहरूको नाम सम्बन्धित मतदान केन्द्रको मतदाता नामावलीमा रहेको पाए।

निर्वाचन प्रक्रियाको सम्पूर्णता सुनिश्चित गर्नका लागि पारदर्शिता एक महत्वपूर्ण तत्व हो। भ्रमण गरिएका लगभग सबै मतदानस्थलहरूमा दल र उम्मेदवारका प्रतिनिधिहरू उपस्थित थिए र भ्रमण गरिएकामध्ये ७४ प्रतिशत मतदानस्थलहरूमा एक वा दुईजना मात्र भए पनि घरेलु पर्यवेक्षकहरू उपस्थित थिए। भ्रमणको पाँच प्रतिशत स्थानहरूमा दलका प्रतिनिधिहरू वा घरेलु वा अन्तर्राष्ट्रिय पर्यवेक्षकहरूलाई उनीहरूको कार्यमा बन्देज लगाइएको थियो, उनीहरूलाई मतदान अधिकृतद्वारा मतदान केन्द्रभित्र छिर्न रोक लगाइएको वा त्यहाँबाट जान भनिएको थियो।

समापन प्रक्रियालाई धेरै सकारात्मक मूल्यांकन गरियो। समापनको पर्यवेक्षण गरिएका ३३ स्थलहरूमा बन्द गर्ने समयमा लाइनमा बसेका सबै मतदाताहरूलाई मतदान गर्न दिइएको थियो। प्रयोग नभएका मतपत्रहरूलाई सुरक्षित रूपमा प्याकिङ नगरिएका दुई दृष्टान्तबाहेक पद्धतिहरूको अधिकांशतः राम्ररी अनुसरण गरिएको थियो।

गणना

कुनै पनि निर्वाचनको विश्वसनीयताको आधार निष्पक्ष र इमानदार गणना प्रक्रिया हो। मतहरूको उच्च गोप्यता प्रदान गर्नका लागि मतपत्रका पेटिकाहरू मतदान केन्द्रमै खोलेर गनिँदैनन्, बरू तिनलाई प्रत्यक्ष प्रणालीका निर्वाचन क्षेत्रका गणना केन्द्रहरूमा ल्याइन्छन्। हरेक मतपेटिकाका मतपत्रहरूको संख्या निश्चित गर्न मतपत्रहरूलाई पहिले पेटिकाबाट घोट्याएर घोटो पारेर गन्नु पर्छ, त्यसपछि गणना गर्नुअघि ती मतपत्रहरूलाई अन्य मतपेटिकाका मतपत्रहरूसँग मिसाउनुपर्छ। निर्वाचन क्षेत्रका सबै मतपेटिकाहरू आइ नपुगुन्जेलसम्म मतगणना शुरु हुन नमिल्ने र असहज भौगोलिक परिवेशका कारण अधिकांश क्षेत्रहरूमा २० नोभेम्बरसम्म मतगणना शुरु हुन सकेन र केही क्षेत्रहरूमा अझ ढिला भयो।

२१ नोभेम्बरका दिन काठमाडौँ सेन्टरले २४० मध्ये ३१ गणना केन्द्रहरूमा गणना प्रक्रियाको पर्यवेक्षण गर्‍यो। ती स्थानहरूमा २० नोभेम्बरका दिन ढिला गरी मतगणना शुरु भयो, काठमाडौँ उपत्यकाका क्षेत्रहरू भने अपवाद थिए। गोरखा र चितवनमा मतदान प्रक्रियाबारेका उजुरीहरूको कारणले मतगणनामा ढिलाइ भएको थियो। यो प्रारम्भिक वक्तव्य जारी हुन्जेलसम्ममा पर्यवेक्षण गरिएका अधिकांश गणना केन्द्रहरूमा मतगणना शुरु भैसकेको थियो र केही प्रारम्भिक परिणामहरू पनि आइरहेका थिए।

पर्यवेक्षकहरूले कैयौं गणना केन्द्रहरूमा गणना कतिबेला शुरु हुन्छ र पर्यवेक्षक तथा प्रतिनिधिहरूलाई कति मात्रामा प्रवेश दिने भन्नेमा स्पष्टताको अभावले गर्दा प्रारम्भिक अन्यौल भएको पाए । प्रक्रिया शुरु भैसकेपछि भने गणना सुस्त रूपमै भए पनि पारदर्शी ढंगले अधि बढिरहेको पर्यवेक्षकहरूले जानकारी दिए ।

पर्यवेक्षकहरूले सबै गणनाहरू निर्वाचन आयोगका नियमहरू मूताबिक भएको भने पाएनन् । पर्यवेक्षण गरिएका ३१ मध्ये ११ गणना केन्द्रहरूमा हरेक पेटिकाभित्र रहेका मतहरूको संख्या निश्चित नगरिकनै पेटिकाहरू खोलेर मतपत्रहरू मिसाइएको थियो जसले गर्दा मतपत्रको संख्या पुनर्मिलान असम्भव भयो । पाँच गणनास्थलहरूमा मतपत्रहरू एकैठाउँ मिसाएर गनिनुपर्ने भए पनि मतदानस्थल अनुसार गणना गरियो । यो राजनीतिक दलका प्रतिनिधिहरूको जोडका कारण भएजस्तो देखिन्छ ।

नोभेम्बर २१ को बिहान सबैरै एनेकपा(माओवादी) ले आफ्ना प्रतिनिधिहरूलाई देशभरिका मतगणना केन्द्रहरूबाट हटाउने निर्णय गर्‍यो ।

सेन्टरको पर्यवेक्षण नियोग अन्तर्राष्ट्रिय निर्वाचन पर्यवेक्षणका लागि सिद्धान्तहरूको घोषणापत्र र आचारसंहिता अनुरूप भएको थियो जसलाई संयुक्त राष्ट्रसंघले सन् २००५ मा अंगीकार गरेको थियो र ४० भन्दा बढी निर्वाचन पर्यवेक्षण समूहहरूले लागू गरिरहेका छन् । सेन्टर नेपालको कानूनी संरचना एवं क्षेत्रीय तथा अन्तर्राष्ट्रिय सम्झौताहरूमा उल्लेखित प्रजातान्त्रिक निर्वाचनहरूप्रतिका दायित्वहरू अनुरूप छन् ।

“ज्ञान्ति स्थापना, रोगसँग संघर्ष, आशाको निर्माण ।”

लाभरहित उद्देश्यको एक गैरसरकारी संस्था, कार्टर सेन्टरले द्वन्द्व समाधान, लोकतन्त्र, मानवअधिकार तथा आर्थिक अवसरको प्रबर्द्धन, रोग निवारण, मानसिक स्वास्थ्यसम्भारको सुधार गर्दै र विकासशिल राष्ट्रका किसानहरूलाई अन्न उत्पादन बढाउन सिकाउँदै ७० भन्दा बढी देशका नागरिकको जीवनस्तर उन्नति गर्न सहयोग गरेको छ । कार्टर सेन्टर १९८२ मा अमेरिकी पूर्व राष्ट्रपति जिम्मी कार्टर तथा उहाँकी धर्मपत्नी रोजालिनद्वारा इमोरी विश्वविद्यालयसँगको साझेदारीमा संसारमा ज्ञान्ति तथा स्वास्थ्यको प्रबर्द्धन गर्न स्थापित भएको हो । कार्टर सेन्टरबारे थप जान्नका लागि कृपया www.cartercenter.org मा जानुहोस् ।

THE
CARTER CENTER

कार्टर सेन्टरको निर्वाचन पश्चात्को प्रतिवेदन
नेपालको २०१३ को संविधानसभा निर्वाचनका लागि अन्तर्राष्ट्रिय निर्वाचन पर्यवेक्षण नियोग

१९ डिसेम्बर, २०१३

प्रारम्भ

नेपालमा सन् २००६ को नोभेम्बरमा सशस्त्र द्वन्द्वको अन्त्य भएपछि १९ नोभेम्बर २०१३ मा दोस्रो संविधानसभाको निर्वाचन सम्पन्न भयो। निर्वाचन २७ मे २०१२ मा पहिलो संविधानसभाको समयावधि संविधान निर्माण नगरी सकिएपछि देशको संविधान निर्माण प्रक्रियामा लागेको बिरामलाई पुनः शुरू गर्न लक्षित थियो।^१

निर्वाचन आयोग, नेपाल तथा मन्त्रीपरिषद्का अध्यक्ष खिलराज रेग्मीको लिखित आमन्त्रणपश्चात् कार्टर सेन्टरले २५ सेप्टेम्बर २०१३ मा आफ्नो निर्वाचन पर्यवेक्षण नियोग स्थापना गर्‍यो। पूर्व अमेरिकी राष्ट्रपति जिम्मी कार्टर तथा थाइल्याण्डका पूर्व उपप्रधानमन्त्री डा. सुराकियात साथीराथाईले सेन्टरको नियोगलाई नेतृत्व प्रदान गर्नुभएको थियो।

निर्वाचनभन्दा अघिका दिनहरूमा निर्वाचन तयारीहरूको मूल्यांकन गर्नका लागि बाह्र दीर्घकालीन पर्यवेक्षकहरू दुईजनाको समूहमा देशभरी खटिएका थिए। निर्वाचनको दिन ३१ देशका ६६ पर्यवेक्षकहरूले ३१ जिल्लाका ३३६ मतदान केन्द्रहरूमा मतदानको र ३१ वटा गणना केन्द्रहरूको पर्यवेक्षण गरे। नोभेम्बर २४ मा अल्पकालीन पर्यवेक्षकहरू बिदा भएपछि सेन्टरका दीर्घकालीन पर्यवेक्षकहरू मत गणना प्रक्रियाको समापन, परिणाम तालिकीकरण, उजुरीहरूको समाधान तथा निर्वाचनपछिको वातावरणको पर्यवेक्षणका लागि नेपालमै रहे। निर्वाचन क्षेत्रभरिका सबै मतपेटिकाहरू आइनपुगुन्जेल गणना शुरू हुन नसक्ने र नेपालको जटिल भौगोलिक अवस्थितिका कारण धेरैजसो क्षेत्रहरूमा नोभेम्बर २० सम्म गणना शुरू भएको थिएन भने केही क्षेत्रहरूमा त्यसभन्दा ढिलो भयो। कार्टर सेन्टरले २४० मध्ये ३१ गणना केन्द्रहरूमा गणना प्रक्रियाको पर्यवेक्षण गर्‍यो र आठ जिल्लाहरूमा गणना प्रक्रिया समापनको पर्यवेक्षण गर्‍यो।

यो निर्वाचन पश्चात्को प्रतिवेदन मतगणना तथा उजुरी प्रक्रियाहरूको पर्यवेक्षणबारेको एक अद्यावधिक हो। यो प्रारम्भिक हो र कार्टर सेन्टरले आफ्नो मूल्यांकनलाई निरन्तरता दिँदै गर्दा यसमा संशोधन हुन सक्छ। यो प्रतिवेदन नोभेम्बर २१ को प्रारम्भिक प्रतिवेदनकै एक कडी हो। अन्तिम प्रतिवेदन २०१४ को प्रारम्भमा प्रकाशित हुनेछ र त्यसमा नेपालका भावी निर्वाचनहरूलाई सशक्त बनाउनका लागि सहयोगी सुझावहरू समावेश हुनेछन्।

सबै मूल्यांकनहरू अन्तर्राष्ट्रिय निर्वाचन पर्यवेक्षणका लागि घोषणापत्र तथा अन्तर्राष्ट्रिय निर्वाचन पर्यवेक्षकहरूका लागि आचारसंहिता तथा नेपालको राष्ट्रिय कानूनी संरचना एवं क्षेत्रीय तथा अन्तर्राष्ट्रिय सम्झौताहरूमा उल्लेखित प्रजातान्त्रिक निर्वाचनहरूप्रतिका दायित्वहरू अनुरूप छन्।^२

१. संविधानसभाका लागि पहिलो निर्वाचन सात दलीय गठबन्धनको अन्तिम सरकार तथा नेपाल कम्युनिष्ट पार्टी (माओवादी) बीच नेपालको दशकलामो सशस्त्र द्वन्द्वलाई औपचारिक रूपमा अन्त्य गर्न नोभेम्बर २००६ मा भएको विस्तृत शान्ति सम्झौताको एक अंश थियो।

२. यस प्रतिवेदनमा उद्धृत भएभैं, यिनमा संयुक्त राष्ट्रसंघ मानवअधिकारको विश्वव्यापी घोषणापत्र, नागरिक र राजनीतिक अधिकारहरूको अन्तर्राष्ट्रिय सम्झौता, महिलाविरूद्धका सबैखाले भेदभाव अन्त्यबारे सम्झौता, आदिवासी र जनजातिहरूको बारेमा सम्झौता, संयुक्त राष्ट्रसंघ मानवअधिकार समिति सामान्य टिप्पणी २५, भ्रष्टाचार विरूद्धको संयुक्त राष्ट्रसंघको सम्झौता, तथा क्षेत्रीय सहयोगका लागि दक्षिण एशियाली संगठन (सार्क) को प्रजातन्त्रबारे घोषणापत्र। नेपालको १९९० को सन्धी ऐनले राष्ट्रिय कानूनसँग बाभेको अवस्थामा नेपालद्वारा हस्ताक्षरित सबै सन्धी तथा सम्झौताहरूले अग्रता पाउने उल्लेख छ। नेपालका प्रतिवद्धताहरूको विवरणका लागि कृपया <http://www.cartercenter.org/des-search/des/Introduction.aspx> मा जानुहोस्।

राजनीतिक पृष्ठभूमि

प्रत्यक्षतर्फको गणनाका प्रारम्भिक परिणामहरु आउन थालेपछि एकीकृत नेपाल कम्युनिष्ट पार्टी माओवादी (एनेकपा माओवादी) ले निर्वाचनमा व्यापक धाँधली भएको आरोप लगाउँदै गणना प्रक्रिया स्थगित गर्न र पुनः निर्वाचनको माग गर्दै २१ नोभेम्बरका दिन बिहान आफ्ना प्रतिनिधिहरुलाई गणना केन्द्रहरुबाट फिर्ता बोलायो। पछिल्ला दिनहरुमा सो दलले निर्वाचन आयोग, नेपाली सेना तथा “अदृश्य शक्ति” हरुमाथि “माओवादी उम्मेदवारहरुलाई हराउन ग्राण्ड डिजाइन सञ्चालित गरेर” धाँधली गरेको आरोप लगायो। आरोपहरु मतगणना वा मतदान प्रक्रियासँग प्रत्यक्ष सम्बन्धित थिएनन्, बरू मतदान स्थलहरुबाट गणना केन्द्रसम्म ढुवानी गर्ने र भण्डारण गर्ने क्रममा अनियमितता भएको भन्ने थिए। एनेकपा (माओवादी) ले ती आरोपहरुबारे छानवीन गर्नका लागि एक स्वतन्त्र उच्चस्तरीय आयोग गठन गर्न पनि माग गरेको छ, यो मागलाई केही मधेशवादी तथा अन्य राजनीतिक दलहरुले समेत समर्थन गरेका छन्। यसबाहेक, उनीहरुले संवैधानिक प्रक्रियामा सहभागी हुनका लागि नयाँ संविधान जारी गर्न वा अन्तरिम संविधानमा गरिने कुनै पनि संशोधनमा दुई तिहाई नभई पूर्ण राजनीतिक सहमति हुनुपर्ने माग पनि पूर्वशर्तका रूपमा राखेका छन्। दलले आफ्ना मागहरु सम्बोधन नभएसम्म समानुपातिक प्रतिनिधित्व प्रणालीका लागि नामहरु निर्वाचन आयोगमा नपठाउने चेतावनी दिएको छ। सेना र निर्वाचन आयोग दुवैले आरोपहरुको कडा खण्डन गरेका छन् र एनेकपा(माओवादी) तथा अन्य दलहरुलाई आफ्ना गुनासोहरुलाई औपचारिक उजुरी संयन्त्रमार्फत ल्याउन आग्रह गरेका छन्।

गणना प्रक्रिया

कुनै पनि निर्वाचनको विश्वसनीयताको आधार निष्पक्ष र इमानदार गणना प्रक्रिया हो।^३ मतहरुको उच्च गोपनीयता प्रदान गर्नका लागि निर्वाचन आयोगका निर्देशिका बमोजिम मतपेटिकाहरु मतदान केन्द्रमै खोलेर गनिनेनन्, तिनलाई निर्वाचन क्षेत्रका गणना केन्द्रहरुमा ल्याइयो। सबै मतपेटिकाहरु गणना केन्द्रमा ल्याइसकेपछि सिरियल नम्बर र सिल नम्बरहरुको टिपोट गरी मतदान केन्द्रको अभिलेखसँग रूजु गरिनुपर्छ। हरेक मतपेटिकाका मतपत्रहरुको संख्या निश्चित गर्न मतपत्रहरुलाई पहिले पेटिकाबाट खन्याएर घोटो पारेर गनिनु पर्छ। त्यसपछि ती मतपत्रहरुलाई अन्य मतपेटिकाका मतपत्रहरूसँग मिसाएपछि हरेक दल वा उम्मेदवारका साथसाथै बदर मतहरुको पनि अलग्गै चाड बनाइनुपर्छ। हरेक मतपत्र सबै अवलोकनकर्ताले देख्ने गरी पारदर्शी ढंगले गणना गरिनुपर्छ। दलीय प्रतिनिधीहरुले गणना पृष्ठहरुमा हस्ताक्षर गर्छन् र परिणामहरु निर्वाचन अधिकृतद्वारा प्रस्तुत र प्रमाणित गरिन्छ। अधिकांश गणना कार्य निकै दिनपछि समाप्त भयो र विजयी उम्मेदवारहरुलाई प्रमाणपत्र प्रदान गरियो।

सेन्टरको नोभेम्बर २१ को प्रारम्भिक प्रतिवेदनमा सबै गणना कार्यहरु निर्वाचन आयोगका नियमहरु मूताविक भएको नपाइएको टिप्पणी गरिएको थियो। पर्यवेक्षण गरिएका ३१ मध्ये ११ गणना केन्द्रहरुमा हरेक पेटिकाभित्र रहेका मतहरुको संख्या निश्चित नगरिकनै पेटिकाहरु खोलेर मतपत्रहरु मिसाइएको थियो जसले गर्दा मतपत्रको संख्या पुनर्मिलान असम्भव भयो। मतपत्रहरु एकै ठाउँ मिसाएर गनिनुपर्ने भए पनि पाँचवटा मामिलाहरुमा मतदानस्थल अनुसार गणना गरियो। राजनीतिक दलका प्रतिनिधिहरुको जोडका कारण यस्तो भएको देखिन्छ।

केही जिल्लाहरुमा गणनाका अभ्यासहरु क्षेत्र तथा गणना अधिकृतहरुबीच फरक फरक पाइएको सेन्टरका पर्यवेक्षकहरुले बताए। विशेषगरी समानुपातिक तर्फको गणनाका दौरानमा अनौपचारिक र कामचलाउ प्रवृत्तिमा पनि बृद्धि आएको पाइयो। प्रक्रियालाई गति दिनका लागि समानुपातिक तर्फको गणनामा बेग्ला बेग्लै दलका मतपत्रहरु पनि सँगसँगै गणना गरिएको थियो। परिणामस्वरूप दलका प्रतिनिधिहरुले समग्र प्रक्रियाको पर्यवेक्षण गर्न नपाएको भए पनि अधिकारी तथा दलहरुका लागि त्यस्तो अभ्यास स्वीकार्य भएको देखियो।

सुविधाका लागि गरिएका सामान्य परिवर्तनहरुलाई सहज ढंगमा लिइएको हुनाले ती असामञ्जस्यताहरुले गणनाको समग्रता तथा उपस्थित सरोकारवालाहरुको विश्वासलाई प्रभावित नपारेको कार्टर सेन्टरका पर्यवेक्षकहरुको मूल्यांकन थियो। अपितु यसले राजनीतिक सहमतिद्वारा कानूनलाई किनारा लगाउने अभ्यासलाई बढावा दिन्छ।

३. संयुक्त राष्ट्रसंघ, आइसीसीपीआर, दफा २५(ख), मतदानको अधिकार, संयुक्त राष्ट्रसंघ मानवअधिकार समिति, सामान्य टिप्पणी २५, अनु. १९: “निर्वाचनहरु आवधिक रूपमा मतदानको अधिकारको प्रभावकारी अभ्यासको प्रत्याभूति दिने कानूनहरुको ढाँचाअन्तर्गत निष्पक्ष तथा स्वतन्त्र तवरले सम्पन्न गरिनुपर्छ।”

केही मामिलाहरूमा पर्यवेक्षकहरूले मतपेटिकाका सिल नम्बरहरू सही ढंगले अभिलेखित नगरिएको पाए । केही दलहरूद्वारा सुरक्षा तथा मतपेटिकाहरूको ढुवानीको विश्वसनीयतामा अनियमितता भएको आरोपका चासोहरू उठाएको सन्दर्भमा निर्वाचन अधिकारी तथा दलीय प्रतिनिधिहरूले सिल नम्बर जाँच गर्ने र रूजु गर्ने कार्यलाई गणना प्रक्रियाकै अंगको रूपमा लागू गरेको भए प्रक्रियाको विश्वसनीयतामा अझ बृद्धि आउने थियो ।

मतपत्रको वैधता निर्धारण

गणना प्रक्रियाको दौरानमा मतपत्रको वैधता निर्धारणका लागि समान नियम तथा पद्धतिहरूले विश्वव्यापी तथा समान मताधिकारको हरेकको अधिकारलाई सुरक्षित गर्न सहयोग गर्न सक्छ ।^४ निर्वाचनको दिन निर्वाचन आयोगले निर्वाचन अधिकृतहरूका लागि १० बुँदे पद्धतिहरूको परिपत्र जारी गर्‍यो । परिपत्र जारी भएको समयले विवाद उब्जाए पनि तीमध्ये अधिकांश बुँदाहरू मतको वैधतालाई कसरी निर्धारण गर्ने भन्नेमा स्पष्टताका साथै कस्ता मतलाई सदर मानी गणना गर्ने भन्ने बारे निर्देशन समेत थियो: मतदान अधिकृतहरूले कालोबाहेकका मसीले हस्ताक्षर गरेका मतपत्रहरू, थोरै च्यातिएका वा अर्धकट्टी संलग्न रहेका तथा औंलाको छाप वा स्वस्तिक छापबाट केही मसी अनायास मतपत्रको अर्को भागमा लागेको । मतदाताको आशय स्पष्ट भएको औचित्य देखिएको खण्डमा ती मतपत्रहरूलाई सदर भनेर गणना गरिनु पर्ने थियो ।

ती निर्देशन तथा निर्वाचन आयोगद्वारा निर्वाचनपूर्व गरिएका मतदाता शिक्षा प्रयासका बाबजुद प्रत्यक्षतर्फका सिटहरूमा (४.९६ प्रतिशत) र समानुपातिक प्रणालीमा (३.२ प्रतिशत) बढेर मतको समग्र प्रतिशत २००८ को निर्वाचनसँग तुलना गर्दा (क्रमशः ५.१५ र ३.६६ प्रतिशत) थोरै मात्र घट्न सक्‍यो । २१ जिल्लाका ५४ निर्वाचन क्षेत्रहरूमा (सात पहाडी तथा १४ तराई जिल्लाहरूमा) प्रत्यक्षतर्फ बढेर मतहरूको प्रतिशत ६ भन्दा बढी रहेको थियो ।

निसन्देह, बढेर भएका अधिकांश मतहरूमा एउटै मतपत्रमा फरक दलका चिन्हहरूमा दुई ठाउँमा स्वस्तिक छाप हुनु नै सबैभन्दा समान थियो । सम्भवतः, ती मतदाताहरूलाई दुईवटा मत दिनु पर्छ भन्ने त थाहा थियो तर अलग अलग मतपत्र हुन्छन् भन्ने चाहिँ बुझेका थिएनन् । समानुपातिक प्रणालीको मतपत्र ठूलो र सम्हाल्न गाह्रो हुने खालको भए पनि त्यसमा बढेर मतको संख्या कम हुनुलाई यसले पुष्टि गर्दछ । बढेर मतका अन्य साभ्ना कारणहरू यस्ता थिए: मतपत्रमा सही ठाउँमा चिन्ह नलगाइएको, मतपत्रमा चिन्ह नै नलगाइएको, मतदान अधिकृतद्वारा मतपत्रमा हस्ताक्षर नभएको, स्वस्तिक चिन्हको सट्टा औंला वा अन्य छापको प्रयोग गरिएको । पर्यवेक्षकहरूले केही अवसरहरूमा नियमहरूको कार्यान्वयन असमान रूपमा भैरहेको पाए । केही दृष्टान्तहरूमा मतदान अधिकृतहरूको हस्ताक्षर नभएका वा स्वस्तिक चिन्हको सट्टा औंलाको छाप लगाइएका मतपत्रहरू पनि गणना गरिए भने कहिलेकाहीँ गनिनिएनन् । समग्रमा, जे भए पनि पद्धतिहरूको अनुशरण गरियो र असमानताहरू (जस्तै हस्ताक्षर नगरिएका मतपत्रहरूको गणना) आशयपूर्ण नभएको र मुख्यतः गणना धेरै दिनसम्म चलेकाले गणना कर्मचारीहरू थाकेको कारण भएको देखियो ।

केही उल्लेख्य क्षेत्र त्यस्ता पनि थिए जहाँ सदर मतको निर्धारण निर्वाचन अधिकृतको तजबिजमा भएको देखियो । पश्चिम क्षेत्रको एक गणना केन्द्रमा प्रत्यक्ष तर्फका मतपेटिकाबाट थोरै समानुपातिक मतपत्रहरू भेटिए जुन भूलवश गलत बाक्समा हालिएको प्रष्ट थियो । दलका प्रतिनिधिहरूसँगको सानो विमर्शपछि अन्ततः निर्वाचन अधिकृतले तिनलाई बढेर भनिदिए ।

गणना केन्द्रहरूमा दलका प्रतिनिधि तथा पर्यवेक्षकको पहुँच

गणना प्रक्रियाका दौरान पर्यवेक्षक तथा दलका प्रतिनिधिहरूको उपस्थिति कुनै पनि निर्वाचनको पारदर्शिता र समग्रता सुनिश्चित गर्नका लागि एक अभिन्न अंग हो र उनीहरूको पहुँचका लागि प्रावधानहरू स्थापित हुनुपर्छ ।^५ त्यसबाहेक, राज्यले यो अधिकारलाई मान्यता दिनका लागि आवश्यक कदमहरू चाल्नु पर्छ, त्यसकारण विशेष गरी दलका प्रतिनिधिहरूको गणना प्रक्रियामा पहुँचका

४. संयुक्त राष्ट्रसंघ, मानवअधिकारको विश्वव्यापी घोषणापत्र, धारा २१(३), “जनताको इच्छा नै सरकारको अधिकारको आधार हुनुपर्छ, यो इच्छा आवधिक एवं मौलिक निर्वाचनहरूमाफत व्यक्त हुनुपर्छ जुन विश्वव्यापी तथा समान मताधिकारद्वारा हुनुपर्छ र त्यो गोप्य मत अथवा त्यस्तै प्रकृतिको स्वतन्त्र मतदान पद्धतिहरूमाफत संचालन गरिनुपर्छ ।”

५. संयुक्त राष्ट्रसंघ, संयुक्त राष्ट्रसंघ मानवअधिकार समिति, सामान्य टिप्पणी २५ को “सार्वजनिक मामिलाहरूमा सहभागी हुन पाउने अधिकार, मतदानको अधिकार तथा सार्वजनिक सेवाहरूमा समान पहुँचको अधिकार”, अनु. २० “मतपेटिकाहरूको सुरक्षाको प्रत्याभूति हुनैपर्छ र मतहरू उम्मेदवार वा उनीहरूका प्रतिनिधिहरूको उपस्थितिमा गनिनु पर्छ ।”

लागि गणना शुरूहुनुभन्दा अघिको तयारीकै समयमा सावधानीपूर्वक विचार गरिनुपर्छ ।^६ गणना केन्द्रहरूमा पर्यवेक्षकहरूको अधिकार तथा पद्धतिहरूका सम्बन्धमा निहित शुरूवाती अन्यौलका बाबजूद कार्टर सेन्टरका अधिकांश पर्यवेक्षकहरूले गणना प्रक्रियाको पर्याप्त पर्यवेक्षण गर्न पाएको जानकारी दिए ।

केही समयहरूमा भने पर्यवेक्षकहरूलाई गणना केन्द्रमा प्रवेश गर्नका लागि विशेष अनुमति चाहिने तर त्यस्तो अनुमति प्राप्त गर्न कठिन नहुने बताइयो । अन्य समयहरूमा पर्यवेक्षकहरूलाई त्यस्ता अनुमतिहरूको प्रावधान रहे पनि उनीहरूले त्यो लिइरहनु नपर्ने बताइयो ।

केही गणना केन्द्रहरूमा कार्टर सेन्टरका पर्यवेक्षकहरूलाई कुनै निश्चित समयमा केही मिनेटभन्दा बढी समय भित्र बस्न नदिइने भनियो, तर अन्य केही पर्यवेक्षकहरूले भने उनीहरू आएपछि प्रक्रिया पूर्ण हुनजेलसम्म बस्न दिइएको बताए । उल्लेख्य अपवादहरू यस्ता थिए: बाँकेमा सेन्टरका पर्यवेक्षकहरूलाई मतपेटिकाहरू ल्याइएपछि बाहिरिन भनियो र गणना अवधिभरिमा एक घण्टा मात्र बस्न दिइयो, काठमाडौँमा पर्यवेक्षकहरूलाई कुनै निश्चित समयमा छोटो अवधिका लागि मात्र प्रवेश दिइयो र बैतडीमा निर्वाचन अधिकारीहरूले पर्यवेक्षकहरूलाई बिहानको लगभग ३ बजे बाहिरिनका लागि दृढतापूर्वक अनुरोध गरे ।

राष्ट्रिय पर्यवेक्षकहरूलाई गणना केन्द्रमा अधिकांशतः प्रवेश दिइएको देखियो र उनीहरू गणनाको दौरानमा उपस्थित थिए । यद्यपि, कार्टर सेन्टरका पर्यवेक्षकहरूले राष्ट्रिय पर्यवेक्षकहरूलाई अन्तर्राष्ट्रिय पर्यवेक्षकहरूभन्दा कम आदरका साथ व्यवहार गरिएको र उनीहरूलाई छोटो समयका लागि मात्र बस्न अनुमति रहेको कुरा बढी दवावपूर्ण किसिमले भनिएको धेरै प्रसंगहरू उल्लेख गरे । दलका प्रतिनिधिहरू पर्यवेक्षण गरिएका सबै गणना केन्द्रहरूमा उपस्थित थिए र उनीहरू भित्र प्रवेश गर्ने पद्धति जिल्ला जिल्लामा फरक भए पनि गणना प्रक्रियाभरी बस्ने अनुमति थियो । यद्यपि, गणना प्रक्रिया अघि बढ्दै जाँदा दलका प्रतिनिधिहरूको संख्या उल्लेख्य रूपमा घट्दै गएको पर्यवेक्षकहरूले पाए, समानुपातिक तर्फको गणना सकिने समयमा थोरै प्रतिनिधिहरू मात्र बाँकी थिए ।

एनेकपा(माओवादी) ले २१ नोभेम्बरका दिन बिहान सबेरै गणना प्रक्रिया रोक्न र मतपेटिका ढुवानी गर्दा भएको धाँधलीको छानवीन गर्न माग गर्दै देशभरीकै गणना केन्द्रहरूबाट आफ्ना प्रतिनिधिहरू फिर्ता बोलायो । त्यस समयमा गणना केन्द्रहरूमा उपस्थित कार्टर सेन्टरका सबै पर्यवेक्षकहरूले सो दलका प्रतिनिधिहरू चुपचाप र अनावश्यक अवरोध बिना बाहिरिएको बताए, यद्यपि केही स्थानहरूमा प्रतिनिधि वा उम्मेदवारहरूले बाहिरिनुअघि ठूलो स्वरमा आफूहरू बाहिरिन लागेको घोषणा गरेका थिए । बाहिरिनुअघि एनेकपा(माओवादी) का प्रतिनिधिहरू पनि अन्य दलका प्रतिनिधिहरूसँगै समानतापूर्ण रूपमा सहभागी भएका थिए र कुनै पनि हिसाबले अवरोधजन्य वा उत्तेजक थिएनन् । गणनाका पछिल्ला दिनहरूमा एनेकपा(माओवादी) का प्रतिनिधिहरू बेलाबखत गणना केन्द्रहरूमा आउँथे तर प्रक्रियालाई मान्यता दिनका लागि हस्ताक्षर गर्नुपर्ने फारमहरूमा हस्ताक्षर गर्न भने मान्दैनथे ।

मोरङ जिल्लाको क्षेत्र नं. छ र सातमा मधेशी जनाधिकार फोरम-नेपाल र मधेशी जनाधिकार फोरम-लोकतान्त्रिकले धाँधलीको आशंकामा गणना प्रक्रिया रोक्न लिखित माग गरे र गणना केन्द्रबाट निस्कदै गर्दा आफ्नो परिचयपत्र औपचारिक रूपमा फिर्ता गरिदिए । मधेशी जनाधिकार फोरम-नेपालले गणना केन्द्रबाहिर विरोध सभाहरू गर्दै र क्षेत्र नं. ५ को मतपेटिका भण्डार गरिएको कोठाको ढोकामा ताल्चा लगाउँदै गणना प्रक्रियामा अवरोध गर्ने प्रयास जारी राखे । दुवै दल २३ नोभेम्बरका दिन गणनाको अवलोकन गर्न फर्के ।

सर्वदलीय बैठकहरू

मतगणनाका सम्बन्धमा निर्वाचन आयोगको निर्देशिका अनुसार निर्वाचन अधिकृतहरूले सबै राजनीतिक दल, उम्मेदवार वा उनीहरूका प्रतिनिधिहरूलाई मत गणनासँग सम्बन्धित पद्धति तथा प्रावधानहरूबारे स्पष्ट रूपमा जानकारी दिनुपर्छ र कुनै पनि सहमति मत गणना शुरू गर्नुअघि नै गरिनुपर्छ । यस्तो जानकारी बाँड्ने तथा सहमति गर्ने कार्यहरू सामान्यतः सर्वदलीय बैठकहरूमा गरिन्छन् । सर्वदलीय बैठकको निर्दिष्ट उद्देश्य निर्वाचन आयोग तथा दलका प्रतिनिधिहरूबीच मतको वैधता निर्धारणका सम्बन्धमा सहमति बनाउन, औपचारिक गणना प्रक्रियाको रूपरेखा निर्माण तथा निर्वाचन प्रक्रियाबाट उत्पन्न सम्भाव्य गुनासो तथा सन्देहहरूलाई सम्बोधन गर्नका लागि थियो । सेन्टरले समग्रमा यी बैठकहरू विशेषतः दलका प्रतिनिधिहरूका माझमा गणना

६. संयुक्त राष्ट्रसंघ, आइसीसीपीआर, धारा २(२), राज्यले मानवअधिकारलाई प्रभावकारी बनाउन आवश्यक कदमहरू चाल्ने पर्छ ।

प्रक्रियाको बारेमा जानकारी बाँड्नमा उपयोगी भएको पायो।^{१७} यद्यपि, मतपत्रहरूको संख्या पुनर्मिलान र मतपत्रको वैधताको निर्धारणका सम्बन्धमा देशभरी एकरूपता ल्याउनका लागि सर्वदलीय बैठकहरूमा नीति तथा नियमहरूबारे जानकारी बाँड्ने कार्य निर्वाचकीय कानूनी ढाँचामा उल्लेख भएअनुसार नै हुनुपर्छ। कसैको मतलाई सही ढंगले गणना गरिनुपर्ने आधारभूत अधिकारमाथि गणना प्रक्रियाको बारेमा स्थानीय रुपमा फरक हुने खालका विविध अर्थहरू लगाउनु हुँदैन। समग्र गणना प्रक्रियाको विश्वसनीयतालाई सशक्त बनाउन बैठकमा सहमति भएका सबै बुँदाहरूलाई लिपिबद्ध गरी उपस्थित सबै सरोकारवालाहरूले हस्ताक्षर गर्नुपर्दछ।

पर्यवेक्षकहरू सर्वदलीय बैठकहरूमा धेरै कम स्थानमा सहभागी हुन पाए (पर्सा र चितवनमा मात्र)। पर्यवेक्षकहरू प्रवेश गर्ने र प्रक्रियाको पर्यवेक्षण गर्न पाउने सम्बन्धमा जिल्ला जिल्लामा फरक सूचना थिए। समग्रमा, पर्यवेक्षकहरूलाई निर्वाचन प्रक्रियाको दौरानमा निर्वाचन अधिकारीहरू संलग्न रहेको कुनै पनि बैठकमा पूर्ण पहुँच हुनुपर्दछ।

अधिकांश प्रसंगहरूमा सर्वदलीय बैठकहरूमा धेरै मानिसहरू सहभागी भएको र सापेक्षिक शान्त तवरमा संचालन भएको पर्यवेक्षकहरूले बताए। तथापि, केही मामिलाहरूमा दलका प्रतिनिधि तथा प्रमुख निर्वाचन अधिकृतहरूका बीच विशेषगरी गणनाको पद्धतिको विषयमा विवाद चर्केको पाए। केही दलका प्रतिनिधिहरू मतपेटिकाहरू मतदान केन्द्रअनुसार गणना हुनुपर्ने चाहन्थे जबकी निर्वाचन आयोगको निर्देशिका र निर्वाचन कानूनले एक मतदान केन्द्रका मतपत्रहरू प्रारम्भिक संख्या पुनर्मिलानपश्चात् अर्को मतदान केन्द्रका मतपत्रहरूसँग मिसाउनु पर्ने स्पष्ट उल्लेख गरेको छ। अपितु अगाडि उल्लेख गरिएका असहमतिहरूका कारण गणना प्रक्रियामा केही बिलम्बको पर्यवेक्षण गरियो।

ती बैठकहरूमा छलफल गरिएका अन्य विषयहरूमा मतपत्रको वैधता कसरी निर्धारण गर्ने, गणना केन्द्रहरूमा प्रवेश गर्ने दल प्रतिनिधिहरूको संख्या, पर्यवेक्षक तथा दलका प्रतिनिधिहरूका लागि छुट्याउने स्थानबारे छलफल तथा परिणाम घोषणा गर्ने समयसारिणीलगायत थिए। केही दृष्टान्तहरूमा सर्वदलीय बैठकहरूलाई मतदाता परिचयपत्र वितरण, बुथ कब्जा तथा मतदान कर्मचारीहरूको पक्षपातपूर्ण व्यवहारका आरोपहरू लगाउने सहित निर्वाचन प्रक्रियाबारेका गुनासोहरू प्रवाह गर्ने मञ्चको रुपमा पनि प्रयोग गरिए।

गणना केन्द्रहरूमा सुरक्षा

गणना प्रक्रियाभरि निरन्तर रुपमा सशस्त्र हस्तक्षेप वा भेदभावरहित रुपमा मानिसहरूलाई सुरक्षा प्रदान गर्नु राज्यको दायित्व हो।^{१८} निर्वाचनको दिन गणना केन्द्रहरूमा मुख्यतः म्यादी प्रहरी, नेपाली प्रहरी र सशस्त्र प्रहरीहरूका तर्फबाट सुरक्षाको सशक्त उपस्थिति थियो। कार्टर सेन्टरका पर्यवेक्षकहरूले सुरक्षा बलहरूद्वारा अत्यधिक बलको प्रयोग वा कर्तव्यबाट पन्छिने दुवै खाले प्रवृत्तिहरूको जानकारी पाएनन्। सर्वदलीय बैठकहरूमा दलका प्रतिनिधिहरूले अत्यधिक कोलाहल मच्चाउँदा वा तर्कवितर्क गर्दा सुरक्षा बलहरूले गरेका हस्तक्षेपका केही घटनाहरूबारे जानकारी पाइयो, तर ती पनि आवश्यकताको सीमाभित्र नै थिए र हिसापूर्व पटककै थिएनन्।

मतपेटिकाहरू मतदान केन्द्रबाट गणना केन्द्रहरूसम्म नेपाल प्रहरी र सशस्त्र बलको सुरक्षामा र केही दृष्टान्तहरूमा नेपाली सेनाको सुरक्षामा ढुवानी गरिएका थिए। कार्टर सेन्टरका पर्यवेक्षकहरू आफूले पर्यवेक्षण गरेका मतदान केन्द्रदेखि मतपेटिकाहरूको निर्दिष्ट गणना केन्द्रतर्फको ढुवानीलाई पछ्याउन सक्षम थिए र कुनै पनि किसिमको गडबडी वा पर्याप्त सुरक्षाबिना मतपेटिकाहरू ढुवानी भएको जानकारी पाइएनन्। पर्यवेक्षण गरिएका मतपेटिकाहरू गणना केन्द्रमा ल्याइसकेपछि सुरक्षित स्थानमा राखिएको थियो। कैलाली जिल्लाको मसुरीयामा चार वटा मतपेटिकाहरू सुरक्षित स्थानभन्दा अन्यत्रै सारिएको एक घटनाबारे बताइयो, यद्यपि लगभग २० मिनेटपछि ती मतपेटिकाहरू सुरक्षित स्थानमै फर्काइसकिएका थिए। ती मतपेटिकाहरू कहाँ लैजाने भन्ने सम्बन्धमा भएको निर्दोष अन्यौलका कारण त्यसो भएको पर्यवेक्षकहरूको मूल्यांकन थियो।

७. संयुक्त राष्ट्रसंघ, आइसीसीपीआर २५(क), सार्वजनिक मामिलाहरूमा सहभागी हुने अधिकार, “हरेक नागरिकलाई धारा २ मा उल्लेख गरिएका कुनै पनि भेदभाव र अनुचित बन्द्जेजबिना अधिकार तथा अवसर प्राप्त हुनु पर्दछ (क) सार्वजनिक मामिलाहरूको संचालनमा प्रत्यक्ष वा स्वतन्त्र रूपमा चुनिएका प्रतिनिधिहरूमाफत सहभागी हुन्”।

८. विभिन्न अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिवद्धताहरूद्वारा, व्यक्तिको सुरक्षा प्रदान गर्नु नेपालको दायित्व हो। ती प्रतिवद्धताहरूमा संयुक्त राष्ट्रसंघ, युडीएचआर, धारा ३, ९, आइसीसीपीआर, धारा ९, र, संयुक्त राष्ट्रसंघ, सबै किसिमका जातिय भेदभावको अन्त्यबारे अन्तर्राष्ट्रिय सम्झौता, धारा ५।

कपिलवस्तुमा रहेको पर्यवेक्षकहरूको एक टोलीले सुरक्षाकर्मीहरूले मतपेटिकाहरूलाई गणना केन्द्रतिर ढुवानी गर्दै गर्दा विष्फोटक सामग्रीहरू निष्कृत गर्नुपरेका धेरै घटनाहरू अवलोकन गरे। त्यो कार्य सुरक्षित र व्यवस्थित रूपमा तवरमा गरिएको थियो र मतपेटिकाहरूमा गडबडी गर्ने प्रयास भएको देखिएन।

प्रत्यक्ष अवरोधको परिणामस्वरूप सुरक्षा बलहरूको कडा शक्ति प्रदर्शन देखिएको एउटा मात्र विवरण मोरङमा पाइयो जहाँ नेपाली कांग्रेसले गणनालाई निरन्तरता दिन र मधेशी जनाधिकार फोरम नेपालले त्यसलाई स्थगित गर्न माग राख्दै सँगसँगै सभाहरू गर्न थालेपछि, उनीहरूलाई सशस्त्र प्रहरीले भौतिक रूपमा अलग्याउनु परेको थियो।

पर्यवेक्षण गरिएका गणना केन्द्रहरूमा र मतपेटिका ढुवानी गर्दाको समय सुरक्षाकर्मीको पर्याप्त उपस्थिति रहेको र प्रत्यक्ष हस्तक्षेपको आवश्यकता रहेको समयसमेतमा सुरक्षाकर्मीहरूले गैरहस्तक्षेपकारी र गैरचेतावनीयुक्त ढंगमा संचालित भैरहेको पर्यवेक्षकहरूले पाए।

परिणामहरूको घोषणा

कुनै पनि निर्वाचनमा परिणामहरूको घोषणा संवेदनशील हुने गर्छ र सर्वोत्कृष्ट अन्तर्राष्ट्रिय अभ्यासले सामयिक, आधिकारिक तथा यथार्थ निर्वाचन परिणामहरूले निर्वाचनपश्चातको अवधिमा अन्यौल घटाउन सक्छन् र निर्वाचन प्रक्रियाको विश्वसनीयतालाई बढाइदिन्छन् भन्ने संकेत गर्दछ।^९ निर्वाचन आयोगको निर्देशिकाहरूका अनुसार परिणामहरूको घोषणा निर्वाचन अधिकृतको कार्यालयबाट सार्वजनिक हुनुपर्दथ्यो र त्यसको एक प्रति निर्वाचन आयोगमा पठाइनु पर्थ्यो। पर्यवेक्षण गरिएका अधिकांश गणना केन्द्रहरूमा परिणामहरू सार्वजनिक रूपमा टाँस गरिएका थिए वा कहिलेकाहीँ सार्वजनिक सम्बोधन प्रणालीबाट घोषणा गरिएका थिए। पहिलो हुने (प्रत्यक्ष) तर्फको गणना २५ नोभेम्बरमा विजयी उम्मेदवारहरूलाई प्रमाणपत्र जारी गर्दै सक्रियो। २९ नोभेम्बरमा गणना प्रक्रियाबाट फिर्ता भएपछि एनेकपा(माओवादी) का तर्फबाट विजयी उम्मेदवारहरूले भने प्रमाणपत्र लिन नसकेको बताइयो। प्रत्यक्षतर्फका २४० मध्ये नेपाली कांग्रेसले १०५ सिटमा जित हासिल गरेर सबैभन्दा ठूलो दलको रूपमा अगाडि आयो, नेपाल कम्युनिष्ट पार्टी (एकीकृत मार्क्सवादी लेनिनवादी) ९९ सिटका साथ नेपाली कांग्रेसलाई नजिकै रहेर पछ्यायो भने एनेकपा (माओवादी) २६ सिटका साथ तेस्रो स्थानमा रहयो।

समानुपातिक प्रणालीको गणना २८ नोभेम्बर सम्म चल्थ्यो र ३ डिसेम्बरका दिन निर्वाचन आयोगले उक्त प्रणालीअन्तर्गत ३० वटा दलहरूले सिट जितेको जानकारी दिँदै उनीहरूको बन्द सूचिहरूबाट छनौट गरिएका उम्मेदवारहरूको नामावली पेश गर्न भन्यो। त्यसको समयसीमा दुई पटक थपियो: पहिलो पटक १८ डिसेम्बरसम्म र दोस्रो पटक २५ डिसेम्बरसम्म, यो राजनीतिक दलहरूलाई आन्तरिक विमर्श गर्न र एनेकपा(माओवादी) लाई प्रक्रियामा सहभागी हुन मनाउन छलफल गर्नका लागि थियो। प्रतिवेदन जारी हुँदै गर्दाको समयमा दलहरूद्वारा उम्मेदवार छनौटको काम अझै बाँकी छ, ११ वटा दलहरूले मात्र निर्वाचन आयोगमा नाम पेश गरेका छन्।

प्रत्यक्ष प्रणालीबाट निर्वाचित महिला र पिछडिएका उम्मेदवारहरूको संख्या न्यून भएको कारणले (१० महिला, ६३ जनजाति र २ दलित), निर्वाचन आयोगले असामान्य कदम चाल्दै राजनीतिक दलहरूलाई आफ्ना बन्द सूचीहरूबाट कम्तीमा ५० प्रतिशत महिलाको नाम पेश गर्न आग्रह गरेको छ। यो कानूनी रूपमा लागू हुन सक्छ वा सक्दैन भन्ने अस्पष्ट छ किनभने निर्देशिकाहरूले नै समानुपातिक कोटाहरूमा १० प्रतिशत घटिबढीलाई अनुमति दिएका छन्।

प्रत्यक्ष तथा समानुपातिक दुवैतर्फको कुल परिणाम अनुसार नेपाली कांग्रेस र नेकपा-एमालेलाई संवैधानिक परिवर्तनहरू गर्नका लागि आवश्यक दुई तिहाईको बहुमतमा थोरै मात्रले अपुग हुन्छ। प्रत्यक्षतर्फ एक सिट पनि नजितेको राष्ट्रिय प्रजातन्त्र पार्टी-नेपाल (राप्रपा-नेपाल) समानुपातिकतर्फ भने चौथो ठूलो दलको रूपमा उभियो। सो दल हिन्दु राज्यको घोषणा र संवैधानिक राजतन्त्रबारे जनमतसंग्रह गर्नुपर्ने माग राख्ने एक्लो दल पनि हो। सन् २००८ मा समग्रमा ८३ सिटको शक्ति बोकेका मधेशी दलहरूले आगामी संविधानसभामा भने लगभग ५० सदस्यहरूमार्फत मात्र प्रतिनिधित्व गर्नेछन्।

९. संयुक्त राष्ट्रसंघ, आइसीसीपीआर, धारा १९(२) ले मौखिक, मुद्रित वा लिखित माध्यमहरूद्वारा सूचनाहरू खोज्ने, प्राप्त गर्ने वा प्रदान गर्ने हरेक व्यक्तिको अधिकारलाई प्रत्याभूत गर्दछ।

प्रत्यक्षतर्फका प्रारम्भिक परिणामहरू

क्र.सं.	राजनीतिक दल / स्वतन्त्र उम्मेदवारहरू	विजयी सिट संख्या
१	नेपाली कांग्रेस	१०५
२	नेकपा-एमाले	९१
३	एनेकपा(माओवादी)	२६
४	मधेशी जनाधिकार फोरम-लोकतान्त्रिक	४
५	तराई मधेश लोकतान्त्रिक पार्टी	४
६	राप्रपा	३
७	मधेशी जनाधिकार फोरम-नेपाल	२
८	नेपाल मजदुर किसान पार्टी	१
९	सद्भावना पार्टी	१
१०	तराई मधेश सद्भावना पार्टी नेपाल	१
११	स्वतन्त्र	२
कूल-		२४०

समानुपातिक तर्फका प्रारम्भिक परिणामहरू

क्र.सं.	राजनीतिक दल	विजयी सिट संख्या
१	नेपाली कांग्रेस	९१
२	नेकपा-एमाले	८४
३	एनेकपा(माओवादी)	५४
४	राप्रपा-नेपाल	२४
५	मधेशी जनाधिकार फोरम-लोकतान्त्रिक	१०
६	राप्रपा	१०
७	मधेशी जनाधिकार फोरम-नेपाल	८
८	तराई मधेश लोकतान्त्रिक पार्टी	७
९	सद्भावना पार्टी	५
१०	नेपाल कम्युनिष्ट पार्टी (मार्क्सवादी-लेनिनवादी)	५
११	संघीय समाजवादी पार्टी, नेपाल	५
	अन्य (५ सिटभन्दा कम भएका १९ दलहरू)	३२

निर्वाचन आयोगका अनुसार, कूल मतदानको प्रतिशत देशभरी दर्ता भएका मतदाताहरूको ७८.८ प्रतिशत (प्रत्यक्षतर्फको कूल मतदानमासबैभन्दा कम बैतडी जिल्लाको क्षेत्र नं. २ मा ६७.३२ प्रतिशत र डोल्पाको क्षेत्र नं. १ सबैभन्दा बढी ८९.५० प्रतिशत) रह्यो । ती आंकडाहरू सराहनायोग्य छन्, तर सन् २००८ को निर्वाचनसँग तुलना गर्दा (खसेको मत संख्या: १०,८६६,१३१) खसेका मतहरूको पूर्ण संख्या २०१३ मा घटेको (खसेको मत संख्या: ९,५१६,७३४) यथार्थता र स्थानीयतहमा व्यापक विविधता विद्यमान छ । यस सम्बन्धमा रोल्पा तथा पाँचथर जिल्लामा पर्यवेक्षकहरूले निर्वाचन बहिष्कार गर्ने दलहरूले स्थानीय क्षेत्रहरूमा पारेका प्रभावहरूको उल्लेख गरे । उदाहरणका लागि, पाँचथरका दुई दुर्गम गाउँ विकास समितिहरूमा निर्वाचन बहिष्कार गरिरहेका दलहरूको धम्की र दबावले अत्यन्तै न्यून मतदान भयो (दर्ता भएका मतदाताहरूको दुई प्रतिशतभन्दा कम) । निर्वाचन सम्पन्न भएको दुई हप्तापछि, पनि तीमध्ये एक गाउँ विकास समितिका नागरिकहरू मतदान गर्नेहरूसँग प्रतिशोध लिइने सोचले त्रसित नै रहेको पर्यवेक्षकहरूले उल्लेख गरे ।

निर्वाचन विवादहरू

अधिकारहरूको हननका सम्बन्धमा प्रभावकारी उपायहरू अबलम्बन गर्नु र निर्वाचनसम्बन्धी उजुरीहरूको सम्बोधनका लागि पर्याप्त स्थानहरू रहेको सुनिश्चित गर्नु नेपालको एक अन्तर्राष्ट्रिय दायित्व हो ।^{१०} निर्वाचनको दिन निर्वाचन आयोगसमक्ष विभिन्न

१०. हरेकलाई आफ्नो अधिकार तथा स्वतन्त्रताको उल्लंघन गर्ने क्रियाकलापहरूका विरुद्ध प्रभावकारी राज्य अदालतद्वारा प्रभावकारी उपायको अधिकार रहन्छ । संयुक्त राष्ट्रसंघ, आईसीसीपीआर, धारा २(३) ।

राजनीतिक दलहरूले २८ वटा उजुरीहरू दर्ता गरे । तीमध्ये २५ उजुरीहरूमा बुथ कब्जाको आरोप लगाइएका थिए भने तीन उजुरीहरू मतपेटिकामा मतदान भएको अभिलेखित संख्याभन्दा बढी मतपत्र पाइएको तथ्यमा आधारित थिए । निर्वाचन आयोगले अनियमितताका उजुरीहरूमध्ये दुई वटा मामिलाहरूलाई मात्र पुष्टि गर्‍यो र ती दुवै मतदान केन्द्रहरूमा पुनः मतदानको मिति तोकियो । बाँकी उजुरीहरूका सम्बन्धमा छोटो छानवीनमा दावीहरू प्रमाणित हुन नसकेपछि आयोगले निर्वाचन अधिकृतहरूलाई मतगणना जारी राख्न निर्देशन दियो । निर्वाचन आयोगले ती आरोपहरूको स्वतन्त्र छानवीन गरेको छैन र उजुरीकर्ताहरू आयोगको निर्णयसँग सन्तुष्ट नभएको खण्डमा उनीहरूलाई संविधानसभा अदालतमा रिट दायर गर्न सुझाएको छ । यस अवधिसम्ममा संविधानसभा अदालतमा १७ मुद्दाहरू दायर गरिएका छन् । माथि उल्लेख गरिएभन्ने, एनेकपा(माओवादी) तथा केही मधेश-आधारित दलहरूले पनि निर्वाचन आयोग, सेना तथा “अदृश्य शक्ति” हरूले मतदानमा धाँधली गरेको सार्वजनिक आरोप लगाउँदै ती आरोपहरूको छानवीन गर्न आयोग गठन गरिनुपर्ने माग राखेका छन् ।

केही आरोपहरूको गम्भीरतालाई मध्यनजर गर्दै निर्वाचनको विश्वसनीयता र पारदर्शितालाई बृद्धि गर्न कार्टर सेन्टर सबै दलहरूलाई आधिकारिक माध्यममार्फत औपचारिक उजुरी गर्न र ती संस्थाहरूलाई पूर्ण छानवीन गरी हरेक दावीलाई न्यायपूर्ण निर्णय दिन प्रेरित गर्दछ ।

कार्टर सेन्टरले आगामी महिनाहरूमा उजुरी संयन्त्र तथा राजनीतिक घटनाक्रमहरूलाई पछ्याउन जारी राख्नेछ र २०१४ को प्रारम्भतिर संविधानसभा निर्वाचनबारे आफ्ना समग्र पर्यवेक्षणहरूको सारांशसहितको अन्तिम प्रतिवेदन प्रकाशित गर्नेछ ।

कार्टर सेन्टरको बारेमा

कार्टर सेन्टरले नेपालमा सन् २००७ देखि पर्यवेक्षकहरूको एउटा समूहलाई कायम राखेको छ र वर्तमान निर्वाचन पर्यवेक्षण नियोग निर्वाचन आयोग, नेपाल तथा मन्त्रीपरिषद्का अध्यक्ष खिलराज रेग्मीको लिखित आमन्त्रण पश्चात् २५ सेप्टेम्बर, २०१३ मा स्थापित गरेको हो । सेन्टरको नियोगलाई पूर्व अमेरिकी राष्ट्रपति जिम्मी कार्टर तथा थाइल्याण्डका पूर्व उपप्रधानमन्त्री डा. सुराकियात साथीराथाईले नेतृत्व गर्नुभएको थियो । सेप्टेम्बर महिनादेखि निर्वाचनको तयारीको मूल्यांकन शुरू गर्नका लागि आठ देशका १२ दीर्घकालीन पर्यवेक्षकहरू देशभरी खटिएका थिए । निर्वाचनको थोरै अघि थप अन्तर्राष्ट्रिय अल्पकालीन पर्यवेक्षकहरूसमेत गरी ३१ देशका ६६ जना पर्यवेक्षकहरूले मतदानको पर्यवेक्षणका निम्ति देशका ३१ जिल्लाका ३३६ मतदान केन्द्रहरूमा भ्रमण गरे । सेन्टरले ३१ गणना केन्द्रहरूमा गणना प्रक्रियाको पर्यवेक्षण गर्‍यो । सेन्टरका दीर्घकालीन पर्यवेक्षकहरूले गणनाको समापन तथा मत तालिकीकरणको मूल्यांकनलाई निरन्तरता दिए र सेन्टर उजुरीहरूको समाधान तथा निर्वाचन पश्चात्को वातावरणको पर्यवेक्षण गर्न नेपालमै रहनेछ ।

सेन्टरको पर्यवेक्षण नियोग अन्तर्राष्ट्रिय निर्वाचन पर्यवेक्षणका लागि सिद्धान्तहरूको घोषणापत्र र आचारसंहिता अनुरूप भएको हो जसलाई संयुक्त राष्ट्रसंघले सन् २००५ मा अंगीकार गरेको थियो र ४० भन्दा बढी निर्वाचन पर्यवेक्षण समूहहरूले अनुमोदन गरेका छन् । सेन्टर नेपालको कानूनी संरचना एवं क्षेत्रीय तथा अन्तर्राष्ट्रिय सम्झौताहरूमा उल्लेखित प्रजातान्त्रिक निर्वाचनहरूप्रतिका दायित्वहरू अनुरूप निर्वाचन प्रक्रियाको मूल्यांकन गर्दछ ।

“ज्ञान्ति स्थापना, रोगसँग संघर्ष, आशाको निर्माण ।”

लाभरहित उद्देश्यको एक गैरसरकारी संस्था, कार्टर सेन्टरले द्वन्द्व समाधान, लोकतन्त्र, मानवअधिकार तथा आर्थिक अवसरको प्रबर्द्धन, रोग निवारण, मानसिक स्वास्थ्यसम्भारको सुधार गर्दै ७० भन्दा बढी देशका नागरिकको जीवनस्तर उन्नति गर्न सहयोग गरेको छ । कार्टर सेन्टर १९८२ मा अमेरिकी पूर्व राष्ट्रपति जिम्मी कार्टर तथा उहाँकी धर्मपत्नी रोजालिनद्वारा इमोरी विश्वविद्यालयसँगको साझेदारीमा विश्वमा ज्ञान्ति तथा स्वास्थ्यको प्रबर्द्धन गर्न स्थापित भएको हो । कार्टर सेन्टरबारे थप जान्नेका लागि कृपया www.cartercenter.org मा जानुहोस् ।

अनुसूची च:

निर्वाचनको दिन खटिएका टोलीहरू र खाका

क्षेत्र	जिल्लाहरू	समूह	पर्यवेक्षक टोली	राष्ट्रियता
सुदूर पश्चिम	कैलाली	दीर्घकालीन पर्यवेक्षक	जोन हर्टफ	अमेरिका
			ह्यान्ना रोज होल्लोवे	बेलायत
	बैतडी	अल्पकालीन पर्यवेक्षक	अन्ना पापिक्यान	आर्मेनिया
			बोरिस्लाभ स्पासोजेविक	सर्बिया
	डडेलधुरा	अल्पकालीन पर्यवेक्षक	एंक कर्ल	बेलायत
			मोहम्मद एस. तालुबदर	बंगलादेश
	कञ्चनपुर	अल्पकालीन पर्यवेक्षक	डेबोरा रूडल्फ	अमेरिका
			रा. एन्ड्र्यू हल	बेलायत
	अछाम	अल्पकालीन पर्यवेक्षक	आइन्स अ्यारी	ट्युनिसिया
			जेनिफर एन्डर्सन	अमेरिका
मध्य-पश्चिम	बाँके	दीर्घकालीन पर्यवेक्षक	नताशा रोथचाइल्ड	अमेरिका
			जोन जेप्सन	स्वीडेन
	दैलेख	अल्पकालीन पर्यवेक्षक	मार्टिना गर्बुस्लीया	इटाली
			बस्टर जलकिन्ड	अमेरिका
	सुर्खेत	अल्पकालीन पर्यवेक्षक	एमी जोन्सन	अमेरिका
			पिटर क्लेटन	बेलायत
	बर्दिया	अल्पकालीन पर्यवेक्षक	डी एकर	अमेरिका
			एडवार्ड हर्गन	आयरल्याण्ड
	दाङ	अल्पकालीन पर्यवेक्षक	लेना माइकेल्स	जर्मनी
			टी. कुमार	अमेरिका

क्षेत्र	जिल्लाहरू	समूह	पर्यवेक्षक समूह	राष्ट्रियता
पश्चिम	कास्की	दीर्घकालीन पर्यवेक्षक	रेचल मोल्स	बेलायत
			लुभी रोचा राप्पाचोली	निकारागुवा
	बागलुङ	अल्पकालीन पर्यवेक्षक	साशा पाजेविक	मोन्टेनेग्रो
			प्रो. डेविड गेल्लर	बेलायत
	कपिलवस्तु	अल्पकालीन पर्यवेक्षक	टेओडोरा टोडोरोवा	बुल्गेरिया
			क्रिस ग्रोथ	अमेरिका
	नवलपरासी	अल्पकालीन पर्यवेक्षक	सेसिलिया बाइलेस्जो	स्वीडेन
			शाहिद मलिक	बेलायत
	गोरखा	अल्पकालीन पर्यवेक्षक	साराह कियानी	अमेरिका
			ओलिभर हाउस्डेसन	बेलायत
मध्य	नुवाकोट	दीर्घकालीन पर्यवेक्षक	याना एस. नोले	जर्मनी
			तजुल ताहिर अधा	मलेशिया
	काठमाडौं	अल्पकालीन पर्यवेक्षक	स्यारा लेभिट-शोर	अमेरिका
			विन क्यी	म्यानमार
			टुन टुन ऊ	म्यानमार
	काठमाडौं	अल्पकालीन पर्यवेक्षक	कोनी मुन सेहात	अमेरिका
			स्टेफन बेल	बेलायत
	चितवन	अल्पकालीन पर्यवेक्षक	अन्ना टक्वेट	फ्रान्स / अमेरिका
			अहमद रजुली	किर्गिस्तान
	दोलखा	अल्पकालीन पर्यवेक्षक	रोन रूडल्फ	अमेरिका
			बब होप	अमेरिका
	काठमाडौं	अल्पकालीन पर्यवेक्षक	राष्ट्रपति कार्टर	अमेरिका
			रा. पिटर बर्ले	अमेरिका
			डेविड भि. ह्यामिल्टन	अमेरिका
	काठमाडौं	अल्पकालीन पर्यवेक्षक	डा. सुराकियात साथीराथार्ड	थाइल्याण्ड
			डा. जोन हार्डम्यान	अमेरिका
	काठमाडौं	अल्पकालीन पर्यवेक्षक	रा. कोबास्क चुटिकुल	थाइल्याण्ड
			डा. डेविड पोष्टी	क्यानाडा

क्षेत्र	जिल्लाहरू	समूह	पर्यवेक्षक समूह	राष्ट्रियता
तराई	पर्सा	दीर्घकालीन पर्यवेक्षक	डा. टियागो फैया	पोर्चुगल
			देवन्ती सुबिजन्तोरो	इन्डोनेशिया
	रौतहट	अल्पकालीन पर्यवेक्षक	मारिया क्राउस	रोमानिया
			अव्नी देविशी	कोसोभो
	सप्तरी	अल्पकालीन पर्यवेक्षक	स्टिना लार्सरूड	स्वीडेन
			रा. राल्फ फ्र्यांक	अमेरिका
	धनुषा	अल्पकालीन पर्यवेक्षक	डिना साडेक	इजिप्ट
			स्टेफन क्राउस	ग्रीस
	सिराहा	अल्पकालीन पर्यवेक्षक	इलेन शुस्टिक	क्यानाडा
			रोजर ब्रायन्ट	बेलायत
पूर्व	मोरङ	दीर्घकालीन पर्यवेक्षक	वेन डुनन्ट	बेलायत
			टेसा स्ट्रुम्डल	अमेरिका
	धनकुटा	अल्पकालीन पर्यवेक्षक	फ्रान्सेस्का बोगेरी	इटाली
			इवीट पेल्ज	अमेरिका
	सुनसरी	अल्पकालीन पर्यवेक्षक	कोर्डो बेक्सटिड	अमेरिका
			जर्ज वारियु	केन्या
	भैरहवा	अल्पकालीन पर्यवेक्षक	सोफी खान	क्यानाडा
			साम अकक	दक्षिण अफ्रिका
	पाँचथर	अल्पकालीन पर्यवेक्षक	शफिया रिजा	माल्दिभ्स
			ह्यान्स हड्डल	नर्वे
	संखुवासभा	अल्पकालीन पर्यवेक्षक	निकोलिना स्टालेस्का	मेसेडोनिया
			जिन लुइस वान बेल	बेल्जियम

जाँच सूचीहरू (चेकलिस्ट)

शुरुवात सूचि

कार्टर सेन्टर निर्वाचन पर्यवेक्षण नियोग - नेपाल २०१३									
शुरुवात									
१. जीपीएस स्थान:	२. आइपुगेको समय (२४ घण्टे समय)	३. क्षेत्र: पूर्व मध्य तराई पश्चिम मध्यपश्चिम सुदूरपश्चिम	४. जिल्ला:	५. निर्वाचन क्षेत्र नं.:	६. गाविस/समायलिका:				
७. मतदान स्थलको नाम:	८. मतदान केन्द्रको कोड:	९. तपाईंको मतदानस्थल शहरी वा ग्रामीण हो	१०. मतदान केन्द्रमा दर्ता मतदाताको संख्या:						
११. निर्वाचन क्षेत्रको वर्गीकरण: उच्च संबन्धशील सामान्य संबन्धशील	यहाँ नभएको १२. मतदान स्थलको अवस्थिति: तराई पहाड हिमाल								
मतदानस्थल									
१३	मतदानस्थलको वरिपरिको वातावरण शान्त थियो ?			हो	होइन	थाहा छैन			
१४	के मतदानस्थल र त्यसको वरिपरिको क्षेत्र (२०० मिटर भित्रसम्म) प्रचारप्रसार सामग्रीलगायत प्रसारप्रसारको गतिविधिबाट मुक्त थियो ?								
१५	के त्यहाँ दलका युवा समूहहरू उपस्थित थिए ? एनेकपा (माओवादी) नेपाली कांग्रेस नेकपा(एमाले) राप्रपा राप्रपा-नेपाल मधेशी जनअधिकार फोरम-लोकतान्त्रिक तमलोपा अन्य कुनै पनि होइन								
१६	के कुनै दलले अवरोधपूर्ण व्यवहार प्रदर्शन गरे ? एनेकपा (माओवादी) नेपाली कांग्रेस नेकपा(एमाले) राप्रपा राप्रपा-नेपाल मधेशी जनअधिकार फोरम-लोकतान्त्रिक तमलोपा अन्य कुनै पनि होइन								
१७	के मतदानस्थलमा प्रहरी/सशस्त्र प्रहरी बल उपस्थित थिए ?								
१८	यदि थिए भने, के मतदानस्थलमा प्रहरी/सुरक्षाकर्मी/सेनाको उपस्थिति पद्धतिहरू अनुरूप थियो ?								
१९	के मतदानस्थलभित्रको लाइन व्यवस्थापन प्रभावकारी थियो ?								
२०	के मतदानस्थलमा मतदाता परिचयपत्र वितरण गरिएका थिए ?								
२१	यदि थियो भने, कसले: मतदान कर्मचारी सामाजिक परिचालक दलका प्रतिनिधि मतदाता शिक्षा स्वयंसेवक सुरक्षाकर्मी अन्य								
मतदान केन्द्र									
२३	के मतदान केन्द्रभित्रको वातावरण शान्त थियो ?								
२४	के मतदान केन्द्र अनधिकृत व्यक्तिहरूबाट मुक्त थियो ?								
२५	के मतदान केन्द्रको ढाँचा निर्वाचन आयोगको पद्धतिअनुरूप थियो ?								
२६	के मतदान केन्द्र अपांगता भएका मतदाताहरूका लागि सहज थियो ?								
२७	के मतदान केन्द्रमा सबै मतदान कर्मचारी उपस्थित थिए ?								
२८	यदि होइन भने, कृपया अनुपस्थित रहेका मतदान कर्मचारी(हरू) छान्नुहोस्: मतदान केन्द्र लाइन नियन्त्रक पहिचान गर्ने कर्मचारी पहिलो मतपत्र जारी गर्ने दोस्रो मतपत्र जारी गर्ने								
	‘ मतदान कर्मचारी सहायक मतदान अधिकृत								
२९	मतदान केन्द्रमा कतिजना काम गरिरहेका थिए ?								
३०	कतिजना महिला थिए ?								
३१	के सबै निर्वाचन सामग्रीहरू सुरक्षित तवरमा पुर्याइएका थिए ?								
खुला गर्ने (शुरुवात) पद्धतिहरू									
३२	मतदान केन्द्र कुन समयमा खुल्यो ? क. ६:५० - ७:१० ख. ७:१० - ८:०० ग. ८ बजेपछि								
३३	६:५०-७:१० सम्म नखुलेको भए मतदान केन्द्र ढिलो खुल्नुको कारण के थियो ?	सामग्रीहरू नभेटिएर	मतदान कर्मचारीको अभाव	मतदान अधिकृतको अभाव	अन्य				
३४	यदि थिएनन् भने, कुन सामग्री ? मतदाता सूचि मतपत्र मतपेटिका मतपेटिका सिल नमेटिने मसी अन्य मतदान पुस्तिका स्वस्तिक छाप मतदानका लागि गोन्य आवरण(पर्दा)								
३५	मतदान अधिकृतले चौबट्टा प्रतिबद्धताहरू गरेको व्यहोरा भरे ?								
३६	के दलका प्रतिनिधि, उम्मेदवार तथा पर्यवेक्षकलगायत उपस्थित सबैलाई मतपेटिकाहरू खाली रहेको अवस्थामा देखाइएका थिए ?								
३७	के मतपेटिकाहरूमा अंक भएका सिल लगाइएका थिए ?								

शुरुवात सूचि (निरन्तरता)

३८	के मतपेटिकाहरूमा पहिचान गर्नका लागि स्टिकरहरू टाँसिएका थिए ?			
३९	के मतदान अधिकृतले मतपत्र हस्ताक्षरको प्रक्रिया थाले ?			
४०	के दल तथा उम्मेदवारका प्रतिनिधि र घरेलु पर्यवेक्षकहरू सिलका अंकहरूको अभिलेख राख्न सक्षम थिए ?			
४१	के मतदान केन्द्र हस्तक्षेपबाट मुक्त थियो ?			
४२	मतदानस्थलमा कुन राजनीतिक दल अथवा उम्मेदवारका प्रतिनिधिहरू थिए ? भएजति छान्नुहोस्: क. एनेकपा(माओवादी) ख. नेपाली कांग्रेस ग. नेकपा(एमाले) घ. राप्रपा ड. राप्रपा-नेपाल च. मधेशी जनाधिकार फोरम-नेपाल झ. मधेशी जनाधिकार फोरम-लोकतान्त्रिक ज. तमलोपा भ्र. अन्य			
४३	के पद्धतिअनुसार कुनै पनि राजनीतिक दलका एकभन्दा बढी प्रतिनिधि बस्न बन्देज लगाइएको थियो ?			
४४	यदि थिएन भने, कुन दलका प्रतिनिधि एकजनाभन्दा बढी थिए ? क. एनेकपा(माओवादी) ख. नेपाली कांग्रेस ग. नेकपा(एमाले) घ. राप्रपा ड. राप्रपा-नेपाल च. मधेशी जनाधिकार फोरम-नेपाल			
४५	झ. मधेशी जनाधिकार फोरम-लोकतान्त्रिक ज. तमलोपा भ्र. अन्य			
४६	समग्रमा राजनीतिक दल तथा उम्मेदवारका कतिजना प्रतिनिधिहरू उपस्थित थिए ?			
४७	कतिजना घरेलु पर्यवेक्षकहरू उपस्थित थिए ?			
४८	मतदान स्थलमा उपस्थित घरेलु पर्यवेक्षकहरूमध्ये कुन कुन संस्थाहरूको प्रतिनिधित्व भएको थियो ? नियोक इओसी डिउ इन्सेक डियोक अन्य कुनै पनि थिएन			
४९	के अधिकारप्राप्त व्यक्तिहरूलाई उनीहरूको काममा बन्देज लगाइएको थियो ? दलका प्रतिनिधि घरेलु पर्यवेक्षक अन्तर्राष्ट्रिय पर्यवेक्षक मतदान कर्मचारी			
५०	यदि थियो भने, कुन व्यक्तिहरूलाई बन्देज लगाइएको थियो ?			
५१	के मतदान कर्मचारीहरू निष्पक्ष ढंगमा काम गरिरहेका थिए ?			
५२	के सबै मतदान अधिकृतहरूले परिचय पत्र लगाएका थिए ?			
५३	के तपाईं हिंजुअघिसम्म मतदान केन्द्रमा कुनै औपचारिक उजुरी दर्ता भए ?			
५४	यदि थियो भने, उजुरीकर्ता को थिए ? दलका प्रतिनिधि उम्मेदवार मतदाता अन्य			
५५	यदि हो भने, उजुरीहरूको सम्बोधन गरिएको थियो ?			
खुला गर्ने (शुरुवात) प्रक्रियाको समग्र मूल्यांकन				
निर्देशनहरू: कृपया तपाईंले पर्यवेक्षण गर्नुभएको मतदान केन्द्रमा भएका उजुरी वा अनियमितताको विवरण दिनुहोस्, साथै केन्द्रमा उपस्थित रहेका व्यक्तिहरूले जानकारी दिएका घटनाहरूको विवरण पनि उल्लेख गर्नुहोस् । तपाईंले होइन भनी जवाफ दिएका हरेक पर्यवेक्षण प्रश्नको सम्बन्धमा व्याख्या गर्नुपर्नेछ । तलको प्रतिकृया खण्ड पनि तपाईंले गरेको अप्रत्यक्ष पर्यवेक्षणका लागि हो, जुन तपाईंले प्राप्त गर्नुभएको जानकारी अन्य कोहीबाट आएको हो, तपाईंले आफै प्रत्यक्ष पर्यवेक्षण गर्नुभएको होइन । माथिको चेकलिस्टका जवाफहरूमा अप्रत्यक्ष पर्यवेक्षणलाई आधार बनाइनु हुँदैन । यदि थप स्थान आवश्यक भएमा कृपया रिपोर्ट फारममा थप कागज संलग्न गर्नुहोस् ।				
५५	छाडेको समय (२४ घण्टे समयमा):			
५६	पर्यवेक्षक क, यस मतदान केन्द्रको निर्वाचनको वातावरण र मतदान प्रक्रियाबारे तपाईंको मूल्यांकनलाई सबैभन्दा राम्ररी व्यक्त गर्ने विकल्प छान्नुहोस् : अत्यन्त राम्रो राम्रो कमजोर अत्यन्त कमजोर			
५७	पर्यवेक्षक ख, यस मतदान केन्द्रको निर्वाचनको वातावरण र मतदान प्रक्रियाबारे तपाईंको मूल्यांकनलाई सबैभन्दा राम्ररी व्यक्त गर्ने विकल्प छान्नुहोस् : अत्यन्त राम्रो राम्रो कमजोर अत्यन्त कमजोर			
५८	यस मतदान केन्द्रको निर्वाचनको वातावरण र मतदान प्रक्रियाबारे समुक्त मूल्यांकन कस्तो छ ? : अत्यन्त राम्रो राम्रो कमजोर अत्यन्त कमजोर			
५९	तपाईंको समूहले गरेको मूल्यांकनका मुख्य कारणहरू के हुन् ?			
प्रतिकृयाहरू				
थप प्रतिक्रियाहरू:				

मतदान सूचि

४ कार्टर सेन्टर निर्वाचन पर्यवेक्षण नियोग - नेपाल २०१३									
मतदान									
१. जीपीएस स्थान:२. आइपुगेको समय (२४ घण्टे समय)३. क्षेत्र: पूर्व मध्य तराई पश्चिम मध्यपश्चिम सुदूरपश्चिम ४. जिल्ला:५. निर्वाचन क्षेत्र नं.:									
६. गाविस तारपालिका:	७. मतदान स्थलको नाम:	८. मतदान केन्द्रको कोड:	९. तपाईंको मतदानस्थल	शहरी हो कि	गामाँगा हो ।				
१०. मतदान केन्द्रमा दर्ता भएका मतदाताहरूको संख्या:	११. मतदान गरिसकेका मतदाताहरूको संख्या ?	१२. के कुनै टण्डर मत (अभिलेखमा मत खसालीसकेको देखिए पनि नखसालेको दावी गरिएको अवस्था) खलेको छ ?	छ	छैन	थाहा छैन				
१३. यो निर्वाचनक्षेत्रको वर्गीकरण: उच्च संवेदनशील सामान्य संवेदनशील थाहा नभएको	१४. के मतदान स्थलवरिपरि को वातावरण शान्त थियो ?	हो	होइन	थाहा नभएको					
१५. के मतदानस्थल तथा यतको २०० मिटर वरिपरिको क्षेत्र प्रचारप्रसार र प्रचारसामग्रीहरूबाट मुक्त थियो ?	हो	होइन	थाहा नभएको						
१६. के त्यहाँ दलका युवा समूहहरू उपस्थित थिए ? एनेकपा (माओवादी) नेपाली कांग्रेस नेकपा(एमाले) राप्रपा राप्रपा-नेपाल मधेशी जनअधिकार फोरम-लोकतान्त्रिक तमलोपा अन्य कुनै पनि होइन									
मतदानस्थल									
१७. के मतदाताहरूको पहिचानका लागि दलका बुथहरू मतदान स्थलबाहिर राखिएका थिए ?		हो	होइन	थाहा छैन					
१८. यदि थिए भने, के मतदानस्थल वरिपरिको वातावरण शान्त थियो ?									
१९. के तपाईंले अयोग्य मतदाताहरूलाई परिचय पुजी दिने प्रयास भएको पर्यवेक्षण गर्नुभयो ?									
२०. के कुनै दलले अवरोधजन्य आचरण प्रदर्शन गरे ? क. एनेकपा(माओवादी) ख. नेपाली कांग्रेस ग. नेकपा(एमाले) घ. राप्रपा ङ. राप्रपा-नेपाल च. मधेशी जनअधिकार फोरम-नेपाल छ. मधेशी जनअधिकार फोरम लोकतान्त्रिक ज. तमलोपा झ. अन्य									
२१. के मतदानस्थलमा प्रहरी/सशस्त्र प्रहरीबल उपस्थित थिए ?									
२२. यदि थिए भने, के मतदानस्थलमा प्रहरी/सशस्त्र प्रहरीबल/सेनाको उपस्थिति पद्धतिअनुरूप थियो ?									
२३. के मतदानस्थलको लाईन व्यवस्थापन प्रभावकारी थियो ?									
२४. के मतदानस्थलमा मतदाता परिचयपत्र वितरण गरिएका थिए ?									
२५. के मतदाता परिचय पत्र पाउने मतदाताहरूको पहिचानको पुष्टि गरिएको थियो ?									
२६. यदि थियो भने, को द्वारा: मतदान कर्मचारी सामाजिक परिचालक दलका प्रतिनिधि मतदाता शिक्षा स्वयंसेवक सुरक्षाकर्मी अन्य									
मतदान केन्द्र									
२७. के मतदान केन्द्र निर्वाचन आयोगको पद्धति अनुसार तयार गरिएको थियो ?									
२८. के मतदान केन्द्रभित्रको वातावरण शान्त थियो ?									
२९. के मतदान केन्द्र अनधिकृत व्यक्तिहरूबाट मुक्त थियो ?									
३०. के मतदान केन्द्रमा बढी भीडभाड थियो ?									
३१. के मतदान केन्द्र अपाग मतदाताहरूका लागि सहज थियो ?									
३२. मतदान केन्द्र कुन समयमा खुल्यो ? क. ६:५० - ७:१० ख. ७:१० - ८:०० ग. ८ बजेपछि									
३३. के मतदानका सबै कर्मचारी मतदान केन्द्रमा उपस्थित थिए ?									
३४. यदि होइन भने, कृपया अनुपस्थित रहेका मतदान कर्मचारीहरू) छान्नुहोस्: मतदान केन्द्र लाइन नियन्त्रक पहिचान गर्ने कर्मचारी पहिलो मतपत्र जारी गर्ने दोस्रो मतपत्र जारी गर्ने मतदान कर्मचारी सहायक मतदान अधिकृत									
मतदानका पद्धतिहरू									

मतदान सूचि (निरन्तरता)

३५	मतदान केन्द्रमा कतिजना कर्मचारीहरू उपस्थित थिए ?				
३६	महिला कतिजना थिए ?				
३७	के मतदानस्थलमा सबै आवश्यक सामग्रीहरू उपलब्ध थिए ?				
३८	यदि थिएन भने, कुन सामग्री ? मतदाता सूचि मतपत्र मतपेटिका सिल नमेटिने मसी स्वस्तिक छाप मतदान पुस्तिका मतदानका लागि गोप्य आवरण(पर्दा)				
३९	के सबै मतदाताको देब्रे बुढीऔलामा छाप लागे नलागेको जाँच गरिएको थियो ?				
४०	के मतदान कर्मचारीले मतदाता नामावलीमा रहेको फोटोसँग अनुहार जुधाएर वा मतदाता परिचयपत्र हेरेर हरेक मतदाताको पहिचान जाँच गरे ?				
४१	के हरेक मतदाता नामावलीमा मतदाताको नाममा चिन्ह लगाइएको थियो ?				
४२	के केसैको मतदानको अधिकार अस्वीकार गरिएको थियो ?				
४३	यदि थियो भने, किन ? मतदाता नामावलीमा नभएकाँले योग्यतामा शंका भएकाले मतदाता नामावलीमा पहिल्यै नाम नैसकेकाले अन्य				
४४	के हरेक अयोग्य मतदाता फर्केका थिए ?				
४५	के मतदान अधिकृतले मतपत्रहरूमा हस्ताक्षर गर्ने प्रक्रिया शुरू गरेका थिए ?				
४६	मतदाताले अर्धकट्टीमा हस्ताक्षर गरेका मामिलाहरूमा के मतदान गर्नुअघि औला सफा गरिएको थियो ?				
४७	के हरेक मतदाताको देब्रे हातको बुढी औलामा छाप लगाइएको थियो ? (अपांगताको कारणले सम्भव नभएको स्थितिमा बोहेक)				
४८	के मतपेटिकाहरूमा सही ढंगले सिल लगाइएको थियो ?				
४९	के मतको गोप्यतालाई कायम राखिएको थियो ?				
५०	के तपाईंले मतदान प्रक्रियामा यीमध्ये कुनै अनियमितताहरूको पर्यवेक्षण गर्नुभयो ? बहु मतदान मतपत्र जम्मा गरेको मतदानमा अवरोध मतदातालाई धमक्याउने कार्य अनुचित सहायता उमेर नपुगेकाले मतदान गरेको अन्य कुनै पनि होइन				
५१	के मतदान कर्मचारीहरू निष्पक्ष ढंगमा काम गरिरहेका थिए ?				
५२	के मतदानका लागि गरिने सहयोगमा पद्धतिहरूको अनुसरण गरिएको थियो ?				
५३	औसतमा, एकजना मतदातालाई मतदान गर्ने प्रक्रिया पूरा गर्न कति समय लाग्यो (पहिचान जाँच गर्ने पद्धतिदेखिको समय गणना गर्दा) ?				
५४	मतदानस्थलमा कुन राजनीतिक दल अथवा उम्मेदवारका प्रतिनिधिहरू थिए ? क. एनेकपा(माओवादी) ख. नेपाली कांग्रेस ग. नेकपा(एमाले) घ. राप्रपा ड. राप्रपा-नेपाल च. मधेशी जनअधिकार फोरम-नेपाल				
५५	छ. मधेशी जनअधिकार फोरम-लोकतान्त्रिक ज. तमलोपा भ्र. अन्य				
५६	के पद्धतिअनुसार कुनै पनि राजनीतिक दलका एकभन्दा बढी प्रतिनिधि बस्न बन्देज लगाइएको थियो ?				
५६	यदि थिएन भने, कुन दलका प्रतिनिधि एकजनाभन्दा बढी थिए ? क. एनेकपा(माओवादी) ख. नेपाली कांग्रेस ग. नेकपा(एमाले) घ. राप्रपा ड. राप्रपा-नेपाल च. मधेशी जनअधिकार फोरम-लोकतान्त्रिक ज. तमलोपा भ्र. अन्य				
५७	समग्रमा राजनीतिक दल वा उम्मेदवारका तर्फबाट कतिजना प्रतिनिधिहरू उपस्थित थिए ?				
५८	कतिजना धेरै पर्यवेक्षकहरू उपस्थित थिए ?				
५९	मतदान स्थलमा उपस्थित धेरै पर्यवेक्षकहरूमध्ये कुन कुन संस्थाहरूको प्रतिनिधित्व भएको थियो ? क. नियोक्ता ख. इओसी ग. डिउ घ. इन्सेक ड. डियोक् च. अन्य छ. कुनै पनि थिएन				
६०	के अधिकारप्राप्त व्यक्तिहरूलाई उनीहरूको काममा बन्देज लगाइएको थियो ?				
६१	यदि थियो भने, कुन व्यक्तिहरूलाई बन्देज लगाइएको थियो ? दलका प्रतिनिधि घरेलु पर्यवेक्षक अन्तर्राष्ट्रिय पर्यवेक्षक मतदान कर्मचारी				
६२	के सबै मतदान अधिकृतहरूले परिचय पत्र लगाएका थिए ?				

मतदान सूचि (बिस्तरता)

६३	के तपाईं हिंदु/अधिसम्म मतदान केन्द्रमा कुनै औपचारिक उजुरी दर्ता भए ?			
६४	यदि थियो भने, उजुरीकर्ता को थिए ?	दलका प्रतिनिधि	उम्मेदवार	अन्य
६५	यदि प्रश्न ६३ को जवाफ हो भएको भए, उजुरीहरूको सम्बोधन गरिएको थियो ?			
मतदान प्रक्रियाको समग्र मूल्यांकन				
निर्देशनहरू: यो स्थानको निर्वाचन वातावरण तथा मतदान प्रक्रियाबारे तपाईंको मूल्यांकनलाई सबैभन्दा राम्ररी जनाउने वयानमा ह चिन्ह लगाउनुहोस् । यदि तपाईंको जवाफ "कमजोर" वा "धेरै कमजोर" भन्ने छ भने, तपाईंले प्रक्रियाको खण्डमा थप स्पष्टीकरण उल्लेख गर्नु जरूरी हुनेछ ।				
ठु धेरै राम्रो - पद्धतिहरूको संचालन व्यवसायिक ढंगमा गरिएको । उल्लेखयोग्य अनियमितता नभएको । अधिकांश प्रश्नहरूको सकारात्मक मूल्यांकन गरिएको ।				
ठु राम्रो - पद्धतिहरूको सम्मान गरिएको । सामान्य समस्याहरू । तिनीहरूको निराकरण पाइएको । सकारात्मक पर्यवेक्षण				
ठु कमजोर - केही पद्धतिहरूको सम्मान नगरिएको । जे भएपनि समग्र मतदानको प्रक्रिया राम्ररी प्रभावित नभएको				
ठु धेरै कमजोर - पर्यवेक्षण गरिएका समस्याहरूको मतदान प्रक्रियामा नकारात्मक असर परेको । धेरै अथवा प्रमुख प्रश्नहरूको नकारात्मक मूल्यांकन गरिएको । यस मतदानस्थलको परिणामको बै धर्तामाथि सन्देह हुन सक्ने ।				
६६	पर्यवेक्षक क, यस मतदान केन्द्रको निर्वाचनको वातावरण र मतदान प्रक्रियाबारे तपाईंको मूल्यांकनलाई सबैभन्दा राम्ररी व्यक्त गर्ने विकल्प छान्नुहोस् : अत्यन्त राम्रो	राम्रो	कमजोर	
	अत्यन्त कमजोर			
६७	पर्यवेक्षक ख, यस मतदान केन्द्रको निर्वाचनको वातावरण र मतदान प्रक्रियाबारे संयुक्त मूल्यांकन कस्तो छ ? : अत्यन्त राम्रो	राम्रो	कमजोर	अत्यन्त कमजोर
६८	यस मतदान केन्द्रको निर्वाचनको वातावरण र मतदान प्रक्रियाबारे संयुक्त मूल्यांकन कस्तो छ ? : अत्यन्त राम्रो	राम्रो	कमजोर	अत्यन्त कमजोर
६९	तपाईंको समूहले गरेका मूल्यांकनका मुख्य कारणहरू के हुन् ?			
७०	छाडेको समय (२४ घण्टे समयमा):			
प्रतिक्रियाहरू				
निर्देशनहरू: कृपया तपाईंले पर्यवेक्षण गर्नुभएको मतदान केन्द्रमा भएका उजुरी वा अनियमितताको विवरण दिनुहोस्, साथै केन्द्रमा उपस्थित रहेका व्यक्तिहरूले जानकारी दिएका घटनाहरूको विवरण पनि उल्लेख गर्नुहोस् । तपाईंले होइन भनी जवाफ दिएका हरेक पर्यवेक्षण प्रश्नको सम्बन्धमा व्याख्या गर्नुपर्नेछ । तलको प्रतिक्रिया खण्ड पनि तपाईंले गरेका अप्रत्यक्ष पर्यवेक्षणका लागि हो, जुन तपाईंले प्राप्त गर्नुभएको जानकारी अन्य कोहीबाट आएको हो, तपाईंले आफ्नै प्रत्यक्ष पर्यवेक्षण गर्नुभएको होइन । माथिको चेकलिस्टका जवाफहरूमा अप्रत्यक्ष पर्यवेक्षणलाई आधार बनाइनु हुँदैन । यदि थप स्थान आवश्यक भएमा कृपया रिपोर्ट फारममा थप कागज संलग्न गर्नुहोस् ।				

१. जीपीएस स्थान: २. आफ्नो समय (२४ घण्टे समयमा): ३. क्षेत्र: पूर्व मध्य तराई पश्चिम मध्यपश्चिम सुदूरपश्चिम ४. जिल्ला: ५. निर्वाचन क्षेत्र नं.:

६. गाविस नगरपालिका: ७. मतदान स्थलको नाम: ८. मतदान केन्द्रको कोड: ९. तपाईंको मतदातास्थल शहरी हो कि ग्रामीण हो ।

१०. मतदान केन्द्रमा दर्ता भएका मतदाताहरूको संख्या: ११ यो निर्वाचनक्षेत्रको वर्गीकरण: उच्च संबैधानीय सामान्य संबैधानीय थाहा नभएको

१२. मतदातास्थलको भुभाग: तराई पहाड हिमाल १३. मतदान गर्ने कुल मतदाताहरूको संख्या:

समापन

१४ के यो मतदान केन्द्रमा मतदान कार्य समयमै समापन भयो ?

१५ के मतदान समापन हुने समयअघि लाइनमा आएका सबै मतदाताले मतदान गर्न पाएका थिए ?

१६ के मतदान सिकसकेपछि पनि कुनै मतदातालाई लाइनमा बस्न दिइएको थियो ?

१७ अन्तिम मतदाताले कुन समयमा मतदान गरे ?

१८ के मतदान पुस्तिकाको अभिलेख बनाइएको थियो ?

१९ के मतदान केन्द्रको समापन शान्तिपूर्ण र अवरोध वा हिंसात्मक गतिविधिबाट मुक्त थियो ?

२० के प्रयोग नगरिएका र हस्ताक्षर गरिएका तथा नगरिएका मतपत्रहरूलाई खाममा सिलबन्दी गरि राखिएको थियो ?

२१ के यीमध्ये कुनै मतदान पुस्तिकाको अभिलेखमा छुटेका थिए ?

सिलका सिरियल नम्बरहरू मतदान कर्मचारीका नामहरू उपस्थित दलीय प्रतिनिधिहरू उजुरी/विरोधहरू

२२ के गणना केन्द्रतर्फ दुवानी गर्नुअघि मतपेटिकाका प्यालहरूमा सिल लगाइएको थियो ?

२३ के सम्बेदनशील सामग्रीहरू उचित ढंगले प्याकिड गरिएको थियो ?

२४ के समापन प्रक्रियाको दौरानमा मतदान अधिकृत मतदान केन्द्रमा उपस्थित थिए ?

२५ के समापन प्रक्रियाको दौरानमा मतदान केन्द्रमा सुरक्षाकर्मीहरू उपस्थित थिए ?

२६ के समापन प्रक्रिया मतदान केन्द्रको भित्र र बाहिर दुवै ठाउँमा त्रासबाट मुक्त थियो ?

२७ के मतपेटिकाहरू मतदान केन्द्रबाट गणना केन्द्रतर्फ दुवानी गर्दा दलका प्रतिनिधि तथा/अथवा पर्यवेक्षकहरू पछि पछि गए ?

२८ हिंडुको समय (२४ घण्टे समयमा):

प्रक्रियाको समय मूल्यांकन

निर्देशनहरू: यो स्थानको निर्वाचन वातावरण तथा मतदान प्रक्रियाबारे तपाईंको मूल्यांकनलाई सबैभन्दा राम्ररी जनाउने वचनमा हु निक्क लगाउनुहोस् । यदि तपाईंको जवाफ “कमजोर” वा “धेरै कमजोर” भन्ने छ भने, तपाईंले प्रतिक्रियाको खाडामा थप स्पष्टीकरण उल्लेख गर्नु जरुरी हुनेछ ।

य धेरै राम्रो - पढाइहरूको संचालन व्यवसायिक ढंगमा गरिएको । उल्लेखयोग्य अनियमितता नभएको । अधिकांश प्रश्नहरूको सकारात्मक मूल्यांकन गरिएको ।

य राम्रो - पढाइहरूको सम्मान गरिएको । सामान्य समस्याहरू । तिनीहरूको निराकरण पाइएको । सकारात्मक पर्यवेक्षण ।

य कमजोर - केही पढाइहरूको सम्मान नगरिएको । जे भएपनि समय मतदानको प्रक्रिया राम्ररी प्रभावित नभएको ।

य धेरै कमजोर - पर्यवेक्षण गरिएका समस्याहरूको मतदान प्रक्रियामा नकारात्मक असर परेको । धेरै अथवा प्रमुख प्रश्नहरूको नकारात्मक मूल्यांकन गरिएको । यस मतदानस्थलको परिणामको वैधतामाथि संशेक हुन सक्ने ।

पर्यवेक्षक क, यस मतदान केन्द्रको निर्वाचनको वातावरण र मतदान प्रक्रियाबारे तपाईंको मूल्यांकनलाई सबैभन्दा राम्ररी व्यक्त गर्ने विकल्प छान्नुहोस् :
अत्यन्त राम्रो राम्रो कमजोर अत्यन्त कमजोर

पर्यवेक्षक ख, यस मतदान केन्द्रको निर्वाचनको वातावरण र मतदान प्रक्रियाबारे तपाईंको मूल्यांकनलाई सबैभन्दा राम्ररी व्यक्त गर्ने विकल्प छान्नुहोस् :
अत्यन्त राम्रो राम्रो कमजोर अत्यन्त कमजोर

यस मतदान केन्द्रको निर्वाचनको वातावरण र मतदान प्रक्रियाबारे संयुक्त मूल्यांकन कस्तो छ ? :
अत्यन्त राम्रो राम्रो कमजोर अत्यन्त कमजोर

तपाईंको समूहले गरेका मूल्यांकनका मुख्य कारणहरू के हुन् ?

प्रतिक्रियाहरू

निर्देशनहरू: कृपया तपाईंले पर्यवेक्षण गर्नुभएको मतदान केन्द्रमा भएका उजुरी वा अनियमितताको विवरण दिनुहोस्, साथै केन्द्रमा उपस्थित रहेका व्यक्तिहरूले जानकारी दिएका घटनाहरूको विवरण पनि उल्लेख गर्नुहोस् । तपाईंले होइन भनी जवाफ दिएका हरेक पर्यवेक्षण प्रश्नको सम्बन्धमा व्याख्या गर्नुपर्नेछ । तलको प्रतिक्रिया खण्ड पनि तपाईंले गरेका अप्रत्यक्ष पर्यवेक्षणका लागि हो, जुन तपाईंले प्राप्त गर्नुभएको जानकारी अन्य केहिबाट आएको हो, तपाईंले आफै प्रत्यक्ष पर्यवेक्षण गर्नुभएको होइन । माथिको चेकलिस्टका जवाफहरूमा अप्रत्यक्ष पर्यवेक्षणलाई आधार बनाइनु हुँदैन । यदि थप स्थान आवश्यक भएमा कृपया रिपोर्ट फारममा थप कागज सलन गर्नुहोस् ।

नेपालको संविधानसभा निर्वाचन २०१३ को पर्यवेक्षण

११५

गणना सूचि

द कार्टर सेन्टर निर्वाचन पर्यवेक्षण नियोग – नेपाल २०१३					
गणना					
१. जीपीएस स्थान:	२. आएको समय (२४ घण्टे समयमा):	३. क्षेत्र: पूर्व मध्य तराई	परिचय	मध्यपरिचय	सुदूरपरिचय
४. जिल्ला:	५. निर्वाचन क्षेत्र नं.:	६. गणना स्थलको नाम:			
७. यो निर्वाचनक्षेत्रको वर्गीकरण: उच्च संवेदनशील सामान्य संवेदनशील थहा नभएको					
भण्डारबाट निकाले र खोले					
			हो	होइन	थहा छैन
८	के गणना शुरू हुनुअघि नै सबै मतपेटिकाहरू प्राप्त गरिएको र आवश्यक कामहरू पूरा गरिएको थियो ?				
९	गणना शुरू हुनुअघि, के निर्वाचन अधिकृतले मतगणना शुरू हुने समयको बारेमा सूचना प्रकाशित गरे ?				
१०	गणना शुरू हुनुअघि, के निर्वाचन अधिकृतले सबै मतपेटिकाहरूको जाँच गरे ?				
११	गणना शुरू हुनुअघि, के सबै सुरक्षा सिल नम्बरहरू मतदान केन्द्रमा गरिएको अभिलेखसँग दुरुस्त थिए ?				
१२	गणना शुरू हुनुअघि के सबै मतपेटिकाहरूको सिल राम्ररी लगाइएको थियो र तिनीहरू नोक्सानी हुनबाट जोगिएका थिए ?				
	गणना				
१३	गणना कुन समयमा शुरू भयो ? (२४ घण्टे समयमा)				
१४	मतदान केन्द्रमा उपस्थित प्रतिनिधिहरूमध्ये कुन राजनीतिक दल वा उम्मेदवारका प्रतिनिधिहरू उपस्थित थिए ? क. एनेकपा(माओवादी) ख. नेपाली कांग्रेस ग. नेकपा(एमाले) घ. राप्रपा ड. राप्रपा-नेपाल च. मधेशी जनाधिकार फोरम-नेपाल छ. मधेशी जनाधिकार फोरम लोकतान्त्रिक ज. तमलोपा झ. अन्य				
१५	राजनीतिक दल वा उम्मेदवारका तर्फबाट जम्मा कतिजना प्रतिनिधिहरू उपस्थित थिए ?				
१६	कतिजना घरेलु पर्यवेक्षकहरू उपस्थित थिए ?				
१७	यदि प्रश्न नं. १६ को उत्तर ० (शून्य) भन्दा बढी भए, घरेलु पर्यवेक्षकहरूमध्ये कुन संस्थाका पर्यवेक्षकहरू गणना स्थलमा उपस्थित थिए ?				
१८	नियोक इओसी डिउ इन्सेक डिउयोके अन्य कुनै पनि होइन				
१८	के अधिकारप्राप्त व्यक्तिहरूलाई उनीहरूको काममा अवरोध गरिएको थियो ?				
१९	यदि हो भने, कुन व्यक्तिहरूलाई अवरोध गरिएको थियो ? दलका प्रतिनिधि घरेलु पर्यवेक्षकहरू अन्तर्राष्ट्रिय पर्यवेक्षकहरू मतदान कर्मचारीहरू				
२०	के कुनै अनधिकृत व्यक्ति उपस्थित थिए ?				
२१	के पुनः मतदानका कारण गणनामा ढिलाई भएको थियो ?				
२२	के गणना कर्मचारीले पेटिकाका कतिवटा मतहरू छुन भन्ने निश्चित गर्न सबै मतपत्रहरूलाई घोट्टो पारेर गणना गरे ?				
२३	हरेक पेटिका खोलीसकेपछि, के निर्वाचन अधिकृतले हरेक पेटिकाका रहेका मतहरूको संख्या फारम नं. ७ मा अभिलेखित गरे ?				
२४	के गणना गर्नुपूर्व फरक फरक मतदान केन्द्रका मतपत्रहरूलाई एकै ठाउँमा मिसाइयो ?				
२५	के गणना कर्मचारीले सदर मतपत्र, बदर मतपत्र, खाली मतपत्र र विवादित मतपत्रलाई अलग अलग छुट्याए ?				
२६	गणना शुरू भएपछि, के गणना कर्मचारीले दल वा उम्मेदवारका प्रतिनिधि तथा पर्यवेक्षकहरूलाई हरेक मतपत्र देखाए ?				
२७	के पहिचानका कार्यहरू (फारम नं. १५) प्रत्यक्ष तथा समानुपातिक दुवैतर्फका मतगणनाको अन्त्यमा भरिएका थिए ?				
२८	छात्रचम चभअयनलखबलअम मभभमक ईथक जछछ० एषीभम प्ल बत तजभ भलम या खयतभ अयालतप्लन एच दयतज एतए बलम एचरू				
२८	के मतहरूलाई बदर गर्ने निर्णयहरू नियमसम्मत ढंगमा गरिएका थिए ?				
२९	के विवादित मतपत्रहरूलाई प्रमाणिकरणका लागि छेउमा राखिएको थियो ?				
३०	के दल वा उम्मेदवारका प्रतिनिधिहरूले कुनै समयमा पुनः गणना गर्न आग्रह गरे ?				
३१	के निर्वाचन अधिकृतले प्रत्यक्ष तथा समानुपातिकका गणना परिणामहरू सार्वजनिक गर्नका लागि सूचना पाटीमा टाँस गरे ?				
३२	बदर मतको प्रतिशत कति थियो ?				
३३	के गणना निरन्तर प्रक्रियाका रूपमा चलिरह्यो				

गणना सूचि (निरन्तरता)

३४	गणना पूरा नभईसकेका स्थानमा, के मतपत्रहरू पोटाकामा राखिएका र सुरक्षित ढंगमा भण्डारण गरिएका थिए ?
३५	गणनाको समाप्तिमा, के दलका प्रतिनिधिहरूले अन्तिम कारगजातहरूमा हस्ताक्षर गरे ?
३६	के गणना कर्मचारीहरू उनीहरूले अनुसरण गर्नुपर्ने पद्धतिहरूबारे सुपरिचित थिए ?
३७	के गणना अधिकृतहरूले गणना फारम भरे र हस्ताक्षर गरे ?
३८	के तपाईं हिँड्नु अघिसम्म गणना केन्द्रमा कुनै औपचारिक उजुरी दर्ता भएका थिए ?
३९	यदि थिए भने, के उजुरीहरूको सम्बोधन पद्धतिअनुरूप गरिएको थियो ?
४०	उजुरीकर्ता को थिए ? दलका प्रतिनिधि उम्मेदवार मतदाता अन्य
४१	के तपाईं गणना प्रक्रियाका सबै पक्षहरूको पर्यवेक्षण गर्न सक्षम हुनुहुन्थ्यो ?
प्रक्रियाको समग्र मूल्यांकन	
निर्देशनहरू: यो स्थानको निर्वाचन वातावरण तथा मतदान प्रक्रियाबारे तपाईंको मूल्यांकनलाई सबैभन्दा राम्ररी जनाउने वयानमा टु चिन्ह लगाउनुहोस् । यदि तपाईंको जवाफ “कमजोर” वा “धेरै कमजोर” भन्ने छ भने, तपाईंले प्रक्रियाको खण्डमा थप स्पष्टीकरण उल्लेख गर्नु जरूरी हुनेछ ।	
य धेरै राम्रो - पद्धतिहरूको संचालन व्यवसायिक ढंगमा गरिएको । उल्लेखयोग्य अनियमितता नभएको । अधिकांश प्रश्नहरूको सकारात्मक मूल्यांकन गरिएको ।	
य राम्रो - पद्धतिहरूको सम्मान गरिएको । सामान्य समस्याहरू । तिनीहरूको निराकरण पाइएको । सकारात्मक पर्यवेक्षण ।	
य कमजोर - केही पद्धतिहरूको सम्मान नगरिएको । जे भएपनि समग्र मतदानको प्रक्रिया नराम्ररी प्रभावित नभएको ।	
य धेरै कमजोर - पर्यवेक्षण गरिएका समस्याहरूको मतदान प्रक्रियामा नकारात्मक असर परेको । धेरै अथवा प्रमुख प्रश्नहरूको नकारात्मक मूल्यांकन गरिएको । यस मतदानस्थलको परिणामको वैधतामाथि सन्देह हुन सक्ने ।	
४२	पर्यवेक्षक क, यस मतदान केन्द्रको निर्वाचनको वातावरण र मतदान प्रक्रियाबारे तपाईंको मूल्यांकनलाई सबैभन्दा राम्ररी व्यक्त गर्ने विकल्प छान्नुहोस् : अत्यन्त राम्रो राम्रो कमजोर अत्यन्त कमजोर
४३	पर्यवेक्षक ख, यस मतदान केन्द्रको निर्वाचनको वातावरण र मतदान प्रक्रियाबारे तपाईंको मूल्यांकनलाई सबैभन्दा राम्ररी व्यक्त गर्ने विकल्प छान्नुहोस् : अत्यन्त राम्रो राम्रो कमजोर अत्यन्त कमजोर
४४	यस मतदान केन्द्रको निर्वाचनको वातावरण र मतदान प्रक्रियाबारे संयुक्त मूल्यांकन कस्तो छ ? : अत्यन्त राम्रो राम्रो कमजोर अत्यन्त कमजोर
४५	तपाईंको समूहले गरेका मूल्यांकनका मुख्य कारणहरू के हुन् ?
प्रतिक्रियाहरू	
४६	छाडेको समय (२४ घण्टे समयमा):
निर्देशनहरू: कृपया तपाईंले पर्यवेक्षण गर्नुभएको मतदान केन्द्रमा भएका उजुरी वा अनियमितताको विवरण दिनुहोस्, साथै केन्द्रमा उपस्थित रहेका व्यक्तिहरूले जानकारी दिएका घटनाहरूको विवरण पनि उल्लेख गर्नुहोस् । तपाईंले होइन भनी जवाफ दिएका हरेक पर्यवेक्षण प्रश्नको सम्बन्धमा व्याख्या गर्नुपर्नेछ । तलको प्रतिक्रिया खण्ड पनि तपाईंले गरेका अप्रत्यक्ष पर्यवेक्षणका लागि हो, जुन तपाईंले प्राप्त गर्नुभएको जानकारी अन्य कोहीबाट आएको हो, तपाईंले आफै प्रत्यक्ष पर्यवेक्षण गर्नुभएको होइन । माथिको चेकलिस्टका जवाफहरूमा अप्रत्यक्ष पर्यवेक्षणलाई आधार बनाइनु हुँदैन । यदि थप स्थान आवश्यक भएमा कृपया रिपोर्ट फारममा थप काराज सलन गर्नुहोस् ।	

अनुसूची जः

अनुमतिपत्रहरू

महामहिम,

नेपाल तथा यहाँका जनताप्रति यहाँको उत्कट आकर्षणका साथसाथै गएको एक दशकदेखि नेपालमा शान्ति प्रक्रिया तथा स्थायित्वको प्रबर्द्धन गर्ने कार्यमा कार्टर सेन्टरको सक्रिय संलग्नतालाई सम्मानित गर्न पाउनु मेरो लागि गौरवको विषय हो । म यसै वर्षको मार्च महिनामा यहाँले गर्नुभएको नेपाल भ्रमणलाई सम्झन चाहन्छु जसमा यहाँले संविधानसभाको नयाँ निर्वाचनका तयारीहरूप्रति व्यक्तिगत रूपमा धेरै चासो राख्नुभयो ।

तत्कालीन संविधानसभाको कार्य पूर्ण सम्पन्न नभै मे २०१२ मा समयावधि सकिएपछि लम्बिएका राजनीतिक समस्याहरू समाधान गर्नेतर्फ राजनीतिक दलहरूद्वारा श्रृंखलाबद्ध प्रयासहरू गरिए । तथापि, ती प्रयासहरू साभ्ना धरातल प्राप्त गर्न असफल रहे । अन्ततः, प्रमुख राजनीतिक दलहरूको समग्र बुद्धिमत्ताद्वारा स्वतन्त्र र निष्पक्ष तवरमा संविधानसभाको निर्वाचन गर्ने मुख्य अभिप्रायका साथ मेरो नेतृत्वमा एक तटस्थ र निष्पक्ष निर्वाचन सरकार गठन गर्ने निर्णय गरियो ।

मेरो नेतृत्वको सरकारले आफ्नो सम्पूर्ण प्रयास १९ नोभेम्बर २०१३ मा निर्वाचन सम्पन्न गराउनमा केन्द्रित गरेको छ । आवश्यक तयारीहरू सम्पन्न भैसकेका वा तीव्रताका साथ जारी अवस्थामा छन् । निर्वाचनले नयाँ संविधान निर्माणका लागि ताजा जनादेश प्राप्त गर्ने र नेपाली जनताको अपेक्षाबमोजिम शान्ति प्रक्रियाको तार्किक निष्कर्षमा पुग्ने हामीले ठानेका छौं ।

कार्टर सेन्टरको निर्वाचन पर्यवेक्षणमा लामो अनुभव छ । यसले सन् २००८ मा नेपालमा भएको संविधानसभाको निर्वाचन पर्यवेक्षणमा महत्वपूर्ण भूमिका खेलेको थियो । सेन्टरको नेपालसँगको लामो सम्बन्ध तथा नेपालको शान्ति, प्रगति तथा स्थायित्वप्रति यहाँको व्यक्तिगत अभिलाषाको परिप्रेक्ष्यमा, यहाँलाई संविधानसभाको निर्वाचनको दौरानमा एक अन्तर्राष्ट्रिय पर्यवेक्षकको रूपमा नेपाल भ्रमणको निम्ता गर्न पाउँदा म गौरवान्वित भएको छु ।

महामहिम, म यहाँको उत्तरोत्तर प्रगतिको कामना गर्दछु ।

खिलराज रेग्मी
अध्यक्ष

महामहिम श्री जिम्मी कार्टर
द कार्टर सेन्टर

एटलान्टा, जर्जिया

मन्त्रीपरिषद् अध्यक्षको लेटरहेडमा लेखिएको यो पत्र अनुवाद गरिएको हो । यसको सक्कल अंग्रेजी भाषामा लेखिएको छ ।

प.सं./च.नं.: २०७०/७१/८०

१९ सेप्टेम्बर २०१३

द कार्टर सेन्टर, नेपाल
हात्तिसार, काठमाडौं

विषय: मान्यता दिइएको सूचना ।

महोदय,

मिति ९ सेप्टेम्बर २०१३ मा प्राप्त भएका तहाँको आवेदन तथा कागजातहरूको सन्दर्भमा, निर्वाचन आयोग, नेपालले द कार्टर सेन्टर, नेपाललाई आगामी १९ नोभेम्बर २०१३ का दिन सम्पन्न हुने संविधानसभा निर्वाचनको पर्यवेक्षण गर्नका लागि मान्यता दिने निर्णय गरेको जानकारी गराउन पाउँदा हामी हर्षित छौं । सो सम्बन्धमा त्यस कार्यालयबाट खटाइने पर्यवेक्षकहरूको विवरण निर्दिष्ट ढाँचामा तयार गरी यथाशीघ्र पेश गर्नुहुन अनुरोध छ । पर्यवेक्षकहरूको विवरण सफ्ट कपी (एक्सेल सिट) मा प्रदान गरिदिन समेत अनुरोध छ । थप जानकारीका लागि कृपया हाम्रो वेबसाइटमा हेर्नुहोला: www.election.gov.np/observer

यहाँका जिज्ञासाहरूलाई हामी ध्यान दिनेछौं ।

शुभेच्छासहित,

ऋषिराज आचार्य
शाखा अधिकृत
निर्वाचन आयोग नेपाल

निर्वाचन आयोगको लेटरहेडमा लेखिएको यो पत्र अनुवाद गरिएको हो । यसको सक्कल अंग्रेजी भाषामा लेखिएको छ ।

। कार्टर सेन्टरबारे एक भलक

कार्टर सेन्टर १९८२ मा अमेरिकी पूर्व राष्ट्रपति जिम्मी कार्टर तथा उहाँकी धर्मपत्नी रोजालिनद्वारा इमोरी विश्वविद्यालयसँगको साभेदारीमा विश्वमा शान्ति तथा स्वास्थ्यको प्रबर्द्धन गर्न स्थापित भएको हो । लाभरहित उद्देश्यको एक गैरसरकारी संस्था, कार्टर सेन्टरले द्वन्द्व समाधान, लोकतन्त्र, मानवअधिकार तथा आर्थिक

अवसरको प्रबर्द्धन, रोग निवारण, मानसिक स्वास्थ्यसम्भारको सुधार गर्दै ८० देशका नागरिकको जीवनस्तर उन्नति गर्न सहयोग गरेको छ । कार्टर सेन्टरबारे थप जान्नका लागि कृपया www.cartercenter.org मा जानुहोस् ।

Martin Frank

THE
CARTER CENTER

वन कोपेनहिल
४५३ फ्रिडम पार्कवे
एटलान्टा, जीए ३०३०७
(४०४) ४२०-५१८८
www.cartercenter.org